

Передплатний індекс
60134



ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

№ 1(33), 2026



№ 1(33), 2026

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1(33)

Київ 2026

**THE STATE INSTITUTION
“INSTITUTE OF WORLD HISTORY
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE”**

PROBLEMS OF WORLD HISTORY

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1(33)

KYIV 2026

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032. Історія та археологія) відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021, № 157 (додаток 4)

Ідентифікатор медіа R30-03831

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України» (протокол № 2 від 17 березня 2026 р.)*

Науковий журнал покликаний ознайомлювати широке коло читачів, а саме науковців, педагогів, студентів, громадсько-політичних діячів та усіх, хто цікавиться всесвітньою історією і новітніми науковими дослідженнями у цій галузі.

Редакційна колегія

Кудряченко А.І., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України») (головний редактор)
Віднянський С.В., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Інститут історії України НАН України)
Городня Н.Д., д-р іст. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Дацків І.Б., д-р іст. наук, проф. (Західноукраїнський національний університет)
Зелінський А.Л., д-р іст. наук, с.н.с. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)
Киридон А.М., д-р іст. наук, проф. (Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»)
Львов П. О., професор доктор габілітований, проф. (Німецький інститут польських справ, ФРН)
Мартинюк А.Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАН України)
Машевський О.П., д-р іст. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Мюллер В., професор доктор габілітований, проф. (Інститут історії Східної Європи Віденського університету, Австрія)
Піх О.М., канд. іст. наук (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України)
Солошенко В.В., канд. іст. наук, доц. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)

Рецензенти:

Грищенко Т.А., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Цветков О.Г., д-р іст. наук, проф. (Київський столичний університет імені Бориса Грінченка)

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

Тексти подаються в авторській редакції.

Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Адреса редакційної колегії:

01054, Київ, вул. Леонтовича, 5, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Тел.: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net
Засновник та видавець: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Заснований 2015 р.
Періодичність наукового видання до 4 разів на рік

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

The journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine (category “B”) in historical sciences (specialty 032. History and archeology) in accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 09.02.2021, № 157 (Appendix 4)

Media ID R30-03831

*Recommended by Academic Council of the State Institution
“Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Protocol № 2 of March 17, 2026)*

Scientific journal aims to introduce the latest research in the field of history to a wide range of readers, such as teachers, students, researchers, civic and political leaders and all those interested in the history.

Editorial board

Kudriachenko A., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Editor in Chief)
Vidnyanskyi S., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)
Gorodnia N., Doctor of Historical Sciences, Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Datskiv I., Doctor of Historical Sciences, Professor (West Ukrainian National University)
Zelinskyi A., Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)
Kyrydon A., Doctor of Historical Sciences, Professor (The State Scientific Institution “Encyclopedic Publishing House”)
Loew P., Professor Doctor Habilitatus, Professor (German Institute of Polish Affairs, Germany)
Martynov A., Doctor of Historical Sciences, Professor (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)
Mashevskyy O., Doctor of Historical Sciences, Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Mueller W., Professor Doctor Habilitatus, Professor (Institute of East European History, University of Vienna, Austria)
Pikh O., Ph.D. in History (Ivan Krypiakevych Ukrainian Studies Institute of the NAS of Ukraine)
Soloshenko V., Ph.D. in History, Associate Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Reviewers:

Hryshchenko T., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Tsvetkov O., Doctor of Historical Sciences, Professor (Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University)

Authors are responsible for the selection, accuracy of facts, quotations, proper names, place names and other information. The texts are submitted in author’s edition. Reprint is possible with reference to the author and publication.

Editorial address:

01054, Kyiv, 5, Leontovycha str., The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”
Phone: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net
Founder and Publisher: The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”
Founded in 2015.
Frequency publication 4 times a year.

ЗМІСТ

<i>Наші ювіляри</i>	7
---------------------------	---

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Долик О.С., Козловський С.О.</i> «Кораблі-скарбниці» адмірала Чжен Хе (1405-1433 рр.): проблеми інтерпретації розмірів та дослідницькі оцінки	10
--	----

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Дацків І.Б., Полич М.І.</i> Україна та Швейцарія: початки дипломатичних відносин у контексті європейської геополітики (1917–1921 рр.)	22
<i>Срібняк І.В., Хлебїна А.Є., Палієнко М.Г.</i> Відзначення свят та пам'ятних днів інтернованими вояками УГА в Чехословаччині, кінець 1920–1922 рр. (за матеріалами часопису «Український Скиталець»)	36
<i>Фалько С.А.</i> Діяльність іноземних військових місій у Китаї у 20–40-х рр. XX ст.: порівняльний аспект	53
<i>Литвин В.Ю., Черевко О.С.</i> Причини провалу тристоронніх переговорів 1939 року у радянській пропаганді: спроба реконструкції	94
<i>Кудряченко А.І., Мартинов А.Ю.</i> Трансформація євроатлантичних відносин за 47-го президента США Дональда Трампа	113
<i>Кирпичник Р.І.</i> Зміцнення східного флангу НАТО як інструмент стримування російсько-білоруських загроз	125
<i>Зелінський А.Л.</i> Ліван – країна неіснуючих кордонів	140
<i>Отрош М.І.</i> Внутрішні чинники російсько-грузинських відносин 1991-2004 рр.	164
<i>Зернецька О.В., Мирончук О.А.</i> Безпекова та військова допомога Австралії Україні у протистоянні російській агресії	182

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

<i>Добролюбська Ю.А.</i> Жозеф-П'єр Елеонор Петрекен (1809-1876) – видатний французький хірург, творець хірургічної анатомії	202
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	211
------------------------------------	-----

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ	215
---	-----

CONTENTS

<i>Our Honorees</i>	7
---------------------------	---

HISTORY OF THE MIDDLE AGES

<i>Dolyk O., Kozlovskiy S.</i> Admiral Zheng He's "Treasure Ships" (1405-1433): Problems of Dimensional Interpretation and Scholarly Assessments	10
--	----

CONTEMPORARY HISTORY

<i>Datskiv I., Polych M.</i> Ukraine and Switzerland: the Beginnings of Diplomatic Relations in the Context of European Geopolitics (1917–1921)	22
<i>Sribnyak I., Chlebina A., Paliienko M.</i> Celebration of Holidays and Memorial Days by Interned Soldiers of the Ukrainian Galician Army in Czechoslovakia, late 1920 – 1922 (Based on Materials from the Magazine "Ukrayinskyi Skytalets")	36
<i>Falko S.</i> Activities of Foreign Military Missions in China in the 20-40s of the 20th Century: Comparative Aspect	53
<i>Lytvyn V., Cherevko O.</i> Reasons of the Failure of the Triple Alliance Negotiations 1939 in Soviet Propaganda: an Attempt of Deconstruction	94
<i>Kudriachenko A., Martynov A.</i> The Transformation of Euro-Atlantic Relations under the 47th President of the United States, Donald Trump	113
<i>Kyrpychnyk R.</i> Strengthening NATO's Eastern Flank as a Tool for Deterring Russian-Belarusian Threats	125
<i>Zelinskyi A.</i> Lebanon – a Country of Non-existent Borders	140
<i>Otrosh M.</i> Internal Factors of Russian-Georgian Relations 1991-2004	164
<i>Zernetska O., Myronchuk O.</i> Australian Security and Military Assistance to Ukraine in Resistance to Russian Aggression	182

HISTORICAL PORTRAIT

<i>Dobrolyubska Y.</i> Joseph-Pierre Eleonore Petrequin (1809-1876) – Prominent French Surgeon, Creator of Surgical Anatomy	202
---	-----

CONTRIBUTORS	211
---------------------------	-----

REQUIREMENTS FOR REGISTRATION OF ARTICLES TO PUBLISH IN THE JOURNAL	215
--	-----

НАШІ ЮВІЛЯРИ

ДЕРЖАЛЮК МИКОЛА СТЕПАНОВИЧ



У лютому 2026 р. виповнилося 75 років відомому українському історику Держалюку Миколі Степановичу.

Він народився 11 лютого 1951 року, у селі Капустинці Володарського району Київської області. У 1973 році після успішного закінчення історичного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка отримав направлення до аспірантури рідного факультету. Уже в жовтні того ж року був зарахований до аспірантури кафедри історії соціалістичних країн Європи, обравши спеціалізацію з історії Угорщини.

Його науковий шлях невдовзі набув міжнародного виміру. За рекомендацією Київського університету впродовж жовтня 1974 – грудня 1978 років він проходив повний курс аспірантського навчання в Угорській Народній Республіці – в Інституті історії партії при ЦК УСРП.

31 жовтня 1978 року в Угорській академії наук М.С. Держалюк успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Участь угорської політичної еміграції в СРСР у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». Диплом кандидата історичних наук № 7721, виданий Науково-атестаційною комісією УНР, було нострифіковано у ВАК СРСР 20 червня 1979 року.

Після повернення на Батьківщину багато років (1979–1996), працював в Інституті історії АН УРСР (з 1990 р. – Інституті історії України) та у Президії АН УРСР.

Упродовж тривалого часу спроби видати монографію на основі кандидатської дисертації залишалися безрезультатними. В Угорщині публікація не була підтримана через принципову незгоду з висвітленням питання про

визвольну місію Радянського Союзу в Угорщині у 1944–1945 рр., що в угорській історіографії трактувалося як окупація та подальша сталінізація країни. В УРСР видання праці у видавництві «Наукова думка» також було відхилене з огляду на те, що наведені у дослідженні факти щодо активної участі Угорщини у війні проти СРСР розцінювалися як такі, що суперечать офіційним принципам «дружби братніх соціалістичних держав».

Водночас один із офіційних опонентів дисертації директор Інституту воєнної історії Угорщини Шандор Тот, у своєму зверненні до керівництва Інституту історії в Києві відзначив наукову новизну дослідження, зокрема наявність трьох відкриттів з історії Угорщини періоду Другої світової війни, та рекомендував його до публікації.

У результаті монографію було видано у скороченому вигляді під назвою «Венгерские интернационалисты в Великой Отечественной войне» (Київ: «Наукова думка», 1985. 126 с.).

У листопаді 1993 року в Інституті історії НАН України М.С. Держалюк захистив докторську дисертацію на тему «Угорські демократи проти тоталітаризму (20–30-і роки)». Того ж року було видано монографію під аналогічною назвою (Київ: «Либідь», 1993. 224 с.).

Нині автор готує до видання монографію «Участь Угорщини у війні проти СРСР. 1941–1945 рр.», що є важливою складовою його багаторічної науково-дослідницької діяльності.

Упродовж червня 1996 – лютого 2011 рр. М.С. Держалюк перебував на державній та дипломатичній службі. У 1996–2001 рр. обіймав посади помічника та радника прем'єр-міністрів України П.І. Лазаренка, В.П. Пустовойтенка та В.А. Ющенко з міжнародних питань.

Брав участь у підготовці матеріалів до міждержавних переговорів, зокрема українсько-російських, зосереджуючись на формуванні порядку денного на основі взаємовигідних і практично значущих питань. Під час візиту Прем'єр-міністра України В.А. Ющенко до Москви у грудні 2000 р. та переговорів із головою уряду РФ М.М. Касьяновим було запропоновано до розгляду низку актуальних проблем двосторонніх відносин.

Серед ключових питань – врегулювання проблеми повернення коштів громадянам України, які у попередні роки працювали за кордоном у межах союзних програм і чий валютні надходження зберігалися у «Внешэкономбанке» РФ. За результатами досягнутих домовленостей було здійснено перерахування близько 3 млрд дол. США до Національного банку України з подальшим поетапним поверненням коштів громадянам.

Участь у підготовці зазначених рішень полягала у формуванні відповідних пропозицій до порядку денного переговорів, що сприяло їх результативності та практичному врегулюванню тривалих двосторонніх проблем.

У 2001–2005 рр. М.С. Держалюк обіймав посаду радника Посольства України в Угорщині. У межах службових обов'язків відповідав за реалізацію низки культурно-історичних проєктів українсько-угорського співробітництва.

У вересні–жовтні 2003 р. у Музей терору (Будапешт) була організована виставка, присвячена Голодомору в Україні 1932–1933 рр. Матеріали для експозиції були надані Міністерством закордонних справ України та передані через Посольство. В організації заходу брали участь директор музею Марія Шмідт та Державне самоврядування українців Угорщини на чолі з Ярославом Хортяні.

24 листопада 2003 р. Національні Збори Угорщини одногосно ухвалили резолюцію про визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом української нації. У лютому 2004 р. у центрі Будапешта на набережній Дунаю було встановлено пам'ятний знак жертвам Голодомору.

Брав участь у підготовці матеріалів для встановлення пам'ятної дошки у Будапешті (вул. Бема, 53) на будинку, де у 1919–1924 рр. діяло посольство Української Народної Республіки в Угорщині.

Також долучався до підготовки матеріалів для створення погруддя Тарасу Шевченку угорським скульптором Іштваном Марішічі. Погруддя було встановлено у березні 2004 р. на території Посольства України в Угорщині (вул. Іштенхеді, 84/Б).

Ініціював підготовчу роботу щодо встановлення монументального пам'ятника Тарасу Шевченку у Будапешті, відкритого 11 липня 2007 р. за участі президентів України й Угорщини Віктора Ющенка та Ласло Шойома.

Усі зазначені заходи реалізовувалися за активної участі Посольства України в Угорщині та Державного самоврядування українців Угорщини за підтримки угорської сторони.

У непрості роки для науково-освітнього сектору нашої країни з 2006 по 2011 рр. Микола Степанович працював вченим секретарем Вищої Атестаційної Комісії (ВАК) України.

У 2011–2015 рр. працював провідним науковим співробітником Інституту історії України НАН України. З 16 листопада 2020 р. – головний науковий співробітник Інституту всесвітньої історії НАН України.

Наукові інтереси М.С. Держалюка охоплюють історію країн Центрально-Східної Європи передусім Угорщини, Російської Федерації та Молдови, а також проблематику сучасних міжнародних відносин і становище України у ХХ – на початку ХХІ століття.

Автор понад 200 наукових праць, серед яких 7 індивідуальних і 13 колективних монографій.

Бажаємо шановному Миколі Степановичу творчого натхнення на нові наукові звершення, миру і добра!

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

УДК: 93/94:[929.7:[623.8:629.5.031.32](510)"140/143"

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33> 1

Долик О.С.

<https://orcid.org/0009-0009-1311-5791>

Козловський С.О.

<https://orcid.org/0000-0002-4590-2433>

«КОРАБЛІ-СКАРБНИЦІ» АДМІРАЛА ЧЖЕН ХЕ (1405-1433 РР.): ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РОЗМІРІВ ТА ДОСЛІДНИЦЬКІ ОЦІНКИ

У статті здійснено комплексне дослідження проблеми справжніх розмірів «кораблів-скарбниць» – найбільших вітрильних суден середньовічного Китаю епохи династії Мін, що склали основу флоту адмірала Чжен Хе під час його семи заморських походів (1405-1433 рр.). Простежено, що суперечливість наявних писемних свідчень, складнощі інтерпретації традиційних китайських одиниць вимірювання та брак археологічних даних зумовили тривалі дискусії стосовно реальних параметрів цих кораблів. Здійснено комплексний аналіз основних джерел до вивчення даної теми – історичної хроніки «Історія династії Мін», тогочасних нарративних творів «Оповідь про похід євнуха Сяньбао в Західний Океан» і «Докучливі бесіди для моїх гостей», а також меморіальної стели в Нанкіні, зокрема виявлено проблеми їхньої достовірності та хронологічної віддаленості від описуваних подій. Залучення матеріалів зі звітів археологічних розкопок дозволило простежити еволюцію середньовічного китайського суднобудівництва та встановити розміри тогочасних морських суден, їх типологію, водотоннажність і оснащення.

Виокремлено два історіографічні напрямки в дослідженні цього питання: традиційний (Дж. Нідхем, Л. Леватес, Е. Дреер), який трактує гігантські розміри «кораблів-скарбниць», зафіксовані у джерелах, як цілком реальні, та ревізійністський (А. Слісвейк, К. Вейк, С. Черч), що доводить неможливість створення суден таких масштабів. Особливу увагу приділено аналізу китайських традиційних одиниць вимірювання і співставленню числових даних із результатами археологічних розкопок у Нанкіні (2003-2004 рр.) та загальними принципами суднобудування доби Середньовіччя.

Під час дослідження встановлено, що відомості із наявних писемних джерел, які оцінюють розміри «кораблів-скарбниць» у 117-149 м. завдовжки та 48-61 м. завширишки, не відповідають дійсності, а реальні габарити цих джонок, ймовірно, не перевищували 60-76 м. у довжину та 16-21 м. у ширину, що узгоджується із розмірами корабельних доків у Нанкіні та реальними зразками суднобудування Китаю того періоду. Водночас окреслено низку невирішених питань, серед яких, зокрема, реконструкція зовнішнього вигляду «кораблів-скарбниць» та визначення їхньої осадки.

Ключові слова: Китай, Середньовіччя, династія Мін, Чжен Хе, заморські експедиції, «кораблі-скарбниці», суднобудування, вітрильники.

Постановка проблеми. Заморський вектор був одним із провідних напрямків зовнішньої політики Китаю епохи династії Мін (1368-1644 рр.). Упродовж останньої третини XIV – першої половини XV ст. Мінська імперія прагнула закріпити свої політичні та економічні впливи у басейні Південно-Китайського моря та Індійського океану, свідченням чого стала організація цілої низки посольських місій в цей регіон. Найбільш масштабними із них були заморські кампанії відомогодипломата та мореплавця Чжен Хе (1405-1433), який у 1405-1433 рр. очолив сім експедицій величезного флоту, під час яких китайці не лише відвідали цілу низку держав Південно-Східної Азії та Малайського архіпелагу, але й досягли узбережжя Індії, Аравійського півострова та навіть Східної Африки.

Проведення цих подорожей було продиктовано прагненнями імператорів Мін утвердити престиж та міжнародний авторитет Піднебесної як політичного, економічного та культурного центру регіону [1, р. 1-12; 2, р. 327-347]. Це пояснює небачені для того часу масштаби організації експедицій. За деякими оцінками, в кожній кампанії брало участь до 300 кораблів [3, р. 26], а загальна чисельність особового складу становила понад 27 тис. осіб [4, р. 232].

Одним із найбільш дискусійних питань, що дотепер супроводжують наукове вивчення подорожей Чжен Хе, є встановлення справжніх розмірів т. зв. «кораблів-скарбниць» (кит. 寶船; *баочуань*) – найбільших суден китайського флоту, які складали його основу. Згідно із усталеною історіографічною традицією, ці джонки досягали гігантських розмірів та, можливо, були найбільшими в історії дерев'яними вітрильними кораблями [5, р. 33-34]. На жаль, джерельна база до вивчення даної теми є надзвичайно обмеженою, що, разом із суперечливими свідченнями самих джерел, створює суттєву перешкоду для дослідників. Відтак, питання розмірів «кораблів-скарбниць» Чжен Хе представляє собою актуальну наукову проблему, спроби вирішення якої проливають світло на особливості та реальні можливості китайського середньовічного суднобудування.

Огляд історіографії. Більшість дослідників, котрі займалися вивченням експедицій Чжен Хе, так чи інакше торкалися теми розмірів «кораблів-скарбниць» у своїх напрацюваннях. Опосередковано це питання порушувалося у роботах Віллема Гроєневелта [6, р. 42], Айвона Донеллі [7, р. 349] та Джона Міллза [8, р. 27-31], які, проте, обмежилися лише коротким аналізом загальних відомостей, не вдаючись до глибшої наукової критики джерел. Більш ретельно до цієї проблеми підійшов відомий англійський сходознавець Джозеф Нідхем, розглянувши її у ширшому контексті розвитку технологій кораблебудування середньовічного Китаю із залученням археологічних свідчень [9, р. 477-486]. Його висновки були в подальшому розвинені Луїзою Леватес [10, р. 53-61] та Едвардом Дреєром [11, р. 195-201; 12, р. 102-113], котрі вже безпосередньо працювали із перетворенням китайських

традиційних мір довжини, а також значно ширшим колом археологічних знахідок. Вищезгадані дослідники, загалом, повністю погоджувалися із даними писемних джерел та намагалися всіляко підтвердити їх речовими доказами.

Зовсім іншу картину спостерігаємо в роботах сучасних спеціалістів із китайського середньовічного суднобудування – Андре Слісвейка [13, р. 3-13; 14, р. 305-308], Крістофера Вейка [15, р. 51-81; 16, р. 59-75] та Саллі Черч [17, р. 1-43; 18, р. 32-49], котрі, на основі об'ємного фактологічного матеріалу, намагаються повністю спростувати свідчення джерел та довести неможливість існування «кораблів-скарбниць» в їхніх традиційних розмірах. Відповідно, у науковій літературі зберігається певна неоднорідність у трактуванні джерел і підходах до визначення технічних параметрів цих суден. Це зумовлює потребу в узагальненому розгляді питання, який дозволив би простежити методологію наукових інтерпретацій та проаналізувати достовірність поширених оцінок.

Завдання дослідження. З огляду на це, метою статті є виявлення та аналіз ключових проблем, пов'язаних зі спробами інтерпретації розмірів «кораблів-скарбниць» Чжен Хе, а також розгляд існуючих реконструкцій у світлі сучасних знань про китайське суднобудування означеного періоду.

Виклад матеріалу. Основним джерелом, де містяться відомості про «кораблі-скарбниці» Чжен Хе, виступає історична хроніка XVIII ст. під назвою «Історія династії Мін» (кит. 明史; *Мін ші*), у якій знаходимо коротку біографію адмірала. Звідти дізнаємося про те, що для першої експедиції «було збудовано шістдесят два великих судна, 44 чжани завдовжки та 18 чжанів завширшки кожне» [19]. Майже аналогічні відомості щодо розмірів «кораблів-скарбниць» знаходимо в художньому творі кінця XVI ст. «Оповідь про похід євнуха Сяньбаов Західний Океан» (кит. 三寶太監西洋記通俗演義; *Сяньбао тайцзянь сян цзі тунсу яньі*). Автор цього історичного роману, Ло Маоден, подає класифікацію кораблів флоту Чжен Хе разом із зазначенням розмірів. У нього довжина та ширина «кораблів-скарбниць» складають 44,4 та 18 чжанів відповідно [12, р. 104; 16, р. 61]. Фрагментарні свідчення стосовно розмірів найбільших суден флотилії Чжен Хе поміщені також у трактаті державця та письменника Гу Циюяня (1565-1628) «Докучливі бесіди для моїх гостей» (кит. 客座贅語; *Кецзо чжуйюй*), написаному на початку XVII ст. Вони, щоправда, повністю повторюють дані із «Оповіді про похід євнуха Сяньбао в Західний Океан» [17, р. 6], мабуть, будучи запозиченими звідти. Окремим джерелом, дещо відмінним від решти, можемо вважати меморіальну стелу першої половини XV ст. в Храмі Спокійного Моря (кит. 靜海寺; *Цзінхай*), що знаходиться у Нанкіні. Вирізьблений на ній епіграфічний напис, присвячений заморським походам Чжен Хе, повідомляє, що адмірал командував суднами величиною 2000 та 1500 ляо [14, р. 69]. Наявність додаткових одиниць вимірювання визначає виняткову цінність цього джерела.

Із достовірністю більшої вищезгаданих писемних пам'яток (за винятком стели у Нанкіні, встановленої ще за життя Чжен Хе) є чималі проблеми. Так, «Історія династії Мін» була остаточно укладена лише у 1739 р., за правління нової династії Цін (1644-1911 рр.) [20, р. 72], тобто через 300 років після подорожей Чжен Хе, що ставить під сумнів правдивість помічених у ній відомостей. Те ж саме стосується й трактату Гу Цююаня (1618 р.), який віддалений від описуваних подій майже на два століття. Роман «Оповідь про похід євнуха Сяньбао в Західний Океан», датований 1597 р., є хронологічно найближчим до епохи плавань Чжен Хе, однак він містить ряд фантастичних елементів (у ньому фігурують різного роду надприродні сили) [21, р. 152], що значною мірою унеможлиблює його використання як надійного історичного джерела. Цілком ймовірно, що дані щодо розмірів «кораблів-скарбниць» із роману Ло Маоденабули згодом запозичені Гу Цююанем та авторами «Історії династії Мін», проте достеменно невідомо, звідки їх почерпнув сам Ло Маоден.

Надзвичайно важливим є той факт, що практично всі першоджерела станом на сьогодні безнадійно втрачені. У 1477 р. більшість корабельних журналів та записів про експедиції Чжен Хе були знищені руками реакційних придворних чиновників, які домагалися припинення дорогих заморських кампаній [10, р. 132-133]. Серед втрачених матеріалів, скоріш за все, були й детальні описи та малюнки «кораблів-скарбниць». Так, за свідченням урядовця пізнішого періоду Лі Чжаояна (1512-1572), креслення цих суден зникли із архівів [12, р. 220]. Попри те, що до нашого часу дійшло декілька зображень великих джонок епохи Мін, їхня практична цінність у визначенні точних параметрів «кораблів-скарбниць» вкрай невелика [8, р. 28]. Відтак, дослідники змушені користуватися лише залишками писемних свідчень у вигляді вторинних джерел.

Однією з ключових проблем є інтерпретація одиниць вимірювання, згаданих у джерелах. Труднощі, зокрема, пов'язані з тим, що вепоху Мін значення традиційної китайської міри довжини *чі* (кит. 尺), яка складала 1/10 *чжана* (кит. 丈) різнилося залежно від регіону. За підрахунками Л. Леватес, на території провінції Фуцзянь *чі* становила приблизно 10,5-11 дюймів [10, р. 57], тобто 26,7-27,9 см. (йдеться про англійський дюйм, що дорівнює 2,54 см.). Водночас у провінції Цзянсучі досягала 12,1-13,3 дюйма [10, р. 57] або 30,7-33,8 см. Виходячи із цього, отримуємо параметри «кораблів-скарбниць» в межах 117-149 м. завдовжки та 48-61 м. завширшки.

Традиційні підрахунки більшої дослідників, зазвичай, не виходять за рамки цього діапазону. Так, В. Гроеневелт та А. Донеллі оцінювали довжину та ширину «кораблів-скарбниць» у 440 та 180 футів відповідно [6, р. 42; 7, р. 349], тобто у 134 та 55 м. (йдеться про сучасний фут, що дорівнює 30,48 см.). Майже аналогічні цифри зустрічаємо у Дж. Міллза (135 та 56 м.) [8, р. 31], Дж. Нідхема (134 та 55 м.) [9, р. 480] та Е. Дреера (117-134 та 48-55 м.) [12, р. 102]. Ці оцінки

номінально вважаються загальноприйнятими, зокрема вони зафіксовані у «Кембриджській історії Китаю» [4, р. 232].

Дещо складнішою є ситуація, пов'язана із інтерпретацією загадкової одиниці вимірювання *ляо* (кит. 廖), що зафіксована на меморіальній стелі у Нанкіні. Мали місце спроби розглянути її як значення вантажопідйомності одного корабля або ж кількості деревини, витраченої на його будівництво [16, р. 69-70]. Втім, більш переконливою видається версія А. Слісвейка, що *ляо* – це одиниця вимірювання водотоннажності судна, яка приблизно дорівнює 500 кг. [13, р. 11]. Щоправда, його розрахунки, які спираються на технічний аналіз пропорцій китайських джонок XVI ст., показують, що корабель водотоннажністю 2000 *ляо* повинен мати розміри приблизно 62 м. завдовжки та 11,2 м. завширшки [13, р. 12; 14, р. 307], що суперечить даним із «Історії династії Мін».

Зрозуміло, що навіть найменші можливі параметри «кораблів-скарбниць» (117 м. завдовжки і 48 м завширшки), не говорячи вже про найбільші, виглядають фантастичними для дерев'яних суден XV ст. Так, розміри «Санта-Марії» – найбільшої каравели Христофора Колумба – не перевищували 20 м. у довжину та 7 м. у ширину [22, р. 143-145], що яскраво демонструє контраст пропорцій. Варто, однак, зважати на те, що кораблебудування середньовічного Китаю кардинально відрізнялося від тогочасного європейського як за ключовими принципами, так і за масштабами.

Характерними рисами китайських джонок ще з Раннього Середньовіччя були, по-перше, плоскодонна конструкція із відсутністю кіля, форштевня та ахтерштевня, і, по-друге, наявність поперечних перегородок, які розділяли трюм судна на низку відсіків, що були майже водонепроникними [23, р. 20-21]. Останнє додатково зміцнювало корпус та давало можливість будувати великі кораблі без ризику зменшення їхньої міцності. Відомо, що вже у період династії Тан (618-907 рр.) у Китаї існували джонки 20 *чжанів* завдовжки [10, р. 57]. Розквіт суднобудування припав на епохи Сун (960-1279 рр.) та Юань (1279-1368 рр.), що ознаменувало собою появу суден справді гігантських розмірів. Відомості про них можемо знайти, зокрема, із повідомлень іноземних мандрівників XIII-XIV ст., на яких величезні китайські джонки справили неабияке враження. Так, Марко Поло (1254-1324) писав, що *«ці кораблі потребують близько 300 матросів ... вони настільки великі, що можуть перевозити п'ять тисяч кошиків із перцем, а деякі з них – навіть шість тисяч...»* [24, р. 355], а Ібн Баттута (1304-1377) у своїх записах згадував про те, що *«великі судна несуть на собі до дванадцяти вітрил...[і]беруть на борт тисячу людей, шістьсот з яких – моряки...»* [25, р. 813]. Попри відсутність конкретних даних щодо розмірів кораблів, ці свідчення демонструють масштаби тогочасного китайського суднобудування.

У 1973 р. в затоці Цюаньчжоу (провінція Фуцзянь) було виявлено рештки затонулої джонки, датовані кінцем XIII ст. Вважається, що цей корабель мав

розміри 34,4 м. у довжину та 9,8 м. у ширину [15, р. 62-63]. На думку К. Вейка, окремі судна епохи Юань могли бути удвічі більшими. Дане твердження базується на основі аналізу залишків кермового стерна, виявлених у 1962 р. неподалік Нанкіна. Виходячи із пропорцій «Корабля із Цюаньчжоу», судно, якому належало це стерно, мало б удвічі перевершувати його в усіх вимірах, тобто досягати, приблизно, 68 м. у довжину та 19 м. у ширину [16, р. 73]. Це доводить, що на той час у Китаї вже існували джонки таких розмірів, та є підтвердженням слів Марко Поло та Ібн Баттути.

Таким чином, будівництво «кораблів-скарбниць» на початку XV ст. представляло собою логічне продовження та подальший розвиток технологій китайського суднобудування. З огляду на це, чимало дослідників (Дж. Нідхем, Л. Леватес, Е. Дреер) були схильні розглядати розміри «кораблів-скарбниць», поміщені в «Історії династії Мін», як цілком реальні та повністю довіряти їм [9, р. 477-486; 10, р. 53-61; 11, р. 195-201; 12, р. 102-113]. Проте, у середовищі сучасних фахівців переважає думка, що параметри будь-якого дерев'яного судна мають певні межі, перевищення яких робить його конструкцію нестійкою [13, р. 5; 14, р. 62]. Цей принцип впливає із фізичних законів та загальних засад кораблебудування, незалежно від регіональної специфіки. С. Черч оцінює максимальну довжину дерев'яного корабля у 300 футів, тобто близько 90 м. Водночас для океанського судна ця межа ще нижча – 60-76 м. [17, р. 36-38]. Варто зауважити, що ці цифри, загалом, узгоджуються із розрахунками А. Слісвека, згаданими раніше.

На підкріплення своїх висновків, С. Черч наводить низку теоретичних аргументів, що доводять неможливість створення дерев'яного судна 138 м. завдовжки та 56 м. завширшки. По-перше, такий корабель надзвичайно проблематично збудувати навіть сьогодні, із використанням сучасних технологій, не говорячи про вже про початок XV ст. По-друге, міцність корпусу джонки у повздовжньому вимірі була б вкрай низькою, незважаючи на наявність поперечних перегородок, що фактично унеможлиблювало спуск судна на воду та його подальшу експлуатацію. По-третє, корабель таких розмірів мав би нести на собі щогли близько 100 м. заввишки, які не змогли б витримати сильних поривів вітру і легко б зламалися під тиском об'ємних вітрил та власною вагою. По-четверте, для управління настільки великим судном знадобилися б зусилля кількох тисяч моряків, що суперечить наявним даним стосовно загальної чисельності складу екіпажу флоту [17, р. 3-23]. У контексті цього, видається вкрай малоімовірним, щоб китайці за настільки короткий час (з середини XIV до початку XV ст.) змогли збільшити максимальні габарити своїх найбільших кораблів більші ніж удвічі (з 70 до 130 м. завдовжки).

Відтак, на думку С. Черч, реальні параметри «кораблів-скарбниць» склали 60-76 м. у довжину та 16-21 м. у ширину [17, р. 38-39]. Аналогічну точку зору

висловлює й К. Вейк, який вважає, що розміри цих суден не перевищували межі, характерні для найбільших китайських джонок XIII-XIV ст. [16, р. 74-75].

Висновки цих дослідників підтверджуються археологічними знахідками. Вище вже згадувалося про залишки кермового стерна, виявлені у 1962 р. поблизу Нанкіна. З огляду на його довжину, що становить 11 м., у свій час мали місце спроби приписати цей елемент кораблю, розміри якого, начебто, складали 146-163 м. завдовжки та 60-67 м. завширшки [9, р. 481-482], що навіть більше аніж величина суден, зафіксована в «Історії династії Мін». Втім, дослідження К. Вейка та С. Черч повністю спростовують такого роду необґрунтовані підрахунки і доводять, що параметри дзонки, якій належало це стерно, не могли перевищувати 70 м. у довжину та 20 м. у ширину [16, р. 73; 17, р. 29-30]. При цьому, їхні обчислення спираються на аналіз пропорцій т. з. «Корабля із Цюаньчжоу» та інших реальних зразків китайського суднобудування того періоду.

Особливої уваги заслуговують археологічні дослідження 2003-2004 рр., проведені на території колишньої Люцзяганської корабельні на околицях Нанкіна, неподалік від р. Янцзи, де в епоху Чжен Хе відбувалося будівництво «кораблів-скарбниць». Було виявлено та розкопано цілу низку величезних сухих доків, у яких розміщувалися судна. Розміри найбільшого з басейнів складають 421 м. завдовжки та 41 м. завширшки [18, р. 35]. Незважаючи на колосальну довжину, очевидно, що цього недостатньо навіть для однієї дзонки, ширина якої, згідно з «Історією династії Мін», становила щонайменше 48 м. Таким чином, ці доки є замалими, щоб вмістити «кораблі-скарбниці» в їхніх традиційних розмірах. Це переконливо доводить, що габарити цих суден насправді були значно меншими. Крім того, під час досліджень було знайдено ще два кермових стерна, майже аналогічних за конструкцією та розмірами стерну 1962 р. [18, р. 40]. Зважаючи на те, що всі вони були виявлені неподалік корабельні, логічним є висновок щодо їхньої приналежності саме «кораблям-скарбницям».

Розрахунки К. Вейка та С. Черч, підкріплені вищезгаданими археологічними даними, дозволяють по-новому поглянути на проблему розмірів найбільших суден флоту Чжен Хе. Стає очевидним, що відомості із «Історії династії Мін» та інших наявних джерел є недостовірними, що прямо засвідчують розміри корабельних доків у Нанкіні. Щоправда, залишається незрозумілим той факт, чи автори пізнішого часу навмисно перебільшували величину «кораблів-скарбниць», чи, можливо, ці дані стали результатом помилок переписувачів або неправильних обчислень. Так, не виключено, що числові значення 44 та 18 *чжанів* могли бути просто вигадані Ло Маоденом для підкреслення масштабів подорожей Чжен Хе і прославлення величч та могутності Мінської імперії. У подальшому ці дані без змін перейшли спершу в трактат Гу Цюаня, а пізніше в «Історію династії Мін» як цілком автентичні.

З іншого боку, як припускав А. Слісвейк, існує ймовірність, що укладачі «Історії династії Мін», з огляду на брак інформації, намагалися самотужки вирахувати розміри «кораблів-скарбниць», спираючись на пропорції китайських джонок XVI-XVIII ст. та окремі розрізнені свідчення, однак, через свою необізнаність та неправильне застосування формули обчислення водотоннажності в одиницях *ляо*, допустилися грубих помилок [13, р. 12-13]. Втім, ця теорія не пояснює того, чому аналогічні цифри на позначення габаритів «кораблів-скарбниць» з'являються більш ніж на століття раніше у романі Ло Маодена і трактаті Гу Цююаня. Можливо, існувало певне спільне першоджерело, на сьогодні уже втрачене, на яке опиралися Ло Маодента пізніші придворні історіографи, що також могло містити у собі неправильні та перебільшені відомості.

Так чи інакше, помилковість свідчень із «Історії династії Мін» можемо вважати доведеною. Відтак, кораблів 117-149 м. завдовжки та 48-61 м. завширшки насправді ніколи не існувало, що фактично повністю руйнує аргументацію Дж. Нідхема, Л. Леватеса та Е. Дресера, оцінки яких ґрунтувалися головним чином на інформації із писемних джерел. Незважаючи на це, чимало сучасних дослідників досі віддають перевагу саме традиційним розмірам «кораблів-скарбниць», наводячи їх у своїх роботах [3, р. 26-27; 5, р. 34; 26, р. 3-4], що, на жаль, зовсім не відповідає поточному стану вивчення цієї проблеми.

Варто зауважити, що питання справжніх розмірів «кораблів-скарбниць» станом на сьогодні не розв'язане остаточно. Зокрема, дискусійними залишаються інтерпретація одиниць вимірювання *ляо* та розрахунки А. Слісвейка загалом. Вартими уваги є припущення окремих науковців, що згадане судно водотоннажністю 2000 *ляо* не обов'язково було «кораблем-скарбницею», тому реальна величина цих джонок могла бути більшою [26, р. 4]. На певні роздуми наштовхують також розміри сухих басейнів поблизу Нанкіна, оскільки вони видаються занадто великими для суден 60-76 м. завдовжки та 16-21 м. завширшки. Можемо припустити, що «кораблі-скарбниці» теоретично могли досягати навіть 90 м. у довжину та 25 м. у ширину, оскільки дзонки таких габаритів чудово б розмістилися у нанкінських доках; крім того, ці розміри наближені до реальних зразків китайських суден епохи Юань. Щоправда, жодних прямих археологічних свідчень існування таких кораблів не виявлено. Уточнення потребують також межі осадки «кораблів-скарбниць» [12, р. 110-111], адже джерела нічого не повідомляють нам про величину цих джонок у вертикальному вимірі.

Ще однією невирішеною проблемою, пов'язаною із розмірами «кораблів-скарбниць», залишається реконструкція зовнішнього вигляду цих суден, з огляду на відсутність їхніх оригінальних креслень чи зображень доби Чжен Хе. Традиційно вважається, що це були гігантські дзонки типу *шачуань* (кит. 沙船) із широким пласким днищем, кількома палубами та житловими надбудовами

накормі, котрі несли на собі дванадцять вітрил на дев'яти щоглах, розміщених у шаховому порядку [3, р. 26-27; 10, р. 58; 12, р. 109-116]. Проте, нині частина дослідників схиляється до того, що «кораблі-скарбниці» радше нагадували судна пізнішого типу *фучуань* (кит. 福船) [17, р. 24-25]. Такого роду джонки мали значно вужчий корпус із високими формами носової та кормової частин, а також три-чотири щогли, розташовані одна за одною. З огляду на реалістичні параметри «кораблів-скарбниць» (60-76 м. завдовжки та 16-21 м. завширшки) саме цей варіант видається більш ймовірним, хоча з упевненістю стверджувати це складно, оскільки всі сучасні реконструкції базуються виключно на ілюстративних матеріалах пізнішого часу (XVI-XVII ст.), котрі репрезентують зовсім інші типи суден.

Висновки. У підсумку, зазначимо, що проблема визначення справжніх розмірів найбільших кораблів флоту Чжен Хе належить до переліку найскладніших питань, пов'язаних із історією китайського мореплавства епохи Мін. Труднощі інтерпретації технічних параметрів «кораблів-скарбниць» випливають, насамперед, із недостовірних та суперечливих писемних свідчень, наявності різних одиниць вимірювання, а також дещо обмеженого кола археологічних даних. Оцінки сучасних дослідників, однак, показують, що ці джонки, вочевидь, були значно меншими, аніж повідомляють нам наявні джерела, хоча окремі аспекти цієї проблеми ще не до кінця з'ясовані. Відповідно, у зв'язку з обмеженістю та браком джерельної бази, питання точних розмірів «кораблів-скарбниць» досі залишається відкритим і потребує подальших напрацювань та досліджень.

Список використаних джерел та літератури

1. Finlay R. The Treasure Ships of Zheng He: Chinese Maritime Imperialism in the Age of Discovery. *Terrae Incognitae*. 1991. № 23. P. 1–12.
2. Finlay R. The Voyages of Zheng He: Ideology, State Power and Maritime Trade in Ming China. *Journal of The Historical Society*. 2008. № 8. P. 327–347.
3. Yang Wei. Admiral Zheng He's Voyages to the "West Oceans". *Education About Asia*. 2014. Vol. 19, No 2. P. 26–30.
4. The Cambridge History of China. Vol. 7, Part 1 / Ed. by Mote F., Twitchett D. Cambridge: University Press, 2008. 859 p.
5. Brezina C. Zheng He: China's Greatest Explorer, Mariner and Navigator. New York: The Rosen Publishing Group, 2017. 91 p.
6. Groeneveldt W. Notes on the Malay Archipelago and Malacca: Compiled from Chinese Sources. Batavia: W. Bruining, 1876. 144 p.
7. Donelli I. Early Chinese Ships and Trade. *The Mariner's Mirror*. 1925. Vol. 11, No 4. P. 344–354.
8. Ma Huan. Ying-Yai Sheng-Lan / Translated and edited by Mills J. Cambridge: University Press, 1970. 393 p.
9. Needham J. Science and Civilization in China. Vol. 4, Part 3. Cambridge: University Press, 1971. 931 p.
10. Levathes L. When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne (1405–1433). New York: Simon & Schuster, 1994. 207 p.
11. Dreyer E. Ming China: A Political History (1355–1435). Stanford: Stanford University Press,

1982. 315 p.
12. Dreyer E. Zheng He, China, and the Oceans in the Early Ming Dynasty (1405-1433). New York: Pearson Longman, 2007. 237 p.
 13. Sleeswyk A. The Liao and The Displacement of Ships in Ming Navy. *The Marriner's Mirror*. 1996. Vol. 82, No 1. P. 3–13.
 14. Sleeswyk A. The Overall Dimensions of Cheng Ho's Largest Ships. *The Marriner's Mirror*. 2004. Vol. 90, No 3. P. 305–308.
 15. Wake C. The Great Ocean-going Ships of Southern China in the Age of Chinese Maritime Voyaging to India, Twelfth to Fifteenth Centuries. *International Journal of Maritime History*. 1997. Vol. 9, No 2. P. 51–81.
 16. Wake C. The Myth of Zheng He's Great Treasure Ships. *International Journal of Maritime History*. 2004. Vol. 16, No 1. P. 59–75.
 17. Church S. Zheng He: An Investigation into the Plausibility of 450-ft. Treasure Ships. *Monumenta Serica*. 2005. № 53. P. 1–43.
 18. Church S. Two Ming Dynasty Shipyards in Nanjing and Their Infrastructure. *Shipwreck ASIA: Thematic Studies in East Asian Maritime Archeology* / Ed. by Kimura J. Adelaide: Maritime Archeology Program, 2010. P. 32–49.
 19. History of Ming 明史. Vol. 304. *Chinese Notes*. October 28, 2025. URL: <https://chinesenotes.com/mingshi/mingshi304.html>
 20. Farmer E., Taylor R., Waltner A. Ming History: An Introductory Guide to Research. Minneapolis: Ming Studies Research Series, 1994. 454 p.
 21. Witt. B. Sanbao taijian Xiyang ji tongsu yanyi: An Annotated Bibliography. *Crossroads*. 2015. № 12. P. 151–155.
 22. Philips W., Philips C. The Worlds of Christopher Columbus. Cambridge: University Press, 1992. 322 p.
 23. Minh-Ha Pham C. Asian Shipbuilding Technology. Bangkok: Asia and Pacific Regional Bureau for Education. 2012. 50 p.
 24. Marco Polo. The Description of the World / Translated and annotated by Moule A., Pelliot P. London: G. Routledge, 1938. 595 p.
 25. The Travels of Ibn Battuta AD 1325-1354. Vol. 4 / Translated and annotated by Beckingham C. London: The Hakluyt Society, 1994. 983 p.
 26. Jung Fang. The Beginnings of the Zheng He's Voyages: Nanjing and the Indian Ocean World, 1405–1433. *The Chinese Historical Review*. 2019. Vol. 26, No 1. P. 1–19.

References

1. Finlay, R. (1991). The Treasure Ships of Zheng He: Chinese Maritime Imperialism in the Age of Discovery. *Terrae Incognitae*, 23, pp. 1–12. [In English]
2. Finlay, R. (2008). The Voyages of Zheng He: Ideology, State Power and Maritime Trade in Ming China. *Journal of The Historical Society*, 8, p. 327–347. [In English].
3. Yang Wei. (2014). Admiral Zheng He's Voyages to the "West Oceans". *Education About Asia*, Vol. 19, No 2, pp. 26-30. [In English].
4. Mote, F & Twitchett, D. (eds) (2008). *The Cambridge History of China*, Vol. 7, Part 1, Cambridge: University Press. [In English].
5. Brezina, C. (2017). *Zheng He: China's Greatest Explorer, Mariner and Navigator*, New York: The Rosen Publishing Group [In English].
6. Groeneveldt, W. (1876). *Notes on the Malay Archipelago and Malacca: Compiled from Chinese Sources*, Batavia: W. Bruining [In English].
7. Donelli, I. (1925). Early Chinese Ships and Trade. *The Marriner's Mirror*, Vol. 11, No 4, pp. 344–354. [In English].
8. Mills, J. (ed) (1970). Ma Huan. *Ying-Yai Sheng-Lan*, Cambridge: University Press. [In English].

9. Needham, J. (1971). *Science and Civilization in China*, Vol. 4, Part 3, Cambridge: University Press. [In English].
10. Levathes, L. (1994). *When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne (1405–1433)*, New York: Simon & Schuster. [In English].
11. Dreyer, E. (1982). *Ming China: A Political History (1355–1435)*, Stanford: Stanford University Press. [In English].
12. Dreyer, E. (2007). *Zheng He, China, and the Oceans in the Early Ming Dynasty (1405-1433)*, New York: Pearson Longman. [In English].
13. Sleeswyk, A. (1996). The Liao and The Displacement of Ships in Ming Navy. *The Marriner's Mirror*, Vol. 82, No 1, pp. 3–13. [In English].
14. Sleeswyk, A. (2004). The Overall Dimensions of Cheng Ho's Largest Ships. *The Marriner's Mirror*, Vol. 90, No 3, pp. 305–308. [In English].
15. Wake, C. (1997). The Great Ocean-going Ships of Southern China in the Age of Chinese Maritime Voyaging to India, Twelfth to Fifteenth Centuries. *International Journal of Maritime History*, Vol. 9, No 2, pp. 51–81. [In English].
16. Wake, C. (2004). The Myth of Zheng He's Great Treasure Ships. *International Journal of Maritime History*, Vol. 16, No 1, pp. 59–75. [In English].
17. Church, S. (2005). An Investigation into the Plausibility of 450-ft. Treasure Ships. *Monumenta Serica*, 53, pp. 1–43. [In English].
18. Church, S. (2010). Two Ming Dynasty Shipyards in Nanjing and Their Infrastructure. In Kimura, J. (ed) *Shipwreck ASIA: Thematic Studies in East Asian Maritime Archeology*. Adelaide: Maritime Archeology Program, pp. 32–49. [In English].
19. History of Ming, Vol. 304. *Chinese Notes*, October 28, 2025. [Online]. Available from: <https://chinesenotes.com/mingshi/mingshi304.html> [In Chinese].
20. Farmer, E., Taylor R. & Waltner A. (1994). *Ming History: An Introductory Guide to Research*, Minneapolis: Ming Studies Research Series. [In English].
21. Witt, B. (2015). Sanbao taijian Xiyang ji tongsu yanyi: An Annotated Bibliography. *Crossroads*, 12, pp. 151–155. [In English].
22. Philips, W. & Philips, C. (1992). *The Worlds of Christopher Columbus*, Cambridge: University Press. [In English].
23. Minh-Ha Pham, C. (2012). *Asian Shipbuilding Technology*, Bangkok: Asia and Pacific Regional Bureau for Education. [In English].
24. Moule, A. & Pelliot P. (eds) (1938). Marco Polo. *The Description of the World*. London: G. Routledge. [In English].
25. Beckingham, C. (ed) (1994). *The Travels of Ibn Battuta AD 1325-1354*, Vol. 4. London: The Hakluyt Society. [In English].
26. Jung Fang. (2019). The Beginnings of the Zheng He's Voyages: Nanjing and the Indian Ocean World, 1405–1433. *The Chinese Historical Review*, Vol. 26, No 1, pp. 1–19. [In English].

Dolyk O., Kozlovskiy S. Admiral Zheng He's "Treasure Ships" (1405-1433): Problems of Dimensional Interpretation and Scholarly Assessments.

The article presents a comprehensive study of the problem concerning the real dimensions of the "treasure ships" – the largest sailing vessels of medieval China that formed the core of admiral Zheng He's fleet during his seven maritime expeditions (1405-1433). It has been traced that the contradictory nature of extant written evidence, the difficulties in interpreting traditional Chinese units of measurement and the lack of archeological data have led to long-standing debates about the real parameters of these ships. A comprehensive analysis has been carried out of the main sources relevant to this issue – the historical chronicle "History of Ming", the contemporary narrative works "Romance of the Sanbao Eunuch's Voyage to the Western Ocean" and "Boring Talks for My Guests" as well as the memorial stele in Nanjing, with particular attention to their reliability and chronological remoteness from the events described. The involvement of data from archeological

excavation reports has made it possible to trace the evolution of medieval Chinese shipbuilding and to determine the dimensions, typology, tonnage and equipment of contemporary sea vessels.

Two historiographical approaches to this issue have been identified. The traditional one (J. Needham, L. Levathes, E. Dreyer) regards that enormous dimensions of the “treasure ships” recorded in the sources as entirely authentic, whereas the revisionist approach (A. Sleswyk, C. Wake, S. Church) argues for the technical impossibility of constructing vessels of such scale. Particular attention is devoted to the analysis of traditional Chinese units of measurement and to the correlation of the numerical data with the results of archeological excavations in Nanjing (2003-2004) and with the general principles of medieval shipbuilding.

The study establishes that the data found in extant written sources, which estimate the “treasure ships” at 117-149 meters in length and 48-61 meters in width, are not consistent to reality. The real dimensions of these junks probably did not exceed 60-76 meters in length and 16-21 meters in width, which corresponds to the size of the shipbuilding docks in Nanjing and to the evidence of Chinese shipbuilding practices of that period. At the same time, several unresolved issues have been outlined, including the reconstruction of the external appearance of the “treasure ships” and the determination of their draft.

Keywords: *China, Middle Ages, Ming dynasty, Zheng He, maritime expeditions, “treasure ships”, shipbuilding, sailing vessels.*

Надійшла до редакції: 23.12.2025

Прийнята до друку після рецензування: 30.01.2026

Дата публікації: 26.03.2026

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК: 94(4)327(477+494) «1917/1921»

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33-2>

Дацків І.Б.

<https://orcid.org/0000-0001-8359-3937>

Полич М.І.

<https://orcid.org/0000-0002-1285-2281>

УКРАЇНА ТА ШВЕЙЦАРІЯ: ПОЧАТКИ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИКИ (1917–1921 РР.)

У статті розглядаються витoki та розвиток дипломатичних відносин між українськими національними урядами та Швейцарією в період 1917–1921 р. у контексті складної геополітичної ситуації в Європі в кінці та після Першої світової війни й розпаду імперій. Автори аналізують ключові події, що вплинули на становлення української дипломатії, зокрема діяльність українських представництв у Берні, Цюріху та Женеві, а також ставлення Швейцарії до української державності. Особливу увагу приділено ролі Швейцарії як нейтральної держави та її місця у міжнародних зусиллях із врегулювання післявоєнного порядку. Висвітлюється значення двосторонніх взаємовідносин у формуванні іміджу України на міжнародній арені та у спробах інтеграції до європейської політичної системи.

Зазначається, що період 1917–1921 рр. був надзвичайно важливим етапом у становленні української державності та формуванні її зовнішньополітичних зв'язків. У цьому контексті встановлення дипломатичних контактів між Україною та Швейцарією відображало прагнення УНР закріпити своє міжнародне визнання та інтегруватися в європейський політичний простір. Початкові дипломатичні відносини між Україною та Швейцарією в означений період відображають складні процеси міжнародного позиціонування молодого української держави та демонструють, що вже тоді українські політики та дипломати намагалися будувати партнерські відносини з європейськими державами, зважаючи на ширший геополітичний контекст після Першої світової війни.

Ключові слова: Україна, Швейцарія, дипломатичні відносини, українські місії, геополітика, нейтралітет.

Вивчення українсько-швейцарських відносин 1917–1921 рр. має, передусім, практично важливе значення, адже, щоб у майбутньому уникнути помилок минулого, необхідно детально вивчити та проаналізувати як позитивні, так і негативні аспекти, досягнення та прорахунки двосторонніх відносин.

Період 1917–1921 рр. став вирішальним етапом у формуванні української державності, позначеним боротьбою за міжнародне визнання та встановлення дипломатичних зв'язків із європейськими країнами. В умовах геополітичної нестабільності, спричиненої Першою світовою війною, розпадом імперій та

трансформацією політичної карти Європи, молода українська держава шукала підтримки та визнання на міжнародній арені. Однією з держав, що відіграла важливу, хоч і малодосліджену роль у цьому процесі, була Швейцарія – нейтральна держава, яка традиційно виступала майданчиком для міжнародної дипломатії та політичної еміграції.

Незважаючи на відсутність офіційного визнання УНР чи інших українських урядів з боку Швейцарії, у міждержавних відносинах зазначеного періоду спостерігається низка важливих дипломатичних ініціатив, спроб налагодження контактів та активність української діаспори. Водночас українсько-швейцарські відносини в цей період залишаються недостатньо вивченими в історіографії, особливо в контексті загальноєвропейських геополітичних процесів.

Актуальність теми зумовлена потребою глибшого аналізу ролі нейтральних європейських держав у зовнішньополітичній стратегії України періоду національно-визвольних змагань. Вивчення українсько-швейцарських взаємин дозволяє не лише реконструювати маловідомі сторінки дипломатичної історії, але й краще зрозуміти специфіку становлення України як суб'єкта міжнародних відносин у складному післявоєнному світі.

Проведення такого дослідження є доцільним не тільки в контексті історії Швейцарії та України, а й у контексті всесвітньої історії, оскільки еволюція українсько-швейцарських відносин у цей період значною мірою залежала від розвитку подій на міжнародній арені. Крім того, у світі періодично відбуваються геополітичні зміни, що приводять до виникнення нових держав, перед якими постають проблеми утвердження на міжнародній арені шляхом налагодження двосторонніх відносин із провідними країнами на засадах рівності та міжнародного права.

Проблематика української дипломатії періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. загалом привертає постійний інтерес дослідників, проте окремі аспекти двосторонніх взаємовідносин із окремими державами, зокрема Швейцарією, залишаються недостатньо висвітленими. У науковій літературі головна увага зосереджена на загальних напрямках зовнішньої політики Української Центральної Ради, Української Народної Республіки, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР та Західноукраїнської Народної Республіки. Дослідники аналізують спроби здобуття міжнародного визнання, укладення союзів, участь у мирних переговорах і діяльність дипломатичних місій.

Метою даної статті є дослідити становлення та особливості дипломатичних взаємовідносин між Україною та Швейцарією в зазначений період у контексті змін у європейській геополітиці наприкінці та після Першої світової війни, а також проаналізувати значення Швейцарії як нейтральної держави для зовнішньої політики України та спроб здобуття міжнародного визнання української державності.

Певну увагу швейцарському вектору української зовнішньої політики присвячено у працях, присвячених діяльності українських дипломатичних представництв в Європі зокрема праці П. Брицького та О. Добржанського [1], Д. Будкова та Д. Веденєєва [2], І. Дацківа [3], О. Малюти [4] І. Матяш [5; 6]. В. Соловійова та Т. Осташко у статті «Українська Надзвичайна дипломатична місія в Швейцарії (1917–1923 рр.)» [7] зазначають, що, прагнучи реалізувати незалежну зовнішньополітичну стратегію, Україна активно шукала підтримки серед держав Антанти. На їхню думку, створення та функціонування українського представництва в Швейцарії – одному з ключових осередків європейської дипломатії – могло відігравати роль важливої платформи для встановлення зв'язків як із країнами Антанти, так і з ширшим західноєвропейським політичним середовищем.

У своїх спогадах «Діяльність українського посольства в Швейцарії» [8] колишній посол Української Держави д-р Є. Лукасевич докладно змальовує масштабну роботу цієї установи Міністерства закордонних справ. Як свідчить сам дипломат, а також підтверджують дослідження інших авторів, зокрема М. Василька, українське посольство в Швейцарії суттєво сприяло налагодженню дипломатичних відносин з низкою європейських держав.

Однак спеціалізовані дослідження, присвячені виключно українсько-швейцарським міждержавним контактам у 1917–1921 рр., є поодинокими. У більшості випадків інформація подається фрагментарно, як частина ширших наративів про загальну зовнішню політику України або діяльність української еміграції.

Також недостатньо проаналізовано позицію Швейцарії щодо українського питання у контексті європейської геополітики після Першої світової війни, зокрема в аспекті міжнародно-правового статусу України, участі українських делегацій у міжнародних конференціях, а також реакції швейцарських політичних і громадських кіл на українські дипломатичні ініціативи.

Таким чином, в історіографії наявна потреба у цілісному аналізі початків українсько-швейцарських відносин у зазначений період, з урахуванням як дипломатичного виміру, так і ширшого європейського геополітичного контексту.

Доречно зазначити, що з 1917 р. розпочинаються активні спроби налагодження контактів із авторитетними українськими громадсько-політичними діячами та організаціями, які вже мали досвід популяризації українського руху за кордоном. Водночас ці зусилля мали переважно несистемний і спонтанний характер. Лише наприкінці 1917 р. Українська Центральна Рада офіційно ініціювала більш послідовну та організовану діяльність у цьому напрямі. За дорученням «Генерального Секретаріату 14 (27) грудня 1917 р. до Швейцарії (Лозанни), де ефективно діяв Український Інформаційний Комітет, було відряджено місію відомого українського дипломата й журналіста Ю. Гасенка. Вона мала створити дипломатичний заклад

УНР у Швейцарії із функціями посольства, консульства і пресового бюро. Діяльність місії була спрямована на використання досвіду та закордонних контактів Українського Інформаційного Комітету, якому протягом нетривалого часу вдалося прихилити до української справи цілу швейцарську пресу» [9, с. 53-54].

Отже, діяльність Українського Інформаційного Комітету в Лозанні сприяла не лише поширенню інформації про українське питання на західноєвропейському просторі, але й стала одним із перших кроків до встановлення дипломатичних зв'язків Української Центральної Ради з країнами Європи. Одночасно з цим комітет розгортав мережу пресових філій у Берліні, Відні, Лондоні, Парижі, та Римі, де вже діяли його кореспондентські пункти. Через цю інфраструктуру, як зазначалося, було організовано масштабну інформаційну кампанію щодо справи України у світовій пресі [10, с. 35].

Попри відсутність офіційного визнання України з боку Швейцарської Конфедерації, Ю. Гасенку вдалося провести зустрічі з її президентом і міністром закордонних справ. Під час цієї місії представник УНР отримав надзвичайно важливу інформацію, яка згодом стала корисною для українських дипломатичних ініціатив у нейтральних країнах. Заснування української установи в Швейцарії можна розглядати як перший крок до формування постійного зовнішньополітичного представництва України за кордоном [9, с. 54].

У контексті становлення українського зовнішньополітичного відомства варто згадати активну діяльність визначного дипломата графа Михайла Тишкевича, який відіграв важливу роль у поширенні інформації про Україну на міжнародній арені. Перебуваючи під час Першої світової війни у Швейцарії, М. Тишкевич активно використовував власні зв'язки з впливовими представниками західноєвропейських політичних і дипломатичних кіл для просування українських інтересів та інформування світової спільноти про події в Україні [11, с. 44].

Вагомим внеском у розбудову та становлення української дипломатії доби Центральної Ради й в подальшому визнано плідну діяльність палкого патріота України графа М. Тишкевича, який у роки Першої світової війни видавав у Швейцарії франкомовний тижневик «Україна» і визначальною мірою впливав на формування іміджу України в Європі достовірною і професійною скомпанованою інформацією про українські проблеми та прагнення народу до самостійності. М. Тишкевич налагодив дружні стосунки з послом Франції у Берні Ж.-Б. Бо, переконував за його сприяння Париж у необхідності визнання Францією самостійності України, а не орієнтуватися на білу росію, та застерігав, що, нехтуючи Україною, Франція налаштовує її на зближення з Німеччиною [12, с. 106].

Тож влітку 1918 р. гетьманський уряд вжив заходів для встановлення дипломатичних зносин з Швейцарією, Румунією, скандинавськими країнами.

Особливе значення, за словами Д. Дорошенка, мало для України представництво в Швейцарії, «де сходилися нитки міжнародних зносин, де можна було зустрітися з представниками Антанти» [13, с. 275].

Відтак, напередодні гетьманського перевороту Центральна Рада сформувала спеціальну дипломатичну місію до Швейцарії на чолі з М. Шрагом. Місія охоплювала діяльність також в Франції, Іспанії та Італії та була покликана здійснювати міжнародний розвідний збір інформації, необхідної для подальшого розвитку дипломатичних відносин із країнами Західної Європи. М. Шраг і його команда працювали у тісній співпраці з відомим українським дипломатом і журналістом Ю. Гасенком, який ще в кінці грудня 1917 р. за дорученням Центральної Ради започаткував в Швейцарії дипломатичну установу УНР, що виконувала функції посольства, консульства та пресового бюро [14, с. 102].

Загалом у цьому контексті особливе значення набували відносини з нейтральними державами, які стали першим важливим кроком на шляху до можливого порозуміння та відновлення раніше перерваних зв'язків. Вже влітку 1918 р. швейцарські торговельно-промислові кола виявляли значний інтерес до України. Дипломатичне представництво в Швейцарії, яка виступала ключовим центром міжнародних контактів у Європі, було важливим для України, оскільки могло слугувати трампліном для встановлення нових відносин із державами Антанти.

У середині 1918 р. Міністерство закордонних справ гетьманського уряду зробило конкретні кроки для встановлення дипломатичних відносин зі Швейцарією. За словами Д. Дорошенка, у липні того ж року до Швейцарії був направлений радник міністра закордонних справ Є. Лукасевич із завданням з'ясувати можливість прийняття в Берні офіційної української місії. Хоча Швейцарія, як і інші нейтральні країни, була готова фактично налагодити контакти з Україною, юридичне визнання Української Держави відкладалося до визначення переможця у війні. Водночас швейцарський уряд та торговельно-промислові кола проявили інтерес до України, а керівник Міністерства закордонних справ Фелікс Луї Калондер надіслав через Є. Лукасевича Д. Дорошенкові лист із запевненням, що швейцарський уряд охоче прийме українську дипломатичну місію [13, с. 275]. Проте успіхи української дипломатії у цій нейтральній державі були у повній залежності від країн-союзниць – Німеччини й Австро-Угорщини.

17 вересня 1918 р. Є. Лукасевич через Німеччину виїхав до Швейцарії, а «10 жовтня 1918 р. Рада Міністрів затвердила закон про заснування української місії в Швейцарії. Вона була зарахована до посольств II розряду, голова якого був номінований повіреним у справах (charge d'affaires). Місію очолив Е. Лукасевич, доктор медицини. Секретарями було призначено Г. Білянкіна та О. Гладишовського, військовим аташе – 1-го генерал-квартирмейстера Головного управління Генерального штабу, генерал-хорунжого

Л. Дроздовського» [15, арк.13]. До складу місії було призначено Г. Келлер-Чикаленко, Марію та Миколу Захарченків, А. Миколаїва. Одночасно були створені українські консульства: «у Женеві, яке очолив Є. Сакович, колишній міністр шляхів сполучення УНР, у Цюріху – колишній директор департаменту професійної освіти Міністерства освіти Української Держави, відомий громадсько-політичний діяч О. Вілінський» [15, арк. 12–13]. У цей час у Берні вже перебувала місія ЗУНР на чолі з Є. Левицьким. «Місії вдалося прибути на місце призначення лише 8 грудня 1918 р. До того вона перебула у Берліні, чекаючи візи на в'їзд до Швейцарії» [15, арк.22].

Отже, завдяки зусиллям Є. Лукасевича та посла Української Держави в Німеччині барона Ф. Штейнгеля, а також за посередництвом дипломатичних представників нейтральних держав, таких як Голандія та Іспанія, вдалося встановити контакти з представниками урядів країн Антанти і з'ясувати їхню готовність до проведення «безпосередніх переговорів з українським урядом». У жовтні 1918 р. для цієї мети Д. Дорошенко відправився до Швейцарії, де провів низку неофіційних і напівофіційних зустрічей із впливовими дипломатами, промисловцями та державними діячами європейських країн. Окрім того, запрошення Д. Дорошенка до Швейцарії італійським прем'єр-міністром В. Орландо через українського представника в Берні свідчило про наявність певних перспектив для налагодження порозуміння України з країнами Антанти [16, с. 58].

Як перший крок до встановлення дипломатичних відносин із державами Антанти Міністерство закордонних справ здійснило підготовчі заходи до відкриття 8 консульств у нейтральних європейських країнах [17, арк. 12].

За доби Української Держави в Європі були створені «генеральне консульство в Берліні, консульство в Мюнхені (Королівство Баварія – Вільна Держава Баварії) на чолі з головою департаменту чужоземних зносин В. Оренчуком, Данцігу (Німеччина), Женеві і Цюріху (Конфедерація Швейцарії) на чолі О. Вілінським» [14, с. 152]. З 1918 р. при українському посольстві в Австро-Угорщині й дипломатичній місії в Швейцарії працювали консульські відділи. Їхню діяльність важко переоцінити, адже саме вони підготували ґрунт до більш широких дипломатичних стосунків України з європейським світом [14, с. 152–153].

Поряд з дипломатичними закладами країн Четверного союзу в столиці та містах УНР діяли консульські установи держав Антанти. У Києві діяло також консульство Швейцарії (генконсул Габрієля Енні) [18, с. 108].

За даними О. Реєнта, «Україна мала 11 дипломатичних і близько 50 консульських представництв у 20 країнах, а на своїй території – 12 дипломатичних та 42 консульські представництва з 24 держав. Повідомляється також про офіційне визнання режиму гетьмана з боку Швейцарії» [19, с. 198].

Варто наголосити, що інтерес до України та її боротьби за державність виявляли закордонні дипломати, акредитовані урядом УНР. Зокрема, 12 січня 1919 р. часопис «Трибуна», який видавався в Києві, інформував про прибуття до міста швейцарського консула Г. Енні. Останній мав аудієнцію в голови Директорії й заявив про початок виконання обов'язків «старшини чужоземних консульств» у Києві. В Україні продовжували свою діяльність «консульські установи як держав Антанти (Англії, Греції, Італії), так і нейтральних держав (Данії, Персії, Іспанії, Швеції, Норвегії), а також Естонії, Голландії та інші» [20, арк.34].

Як відомо, М. Василько у 1920 р. за дорученням Головного отамана С. Петлюри обійняв фактичне керівництво українськими дипломатичними інституціями Швейцарії, Італії та координував діяльність посольств і місій УНР у Західній Європі. Його лист до А. Ніковського є підтвердженням процесу раціоналізації дій українських дипломатичних інституцій та функціонального розподілу коштів на їхню діяльність. Зокрема, йшлося про продаж будинку українського посольства у Берліні, який був придбаний гетьманським урядом у 1918 р. [21, арк.72].

У добу УНР сформувалися установи, діяльність яких спрямовувалась на зовнішньополітичне інформування. Планувалося створити й міжнародну інформаційну службу закордонного відділу департаменту пропаганди і інформації МЗС УНР в Швейцарії. У звіті МЗС УНР (липень 1920 р.) було підбито певні підсумки роботи за кордоном. «Наша держава, – зазначалося в документі, опиняючись без території, для піддержання української державності взагалі і українського питання за кордоном має тільки два чинники: армію, що зі зброєю в руці зазначує перед світом існування Української держави і пресу, з допомогою якої можна впливати на хід політичних подій щодо України» [10, с. 63].

У Швейцарії, яка традиційно зберігала свій нейтралітет, українська репрезентація швидко одержала напівофіційний статус. «В умовах внутрішньої нестабільності в Україні Берн, як і Відень та Берлін, продовжував відігравати роль координатора дій дипломатичних представництв. 13 січня 1919 р. Рада Народних Міністрів УНР ухвалила рішення про переведення української місії в Швейцарії з другого розряду до першого, підвищивши статус її голови до міністра-резидента посольства. До травня 1919 р. продовжував очолювати це представництво Є. Лукасевич» [20, арк.50]. Завдяки особистим зв'язкам у дипломатичних колах він допомагав новопризначеним українським дипломатам добувати візи для виїзду в країні призначення. Зокрема, «він доклав чималих зусиль для від'їзду до Риму Д. Антоновича. Через нього передавалась також дипломатична пошта від уряду УНР українським місіям» [22, с. 30].

Як і інші дипломатичні представництва, місія в Швейцарії залишалась зовсім непоінформованою про ситуацію в країні, зміни політичного курсу, не мала чітких доручень. У своєму звіті Є. Лукасевич зазначав: «продовж січня-травня

1919 р. місія не дістала жодних вказівок ані інструкцій, якими б могла керуватися в своїм внутрішнім житті» [23, арк.27] .

Ситуація з українськими консульствами у Женеві та Цюріху виявилася ще складнішою: вони фактично не отримали офіційного затвердження від швейцарського уряду, не мали належного зв'язку з Міністерством закордонних справ УНР і діяли переважно автономно, без координації. Відтак, голова українського консульства у Цюріху О. Вілінський у своєму звіті за 1919 р. Зазначав: «неофіційне існування підпорядкованої йому установи не сприяло вирішенню консульських справ. Він був змушений відмовляти всім громадянам, які приходили у консульство з метою одержання віз» [24, арк.2-2 зв.].

Продовж усього часу свого існування консульства УНР у Цюріху та Женеві так і не отримали офіційного визнання. Незважаючи на наказ міністра закордонних справ В. Чехівського від 12 лютого 1919 р. про ліквідацію українських консульств у Швейцарії, їх неофіційна діяльність тривала до 9 жовтня 1919 р. Водночас варто відзначити, що, прагнучи зберегти авторитет українського консульства у Цюріху, яке не мало жодного фінансування, О. Вілінський фактично утримував установу за власний кошт і тимчасово переїхав у передмістя, офіційно взявши відпустку.

Відсутність офіційного статусу українських консульських установ у Швейцарії суттєво ускладнювала процес встановлення торговельно-економічних відносин між двома країнами. Як зазначав О. Вілінський, швейцарські підприємці виявляли інтерес до розвитку торговельних контактів з Україною. «Він неодноразово звертався до Міністерства торгу і промисловості, Міністерства продовольчих справ УНР, кооперативних об'єднань Дніпросоюз та Централ з інформацією про існування можливості налагодження співпраці з промисловими колами та кооперативними установами Швейцарії і просив з'ясувати можливість співпраці обох сторін» [24, арк.64]. При цьому він пропонував особисту допомогу та власні контакти і знайомства, які мав серед промислових кіл Швейцарії.

Після призначення головою дипломатичної місії у Швейцарії М. Василько, високо оцінюючи професійний досвід і авторитет О. Вілінського, запросив його на посаду референта, яку той обіймав до 29 лютого 1920 р. Завдяки своїм особистим зв'язкам Вілінський зміг узгодити кілька вигідних для України торговельних угод із швейцарськими компаніями. Відтак, була підписана угода з фірмою «Райхерт і К^о», згідно з якою в Україну було відправлено корабель з товарами на суму 2 млн.крб. [24, арк.2 зв.].

9 травня 1919 р. рішенням Директорії УНР на посаду голови української надзвичайної місії в Швейцарії замість Є. Лукасевича було призначено М. Василька. До прибуття нового керівника Лукасевич передав усі справи місії радникові, колишньому консулу УНР у Женеві Є. Саковичу. «Під час розмови з новопризначеним радником місії М. Шульгіним, очільник відділу зовнішніх

зносин політичного департаменту Швейцарії Паравічіні висловив високу оцінку діяльності Є. Лукасевича на посаді голови місії в Берні та водночас шкоду з приводу його відставки. Він також виявляв інтерес до подальшої долі співпрацівників місії, які працювали під керівництвом Є. Лукасевича» [25, арк.32–32 зв.].

Таким чином, у зв'язку з призначенням М. Василька на посаду голови української місії в Швейцарії, Рада Міністрів УНР у спеціальному обіжнику, надісланому на його ім'я, особливо підкреслила важливість активізації взаємодії з дипломатичними представництвами інших держав, акредитованими в Берні. Голова уряду висловив сподівання, що завдяки співпраці М. Василька з іноземними дипломатами Україна зможе здобути «повне признання між всіма тими Державами». Обійнявши нову посаду, М. Василько надіслав раднику Швейцарської Конфедерації Кальондеру офіційного листа від Міністерства закордонних справ УНР з повідомленням про своє призначення. У відповіді від 30 липня 1919 р. керівник відділу зовнішніх зносин Паравічіні зазначив: «Микола Василько представлений як голова офіційної української місії – тобто висланої урядом, але без формального дипломатичного визнання. Водночас він висловив сподівання, що фактичні зносини з новим представником України будуть ґрунтуватися на взаємній ширості» [26, арк. 22].

Призначення на посаду голови української місії в Швейцарії М. Василька було схвально оцінено швейцарською пресою. Газети наголошували, «що він є однією з визначних постатей України і звертали увагу на те, що його інтелігентність і діяльність здобули йому дуже визначне місце в українському русі, і до нього вже здавна зверталися погляди всіх» [27, с. 35].

Зазначмо, що призначенню М. Василька на посаду передували певні кадрові перестановки. У листопаді 1919 р. Директорія планувала ротацію керівників дипломатичних місій у Швейцарії та Німеччині: М. Василько мав перейти до посольства в Берліні, а М. Порш – очолити місію в Швейцарії. Однак М. Василько рішуче заперечив проти такої зміни. «На мою гадку, – писав він у листі до К. Мацієвича, дипломатичного представника УНР в Румунії, – назначення мене послом у Берліні може мати дуже злі наслідки на наші старання з'єднати собі довір'я Антанти для закордонної політики України, і не принесе тим жодного позитку в відношенні України до Німеччини... Моя участь в Берестю і мої приязні відносини до графа О. Черніна, – що відомо було дипломатам за кордоном, зробили мені ворогів у Антанті» [28 с. 126-127]. Він зазначав, що його призначення до Берліна «викличе в Антанти щонайменше підозріння», що С. Петлюра «хоче завести нову орієнтацію в закордонній політиці». Це, на думку М. Василька, «викликало б дипломатичні ускладнення також і в українсько-чехословацьких, українсько-румунських і українсько-польських стосунках. Такі побоювання щодо реакції Антанти на його нове призначення він висловив і у листі до С. Шелухіна від 15 грудня 1919 р., в

якому він пише, що цю пропозицію не прийняв, аби не викликати «непорозуміння, мовбито Петлюра вже сторониться від Антанті» [29, арк. 41].

З призначенням нового голови місії її склад деякий час залишався без змін. «О. Гладішевський (секретар), Є. Сакович (радник), Г. Чикаленко-Келлер (урядовець, зав. пресбюро) і В. Королів (Старий) залишалися працювати на своїх посадах. У червні 1919 р. В. Короліва було переведено на посаду радника з економічних питань до української місії в ЧСР. У цей же час місце секретаря місії зайняв М. Шульгін. З самого початку призначення М. Василька головою місії його заступником був М. Левицький. Наприкінці 1919 р. до Берна переїхав відомий політичний діяч і публіцист Д. Донцов, який протягом кінця 1919–1921 рр. очолював пресово-інформаційний відділ дипломатичної місії в Швейцарії» [30, с. 118]. Із скороченням штатів «1 грудня 1919 р. у місії старого складу залишилось четверо працівників – М. Василько, М. Левитський, Г. Чикаленко-Келлер і М. Шульгін, а також урядовець вільного найму О. Рачинська» [31, арк.19].

11 грудня 1920 р. М. Василько, який на той час очолював українські місії в Швейцарії та Італії і фактично зосереджував у своїх руках всю українську дипломатію в Європі, був уповноважений МЗС УНР «розпоряджатися всіма грошовими фондами», що були виділені урядом на утримання посольств і місії та на «пропагандистські цілі». Він одержав повноваження: «1) виплачувати борги, які мали місії і посольства УНР, 2) робити видатки на пресу й утримання пресових бюро. Йому надавалось право з дозволу міністерства встановлювати утримання урядовцям дипломатичних представництв України» [31, арк.58]. Таким чином, наприкінці 1920 р. М. Василько перебрав на себе функції керівника департаменту чужоземних зносин, але із значно більшими правами, оскільки в його розпорядження переводились чималі суми грошей. Так, протягом «листопада 1920 р. він одержав 5.676.527 австрійських крон і 13 грудня 1920 р. ще 1 613 962 австрійських крон від угорського уряду (з конто УНР в Австро-Угорському банку)» [31, арк.59–62].

Загалом період 1917–1921 рр. був надзвичайно важливим етапом у становленні української державності та формуванні її зовнішньополітичних зв'язків. У цьому контексті встановлення дипломатичних контактів між Україною та Швейцарією відображало прагнення УНР закріпити своє міжнародне визнання та інтегруватися в європейський політичний простір.

Швейцарія, як нейтральна держава з усталеними традиціями дипломатії, відігравала важливу роль як арена для міжнародних перемовин, зокрема завдяки розташуванню штаб-квартири Ліги Націй у Женеві. Українські дипломатичні зусилля в Швейцарії свідчать про активну діяльність представників УНР, які намагалися не лише здобути політичну підтримку, але й вести культурно-просвітницьку роботу, інформуючи європейську спільноту про становище України.

Попри обмежені можливості і відсутність широкого міжнародного визнання, українська дипломатія у Швейцарії мала стратегічне значення: вона дозволяла підтримувати контакт із західноєвропейськими урядами, проводити інформаційну політику та формувати позитивний імідж України в Європі. Дипломатична присутність України в Швейцарії – зокрема діяльність Надзвичайної дипломатичної місії – є свідченням прагнення української держави діяти як повноправний суб'єкт міжнародного права.

Зі свого боку, Швейцарія дотримувалася обережної позиції щодо визнання нових держав, зокрема України, однак її нейтральний статус створював умови для неформального дипломатичного діалогу. У цьому аспекті швейцарський досвід нейтралітету та міжнародного посередництва може слугувати цінним прикладом для сучасної української дипломатії.

Таким чином, початкові дипломатичні відносини між Україною та Швейцарією в означений період відображають складні процеси міжнародного позиціонування молодого української держави та демонструють, що вже тоді українські політики та дипломати намагалися будувати партнерські відносини з європейськими державами, зважаючи на ширший геополітичний контекст після Першої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Брицький П., Добржанський О. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР. Вид-во «Золоті литаври», Чернівці, 2007. 241 с.
2. Будков Д.В., Веденєєв Д.В. Слово правди про Україну. Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави. 1917–1923 рр.: Монографія. К.: «К.І.С.», 2004. 204 с.
3. Дацків І.Б. Українська дипломатія (1917–1923 рр.) у контексті світової історії: Монографія. Тернопіль: КРОК, 2013. 621 с.
4. Малюта О.В. Економічна та гуманітарна співпраця України і Швейцарії наприкінці XVIII – у першій чверті ХХ ст. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. Вип. 53. К.: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», 2021. С. 23–53.
5. Матяш І. Українсько-швейцарські відносини в 1918–1926 рр.: особливості дипломатичної присутності. *Український історичний журнал*. 2020, Число 2. С. 94–106.
6. Матяш І. Вибрані документи з історії започаткування українсько-швейцарських відносин у 1918–1921 рр. *Україна – Швейцарія: маловідомі сторінки історії та сучасність: науковий збірник* / Упоряд. Ірина Матяш; Інститут історії України НАН України; Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин. Берн–Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 216–235.
7. Солойвова В.В., Осташко Т.С. Українська надзвичайна дипломатична місія в Швейцарії (1917–1923). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія. Економіка. Філософія»*. 2001. Вип. 5. С. 61–70.
8. Діяльність українського посольства в Швейцарії в навітленні д-ра медицини Євмена Лукасевича. *Сучасність*. Мюнхен, 1970. Ч.10. С. 107–119.
9. Веденєєв Д.В., Будков В.Д. Юність української дипломатії: Становлення зовнішньополітичної служби в 1917–1923 роках. К.: К.І.С., 2006. 296 с.
10. Будков Д., Веденєєв Д. Система зовнішньополітичного інформування в часи Директорії. *Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки*. 1993. Вип. 4. С. 34–69.

11. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр.: У 2-х тт. К.: Темпора, 2002. Т.1. Доба Центральної Ради. 321 с.
12. Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр.: Монографія. Тернопіль: Астон, 2009. 520 с.
13. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). Мюнхен: Українське видавництво, 1969. 467 с.
14. Соловйова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. Монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2006. 394 с.
15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 3766. Фонд Міністерства закордонних справ Української Держави. Оп. 1, спр. 124, арк. 27.
16. Дорошенко Д. Закордонна політика Української держави 1918 року. У 60-річчя відновлення гетьманства. Торонто, 1978. С. 48-59.
17. ЦДАВО України. Ф. 3766, оп. 1, спр. 144, арк. 35.
18. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр.: У 2-х тт. К.: Темпора, 2002. Т.2.: Українська Гетьманська Держава 1918 року. 351 с.
19. Реєнт О. Павло Скоропадський. К.: Альтернативи, 2003. 304 с.
20. ЦДАВО України. Ф. 1065. Фонд Ради Народних Міністрів Директорії УНР. Оп. 1, спр. 14, арк. 186.
21. ЦДАВО України. Ф. 4456. Особистий фонд барона Миколи Василька. Оп. 1, спр. 1, арк. 396.
22. Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності. Календар-альманах «Відродження». Буенос-Айрес, 1956. С. 29–52.
23. ЦДАВО України. Ф. 3696. Фонд Міністерства закордонних справ УНР. Оп. 2, спр. 96, арк. 46.
24. ЦДАВО України. Ф. 4455. Фонд Українського консульства в Цюриху. Оп. 1, спр. 1, арк. 86.
25. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2, спр. 8, арк. 189.
26. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1, спр. 21, арк. 22.
27. Господин А. Три визначні дипломати: Граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський-Карашевич і барон М. Василько. Вінніпег, 1989. С. 35.
28. Онацький Є. Під омофором барона М. Василька є Український історик. 1981. Ч. 1-4. С. 126–127.
29. ЦДАВО України. Ф. 3695. Особистий фонд члена Центральної ради сенатора і професора Сергія Павловича Шелухіна. Оп. 1, спр. 236, арк. 51.
30. Українська журналістика в іменах: *Матеріали до енциклопедичного словника*. Вип. 3. Львів, 1994–2000. С. 118.
31. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2, спр. 315, арк. 76.

References

1. Brytskyi, P., Dobrzhanskyi, O. (2007). *Bukovyntsi na dyplomatychnii sluzhbi UNR ta ZUNR*. Chernivtsi: Vyd-vo "Zoloti lytavry". [In Ukrainian].
2. Budkov, D.V., Viedenieiev, D.V. (2004). *Slovo pravdy pro Ukrainu. Mizhnarodno-informatsiina diialnist Ukrainskoi derzhavy. 1917–1923 rr.:* Monohrafiia. Kyiv: "K.I.S.". [In Ukrainian].
3. Datskiv, I.B. (2013). *Ukrainska dyplomatiia (1917–1923 rr.) u konteksti svitovoi istorii:* Monohrafiia. Ternopil: KROK. [In Ukrainian].
4. Maliuta, O.V. (2021). Ekonomichna ta humanitarna spivpratsia Ukrainy i Shveitsarii naprykintsy XVIII – u pershii chverti XX st. *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats*, 53, ss. 23–53. [In Ukrainian].

5. Matiash, I. (2020). Ukrainsko-shveitsarski vidnosyny v 1918–1926 rr.: osoblyvosti dyplomatychnoi prysutnosti. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Chyslo 2, ss. 94–106. [In Ukrainian].
6. Matiash, I. (2020). Vybrani dokumenty z istorii zapochatkovannia ukrainsko-shveitsarskykh vidnosyn u 1918–1921 rr. *Ukraina – Shveitsariia: malovidomi storinky istorii ta suchasnist: naukovyi zbirnyk / Uporiad. Iryna Matiash; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy; Naukove tovarystvo istorii dyplomatii ta mizhnarodnykh vidnosyn*. Bern–Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, ss. 216–235. [In Ukrainian].
7. Soloviova, V.V., Ostashko, T.S. (2001). Ukrainska nadzvychaina dyplomatychna misiia v Shveitsarii (1917–1923). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lnhvystychnoho universytetu. Seriia "Istoriia. Ekonomika. Filosofiia"*, 5, ss. 61–70. [In Ukrainian].
8. Diialnist ukrainskoho posolstva v Shveitsarii v nasvitleni d-ra medytsyny Yevmena Lukasevycha. (1970). *Suchasnist*. Miunkhen. Ch.10, ss. 107–119. [In Ukrainian].
9. Viedenieiev, D.V., Budkov, V.D. (2006). *Yunist ukrainskoi dyplomatii: Stanovlennia zovnishnopolitychnoi sluzhby v 1917–1923 rokakh*. Kyiv: K.I.S. [In Ukrainian].
10. Budkov, D., Viedenieiev, D. (1993). Systema zovnishnopolitychnoho informuvannia v chasy Dyrektorii. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: Naukovi poshuky i znakhidky*, 4. ss. 34–69. [In Ukrainian].
11. Doroshenko, D. (2002). *Istoriia Ukrainy. 1917–1923 rr.: U 2-kh tt*. Kyiv: Tempora. T.1. Doba Tsentralnoi Rady. [In Ukrainian].
12. Datskiv, I.B. (2009). *Dyplomatiia ukrainskykh derzhavnykh utvoren u zakhysti natsionalnykh interesiv 1917–1923 rr.: Monohrafiia*. Ternopil: Aston. [In Ukrainian].
13. Doroshenko, D. (1969). *Moi spomyny pro nedavnie-mynule (1914–1920)*. Miunkhen: Ukrainske vydavnytstvo. [In Ukrainian].
14. Soloviova, V.V. (2006). *Dyplomatychna diialnist ukrainskykh natsionalnykh uriadiv 1917 – 1921 rr. Monohrafiia*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
15. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 3766. Fond Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainskoi Derzhavy. Op. 1, spr. 124, ark. 27. [In Ukrainian].
16. Doroshenko, D. (1978). *Zakordonna polityka Ukrainskoi derzhavy 1918 roku*. U 60-richchia vidnovlennia hetmanstva. Toronto, ss.48-59. [In Ukrainian].
17. TsDAVO Ukrainy. F. 3766, op. 1, spr. 144, ark. 35. [In Ukrainian].
18. Doroshenko, D. (2002). *Istoriia Ukrainy. 1917–1923 rr.: U 2-kh tt*. Kyiv: Tempora. T.2.: Ukrainska Hetmanska Derzhava 1918 roku. [In Ukrainian].
19. Reient, O. (2003). *Pavlo Skoropadskyi*. Kyiv: Alternatyvy. [In Ukrainian].
20. TsDAVO Ukrainy. F. 1065. Fond Rady Narodnykh Ministriv Dyrektorii UNR. Op. 1, spr. 14, ark. 186. [In Ukrainian].
21. TsDAVO Ukrainy. F. 4456. Osobystyi fond barona Mykoly Vasyлька. Op. 1, spr. 1, ark. 396. [In Ukrainian].
22. Onatskyi, Ye. (1956). *Ukrainska dyplomatychna misiia v Italii za pershykh shist misiatsiv svoiei diialnosti*. Kalendar-almanakh "Vidrodzhennia". Buenos-Aires, ss. 29–52. [In Ukrainian].
23. TsDAVO Ukrainy. F. 3696. Fond Ministerstva zakordonnykh sprav UNR. Op. 2, spr. 96, ark. 46. [In Ukrainian].
24. TsDAVO Ukrainy. F. 4455. Fond Ukrainskoho konsulstva v Tsiurikhu. Op. 1, spr. 1, ark. 86. [In Ukrainian].
25. TsDAVO Ukrainy. F. 3696. Op. 2, spr. 8, ark. 189. [In Ukrainian].
26. TsDAVO Ukrainy. F. 3696. Op. 1, spr. 21, ark. 22. [In Ukrainian].
27. Hospodyn, A. (1989). *Try vyznachni dyplomaty: Hraf M. Tyshkevych, kniaz I. Tokarzhevskiyi-Karashevych i baron M. Vasyľko*. Vinnipeh, s. 35. [In Ukrainian].

28. Onatskyi, Ye. (1981). *Pid omoforom barona M. Vasyliaka Ukrainskyi istoryk*. 1981. Ch. 1-4. ss. 126–127. [In Ukrainian].
29. TsDAVO Ukrainy. F. 3695. Osobystyi fond chlena Tsentralnoi rady senatora i profesora Serhiiia Pavlovycha Shelukhina. Op. 1, spr, 236, ark. 51. [In Ukrainian].
30. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh (1994-2000): Materialy do entsyklopedychnoho slovnyka*. Vyp. 3. Lviv, s. 118. [In Ukrainian].
31. TsDAVO Ukrainy. F. 3696. Op. 2, spr. 315, ark. 76. [In Ukrainian].

Datskiiv I., Polych M. Ukraine and Switzerland: The Beginnings of Diplomatic Relations in the Context of European Geopolitics (1917–1921).

The article explores the origins and development of diplomatic relations between the Ukrainian national governments and Switzerland during the period of 1917–1921, in the context of the complex geopolitical situation in Europe at the end of and following the First World War and the collapse of empires. The authors analyze key events that influenced the formation of Ukrainian diplomacy, particularly the activities of Ukrainian missions in Bern, Zurich, and Geneva, as well as Switzerland's attitude toward Ukrainian statehood. Special attention is given to Switzerland's role as a neutral country and its place in international efforts to establish the postwar order. The article highlights the significance of bilateral relations in shaping Ukraine's image on the international stage and in its attempts to integrate into the European political system.

It is noted that the period of 1917–1921 was a crucial stage in the establishment of Ukrainian statehood and the formation of its foreign policy ties. In this context, the establishment of diplomatic contacts between Ukraine and Switzerland reflected the Ukrainian People's Republic's aspiration to secure international recognition and integrate into the European political space. The initial diplomatic relations between Ukraine and Switzerland during this period illustrate the complex processes of international positioning of the young Ukrainian state and demonstrate that even at that time, Ukrainian politicians and diplomats sought to build partnerships with European countries, taking into account the broader geopolitical context following the First World War.

Keywords: *Ukraine, Switzerland, diplomatic relations, Ukrainian missions, geopolitics, neutrality.*

Надійшла до редколегії: 11.01.2026

Прийнята до друку після рецензування: 25.02.2026

Дата публікації: 26.03.2026

УДК 94(477)«1920/1922»:355.257.7:394.2

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33-3>

Срібняк І.В.

<http://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

Хлебїна А.Є.

<http://orcid.org/0000-0002-8767-3042>

Палієнко М.Г.

<http://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

ВІДЗНАЧЕННЯ СВЯТ ТА ПАМ'ЯТНИХ ДНІВ ІНТЕРНОВАНИМИ ВОЯКАМИ УГА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ, КІНЕЦЬ 1920 – 1922 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПISY «УКРАЇНСЬКИЙ СКИТАЛЕЦЬ»)¹

У статті реконструйовано процес відзначення свят та пам'ятних днів інтернованими вояками УГА в ЧСР на початку 1920-х рр., що було здійснено на основі використання матеріалів таборового часопису «Український Скиталець». Святкові заходи умовно можна розділити на три категорії: релігійні свята, національні та пам'ятні дні. Неодмінною була участь у святкуванні таборових хорів та самодіяльних оркестрів, а також артистів-аматорів, силами яких виставлялися театральні вистави авторства українських драматургів.

Завдяки їх проведенню стало можливим додатково соціалізувати таборян та зміцнити їх морально-психологічний дух та національні почування. До того ж спільні зусилля інтернованих в процесі підготовки свят, програма яких майже завжди передбачала проведення концертів та театральних вистав – зближували вояків, дозволяючи їм продемонструвати свої таланти в музиці, декламації чи співах. Це у свою чергу відволікало їх від нерадісних ностальгічних думок та зміцнювало їх віру в краще майбутнє, що було дуже важливим в умовах таборової ізоляції.

Залучення таборян до організації свят завжди відбувалося на добровільних засадах, які вважали це своїм патріотичним обов'язком. Разом з тим не можна не відзначити важливість організаційних зусиль у підготовці свят Культурно-Просвітнього Кружка, який мав у своєму розпорядженні обмежені кошти та міг фінансово підтримати інтернованих, особливо коли йшлося про зміцнення морального духу вояків та підсилення їх віри в повернення на рідну землю. Свята та релігійні обряди в таборах колишніх вояків УГА в Чехословаччині відіграли

¹ Studie «Vidznačennja svjat ta pamjatnych dniv internovanymi vojakamy UHA v Českoslovaččyni, kinec 1920 – 1922 rr. (za materialamy časopysu “Ukrajinskyj Skytalec”)» [«Celebration of holidays and memorial days by interned soldiers of the Ukrainian Galician Army in the in Czechoslovakia, late 1920 – 1922 (based on materials from the “Ukrainyskyi Skytalets” magazine)»] vznikla na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury České republiky. Statтю «Відзначення свят та пам'ятних днів інтернованими вояками УГА в Чехословаччині, кінець 1920 – 1922 рр. (за матеріалами часопису “Український Скиталець”)» було підготовлено на основі інституційної підтримки довгострокового концептуального розвитку науково-дослідної організації, наданої Міністерством культури Чеської Республіки – *авт.*

важливу роль для збереженні української культури та традицій в умовах їх інтернування на чужині.

Ключові слова: свята, пам'ятні дні, хор, театр, інтерновані вояки УГА, Ліберець, Йозефов, Чехословаччина.

Вступ

Після невдалого для Української Галицької Армії (УГА) перебігу подій у двобію з польською армією окремі галицькі частини були змушені у травні 1919 р. перетнути державний кордон та відступити на терени Чехословаччини, після чого їх особовий склад був інтернований в таборі Німецьке Яблонне. Переїзд до ЧСР кількох груп вояків-галичан призвів до створення ще одного табору – поблизу міста Ліберець, а у 1921 р. всі інтерновані були зібрані у таборі Йозефов. У всіх згадуваних таборах провадилася інтенсивна національно-організаційна та культурно-освітня робота, діяли різноманітні гуртки, аматорські театральні трупи, були створені самодіяльні оркестри. Вояки УГА мали можливість займатися спортом, самоосвітою у таборових бібліотеках і читальнях, інформаційні запити інтернованих задовольняло кілька часописів, які видавалися у таборах. Починаючи з 1920 р. значна частина інтернованих вояків УГА тимчасово залишала табори, працюючи у складі робітничих команд у різних місцевостях ЧСР, що дозволяло їм робити грошові заощадження та витратити їх для придбання одягу та поліпшення харчування. В цій ситуації дуже важливим завданням для командування інтернованих військ УГА було задоволення національних потреб українців та скріплення їх організаційної єдності. Цій меті власне й слугувало спільне відзначення усіма інтернованими українцями (як у таборах, так і поза їх межами) національних свят, які готувалися і проводилися виключно силами самих таборян.

Історіографічний огляд

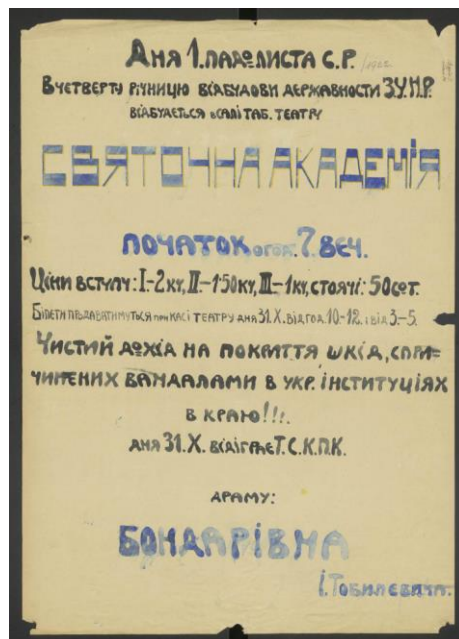
Першим до вивчення даної проблеми звернувся відомий дослідник історії української політичної еміграції С. Наріжний, книга якого до сьогодні зберігає характер настільної для всіх, хто вивчає життя і побут інтернованих вояків-українців у ЧСР [1]. В ній автор торкнувся різних аспектів культурно-просвітницької діяльності вояцтва УГА, але при цьому він не ставив собі за мету здійснення докладного аналізу процесу підготовки та проведення національних свят, так само як і їх впливу на морально-психологічний стан інтернованих. У другій половині 1990-х рр. до вивчення проблематики таборового соціуму звернулася кілька українських дослідників, наукові пошуки яких дозволили істотно розширити наші уявлення про основні прояви життєдіяльності інтернованих вояків УГА в ЧСР [2, с. 175-250; 3, с. 75-128; 4, с. 56-59].

Практично паралельно з вивченням історії таборів УГА в ЧСР українські дослідники вдалися до аналізу особливостей видання та змістового наповнення

часопису «Український Скиталець» [5, с. 66-72; 6, с. 12-30; 7, с. 130-137]. Прикметним є те, що й останнім часом продовжує активно вивчатися джерельний потенціал цього журналу, на шпальтах якого було уміщено значний масив інформації про обставини перебування вояків УГА у таборах Ліберець та Йозефов [8, с. 75-98; 9, с. 161-166; 10, с. 242-251].

Необхідно відзначити, що крім поодиноких заміток прорізні активності таборян у таборах, на його сторінках періодики з'являлись й повноцінні звіти «Праці відділу Культурно-Просвітнього Кружка та поодиноких секцій та установ» [11, с. 21-25]. Уміщені у ньому матеріали дозволяють досить детально реконструювати перебіг культурно-мистецьких акцій таборян та почерпнути інформацію про відзначення ними національних свят.

Важливе джерельне значення мають виготовлені в одному-двох примірниках рукописні плакати, які зберігаються в Слов'янській бібліотеці (Національна бібліотека Чехії). Зафіксована на них інформація (власне програма святкування Листопадового зриву та дня «Просвіти») дозволяють – хоч і мінімальною мірою – візуалізувати деякі святочні події у таборі Йозефов [12; 13; 14].



Оголошення про проведення «Святочної Академії» в четверту річницю відбудови державности ЗУНР (Листопадового зриву); Таборовий театр, Український військовий табір у Йозефові (Josefov). 31 жовтня – 1 листопада 1922 р.
 Рукописний плакат розміром 89,5 см X 62,8 см. Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, T-UEP-1-2144.

У важких таборових умовах національні свята були важливим засобом для мобілізації інтернованих та їх ідейного згуртування, а крім того дозволяли інтернованим відволіктися від сумних ностальгічних думок та хоч на короткий час подумки перенестися до рідного краю (останнє найбільше стосувалося релігійних свят). Кожне свято мало свій унікальний національний контекст, що створювало сприятливу емоційну атмосферу серед таборян. Виступи на святкових концертах, участь у театральних постановках, а також їх споглядання дозволяли кожному інтернованому відчути себе частиною таборової громади та спільної культурної традиції. Почуття приналежності до однієї вояцької спільноти завжди підтримувало моральний дух усіх таборян, що було особливо цінним в умовах відірваності від України.

Невдовзі після створення Ліберецького табору інтернованим випала нагода відсвяткувати т. зв. «Листопадовий зрив» (в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. – *авт.*) – повстання українців у Львові з метою захоплення влади у цьому місті та загалом у Галичині. Його відзначення стало можливим завдяки зусиллям таборового Культурно-Просвітнього кружка (гуртка), члени якого завчасно подбали про те аби цей день надовго залишився у пам'яті таборян. Проведення святкових заходів мало зайняти два дні, проте через несприятливі погодні умови (сильний вітер і похолодання) заплановану програму довелося змінювати, і зокрема було прийняте рішення про скасування «Святочного походу». Таборовий часопис на своїх шпальтах закликав таборян поза Ліберцем долучитися до проведення цього свята й членів робітничих команд, «які виїхали на роботу в різні місцевості, щоб і вони по можливості відсвяткували цей день» [15, с. 21].

Глибокий символізм 1 листопада для галичан був розкритий у статті М. Долинського «Предісторія» (написана ним у таборі Ліберець 7 жовтня 1920 р.). В ній зокрема слушно відзначав, що «мало хто з галицьких українців здогадувався, що Галичині, цій малій країні, доведеться відіграти таку велику, а ще краще сказати найважливішу роль в утвердженні основ української державності». М. Долинський спочатку здійснив короткий історичний екскурс в історію Першої світової війни, наголосивши пануванні оптимістичних сподівань українців на потенціал Центральних країн та «щасливого розвитку поряд з Австро-Угорщиною». Але ці надії розвіялися 5 листопада 1916 р., коли було завдано «болючого удару» для всіх галицьких українців – після відмови Відня від своїх неодноразових обіцянок провести адміністративний поділ Галичини за етнічним принципом. В силу цього сподівання українців на автономію були остаточно поховані, а політичний провід у цій провінції перейшов у польські руки [16, с. 9].

З цього моменту «вирішальні події[...] йшли одна за іншою, вибухнула велика російська революція почала розвалюватись московська тюрма[...]. Королівство Галичини мало бути поділене на польське князівство Краківське

та Українське князівство Галичини та Австрія цієї постанови не виповнила, але перед самим своїм розпадом згодилась прилучити до Польщі Холмщину, Підляшшя і Східну Галичину» [17, с. 12-13]. Такі дії офіційного Відня спонукали галичан здійснити спробу перебрати владу в свої руки на тлі вже близьких геополітичних зрушень (і зокрема – завершення Першої світової війни).

Автор статті вказував на ключову подію перед Листопадним чином – засідання Української Національної Ради, яке було проведено 31 жовтня 1918 р. «На ній [було] призначено командувача українського війська в особі отамана Дмитра Вітовського і завтрашній день назначено на день фактичного перебирання влади. Українці випередили поляків лише на кілька годин». Останній категорично наполягав – якщо «цієї ночі ми не візьмемо Львова, то завтра візьмуть його напевно поляки» – і в них відбився весь символізм боротьби галицького народу, попри ще не зовсім зрозумілі подальші суттєві політичні прорахунки українців [17, с. 12-13].

Один із організаторів та учасників Листопадового зриву Дмитро Паліїв у своїх спогадах від 1 листопада 1918 р. зазначав: «На ратуші майорів український прапор. Одні дивилась на нього мовчазним зором радості, інші гнівно відверталися [...]. Українські галицькі землі чекало свято Воскресіння. Воскресіння проти волі всіх, завдячуючи його тільки самим собі, непереможній волі, що тоді зародилася в нації – бути вільною». Воля та свобода, мужність та героїзм пронизали усіх причетних до цього дня та заклали підвалини національно-патріотичних настроїв галичан [17, с. 13-14].

Саме свято у таборі традиційно розпочалося богослужінням о 8 годині рано в бараку, в якому була облаштована таборова церква. Перед богослужінням в таборі пролунала пісня «Боже великий», яка була написана ще у Німецькому Яблонному. Особливістю музичного твору була його символічність, яка нагадувала таборянам про рідну землю та «наче електричним струмом проймали рідні звуку душу». Не всі змогли стримати сльози, а особливо ті, хто повернувся з італійського полону (800-900 колишніх вояків австро-угорської армії).

Під час богослужіння співав таборовий хор, а після завершення його виступів один із таборян (О. Демчук) «виголосив гарячу бесіду», в якій йшлося про необхідність «відгукнутись на стогін болю з Карпат». Він звертався до мужнього духу чоловіків та їх обов'язку перед батьківщиною: «Ждіть нас, ми прийдемо, ми освободимось, присягаємо на честь і совість завершити незакінчене діло». З промовою до присутніх на святі звернувся й таборовий священник, який закликав усіх присягнути на вірність діючому уряду на чолі з Є. Петрушевичем. Після всього був виконаний національний гімн «Ще не вмерла [Україна]», що справило особливий вплив на інтернованих. «І хоч до того не один [з таборян] постукував пальцями та тулив руки в кишенях, то від почутих звуків музики стало тихо, як в гробі. Наче струна змерзлий та

збідований Галичанин так стояв весь час, мов викутий з каменю, бо то «Ще не вмерла» грали» [15, с. 21].

1 листопада 1920 р. протягом всього дня у Ліберецькому таборі лунала національна музика, ближче до вечору інтерновані могли відвідати концерт в місцевому театрі. Його сцена була прикрашена синьо-жовтими стрічками та українськими гербами, декорації відтворювали краєвиди Львова. Хоч всі декорації та більшість інструментів були створені власноруч – це, на думку автора статті, аж ніяк не зіпсувало свято, хорів та музичні композиції були виконані чудово, а театр також був на висоті. За оцінками інтернованих «концерт подібного виконання можна було зіграти і перед більш вибагливою публікою» [15, с. 21-22].

Про решту пам'ятних дат, які були відзначені у таборі Ліберець – можна дізнатися зі звіту про діяльність Культурно-Просвітнього кружка протягом 7 грудня 1920 р. – 31 січня 1921 р. Тільки у грудні 1920 р. було організовано святкування «Андріївських вечорниць», відбувся «Меланчин вечір», а 16 та 17 грудня проведені історичні огляди останніх подій на Великій Україні [18, с.23]. З нагоди 25-річних роковин смерті «найбільшого нашого громадянина і учителя, народного будителя» М. Драгоманова 30 грудня 1920 р. заходами КПК таборян зібрали на свято в його честь. Заслуга цього українського публіциста і філософа полягала у тому, що він «не хотів бачити нас тими, ким ми є нині, а хотів бачити нас українськими громадянами в повному значенні цих слів» [19, с. 26-28].

Важливе місце в побуті таборян завжди займали й релігійні свята. 1 травня 1921 р. у таборі святкували Великдень, який розпочався з ранкової служби в гарнізонній церкві (за участі місцевого хору). Окрім таборян на ній були присутні мешканці м. Ліберець, які «слухали спів і слідували за обрядом». З деяким запізненням до служби приєдналися голова Дипломатичної місії УНР у Німеччині Роман Смаль-Стоцький, а також ще кілька представників української громади в Празі. Після завершення служби присутня на святі «почесна сотня» з числа інтернованих вояків УГА пройшла урочистим маршем перед комендантом табору полковником Залевським та начальником всіх інтернованих українських частин у ЧСР полковником Арнольдом Вольфом [20, с. 26].

Чергове свято Листопадового чину (1 листопада 1921 р.) інтерновані вояки УГА святкували вже на новому місці – у таборі Йозефов, до якого вони були переведені у квітні 1921 р. Цього разу перед театральним баракком був встановлений вівтар, з якого о 9 годині рано таборовий священник М. Кривуцький розпочав службу Богу. На ній були присутні український комендант табору генерал-четар Антін Кравс, військовий відпоручник (представник) Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича в Празі сотник І. Рудницький, а також кілька булавних старшин УГА. Офіційна частина святкування завершилася промовою таборянина О. Кравця, який наголосив на необхідності

«возвеличення геройських змагань УГА в боротьбі за волю та муки, які тепер терпить український народ від наїзників», та проходження урочистим маршем (у супроводі таборового оркестру) перед генералом А. Кравсом кількох зведених сотень таборян [21, с. 7-8].

Свято продовжилося увечері концертом, програма якого включала в себе цілу низку виступів таборових артистів, зокрема виконання чоловічим хором пісень Михайла Гайворонського «За рідний край» і «Сповнилась міра»; декламацій етюду Олександра Олеса «Нас ждуть» та поезій Петра Карманського «Ні, не ридайте!» (виконавець останньої – декламатор А. Голинський зміг – за оцінкою невідомого дописувача таборового часопису – вразити всіх присутніх). Прозвучали ще дві хорові композиції – пісні О. Колесси «В горах грім гуде» та «Червона Калина», між якими лунали промови із закликами до інтернованого вояцтва триматись та не падати духом, бо «скоро буде хвиля повороту до рідної землі». Завершився концерт виконанням національного гімну, після чого святкування було завершено [21, с. 7-8].

Вшанування пам'яті Тараса Шевченка (21 березня 1922 р.) було проведено в таборі Йозефов з особливим розмахом. Цей день був оголошений вільним від всіх робіт та занять, і до його проведення найактивніше долучилися учні таборової семінарії, які в хоровому виконанні відспівали Шевченків «Заповіт» під диригуванням отамана Ф. Лянга. Таборянин Бурдейний в сольній партії майстерно виконав пісню «Небо з морем обнялося». Також увазі інтернованих вояків був запропонований реферат про Кобзаря, з яким виступив запрошений лектор Олександр Лукіянович. Ознайомлення таборян з основними подіями на життєвому шляху Кобзаря продовжилося під час проведення «пізнавальних бесід», які були проведені у всіх таборових школах їх вчителями. Завершували першу частину Шевченківського свята виступи дітей таборян, які «в гарно прибраному бараковому класі» декламували поезії Шевченка під проводом вчителя Пилипа Гошовського [22, с. 8-9].

Свято було продовжено концертом, який відбувся увечері в приміщенні «Чеської беседи»². До його програми увійшли численні оркестрові виступи та декламації, а до його організації найдієвіше долучилися три особи (керівник академічного хору, студент державної консерваторії в Празі М. Розчахівський, диригент стрілецького хору Ф. Лянг та диригент таборової оркестри П. Баран). Найбільше глядачів вразили своїм талантом та емоційністю юні актори, які

² Чеська бесіда – ймовірно йдеться про будинок культури *Důstojnická beseda* (чес.: «Офіцерський клуб»), що діяв на території Йозефовської фортеці з 1900 р. і до наших днів. Авторам не вдалося знайти підтвержень того, що цей заклад у міжвоєнний період змінював назву, але не можна виключати й того, що у період Першої Чехословацької Республіки, коли німецькомовне населення у північних прикордонних областях країни складало в середньому до 90%, чеська меншина, зосереджена навколо військових гарнізонів, могла послуговуватися назвою *Česká beseda* за прикладом національних культурних центрів у інших німецькомовних областях країни – *авт.*

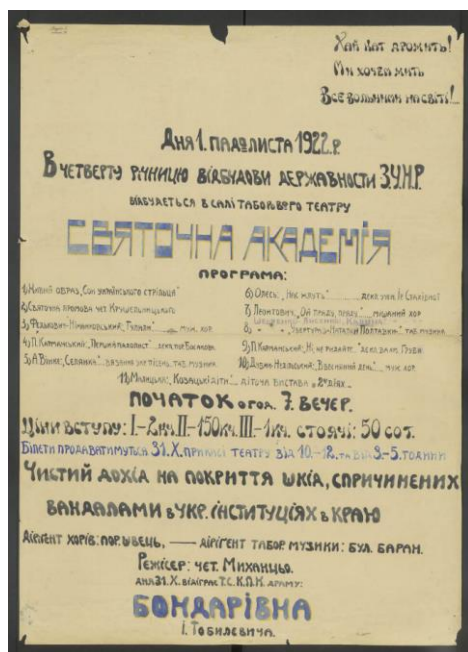
були залучені до постановки виставу Віри Лебедової (Костянтини Малицької) «Вінок на могилу Тараса Шевченка». У кількох її мізансценах діти підносили долоні до неба і присягалися любити та вірно служити Україні, що справило великий морально-психологічний вплив на всіх таборян. На думку невідомого кореспондента таборового часопису «сьогоднішній образ їх присяги не зітреться ніколи в їх чистих, молодих душах», так само як і в серцях всіх присутніх на цьому концерті [22, с. 8-9].

Святкування Великодня у 1922 р. було розпочато службою Божою та продовжено кількома промовами таборян, після чого зведені сотні інтернованих пройшли урочистим маршем перед комендантом табору та генералом А. Кравсом, причому в повідомленні про цю подію на шпальтах таборового часопису була уміщена світлина цієї *дефіляди*. Командування інтернованих військ УГА подбало й про святкове частування таборян – поміж бараками були завчасно встановлені довгі столи та лави, за якими вояки спільно, як одна родина, відзначили це свято [23, с. 8]. Значно скромніше відбулося вшанування пам'яті гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (28 травня 1922 р.). З рефератом про нього перед інтернованими в залі таборового театру виступив четар Мирон Дольницький, крім того – програма святкування включала у себе виступи старшинського та стрілецького хору, а також таборового оркестру [24, с. 8].

Необхідно окремо наголосити на тому, що Листопадовий зрив завжди залишався для всіх інтернованих особливою пам'ятною датою і відзначався з найбільшою урочистістю (наскільки це було можливим у таборових умовах). 1 листопада 1922 р. в Йозефові вже о 9 ранку всі інтерновані вояки УГА вишукувалися у складі своїх підрозділів перед бараками після служби Божої для прослуховування звернення президента Української Національної Ради і диктатора ЗУНР Є. Петрушевича, після чого таборовий оркестр виконав національний гімн «Ще не вмерла Україна». Гімн завжди був символом любові до Батьківщини та нагадуванням інтернованим про рідну землю [25, с. 29-32].

Відзначення Листопадового чину продовжилося увечері «Святочною Академією», коли всі, хто мав можливість придбати квиток (вартістю від 2 до 0,5 корони чехословацької, КЃ), зібралися у таборовому театрі, біля входу якого був прикріплена афіша із зверненням до таборян у її верхній частині: «Хай кат дрожить! Ми хочем жить. Всевольними на світі!...». Академія відкрилася «живим образом» «Сон українського стрільця», після чого до присутніх із святочною промовою звернувся Корнило Крушельницький. У програмі концерту була ціла низка виступів чоловічого та змішаного хорів (у супроводі таборового оркестру) та кілька декламацій. Внизу плакат містив приписку, що чистий прибуток від проведення концерту буде спрямований «на покриття шкід, спричинених вандалами в укр[аїнських] інституціях в Краю». Тут же були згадані й організатори Академії (режисер – четар В. Миханцьо,

диригент хорів – поручник Швець, диригент оркестру – булавний Баран) [12; 13].

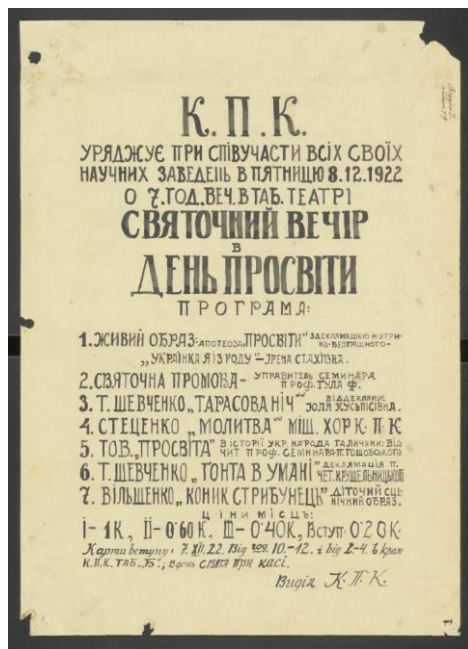


Плакат із програмою відзначення «Святочної Академії» в четверту річницю відбудови державности ЗУНР (Листопадового зриву). Таборовий театр, Український військовий табір у Йозефові (Josefov). 31 жовтня – 1 листопада 1922 р. Рукописний плакат розміром 126,2 см X 90 см. Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, T-UEP-1-2145.

Про події того вечора повідомляв і таборовий часопис: «Вечір, сьома година. Перед театром світить лампочка. В театрі грають «Бондарівну», а за нею на сцену вийшов хор та його нові співаки. Хто мав голос, вступав до хору, бо попередні співаки майже всі покинули табір на хвилі від'їзду студентів». Вечір закінчився дитячою виставою К. Малицької «Козацькі діти». Усі глядачі та артисти-аматори насолоджувалися кожною миттю святкування, бо ці хвилини дозволяли забути на короткий час про суворі випробування таборового життя та цілком поглинали всю увагу і думки інтернованих [25, с. 29-32].

Трохи більше ніж за місяць інтерновані відали шану організації, яка може найбільше причинилася до поширення знань серед українців – товариства «Просвіта» – організувавши 8 грудня 1922 р. святкування «Дня просвіти» (про його програму можна довідатися з плакату, що зберігається у фондах Слов'янської бібліотеки у Празі) [14]. Того дня театральний барак був ущерть заповнений глядачами. Святкування було розпочато словами сотника УГА

Миколи Угрини-Безгрішного, написаними ним під час перебування в румунській в'язниці в Бережанах: «Кричи про сонце золоте, Що сходить над братами, І ми певніше за святе, Поляжем головами!». Після цього на сцені був запрошений хор, який виконав «Молитву» Кирила Стеценка, а хорунжий Пилип Гошовський виступив з відчитом про культурно-освітню місію «Просвіти» для галичан. Наступний лектор Федь Гула наголосив на тому, що тільки робота над собою та пізнання історії рідного краю «можуть привести до істинної любові до батьківщини». Але найяскравішим моментом свята стала дитяча сценічна гра «Коник-Стрибунець», яка викликала найбільший емоційний відклик у глядачів: «Сміятись хочеться і плакати, коли дивишся на цю наймолодшу генерацію, яка на рівні з черствими жовнірами коротає свої дитячі роки в холодних бараках». Своєрідним підсумком свята стали заключні слова одного із доповідачів: «Вірні своїй традиції, ми, воїни УГА згадуємо своє товариство, свою “Просвіту”» [26, с. 38-39].



Оголошення про проведення «Святочного вечора в День Просвіти».
 Таборовий театр, Український військовий табір у Йозефові (Josefov). 8 грудня
 1922 р. Рукописний плакат, 62,8 см X 44,6 см. Слов'янська бібліотека –
 Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní
 knihovna ČR), Speciální sbírky, T-UEP-1-2147.

До відзначення свят активно долучалися й ті інтерновані вояки УГА, які перебували поза таборами, працюючи в складі робітничих команд, що були відряджені до різних міст Чехословаччини. 2 квітня 1922 р. українська

робітничча сотня у м. Тренчин провела святковий вечір на честь Т. Шевченка. Йому передувала чимала підготовка, зокрема – таборяни подбали про відповідне сценічне представлення широкого українського степу, посеред якого височіла могила Тараса Шевченка, а серед зелені та квітів був розміщений портрет поета, що символізувало вічну пам'ять про великого Кобзаря в серці кожного українця. Свято розпочав хор вояків, який проспівав «Заповіт», після чого хорунжий Гопішин виголосив промову про життєвий і творчий шлях Кобзаря (чеською мовою). Завершилась перша частина свята виступами музичного гуртка та декламацією «Послання». У другій частині свята звучали народні пісні, а крім того увазі присутніх була запропонована підготовлена артистами-аматорами комедія «На першій гулі». Інтерновані вояки УГА та місцева публіка були цілком задоволені цими виступами, відзначивши всі мистецькі номери тривалими оплесками [27, с. 13].

У місті Німецьке Яблонне після ліквідації табору була залишена одна робітничча сотня, члени якої відзначалась не лише високою трудовою дисципліною, але й жагою до розвитку власного культурного життя. Тут активно діяв культурно-просвітній кружок, заходами якого при сотні були засновані читальня та крамниця. Прибуток останньої передавався на благодійні потреби, крім того вояки здійснювали й окремі внески на ці цілі (на пам'ятник померлим воякам УГА в Німецькому Яблонному, для голодуючих в Україні, на потреби хворих). Чоловічий хор сотні мистецьки виконував народні пісні під час свят, а його виступ 1 липня 1922 р. на концерті в честь Тараса Шевченка був настільки гарним, що про нього схвально відгукнулися присутній тут представник МЗС ЧСР [28, с. 9].

Готуючись до проведення святкового концерту (у замітці про нього бракує інформації з нагоди якого свята він відбувався – *авт.*) члени українського робітничого відділу в м. Ліберці обрали спеціальний комітет, який мав взяти на себе організацію цього святкового заходу. Його заходами до участі в ньому був запрошений військовий оркестр з м. Йозефов та співак-тенор з Братислави Руснак, який раніше виступав з благодійним концертом перед таборянами. Концерт відбувся 6 жовтня 1922 р., чистий прибуток з якого склав 562 крони чехословацькі (Кš), з яких 483 Кš були передані на допомогу голодуючим в Україні [29, с. 60-61].

Серед усіх інших свят вони найбільше вшановували день Листопадового зриву, маючи для цього мінімальні можливості. Так, зокрема, робітничча сотня в Братиславі організувала святкування Листопадового зриву 1 листопада 1922 р. (цей день було оголошено вихідним). Щоб створити святкову атмосферу, інтерновані прикрасили та прибрали свій барак, в якому ввечері провели невеликий концерт. Над імпровізованою сценою, поміж гербів Соборної України та українських і чехословацьких прапорів, був встановлений образ Тараса Шевченка на тлі війська, яке готується до бою. Із зображенням була

пов'язані знаменитий заклик Кобзаря – «Ставайте, кайдани порвіте», яка символізувала вільнодумство та прагнення народу до свободи [30, с. 10].

Свято Листопадового чину в 1922 р. відзначалося й в інших робітничих командах. Так, зокрема, святкування в українському робітничому відділі в Брно було розпочато промовою сотника Корнила Купчанка з викладом основних подій в часі існування ЗУНР. Далі на гостей чекали декламації, пісні та урочисте виконання гімну. Серед присутніх були поважні чеські гості – окружний комендант Моравії генерал Подгайський, генерал Білита інші офіцери чехословацької армії. Члени робітничої сотні висловили щире подяку всім присутнім на святі гостям за моральну підтримку їх національних прагнень [31, с.47-49]. Доволі масштабним було святкування Листопадового зриву в українському робітничому відділі у м. Хеб. Зранку цього дня українські сотні вирушили у супроводі військового оркестру до місцевої церкви для участі у службі Божій. Після її завершення священник місцевої церкви звернувся до всіх присутніх тут українських вояків: «три дні ми святкували національне свято відродження чехословацької держави, а сьогодні святкуємо чотириріччя пам'яті воскресіння української держави Галицької землі». Завершило свято виконання інтернованими національного гімна «Ще не вмерла» та державного гімну ЧСР [32, с.44-45].

У день Листопадового чину було заведено поминати тих вояків УГА, які загинули у боротьбі за волю та незалежність України. З цією метою члени робітничого відділу з Німецького Яблонного 2 листопада вшанували пам'ять полеглих українських галицьких січових стрільцівна військовому цвинтарі, причому кошти для придбання квітів були зібрані спільно управою міста, станційною командою і стрілецтвом цієї української робітничої сотні [33, с. 40-42].

Наслідуючи таборову традицію відзначення річниці заснування львівського товариства «Просвіта», робітнича сотня УГА, що була дислокована у Братиславі, 8 грудня 1922 р. організувала святковий вечір з цієї нагоди. Його програма містила музичні твори видатних українських поетів та композиторів (Т. Шевченка, М. Лисенка, М. Вербицького). Після виступів декламаторів та хорових співів на сцену вийшли актори українського аматорського театру. Їх зусиллями була поставлена вистава І. Наумовича «Знімчений Юрко», яка із великим зацікавленням була сприйнята усіма глядачами. Всі отримані від проведення свята прибутки були переказані на рахунок львівської «Просвіти» [34, с. 61].

Відзначення релігійних свят було неодмінною сторінкою у житті інтернованого вояцтва УГА не лише через їх релігійність, але й тому, що залученість таборян до процесу підготовки та відзначення Великодня і Різдва гамувало їх ностальгічні димки про рідний край. На шпальтах часопису «Український Скиталець» була опублікована ціла низка заміток про святкування Різдва. Так, зокрема, робітнича сотня УГА в Ліберці зібрала у

Святковий вечір всіх своїх членів у гарно прикрашеному бараці для спільної вечері, під час якої «весело говорили, колядували та бажали один одному кращої долі» [35, с. 16].

Ще один українська робітничка команда – у м. Банська Бистриця – теж організувала святкову вечерю, на яку були запрошені гості з числа офіцерів розміщених у цьому місті чехословацьких військових частин (зокрема: майор Цінка, капітан Буковський, капітан-інженер Гегер та ін.). «Вечеря була при застелених столах і з освіченою ялинкою», під час якої комендант сотні виголосив святочні вітання, а у промовах гостей лунали побажання витривалості для українського вояцтва та незламності його віри у перемогу в національно-визвольних змагань. Після промов стрільці заспівали новорічні колядки, що ддало святкуванню особливого тепла та радісних емоцій. Наступного дня сотня у повному складі відвідала місцеву кафедральну церкву [35, с. 16].

Висновки

Ознайомлення з розміщеними на шпальтах «Українського Скитальця» дописами дозволяє стверджувати, що відзначення свят було важливою частиною життя і повсякдення інтернованого вояцтва УГА в ЧСР. Завдяки їх проведенню стало можливим додатково соціалізувати таборян та зміцнити їх морально-психологічний дух та національні почування. До того ж спільні зусилля інтернованих в процесі підготовки свят, програма яких майже завжди передбачала проведення концертів та театральних вистав – зближували вояків, дозволяючи їм продемонструвати свої таланти в музиці, декламації чи співах. Це у свою чергу відволікало їх від нерадісних ностальгічних думок та зміцнювало їх віру в краще майбутнє, що було дуже важливим в умовах таборової ізоляції.

Святкові заходи умовно можна розділити на три категорії: релігійні свята (Великдень, Різдво, Коляда), національні (Листопадовий зрив) і пам'ятні дні (роковини смерті Тараса Шевченка). Неодмінною була участь у їх святкуванні таборових хорів та самодіяльних оркестрів, які інколи долучались і до цивільних святкувань місцевого населення найближчих до таборів міст ЧСР. Така практика ефективно сприяла налагодженню приязних товариських відносин між інтернованими та чехами і німцями. Цій же меті слугувало й проведення театральних вистав авторства українських драматургів. Необхідно відзначити, що участь у роботі аматорського театру означала для таборян не лише використання власного часу для репетиційної діяльності, але певних витрат для придбання костюмів та виготовлення декорацій. Але попри гострий брак грошових коштів інтерновані вояки УГА завжди були готові підтримувати свій театр, який являв собою інтегральну частину культури святкування в таборах.

Залучення таборян до організації свят завжди відбувалося на добровільних засадах, які вважали це своїм патріотичним обов'язком. Разом з тим не можна

не відзначити важливість організаційних зусиль у підготовці свят Культурно-Просвітнього Кружка, який мав у своєму розпорядженні обмежені кошти та міг фінансово підтримати інтернованих, особливо коли йшлося про зміцнення морального духу вояків та підсилення їх віри в повернення на рідну землю. Свята та релігійні обряди в таборах колишніх вояків УГА в Чехословаччині відіграли важливу роль для збереженні української культури та традицій в умовах їх інтернування на чужині.

Список використаних джерел та літератури

1. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами. Прага, 1942. Ч.І. 372 с.
2. Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.). К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. 352 с.
3. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці у країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919-1924 рр.). К., 2000. 323 с.
4. Ямкова О.М. Культурно-просвітницька діяльність та національно-патріотичне виховання у таборах інтернованих українців у Чехословаччині. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія»*. 2004. Вип. 74-76. С. 56-59.
5. Сидоренко Н. Відчакнута від рідного дерева галузка (Таборовий часопис «Український Скиталець» (Ліберці-Йозефов-Відень, 1920-1923) та його значення у формуванні національної громади у Чехії) *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Журналістика*. 1997. Вип. 5. С. 66-72.
6. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження. Ч.ІІ: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924). К., 2000. 262 с.
7. Фуртес О. Історико-мемуарний літопис УГА «Український Скиталець» 1920-1923 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. № 17. С. 130-137.
8. Брайлян Н. Українські таборові часописи у Чехословацькій Республіці як джерело до мартирологу інтернованих українців (1919-1923 рр.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2018. Вип. 8. С. 75-98.
9. Мартянова Я., Срібняк І., Хлебін А. Матеріали часопису «Український скиталець» як джерело для реконструкції таборового повсякдення інтернованих вояків-українців УГА в Чехословаччині (1922 р.) *Człowiek w historii vs historia człowieka*. Monografia zbiorowa. Warszawa-Paryż, 2021. S. 161-166.
10. Кротофіл М., Срібняк І., Хлебін А. Основні прояви життєдіяльності робітничих команд УГА в ЧСР, 1922 – березень 1923 рр. (за матеріалами часопису «Український Скиталець») «*Terrae motor, solis caelique stator*». Monografia zbiorowa z okazji 550. rocznicy urodzin wybitnego polskiego astronoma Mikołaja Kopernika. Warszawa-Paryż, 2023. S. 242-251.
11. З діяльності Культурно-Просвітнього Кружка. *Український Скиталець*. Ліберець, 1921. Лютий. № 4. С. 21-25.
12. Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, T-UEP-1-2144.
13. Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, T-UEP-1-2145.
14. Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, T-UEP-1-2147.

15. Свято 1 падолиста в українському таборі в Ліберцях. *Український Скиталець*. Ліберець, 1920. Грудень. № 2. С. 21.
16. Спомини львівських падолистових днів 1918 року. *Український Скиталець*. Ліберець, 1920. 1 листопада. № 1. С. 9.
17. Предісторія 1 падолиста 1918 року. *Український Скиталець*. Ліберець, 1920. 1 листопада. № 1. С. 12-13.
18. 3 діяльності Культурно-Просвітнього Кружка. *Український Скиталець*. Ліберець, 1921. Лютий. № 4. С. 23.
19. Драгоманівське свято. *Український Скиталець*. Ліберець, 1921. Січень. № 3. С. 26-28.
20. 3 життя-буття в таборі в Ліберцях. *Український Скиталець*. Йозефів, 1921. Серпень. № 8. С. 26.
21. 1 листопада. *Український Скиталець*. Йозефів, 1921. Листопад-Грудень. № 10. С. 7-8.
22. Свято Шевченка. *Український Скиталець*. Йозефів, 1922. Квітень-травень. № 13. С. 8-9.
23. 3 життя-буття в таборі в Йозефові. *Український Скиталець*. Йозефів, 1922. Червень. № 14. С. 8.
24. 3 життя-буття в таборі в Йозефові. *Український Скиталець*. Йозефів, 1922. Липень. № 15. С. 8.
25. Свято 1 листопада в Йозефові. *Український Скиталець*. Відень, 1922. 15 листопада. № 20. С. 29-32.
26. День просвіти в Йозефівському таборі 8 грудня 1922 р. *Український Скиталець*. Відень, 1922. 15 грудня. № 22. С. 38-39.
27. 3 життя поза табором. *Український Скиталець*. Йозефів, 1922. Липень. № 15. С. 13.
28. 3 життя поза табором. *Український Скиталець*. Йозефів, 1922. Серпень. № 16. С. 9.
29. Зі Скитальщини. *Український Скиталець*. Відень, 1923. 1 січня. № 23. С. 60-61.
30. 3 життя поза табором. *Український Скиталець*. Йозефів, 1922. Листопад-Грудень. № 10. С. 10.
31. Свято 1 листопада в українському робітничому відділі в Берні [Брно]. *Український Скиталець*. Відень, 1922. 15 листопада. № 20. С. 47-49.
32. Свято 1 листопада. *Український Скиталець*. Відень, 1922. 1 грудня. № 21. С. 44-45.
33. Зі Скитальщини. *Український Скиталець*. Відень, 1923. 15 січня. № 24. С. 40-42.
34. Зі Скитальщини. *Український Скиталець*. Відень, 1923. 1 січня. № 23. С. 61.
35. 3 життя поза табором. *Український Скиталець*. Йозефів, 1922. Лютий-березень. № 12. С. 16.

References

1. Narizhnyy, S. (1942). *Ukrayinska emigratsiya. Kulturna pratsya ukrayinskoyi emigratsiyi mizh dvoma Svitovymu viynamy*. Praha, T I. [In Ukrainian].
2. Pavlenko, M.I. (1999). *Ukrayinski viyskovopoloneni u internovani u taborakh Polshchi, Chekhoslovachchyny ta Rumuniyi: stavlennya vlady i umovy perebuvannya (1919-1924 rr.)*. Kyiv. [In Ukrainian].
3. Sribnyak, I. (2000). *Ukrayintsi na chuzhyni. Poloneni ta internovani voyaky-ukrayintsev u krayinakh Tsentralnoyi ta Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy: stanovyshche, orhanizatsiya, kulturno-prosvitnytska diyalnist (1919-1924 rr.)*. Kyiv. [In Ukrainian].
4. Yamkova, O.M. (2004). *Kulturno-prosvitnytska diyalnist ta natsionalno-patriotychne vykhovannya u taborakh internovanykh ukrayintsev u Chekhoslovachchyni. Visnyk Kyuyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya "Istoriya", 74-76, ss. 56-59*. [In Ukrainian].
5. Sydorenko, N. (1997). *Vidchakhnuta vid ridnoho dereva haluzka (Taborovyy chasopys "Ukrayinskyi Skytalets" (Libertsy-Yozefov-Viden, 1920-1923) ta yoho znachennya u formuvanni natsionalnoyi hromady u Chekhiyi) Visnyk Kyuyivskoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Zhurnalistyka, 5, ss. 66-72*. [In Ukrainian].

6. Sydorenko, N. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverdzhenyia. Ch.II: Presa internovanykh ukrayintsiv ta tsyvilnoyi emihratsiyi (Chekhiya, Polshcha, Rumuniya, Yehypet, 1919-1924)*. Kyiv. [In Ukrainian].
7. Furtes, O. (2008). Istoryko-memuarnyy litopys UHA “Ukrayinskyy Skytalets” 1920-1923 rr. *Ukrayina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv, 17, ss. 130-137. [In Ukrainian].
8. Braylyan, N. (2018). Ukrayinski taborovi chasopysy u Chekhoslovatskiy Respublitsi yak dzherelo do martyrolohu internovanykh ukrayintsiv (1919-1923 rr.). *Zbirnyk prats Naukovodoslidnogo instytutu presoznavstva*, 8, ss. 75-98. [In Ukrainian].
9. Martyanova, Ya., Sribnyak, I., Chlebina, A. (2021). Materialy chasopysu “Ukrayinskyy skytalets” yak dzherelo dlya rekonstruktsiyi taborovoho povsyakdennya internovanykh voyakiv-ukrayintsiv UHA v Chekhoslovachchyni (1922 r.). *Człowiek w historii vs historia człowieka*. Monografia zbiorowa. Warszawa-Paryż, ss. 161-166. [In Ukrainian].
10. Krotofil, M., Sribnyak, I., Chlebina, A. (2023). Osnovni proyavy zhyttyedyialnosti robitnychkyh komand UHA v CHSR, 1922 – berezen 1923 rr. (za materialamy chasopysu “Ukrayinskyy Skytalets”). *“Terrae motor, solis caelique stator”*. Monografia zbiorowa z okazji 550. rocznicy urodzin wybitnego polskiego astronoma Mikołaja Kopernika. Warszawa-Paryż, ss. 242-251. [In Ukrainian].
11. Z diyalnosti Kulturno-Prosvitnoho Kruzhka. (1921, Lyutyty). *Ukrayinskyy Skytalets*. Liberets, 4, s.21-25.[In Ukrainian].
12. Slovyanska biblioteka – Natsionalna biblioteka Cheskoyi Respubliki (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, T-UEP-1-2144.
13. Slovyanska biblioteka – Natsionalna biblioteka Cheskoyi Respubliki (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, T-UEP-1-2145.
14. Slovyanska biblioteka – Natsionalna biblioteka Cheskoyi Respubliki (Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR), Speciální sbírky, T-UEP-1-2147.
15. Svyato 1 padolysta v ukrayinskomu tabori v Libertsyakh. (1920, Hruden). *Ukrayinskyy Skytalets*. Liberets, 2, s. 21. [In Ukrainian].
16. Spomyny lvivskykh padolystovykh dnev 1918 roku. (1920, 1 lystopada). *Ukrayinskyy Skytalets*. Liberets, 1, s. 9. [In Ukrainian].
17. Predistoriya 1 padolysta 1918 roku. (1920, 1 lystopada). *Ukrayinskyy Skytalets*. Liberets, 1, s. 12-13. [In Ukrainian].
18. Z diyalnosti Kulturno-Prosvitnoho Kruzhka. (1921, Lyutyty). *Ukrayinskyy Skytalets*. Liberets, 4, s. 23. [In Ukrainian].
19. Drahomanivske svyato. (1921, Sichen). *Ukrayinskyy Skytalets*. Liberets, 3, s. 26-28. [In Ukrainian].
20. Z zhyttya-buttya v tabori v Libertsyakh. (1921, Serpen). *Ukrayinskyy Skytalets*. Yozefiv, 8, s. 26. [In Ukrainian].
21. 1 lystopada. (1921, Lystopad-Hruden). *Ukrayinskyy Skytalets*. Yozefiv, 10, s. 7-8. [In Ukrainian].
22. Svyato Shevchenka. (1922, Kviten-traven). *Ukrayinskyy Skytalets*. Yozefiv, 13, s. 8-9. [In Ukrainian].
23. Z zhyttya-buttya v tabori v Yozefovi. (1922, Cherven). *Ukrayinskyy Skytalets*. Yozefiv, 14, s. 8. [In Ukrainian].
24. Z zhyttya-buttya v tabori v Yozefovi. (1922, Lypen). *Ukrayinskyy Skytalets*. Yozefiv, 15, s. 8. [In Ukrainian].
25. Svyato 1 lystopada v Yozefovi. (1922, 15 lystopada). *Ukrayinskyy Skytalets*. Viden, 20, s. 29-32. [In Ukrainian].
26. Den prosvity v Yozefivskomu tabori 8 hrudnya 1922 r. (1922, 15 hrudnya). *Ukrayinskyy Skytalets*. Viden, 22, s. 38-39. [In Ukrainian].
27. Z zhyttya poza taborom. (1922, Lypen). *Ukrayinskyy Skytalets*. Yozefiv, 15, s. 13. [In Ukrainian].

28. Z zhyttya poza taborom. (1922, Serpen). *Ukrayinskyy Skytalets*. Yozefiv, 16, s. 9. [In Ukrainian].
29. Zi Skytalschyny. (1923, 1 sichnya). *Ukrayinskyy Skytalets*. Viden, 23, s. 60-61. [In Ukrainian].
30. Z zhyttya poza taborom. (1922, Lystopad-Hruden). *Ukrayinskyy Skytalets*. Yozefiv, 10, s. 10. [In Ukrainian].
31. Svyato 1 lystopada v ukrayinskomu robitnychomu viddili v Berni [Brno]. (1922, 15 lystopada). *Ukrayinskyy Skytalets*. Viden, 20, s. 47-49. [In Ukrainian].
32. Svyato 1 lystopada. (1922, 1 hrudnya). *Ukrayinskyy Skytalets*. Viden, 21, s. 44-45. [In Ukrainian].
33. Zi Skytalschyny. (1923, 15 sichnya). *Ukrayinskyy Skytalets*. Viden, 24, s. 40-42. [In Ukrainian].
34. Zi Skytalschyny. (1923, 1 sichnya). *Ukrayinskyy Skytalets*. Viden, 23, s. 61. [In Ukrainian].
35. Z zhyttya poza taborom. (1922, Lyutyty-berezen). *Ukrayinskyy Skytalets*. Yozefiv, 12, s. 16. [In Ukrainian].

Sribnyak I., Chlebina A., Paliienko M. Celebration of Holidays and Memorial Days by Interned Soldiers of the Ukrainian Galician Army in Czechoslovakia, late 1920 – 1922 (Based on Materials from the Magazine “Ukrayinskyi Skytalets”).

The article reconstructs the process of celebrating holidays and memorial days by interned Ukrainian Army soldiers in the Czechoslovak Republic in the early 1920s, which was carried out based on the materials from the camp magazine “Ukrayinskyi Skytalets”. Festive events can be divided into three categories: religious holidays, national days and commemorative days. Camp choirs and amateur orchestras, as well as amateur artists, who performed theatrical performances by Ukrainian playwrights, were indispensable in their celebrations.

Thanks to their implementation, it became possible to further socialize the campers and strengthen their moral and psychological spirit and national feelings. In addition, the joint efforts of the internees in preparing the holidays, the program of which almost always included concerts and theatrical performances, brought the soldiers closer together, allowing them to demonstrate their talents in music, declamation, or singing. This, in turn, distracted them from joyless nostalgic thoughts and strengthened their faith in a better future, which was very important in the conditions of camp isolation.

The involvement of campers in organizing holidays has always been on a voluntary basis, as they considered it their patriotic duty. At the same time, it is good to note the importance of the organizational efforts in preparing the holidays of the Cultural and Educational Group, which had limited funds at its disposal and could financially support the internees, especially when it came to strengthening the morale of the soldiers and strengthening their faith in returning to their homeland. Holidays and religious ceremonies in the camps of former Ukrainian Army soldiers in Czechoslovakia played an important role in preserving Ukrainian culture and traditions during their internment abroad.

Keywords: *holidays, commemorative days, choir, theater, interned soldiers of the Ukrainian National Republic, Liberec, Josefov, Czechoslovakia.*

Надійшла до редколегії: 29.01.2026

Прийнята до друку після рецензування: 18.02.2026

Дата публікації: 26.03.2026

УДК 303.446:[355.1-048.35(1-87):355.343(510)](091)"192/194"

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33-4>

Фалько С.А.

<https://orcid.org/0000-0002-8266-2643>

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ ВІЙСЬКОВИХ МІСІЙ У КИТАЇ У 20–40-х РР. ХХ СТ.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ¹

*Присвячено моєму батькові,
підполковнику Анатолію Івановичу
Фальку, який у 1983–1986 рр. служив
військовим інструктором у лівійській
армії.*

«... Завдання стратега полягає не стільки в аналізі конкретної ситуації, скільки у визначенні її зв'язку з контекстом, у якому вона відбувається»

Kissinger H. On China. New York: Penguin Press, 2011. P. 30.

Головний об'єкт дослідження – діяльність іноземних військових місій у Китаї у 1923–1949 рр. Важливе уточнення – вивчення результативності японських, радянських, німецьких, французьких, італійських, американських, британських військових місій, які виконували свої обов'язки щодо створення боєздатних збройних формувань на території китайської держави, не є головною метою автора. Мета дослідження – вивчити аспекти діяльності безпосередньо іноземних військових фахівців у Китаї. Дослідити найважливіші фактори, що впливали на виконання службових обов'язків у тривалій часовій ретроспективі, необхідно для узагальнення стану теми та виявлення невивчених лакун. Дослідження діяльності іноземних військових у Китаї протягом більш ніж тридцятирічного періоду дає змогу побачити безліч важливих нюансів їхньої важкої роботи, невидимих при вивченні діяльності однієї місії.

В дослідженні використовується численна наукова література, що присвячена різнобічним аспектам військової модернізації Китаю в 20-40-х рр. ХХ ст. Але, при цьому акцент підчас аналізу літератури зроблено на вивченні роботи іноземних військових місій в Китаї. Метод порівняння роботи різних іноземних військових фахівців дозволяє більш ретельно синтезувати результати дослідження низки важливих, науково цікавих і глибоких досліджень вчених різних країн. Порівняння дозволяє розкрити багато латентних важелів складної роботи військових фахівців. Автор ставить завдання – досліджувати причини успіхів і приховані фактори невдач діяльності військових місій різних країн, які активно працювали в збройних силах різних китайських і сепаратистських сил у Тибеті, Сінцзяні та Монголії, що діяли на теренах китайської держави в 20-40-х рр. ХХ ст.

¹ Це дослідження з'явилося завдяки сприянню доктора історичних наук, синолога, професора Лейпцизького університету Елізабет Каске, яка небайдує ставиться до війни в Україні та надає гуманітарну допомогу нашій країні. Автор дуже вдячний пані Е. Каске за підтримку в науковій роботі.

Автор звернув увагу на складний і суперечливий фактор рівня розвитку військової справи в країнах, які відправляли свої місії до Китаю. Уточнення впливу цієї складної і важливої теми дозволяє по-новому поглянути на роботу іноземних військових у Китаї в 20-40-х рр. ХХ ст.

Так само важливим є складний політичний контекст умов діяльності зарубіжних військових професіоналів у Китаї. Політика урядів низки країн, що активно діяли у Китаї, внесла вирішальні корективи в роботу військових практично всіх іноземних місій у досліджуваній період.

Ключові слова: іноземні військові місії, модернізація китайської армії, військова допомога, військові радники, військові інструктори, Китай.

Військові професіонали з давніх часів впливали на долю різних воєн і невеликих військових конфліктів. У сучасних військових конфліктах все більшого значення набувають іноземні військові фахівці, яких направляють країни, що безпосередньо не беруть участі у військових діях. З цієї причини історія військово-інструкторської діяльності у новостворених арміях у ХХ ст. є актуальною.

Військові історики нерідко звертають увагу на цей аспект у розвитку військової справи. Одним із прикладів такої уваги може слугувати збірник наукових праць, що вийшов під редакцією Д. Стокера в 2007 р. [1].

Зауважимо, що наукова література, присвячена діяльності окремих військових місій у міжвоєнний період 1918-1939 рр., є численною. Так, нещодавно вийшли роботи, присвячені італійським військовим місіям у досліджуваній період [2; 3]. Історії функціонування французьких військових місій у 20-30-ті рр. ХХ ст. в Європі та Азії присвячені роботи низки вчених [4; 5; 6]. Цікавою є тема діяльності французьких військових професіоналів у Югославії в 30-х рр. ХХ ст., нещодавно вперше розкрита сербським вченим Д. Дендою [7]. Події участі французів у модернізації армії Бразилії аналізуються в статті Х. Суппо [8]. Історію роботи місії італійських карабінерів, направлених до Греції, вивчала вчена з Риму М. Паскуаліні [9].

Одним з розділів дослідження німецького впливу на армію Туреччини історика Г. Грюсхабера присвячена діяльності німецьких військових у Турецькій республіці в 1919-1939 рр. [10]. Роботу численних європейських військових місій у Латинській Америці вивчали американські вчені Л. Буллік і Ф. Нунн [11; 12]. Як ми бачимо, література про роботу військових місій у різних країнах у 1918-1939 рр. представлена масштабно, це сприяє проведенню досліджень з історії військово-інструкторської діяльності в міжвоєнний період. Автор статті вже звертався до вивчення літератури з цієї тематики [13].

На наш погляд, військово-історичній науці бракує узагальнюючої роботи на тему військово-інструкторської діяльності провідних військових держав та військової модернізації в період міжвоєнного часу. Узагальнюючої роботи щодо діяльності іноземних військових місій у Китаї поки що немає.

Наша публікація присвячена діяльності іноземних військових місій в Китаї в період тривалої низки військових конфліктів, що відбувалися на китайській землі в 20–40-х рр. ХХ ст. Тема є надзвичайно важливою і цікавою через

широку увагу історичної науки до історії Китаю. Історія розвитку збройних сил Китаю та факторів, що впливали на їх модернізацію в першій половині ХХ ст., представляють актуальний науковий інтерес для вчених.

Для нашого дослідження важливо вказати, що мається на увазі під поняттям військової місії в нашому дослідженні. Автор аналізує виключно діяльність місій іноземних військових фахівців, направлених легально і під прикриттям в сухопутні війська китайських військ з інструкторськими та консультативними цілями. Військово-повітряні місії в цей період часто були частиною загальних військових місій. У розглянутий період відбувався складний процес відокремлення військово-повітряних сил як окремого виду збройних сил від сухопутних військ. Іноземні військово-морські місії, направлені в досліджуваний період до Китаю, згадуються тільки в контексті статті і не є пріоритетом нашої роботи.

Література, в якій розглядається діяльність іноземних військових місій в Китаї, є численною та інформативною. Якщо використовувати крайнознавчий фактор при аналізі стану історіографії нашої проблематики, згрупуємо літературу, присвячену військовим окремим місіям з конкретних країн.

Інструкторській роботі японських військових фахівців у Китаї на початку ХХ ст. присвячені епізоди в дослідженні синолога Д. Рейнольдса [14].

Для нас важливі роботи, що вивчали прояпонські та сепаратистські військові формування та роботу в них іноземних інструкторів. До таких робіт належить дослідження історії діяльності військ МаньчжоуГо та прояпонських політичних сил у Китаї П. Джоуетта. [15]. Автор детально коментує факти інструкторської роботи японських офіцерів і сержантів у маріонеткових військах різних військових формувань.

Важливим для нашої теми є вивчення взаємовідносин радянських політичних радників і військових у досліджуваний період, що й аналізується в роботі історика з Гарварду Н. Дана [16]. Про діяльність радянських інструкторів і радників у Китаї в 30-ті рр. ХХ ст. розповідає історик Д. Хаслам [17]. Розглядаючи еволюцію військових перетворень у Червоній армії СРСР у 1920-30-ті рр., американський дослідник Д. Еріксон присвячує частину свого дослідження опису діяльності інструкторів і радників з Москви в Китаї [18]. Співпраця радянських з німецькими військовими, неофіційно організована керівниками Рейхсверу і Червоної армії в 20-30-ті рр. ХХ ст., розкриває багато деталей становлення радянської військової школи, описує враження та оцінки німецьких офіцерів щодо якості збройних сил Москви [19]. Це важливо для нашого дослідження і дозволяє порівняти рівень підготовки членів місій до Китаю з радянських командирів і офіцерів Рейхсвера.

Роботу німецьких військових у Китаї вивчали історики з низки країн, їхні праці були опубліковані в науковому збірнику в 1981 р., що вийшов під редакцією Б. Мартіна [20]. Дослідники з Німеччини та Китаю, детально, на високому науковому рівні, використовуючи архівні документи, звернулися до

вивчення роботи в Китаї так званої консультативної місії, що складалася з відставних німецьких військових. Вона діяла протягом 1927-1938 рр. у військових формуваннях і навчальних закладах китайських військ, що перебували під командуванням Чан Кайші. Інформативна і корисна для нас стаття американського синолога Д. Саттона про роботу німців у навчальних частинах і центрах армії Чан Кайші [21]. Значна частина роботи вченого В. Кірбі стосується особливостей роботи німецької військової місії в гомінданівському Китаї. Вона доповнює попередні дослідження [22].

У 1990 р. була опублікована наукова робота Б. Мартіна про діяльність консультативної місії [23]. Вона також спирається на архівні джерела і представляє черговий важливий аспект у вивченні роботи німців у Китаї.

Істотним доповненням до нашого дослідження є докторська дисертація С. Берлеба [24]. У ній детально розглянуто багато аспектів роботи військових з Німеччини на службі Китаю в 1919-1938 рр. У цій роботі більш детально вивчені питання участі німців у бойових діях, досліджувалися деталі складних процесів, пов'язаних з організацією продажу зброї та інші аспекти роботи консультативної місії з Німеччини, раніше не розглянуті настільки докладно. У 2011 р. Р. Родрігес, вчений з США, опублікував дисертацію на тему, що нас цікавить. Вона доповнила і узагальнила багато питань про роботу німецьких радників у військово-економічній сфері співпраці в так зване «нанкінське десятиліття» 1927-1937 рр. діяльності уряду Чан Кайші [25].

Для нас цікаві дослідження, що розкривають обставини та труднощі діяльності італійських [26], французьких [27] та британських [28; 29; 30] військових у збройних силах Китаю. Ці роботи торкаються важливого для нас питання конкуренції між провідними, у першій половині ХХ ст., європейськими країнами у використанні своїх військових фахівців у Піднебесній, насамперед як лобістів військово-політичного впливу.

Значна за обсягом наукова література, що вивчає роботу американських місій у Китаї. Починаючи з 50-х рр. ХХ ст., після закінчення Другої світової війни військові історики США системно досліджували тему участі американських військових місій у війні на Тихому океані. Наприклад, до таких можна віднести роботу вчених – Ч. Романуса, Р. Сандерленда, які брали безпосередню участь у бойових діях в досліджуваному регіоні де проходила діяльність місії [31]. Це була перша офіційна робота, яка описує події 1942-1945 рр. на Бірмансько-індійському фронті Другої світової війни. Частина дослідження викладає факти участі американських офіцерів у навчанні китайських військ. Представником істориків, які виступають з позиції героїзації бойової роботи офіцерів армії США в Бірмі та Китаї в 1942-1945 рр., є американський історик Д. Шепард [32].

Сучасні роботи охоплюють значно більше напрямків діяльності військових професіоналів, ніж у раніше згаданих авторів, що можна спостерігати в праці Д. Куртц-Фелана, де аналізувалися труднощі спільних дій американських

авіаторів і піхотинців [33]. У книзі К. Картера, виданій у 1997 р., досліджуються обставини роботи місії американських офіцерів, направленої до штабу Мао Цзедуна наприкінці Другої світової війни, заповнюючи ще одну лауну в роботі місії [34].

Активно вивчається і соціальна складова діяльності американських військових зі складу військових місій, що діяли в Китаї. Раніше це не вивчалось настільки досконально. Прикладом такої роботи може бути робота історика З. Фрідмана [35].

На наш погляд, дослідження американського історика Е. Сетцекорна є новим, істотним внеском в аналіз діяльності американських місій в Китаї [36; 37]. Е. Сетцекорн вводить в науковий обіг нові розсекречені документи американської армії з навчального центру, розташованого в Лівенворті. Вони істотно доповнюють матеріали про роботу військових фахівців із США в Китаї. Вчений розглядає нові аспекти, виявлені в процесі проведення дослідження, раніше невідомі історикам.

У багатьох дослідження звертається увага на діяльність іноземних військових радників у Китаї в контексті розробки різних більш широких політичних, економічних і культурних тем. Для нашої тематики цікава робота історика Н. Бенсак-Тіксє, де детально розбирається діяльність французьких офіцерів з місії у Китаї [38]. Багато інформації з нашої теми міститься в цікавій роботі про еволюцію японської армії в історичній ретроспективі, опублікованій американським військовим істориком Е. Дрі. У праці історика аналізується і діяльність японських офіцерів у колабораціоністських формуваннях Китаю [39].

Частина опублікованих результатів дослідження міжнародного колективу в 13 томі «Кембриджської історії Китаю» детально торкається і консультаційної роботи німецьких військових у Чан Кайші [40]. Економічній діяльності італійців у Китаї за часів Б. Муссоліні присвячена об'ємна робота І. Лазаньї. Окремий розділ дослідження висвітлює роботу італійських військових авіаторів у Чан Кайші в 1933-1938 рр. [41].

Участь військових місій у продажу зброї та інших військових матеріалів із США до Китаю зачіпає дослідження американця В. Мотта, присвячене ширшому поняттю ніж консультації – військовій допомозі [42]. У ньому досліджуються і питання лобіювання інтересів американців щодо продажу зброї через офіцерів-учасників військових місій США в Китаї. Тему збройової торгівлі в Китаї в 20-ті рр. ХХ ст. детально вивчав у своїй праці, опублікованій в Канаді, А. Чан [43]. Доробок історика істотно доповнює і наше дослідження детальним опрацюванням зв'язків військових зі збройовими концернами з різних країн під час операцій зі зброєю.

Є роботи біографічного характеру про офіцерів місії. Так, китайський період служби відомого військового інтелектуала – генерала А. Ведемейера розглянуто в праці А. Х. Фон Плінскі [44]. Важливу і складну, раніше не

досліджену тему взаємовідносин між британськими та американськими військовими керівниками – лордом Л. Маунбетеном і генералом армії США Д. Стілуеллом – досліджував історик Д. Ріттер [45].

Існує важлива джерельна база, розташована у відкритому доступі. Так, у 1989 р. були опубліковані документи радянської розвідки та військових радників, які потрапили до рук китайської поліції у 1927 р. після її нальоту на посольство СРСР та обшуку дипломатичного представництва Москви в Пекіні [46]. Вкрай насичені корисною для теми інформацією, опубліковані документи американської розвідки, присвячені Китаю. Тут можна знайти і доповіді офіцерів військових місій США в Китаї [47]. Дуже інформативні і вкрай корисні для вивчення історії діяльності американських військових місій опубліковані документи зовнішньополітичного відомства США. Детально висвітлюються питання діяльності військових місій США в Китаї, американської військової допомоги, а також важливі деталі політичних дискусій в органах державного управління США. Документи дозволяють розібратися в нюансах організації військової допомоги Китаю [48]. Важливими є також спогади політичних лідерів досліджуваного періоду – У. Черчилля [49], Чан Кайші [50], Д. Ачесона [51]. Звичайно, велике значення для роботи над темою мають і мемуари керівників військових місій в Китаї А. Ведемейера, О. Черепанова, К. Шеннолта [52; 53; 54]. Вони істотно доповнюють джерельну базу дослідження.

Підкреслимо, що в нашому дослідженні використовується метод порівняння особливостей діяльності іноземних військових місій з метою вивчення причин, ступеня ефективності та невдач перетворень, здійснених у китайських збройних силах.²

Ми порівнюємо, як у різні проміжки часу реформ армії Китаю, так і підсумки військової модернізації в Японії на початку 20–30-х рр. ХХ ст. та незавершині перетворення в Китаї. Йдеться про роботу в Токіо військових місій Військово-повітряних сил (далі – ВПС) з Франції [55] та Британії [56]. Цей метод корисний для вивчення багатьох специфічних особливостей роботи місій в Китаї.

Зазначимо, що автор вже не вперше звертається до теми дослідження в контексті вивчення діяльності військових місій з європейських країн і США в інших країнах під час Інтербелуму [57].

Коротко опишемо діяльність військових місій у Китаї з 1923 до 1949 рр.

На початку нормативної частини нашого дослідження необхідно розкрити «японський» етап впливу на китайську військову модернізацію. Він розпочався після поразки Китаю у війні з Японією 1894-1895 рр., коли японська армія дала Китаю болючий урок про те, наскільки добре східну армію можна організувати, навчити, дисциплінувати і використовувати [58, р. 57]. У цей період китайське військове керівництво обрало однією з цілей модернізації своїх військ

² Під збройними силами Китаю ми зрозуміємо збройні формування різних політичних режимів, що діяли в Китаї з 1917 по 1949 р.

створення сучасного офіцерського корпусу. Китайська влада звернулася до Токіо за допомогою в навчанні кандидатів на офіцерські посади [58, р. 120,159]. Японські військові пішли на співпрацю і в Китаї з'явилися перші офіцери-інструктори та викладачі у військових навчальних закладах Цінської імперії [58, р. 159, 167]. Більш того, в японській армії була група старших офіцерів і генералів, які вважали, що допомога з навчанням кандидатів в офіцери в Японії збільшить вплив на армію Китаю.

Так в Японії відкрилася спеціальна військова академія для навчання майбутніх китайських офіцерів – Сінбу Гакко. Одним з учнів був і Чан Кайші. Причини такої тісної співпраці полягали в більшій дешевизні при наймі інструкторів-японців у порівнянні з європейцями та культурній близькості Японії [59, р. 157]. Для японців діяльність Сінбу Гакко була частиною проведення політики «залучення»³ китайських військових до союзу з Японією [58, р. 161]. За повідомленням історика Л. Пауелла, вже до 1911 р. в армії служило близько 800 офіцерів, які раніше проходили підготовку в Японії. Оскільки багато з них були командирами з'єднань (від бригади і вище) військ, штабними офіцерами або інструкторами, їхній вплив був широко поширений, а технічні знання були цінними [58, р. 320]. До речі, майбутній лідер Китаю – Чан Кайші в ці роки навчався в Японії саме у військовій академії Гікко [60, р. 157]. Разом з тим зазначимо, що до 1914 р. у китайській армії активно діяли і німецькі військові інструктори [61, р. 94].

Втім, через нечисленність інструкторів німецький вплив у китайських військових школах був обмеженим. Але військова модель німецької армії високо цінувалася китайцями.

Після Сінхайської революції 1911 р. і початку жорстокої політичної боротьби за владу всередині китайських еліт вплив Японії зменшився. Однак у 1917 р. японці знову почали просувати ідею поширення військового впливу Токіо всередині Китаю. За допомогою позик, організованих за посередництва банкіра К. Ісіхари, японці відновили активну політику лобювання своїх інтересів у Китаї, роблячи ставку на прояпонських офіцерів китайської армії. Як наслідок фінансової допомоги та закупівлі зброї в Японії, в 1917 р. для навчання китайців прибула консультативна місія з 25 японських офіцерів на чолі з генералом Аокі Нобудзумі [43, р. 16].

Таким чином, до 20-х рр. XX ст., коли почалася громадянська війна в Китаї, ми бачимо орієнтацію китайців на японську військову модель і, по суті, домінування японських військових місій у китайських збройних силах [14; 15].

Цікавою була ситуація на периферії китайської держави в Монголії і Тибеті.

³ Японці називали ці дії політикою «поширення коренів хризантем»: Детальніше див. у відповідь: O'Brien A.M. *Military Academies in China, 1885-1915. Perspectives on a Changing China. Essays in Honor of Professor C. Martin Wilbur.* Edited by Joshua A. Fogel and William T. Rowe. New York: Westview Press. 2019. P. 157-181.

У цей час з'явилися радянські військові радники в Урзі [18, р. 185], і британська зброя в Лхасі [66; 62, р. 73]. Це був тривожний сигнал для китайців. Так, завдяки поставкам англійської зброї тибетцям вдалося стримати китайські війська в 1917 р. [62, р. 78].

Важливим аспектом діяльності військових місій був початок 20-х рр. ХХ ст., коли європейські країни відкрито і нелегально зміцнювали окремих мілітаристів. До речі, Франція знехтувала угодою 1919 р. про ембарго на продаж зброї до Китаю. Її угоди з маршалом Чжаном Чжолінбом включали в себе не тільки поставки літаків і озброєння, а й послуги радників. Оскільки після укладення контракту з «Віккерсом» англійці відмовилися надати Чжану літаки та інструкторів, французи стали головним постачальником військово-повітряних сил північних мілітаристів Китаю [43, р. 82]. Закінчення Першої світової війни в 1918 р. призвело до напливу західної зброї до Китаю. За влучним зауваженням історика А. Чана, період з 1922 по 1924 рр. був своєрідним кордоном у зовнішній політиці Чжан Цзоліна. Відбувся перехід від виняткової залежності від японських поставок зброї, спорядження та радників до політики максимально широкого використання будь-яких доступних радників і зброї [43, р. 83].

Необхідно зазначити, що це було новим вектором військової модернізації не тільки на півночі Китаю. Багато воєначальників наймали іноземних радників для допомоги в навчанні своїх військ, причому найбільші контингенти прибували з Японії та Росії. Важливе зауваження: японські радники, служачи в арміях воєначальників Китаю, в більшості випадків збирали розвідувальні дані на користь своєї країни, і це було їх головним завданням. Присутність японців була значною. У Маньчжурії, у Чжана Цзоліна, в його штабі було кілька високопоставлених японців, зокрема 11 у званні підполковника, а також спеціальний інструктор і два офіцери зв'язку. Цікавим є факт конкуренції. Так, у лютому 1927 р. група з 15 британських офіцерів запропонувала свої інструкторські послуги маршалу Чжану [78, р. 18].

Наступним, вражаючим актом використання іноземних військових китайцями стало запрошення в 1923 р. радянської військової місії на Південь Китаю [18, р. 178]. В даному випадку мотивація на запит військових професіоналів була не тільки економічна залежність Гоміндану від нестачі зброї, це була політична акція. Сунь Ятсен звернувся до Москви з проханням про військово-політичне співробітництво. Більшовики відразу відгукнулися, але платою за це стала тісна співпраця Гоміндану з прихильниками орієнтації на ліву ідею [46, р. 260].

Радянські військові місії в Китай були особливими в порівнянні з попередніми спробами модернізувати китайські збройні сили. Це була окрема політична платформа, яка сильно вплинула на військову діяльність фахівців радянської Червоної армії. Радянська модель робила наголос на підтримці

народом ліворадикальних реформ у всіх сферах діяльності Гоміндану та молодій Комуністичній партії Китаю, яка була утворена за підтримки Москви.

Найсуровіша дисципліна і припинення грабежів населення, введення політичних комісарів у частинах – були елементами цієї системи. Головний комуністичний політичний радник М. Бородін відразу взяв курс на нав'язування ліворадикальних порядків у Гоміндані та національно-революційній армії за допомогою радянських командирів [16, р. 116]. Серед військових істориків це відомо як політизація збройних сил. Політизація сильно вплинула на формування офіцерського корпусу через військовий навчальний заклад – Вампу, який був розташований на півдні Китаю. Вампу заснували саме радянські військові фахівці та офіцери китайського націоналістичного руху. Цікавим є факт призначення на посаду політичного комісара школи Чжоу Ейлай, який у подальшому став одним із відомих прихильників Мао Цзедуну. Політичне навчання з ліворадикальними ідеями вважалося обов'язковим предметом поряд з військовими дисциплінами. Комендантом був призначений молодий енергійний офіцер Чан Кайші, який раніше, в 1923 р., відвідав Москву з метою організації співпраці у військовій сфері [16, р. 134].

Ідея нової військової організації полягала в народній підтримці збройних сил і підпорядкуванні збройних сил партійним органам. В армії вводилися посади політичних комісарів за подобою радянської Червоної армії [46, р. 139]. Діяльність радянських військових місій в Китаї була багатогранною. Радянські командири не тільки допомогли організувати військову академію у Вампу, радники з'явилися в штабах частин національно-революційної армії, вони діяли не тільки в Гоміндані, але й на півночі в Калгані у генерала Фен Юйсяна – ще одному варіанті китайських реалій 1920-х рр. Їхня мета була організація військових операцій військ Гоміндану і армії Феня. Відома успішна діяльність керівника місії В. Блюхера з організації бойових дій проти мілітаристів Півдня Китаю. В той час, з Владивостока швидко були організовані поставки радянської зброї та боєприпасів до Кантона. Велике значення для діяльності радянських військових місій мало політичне керівництво ними головним політичним радником М Бородіним. Але в Гоміндані далеко не всі хотіли такої тісної співпраці з Радянським Союзом. Це виявлялося в орієнтуванні на буржуазні політичні сили, а не тільки на комуністів. Як уже зазначалося, його метою було зорієнтувати і повернути діяльність Гоміндану на тісний союз з комуністичними силами Китаю. І це стало головною причиною китайської протидії в боротьбі за владу. Після смерті Сунь Ятсена новий керівник Гоміндану – генерал Чан Кайші, зрозумівши загрозу від комуністів, завдав їм у 1927 р. превентивний удар. Він розгромив комуністів і порвав усі контакти з Радянським Союзом [18, р. 236]. Так, у запеклій політичній боротьбі і розриві в 1927 р. закінчилася діяльність радянських військових місій в Китаї в 20-х рр. XX ст.

Як зазначалося, паралельно працювали радянські військові місії на півночі Китаю у Фен Юйсяна [46, р. 217]. Москва не могла визначитися з єдиним кандидатом на революційні перетворення в Китаї, і ця подвійність свідчила про справжні цілі комуністів – революцію, що суперечило думці китайських лідерів Чана і Фена. Взагалі, масштаби радянської діяльності були вражаючими. Понад 400 військових фахівців служили в Китаї [46, р. 218].

Після розриву з СРСР, нову опору в модернізації своїх збройних сил Чан Кайші знайшов у німецькій консультативній групі, яка почала формуватися в Китаї в 1927 р. відставним офіцером німецької армії М. Бауером. Протягом десяти років близько 150 німецьких офіцерів, зазвичай відставних, брали найактивнішу участь у підготовці армії Гоміндану до сучасної війни [21, р. 386].

Якщо ми візьмемо професійний рівень підготовки німецьких офіцерів і порівняємо, наприклад, з радянськими, то звісно, що рівень підготовки німців був на порядок вищим [19, р. 111-118].⁴ У німців, зі складу консультативної місії, переважна більшість офіцерів мали величезний досвід організації сучасної війни. Багато хто виконував штабні та командні обов'язки в дивізіях і корпусах кайзерівської армії під час війни 1914-1918 рр. Багато хто закінчив берлінську Військову академію, яка об'єктивно вважалася зразком професійної академії в світі, а частина німецьких офіцерів були генштабістами. Незважаючи на поразку в Першій світовій війні, в 20-ті рр. ХХ ст. німецька військова думка розвивалася дуже активно і визнавалася авторитетною у військовому співтоваристві [64, р. 186].

Серйозним мінусом, що впливав на діяльність німецької консультативної місії, була невелика кількість офіцерів, що входили до її складу [21, р. 386]. Це не дозволило розширити діяльність місії в тих обсягах, в яких планували китайці. Ще одним недоліком був випадковий характер призначення керівників місії та її неофіційний характер. Це було пов'язано із заборонаю направлення військових місій з Німеччини за кардон після Версальського миру 1919 р. Вербування німецьких офіцерів здійснювалося в таємній обстановці, з обмеженим кадровим ресурсом. Наслідком чого була постійна зміна пріоритетів роботи місії та конфлікти з керівниками місії китайської влади [20, р.106].

Першим керівником консультативної групи був колишній полковник генерального штабу кайзерівської армії М. Бауер. Це був енергійний, талановитий і неординарний лідер. Крім близькості до колишнього керівника генерального штабу Німеччини Е. фон Людендорфа і великих зв'язків у

⁴ Яскравим матеріалом щодо слабкості радянської військової школи є доповідь офіцера Рейхсвера Фібеля в Берлін, який у 1923 р. навчався у Військовій академії Червоної армії за умовами офіційної місії. Детальніше: [Von Zeidler M. Reichswehr und Rote Armee 1920-1933 Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit. R. Oldenbourg Verlag München 1993. s. 111-118.

військово-промислових колах Німеччини, цей офіцер до 1927 р. вже встиг побувати військовим консультантом у Москві, Мадриді та Буйнос-Айресі [20, р. 97]. Його діяльність зміцнила впевненість Чан Кайші в необхідності модернізації військової промисловості Китаю [25, р. 47] Але час його керівництва був недовгим. У 1929 р. він помер у Китаї від віспи [24, р. 147].

Після раптової смерті М. Бауера керівництво німецькою місією перейшло до старшого офіцера зі складу місії – підполковника у відставці В. Крібеля. Він не виявив рис, необхідних для лідера. В. Крібель не зміг підтримати дисципліну серед членів місії та ефективно їх використовувати. Під час його перебування на посаді з 1929 по 1930 рр. німецькі офіцери зробили все, щоб дискредитувати В. Крібеля. Цивільні радники відмовилися підкорятися В. Кірбелю, що також підірвало його авторитет [20, р. 130].

Наступний глава місії, який командував у 1930-1934 рр., був призначений за порадою того ж Е. Людендорфа генерал Г. Ветцелль, який не зміг налагодити довірчих відносин з китайським військово-політичним керівництвом. Його китайські колеги скаржилися на грубе поводження Г. Ветцеля [24, р. 130]. Німецькі підприємці не зустріли очікуваної підтримки Г. Ветцеля в організації співпраці з китайським бізнесом. Німецький генерал вважав, що його обов'язок навчати китайських військових, а співпраця у сфері військової економіки, не його головна справа. Таким чином, керівництво генерала Г. Ветцеля, на думку багатьох його сучасників і військових істориків, так само як і під час В. Кірбеля, не було ефективно використано для роботи місії [20, р. 115].

Час керівництва офіцерами консультаційної місії двох колишніх німецьких високопоставлених генералів Г. фон Зекта і А. фон Фалькенхаузена був найбільш продуктивним для впливу на китайську модернізацію з боку німецьких військових професіоналів. За час керівництва місією Г. фон Зектом у 1934-1935 рр. було зроблено багато в плануванні військових реформ і організації військової економіки в Нанкіні [20, р. 134]. Генерал А. фон Фалькенхаузен у 1935-1938 рр. брав активну участь у створенні нових, навчених німцями дивізій військ Чан Кайші. Крім того, були створені спеціальні навчальні підрозділи для підготовки майбутніх інструкторів з китайців, поліпшена підготовка китайських кадетів у військово-навчальних закладах Гоміндану [24, р. 131]. Багато було зроблено у формуванні інженерних військ, створенні системи ППО та військ зв'язку. Таким чином, саме останній період функціонування консультаційної місії був найбільш продуктивним для її діяльності [25, р. 273; 20, р. 143].

Важливим для китайців була активна участь консультаційної місії та особисто А. фон Фалькенхаузена в бойових діях проти японських військ, що вторглися до Шанхаю в 1937 р. Генерал багато зробив для підготовки військ Чан Кайші до війни з Японією та захисту Шанхаю [25, р. 258-259]. Цікавим є факт чисельності консультаційної групи на початок бойових дій. Кількість місії

становила в 1937 р. 70 колишніх німецьких офіцерів, з них 5 відставних генералів [81, р. 75].

Наступним важливим етапом в участі іноземних військових місії в модернізації та бойових діях армії Чан Кайші було друге, після 1927 р., прибуття радянської військової місії [17, р. 93]. Вона з'явилася в Чунціні, новій столиці Китайської республіки, відразу після відкликання німецької місії А. Гітлером в 1938 р. Ця місія сильно відрізнялася від тієї, що діяла в Китаї в 1923-1927 рр. Рівень підготовки офіцерів і генералів цієї місії був значно вищим за попередній [18, р. 491]. Вона була організована більш професійно і відповідала рівню бойової підготовки провідних армій того періоду. Керівництво в Москві дало місії чіткий наказ – не втручатися в політику Гоміньдану. Склад місії вражає. З осені 1933 р. до середини лютого 1939 р. до Китаю прибуло – 3665 радянських військових фахівців. Посилення присутності радянських радників у Чан Кайші відбулося влітку 1938 р. після повного виведення німецької військової місії. На відміну від Іспанії, де радянська допомога виявилася недостатньою для підтримки республіки, місія в Китаї оцінюється істориками як успішна [17, р. 94]. Місія активно діяла до нападу Німеччини на СРСР у червні 1941 р. Після чого вона була практично згорнута. Необхідно зазначити, що мовні труднощі, низький професіоналізм багатьох радянських офіцерів (після масштабних сталінських чисток радянських офіцерів наприкінці 1930-х рр.) та недовіру китайців до радянських намірів означали, що радянські радники ніколи не мали такого ж впливу, як і раніше німецькі офіцери.

1930-ті рр. ХХ ст. мали важливе значення у формуванні ВПС у багатьох країнах Світу. Не оминув процес виділення військової авіації зі складу сухопутних військ і Китай. У той період у Нанкіні зробили ставку на співпрацю з Італією, і на прохання Китаю до країни були направлені військові авіатори. З 1933 р. в авіаційних частинах і військово-навчальних закладах розпочали свою діяльність італійські льотчики [26, р. 699]. Архівні документи показують, що головним завданням для італійців з наказу Б. Муссоліні був продаж своєї авіаційної та іншої військової техніки [41, р. 304]. Незважаючи на початкові успіхи в організації ВПС Китаю, італійці поступово почали програвати конкуренцію американським авіаторам, залученим китайцями паралельно з італійцями. Погіршило їхнє становище в Китаї відмова від участі в бойових діях проти японців. У 1937 р. після визнання Італією маріонеточної Маньчжоу Го за наказом Б. Муссоліні місія була відкликана [26, р. 715].

У підсумку, італійці не змогли конкурувати з американцями та іншими постачальниками літаків через гіршу якість італійських машин [26, р. 715]. Зазначимо, що за роки співпраці італійцями було поставлено близько 300 літаків. Свідок діяльності італійців американський авіатор К. Шеннолт згадував: «Незважаючи на величезний шквал авіаційної активності за часів італійців, не було зроблено нічого, що реально посилювало б китайські ВПС.

Італійська льотна школа в Лоянзі < ... > випускала кожного китайського курсанта < ... > незалежно від його здібностей. Це різко контрастувало з американською політикою відсіювання некомпетентних фахівців на початковому етапі навчання» [54, р. 62].

Навесні 1937 р. цей американський льотчик К. Шеннолт, на прохання китайців, прибув для спостереження за розвитком китайських військово-повітряних сил. Надалі він очолив американську місію в Китаї [26, р. 716]. У серпні 1937 р. Китай і Радянський Союз підписали в Нанкіні пакт про ненапад, що поклало початок черговому періоду авіаційного радянсько-китайського співробітництва. До Китаю почали прибувати радянські військові авіатори, і до жовтня 1938 р. через Сіньцзян було доставлено 477 літаків. Всього ВПС Чан Кайші, незважаючи на логістичні труднощі, з вересня 1937 по червень 1941 р. отримали 904 радянських літаків [17, р. 93].

Необхідно згадати і про зусилля Франції організувати діяльність військової місії у військах Чан Кайші. Генералісімус раніше не раз звертався до Парижа з проханням надіслати своїх військових. Чергове прохання було направлено в 1932 р. Однак Париж виявляв обережність і не хотів провокувати Токіо [27, р. 264]. Але на початку квітня 1938 р. китайці провели в Парижі додаткові попередні переговори з генералом А. Денцем, заступником начальника генерального штабу. Китайський військовий аташе пояснив, що Китай хоче закінчити діяльність німецької військової місії, просив направити французьку військову місію до Китаю. Історики вважають головним ініціатором ідеї направлення військової місії до Китаю міністра колоній Ж. Манделя [27, р. 395]. Політичні суперечності між міністрами французького уряду вкрай ускладнювали як формування, так і діяльність місії.

Склад місії був невеликий. До неї увійшли дивізійний генерал П. Бергер і бригадний генерал ВПС Л. Маньєн, полковник Салель, командири батальйонів колоніальної піхоти Д. Ренуччі і Легран, а також командир ескадрильї Дюмон і капітан колоніальної артилерії А. Нольде. Офіційно офіцери були звільнені зі служби. Склад місії свідчив про багатоплановість цілей направлення офіцерів. Місія мала таємний характер. Їх завданням було навчання офіцерів у кадетському училищі та у Військовій академії [27, р. 401]. Ускладнення в Європі, викликане початком Другої світової війни, призвело до швидкого відкликання французьких офіцерів. Короткий термін роботи не дав бажаного ефекту діяльності французьких офіцерів. Відзначимо і малу чисельність французів, що не покращувало консультаційні можливості місії з Парижа до Китаю.

Вже під час Другої світової війни в 1943 р. французи з Алжиру за підтримки американців направили до Китаю ще одну військову місію. Вона складалася з 7 офіцерів і 20 рядових [38, р. 425-428]. Однією з головних цілей місії було зміцнення французьких позицій в Індокитаї. Великого впливу на ситуацію в регіоні місія не справила через обмежені ресурси Франції. Важливим фактором

роботи місії було те, що головною метою місії була підготовка умов повернення французів до своєї колонії – Французького Індокитаю.

Необхідно підкреслити новий напрямок військової діяльності – використання диверсійних груп з метою організації партизанської війни. Диверсійна діяльність була активною під час Другої світової війни. У 1942 р. американська морська піхота США направила до Китаю свою місію, яку очолював капітан М. Майлз [63, р. 285-294]. Співпраця в організації диверсійної боротьби в тилу японських військ на території Китаю і співпраця з китайською спецслужбою, очолюваною начальником політичної поліції Чан Кайші – Дай Лі, детально описана американським істориком Ф. Вейкманом у його фундаментальній праці [63].

Велика Британія також, у досліджуваній період брала участь у організації військової допомоги Китаю. Лондон, вкрай неохоче і мляво відгукувався на прохання китайської влади про надсилання місій. У березні 1931 р. в Нанкіні почала діяти військово-морська місія капітана ВМФ Британії Х. Т. Бейлі-Громана [28, р. 496]. Це був один із підсумків тривалого процесу британсько-китайських переговорів, розпочатих у 1929 р. завершений укладанням контракту між двома країнами. На обговорення умов та проблем контракту пішло три роки, перш ніж британський радник командувача китайського флоту адмірала Ченя прибув до Шанхаю. Оскільки миттєва віддача від англо-китайського військово-морського контракту 1929 р. виявилася ілюзорною, британські політики вирішили зосередитися на створенні основи англо-китайської доброї волі, сподіваючись отримати довгострокові політичні та економічні вигоди. Британська військово-морська місія у 1931-1933 рр. була основою цієї політики військово-морської дипломатії [28, р. 509].

Британці були активними в Китаї і в авіаційній галузі. За підтримки британської авіаційної місії влада провінції Гуансі в 1932 р. заснувала авіаційну школу в Лючжоу з двома класами: льотним і механіків, в кожному по 30 осіб. Всі інструктори були резервістами Королівських ВПС Британії. Крім відправки інструкторів, британська компанія «Далекосхідна авіація» надала все обладнання, включаючи близько 30 винищувачів Армстронг Авро. Вони були відправлені з 1933 по 1935 рр. Цікаво, що в 1932 р. тільки 15 літаків були експортовані з США в Південний Китай, тоді як в цей регіон було продано 40 британських літаків. З березня 1934 р. льотна школа під контролем британців почала роботу на розширеному аеродромі в Гонконзі з чотирма інструкторами. Розширення аеродрому створило умови для розміщення 70 літаків. У ньому розміщувалися не тільки літаки Королівських військово-повітряних сил, але і літаки школи. Створення цієї школи відразу ж посилило британський вплив на авіацію, оскільки студенти Гуансійської авіаційної школи були змушені відвідувати британську льотну школу для підвищення кваліфікації. У 1935 р. в Гуансі змогли підняти в повітря 46 літаків, і всі були британського виробництва. У жовтні 1934 р. британська авіаційна компанія

уклала контракт з ВПС Гуандуна, згідно з яким вона продала бомбардувальники Вікерс. У наступні роки британці збільшили продажі літаків у Південному Китаї і стали домінувати у військовій авіації провінції Гуансі [65, р. 85].

Необхідно зазначити і британську активність у Тибеті ще з 1920-х рр.[66]. Тут британська влада поступово, але протягом тривалого часу брала участь у переозброєнні тибетської армії. Так, відомий факт, коли британці готували тибетських військових до використання переданої з Індії британської зброї. У 1931 р. для навчання поводженню з кулеметами та артилерією британські військові організували спеціальну інструкторську місію на території Тибету в Кангло, районі, розташованому недалеко від Гьянцє [62, р. 152].

Так само, як і французи, британці під час Другої світової війни, за підтримки військових місій діяли в регіоні Південного Китаю. Британцям заважала імперська політика Лондона в Азії, що створювала відчуття недовіри між союзниками. Чан Кайші системно протистояв, як офіційно зазначалося в Чунціні, «британській імперіалістичній політиці» [45, р. 206]. Але, у 1942 р. до Китаю була відправлена ще й військова місія з британського домініону Австралії з метою організації партизанських дій китайців в тилу японців [30, р. 69].

Потрібно підкреслити, що наймасовішими і найчисленнішими в зазначений період в Чунціні були американські військові місії. Офіційно, з 1941 по 1949 рр. в Китаї були присутні кілька місій від сухопутних військ, морської піхоти, ВМС і ВПС США.

До війни, оголошеної Японії в грудні 1941 р., військове відомство США офіційно направило військову місію до Китаю з метою оцінки боєздатності китайських військ. Накази, віддані їй першому начальнику, генералу Д. Магрудеру, вказували надавати сприяння китайському уряду для забезпечення поставок матеріалів і боєприпасів за ленд-лізом. Військова місія під керівництвом генерала Д. Магрудера була спрямована на те, щоб гарантувати, що американська допомога і ресурси будуть використані в ефективних цілях, проти японців [42, р. 132].

Американський Державний департамент направив міністру оборони США інструкцію для військової місії від 8 серпня 1941 р.: «Надавати консультативну та практичну допомогу уряду Китаю на всіх етапах закупівлі, транспортування та використання матеріалів, обладнання та боєприпасів, необхідних для здійснення його військових дій. Надавати консультативну та практичну допомогу уряду Китаю в навчанні китайського персоналу використанню та технічному обслуговуванню матеріалів, обладнання та боєприпасів, що поставляються США в якості військової допомоги» [48].

У лютому 1942 р., після початку війни, генерал-лейтенант Д. Стілуелл був призначений командувачем усіма американськими військами в Китаї, Бірмі та Індії, включаючи льотчиків-добровольців майора К. Шеннолта, і паралельно

головою військової місії США в Китаї. Крім того, Д. Стілуелл був призначений і начальником штабу Чан Кайші. У березні 1942 р. Д. Стілуеллу повідомили, що під верховним командуванням Чан Кайші він буде командувати 5-ю і 6-ю китайськими арміями в Бірмі [42, р. 133]. До 1944 р., коли на вимогу генералісімуса Чан Кайші його відкликали до США, генерал-лейтенант Д. Стілуелл поєднував кілька посад, як зазначалося, був і начальником військової місії сухопутної армії США в Китаї. Здавалося, що призначення Д. Стілуелла було ідеальним вибором. Протягом 1920-х і 1930-х рр. Д. Стілуелл служив у Тяньцзіні і вільно говорив китайською мовою. Під час свого призначення на посаду військового аташе в Пекіні Д. Стілуелл особисто спостерігав за японськими військовими операціями і знав про величезні внутрішні проблеми китайських військових [36, с. 60].

Але діяльність Д. Стілуелла в Китаї оцінюється істориками і військовими суперечливо. Підлеглий генерала – К. Шеннолт згадував: «Стілуелл взяв із собою три речі, які зіграли йому погану послугу під час його важкого відрядження до Азії: сильне упередження проти повітряної потужності в поєднанні зі слабкою підозрою до будь-якої зброї, складнішої за гвинтівку та багнет; «договірне» ставлення до китайців, яке розглядає їх як нижчих, нездатних керувати своїми власними справами без іноземного керівництва; і повне нехтування дипломатичними аспектами вищої військової посади у війні коаліції» [54, р. 142]. Але, підкреслимо, що в подальшому К. Шеннолт стане одним із противників Д. Стілуелла, спогади офіцера можуть бути не зовсім об'єктивними.

Потрібно зазначити, що американська місія 1942 р. є найбільш дослідженою істориками. Причому її підсумки почали розглядати відразу після закінчення війни в 1946 р. і не завжди на користь успіхів місії [37, с. 1]. З самого початку призначення Д. Стілуелла на початку 1942 р. першою проблемою, з якою він зіткнувся, була відсутність чітких повноважень. Сполучені Штати надавали військову допомогу і підтримку Китаю до оголошення війни в грудні 1941 р., але не чітко визначали ці зусилля як координацію. Отримавши призначення на театр військових дій у Китаї та Бірмі, Д. Стілуелл був поінформований, що він повинен підвищити ефективність допомоги Сполучених Штатів китайському уряду для ведення війни та сприяти підвищенню боєздатності китайської армії. Але, коли ця допоміжна місія була ще більше розширена призначенням Д. Стілуелла на посаду начальника штабу Чан Кайші в Китаї, з'явилося роздвоєння цілей. Негативний ефект цих двозначних наказів місії був посилений невизначеною політичною підтримкою з Вашингтона. Однак, незважаючи на багато труднощів, генерал Д. Стілуелл продемонстрував нову модель для американських військових кампаній, в якій консультативні та допоміжні зусилля були важливішими, ніж наявність солдатів армії США, які воювали на передовій [37, р. 5].

Дійовою була ще й місія від ВПС, організована наприкінці 1940 р. як добровольча під керівництвом відставного офіцера авіації США К. Шеннолта. До 1941 р. вона була перетворена на урядову акцію. З квітня 1942 р. місія К. Шеннолта була визначена як частина діяльності ВПС США [36, р. 23]. Варто підкреслити, що безпосередня авіаційна підтримка і логістичні завдання були життєво важливими для сил союзників у Другій світовій війні. ВПС компенсували відсутність артилерійської і тилової підтримки. Однак ВПС намагалися відокремитися від загальної військової місії під керівництвом Д. Стілуелла. Ця проблема вилилася у відкритий конфлікт між авіацією та армією. К. Шеннолт і керівники ВПС навесні 1943 р. переконливо доводили, що авіація може діяти швидше і ефективніше, ніж сухопутна армія США. Цю точку зору підтримав президент США Ф.Д. Рузвельта [37, р. 5]. У кінцевому підсумку, ці протиріччя і конфлікт з Чан Кайши призвели до заміни Д. Стілуелла генералом А. Ведемейером і переформатування місії, яка продовжила свою роботу до закінчення війни. Генерал А. Ведемейер згадував щодо стосунків двох лідерів: «Антагонізм між Стілуеллом і Чан Кайши був фундаментальним. Я згадав опис генераліссімуса («клас кулі», схильний до «істерик», «некомпетентний»)…» [52, р. 269].

Нагадаємо, що новим аспектом діяльності іноземних військових місій під час Другої світової війни було створення частин спеціального призначення для організації диверсійної боротьби [87, р. 581]. З цією метою, а також з метою порятунку збитих американських льотчиків у Китаї діяла місія, споряджена від корпусу морської піхоти США на чолі з капітаном М. Майлземом [63, р. 285-294]. Ця місія працювала в Китаї протягом 1942-1945 рр. Таким чином, ми бачимо, що найчисленнішими і різноспрямованими за завданнями були американські місії.

Важливим матеріалом для методу порівняння та виявлення нових особливостей діяльності іноземних військових професіоналів у Піднебесній є доля американських військових місій у Китаї після закінчення Другої світової війни в 1945 р. [42, р. 129-135].

Американці були присутні в Китаї до евакуації на Тайвань у 1949 р. В цей час інструкторська робота збройних сил США в Китаї була поставлена в надзвичайно складні умови. Причина, знову ж таки, полягала в політичному рішенні Вашингтону не підтримувати вирішення конфлікту збройним шляхом [42, р. 130]. Адміністрація Г. Трумена прийняла рішення про політичний курс, спрямований на примирення націоналістів Чана і комуністів Мао. Однією з причин була неправильна оцінка ситуації. Нагадаємо і про американську місію на чолі з полковником Д. Діксідом Мао Цзедуна, яка була направлена в штаб-квартири комуністів в Яньані в 1944 р. [34]. Метою місії була оцінка сил Мао.

У 1945 р. близько 50 тис. морських піхотинців США були перекинуті в північний Китай із західної частини Тихого океану для контролю над регіонами, а також для репатріації 3 мільйонів японців з Китаю [42, р. 126].

До червня 1946 р. термін дії ленд-лізу закінчився. Вашингтон хотів продовжити військову допомогу націоналістичному Китаю [42, р. 127]. Залишилася група з 300 військово-морських радників стежити за передачею китайцям і утилізацією 271 американського транспортного корабля, і щоб допомагати націоналістичному уряду у військово-морських питаннях. В рамках цієї програми пізніше було передано ще 131 судно [42, р. 128].

У 1946 р. президент Г. Трумен доручив державному секретарю, військовому міністру і міністру військово-морського флоту створити військово-консультативну групу Сполучених Штатів у Китаї. Але було зазначено, що чисельність Консультативної групи не повинна перевищувати тисячі офіцерів і солдатів [42, р. 131]. Після провалу невдалої посередницької місії генерала Д. Маршалла в 1946 р. було введено заборону на експорт американських боєприпасів до Китаю. Паралельно американці продовжували залишати Китай, і оскільки військова допомога зменшилася, американські дії були зведені до організаційних порад [42, р. 132].

Коли в січні 1947 р. дипломатична місія генерала Д. Маршалла була остаточно припинена, Державний департамент США оголосив про негайне виведення військового і дипломатичного персоналу, призначеного для цієї місії. До літа 1947 р. єдиними американськими військами, що залишилися в Китаї, були кілька невеликих охоронних і медичних загонів, а також підрозділи армії США, які все ще шукали могили і тіла американців, загиблих під час війни. У Китаї залишилася консультативна група з 1 тис. осіб, створена за наказом президента Г. Трумена у 1946 р., і військово-морська місія у 300 осіб, об'єднана 25 квітня 1947 р. під командуванням генерал-майора Д. Барра [42, р. 133].

У липні 1947 р., після оголошення Чан Кайші громадянської війни, президент Трумен доручив генерал-лейтенанту А. Ведемейеру оцінити ситуацію в Китаї та подати рекомендації щодо американської політики допомоги. Доповідь А. Ведемейера, представлена у вересні 1947 р., рекомендувала програму не менше п'яти років для американської економічної та військової допомоги Китаю [42, р. 136-137].

До 1949 р. консультативною групою армії США в Китаї продовжував командувати згаданий генерал Д. Барр. У нього було близько 1000 військових [42, р. 148]. Події громадянської війни в Китаї змусили вивести американських радників з Китаю.

Як оцінити ефективність роботи місій? Необхідно зазначити, що діяльність військових місій, які мають інструкторсько-консультаційний характер, є частиною складного питання – *військової допомоги*. Цей фактор включає в себе, крім можливої участі військових місій, насамперед *політичну підтримку, економічну підтримку, фінансову підтримку, культурну підтримку та інші аспекти військової допомоги*.

Питання критеріїв бойової ефективності при оцінці підсумків модернізації китайських військ є комплексним і вкрай складним. В першу чергу, головним

показником є успіх або невдача військ на полі бою. У досліджуваний період, в різний час ворогами китайських урядових військ були різні, за боєздатністю війська мілітаристів, а в 1929 р. радянська Червона армія [76], а також різні монгольські збройні формування та тибетські сепаратисти [62, р. 411]. З 1931 р. противником Нанкіна стала найкраща азійська армія Сходу – збройні сили імператорської Японії. *На наш погляд, контекст подій є одним з вирішальних в аналізі особливостей модернізації.* Тобто, не можна в оцінці боєздатності модернізованих військ відкинути критерій військової якості військ противника. Звичайно, це впливає і на оцінку діяльності конкретної військової місії.

Крім цього критерію, необхідно звернути увагу на стан військової справи та розвиток техніки і озброєння в 20-30-ті рр. ХХ ст. Ці роки відомий американський військовий історик В. Мюррей назвав військовою революцією свого часу [87; 67, р. 300-328]. Вкрай корисним буде ознайомлення з питаннями розвитку французької військової школи та її впливом на армію, розкритими в роботі французьких істориків, виданій у 2018 р. історії французької армії під редакцією О. Вівіорка [68, р. 58-65]. Деталі німецьких військових реформ ми дізнаємося у важливому для розуміння німецьких військових успіхів дослідженні Д. Корума [64]. Радянська військова думка та її еволюція у міжвоєнний період розглянута в інформаційній праці Д. Еріксона [18]. Дізнатися про проблеми в армії США в міжвоєнний період нам дозволить дослідження Е. Коффмана [69]. Дуже важливим для нас є контекст розвитку військової думки та шляхів підготовки британської армії, розкритий у дослідженні з військового управління в Британії [70, р. 253-275].

Важливо зазначити, що після Першої світової війни 1914-1918 рр. військова справа в багатьох країнах опинилася під сильним тиском антивоєнних ідей політиків і, як наслідок, під впливом значного скорочення фінансування, що впливало на розвиток усієї військової сфери [71, р. 118-120]. Ці роботи можуть зорієнтувати про проблеми у військовій справі в досліджувані часи. Теоретичні та практичні проблеми з організацією військової справи в передових країнах Європи, Японії та США мали найсильніший вплив при орієнтуванні китайських військових на запит про участь у консультаціях тієї чи іншої іноземної військової місії при проведенні реформ у Китаї. Поза всяким сумнівом, варто враховувати, що і зовнішньополітичний фактор, який впливав на становище Нанкіна в системі міжнародних відносин у 20-30-ті рр. ХХ ст. Міжнародне співтовариство часто не вірило в стійкість режиму Чан Кайші в Нанкіні [27, р. 29].

Для теми нашого дослідження *найважливішим поняттям є визначення поняття військової школи, передової військової моделі, критеріїв військової першості.* Ця робота допоможе нам визначитися зі складною комплексною проблемою, чому в 20-х–30-х рр. ХХ ст. військово-політичні лідери Китаю зверталися до різних держав з проханням про військову допомогу в модернізації своїх збройних сил.

Звернемо увагу на формування моделі підготовки командного складу офіцерського корпусу Китаю у визначений період та вплив іноземних офіцерів на її формування. Якщо згадати передісторію військової модернізації в Китаї, то ми побачимо, що першими військовими фахівцями в реформуванні військової освіти Китаю були німецькі офіцери, завербовані в приватному порядку китайськими дипломатами в Німеччині з латентного схвалення О. фон Бісмарка [72].⁵ Ініціатива належала Лі Хунчжану. Однак консервативний опір китайської військово-політичної адміністрації перешкодив запровадженню європейської моделі військової освіти. До 1914 р. німецькі офіцери брали участь у процесі навчання, але особливих успіхів не досягли [61, р. 90-93].

Китайські військово-політичні лідери після поразки в Японо-китайській війні 1894-1895 рр. звернулися за допомогою у навчанні своїх офіцерів до Японії [59]. Велика кількість офіцерів, навчених на Заході, не могли вплинути на величезний офіцерський корпус, занурений у невігластво, консерватизм та кумівство. Тим не менш, знайомство навіть невеликої частини китайських чиновників із західним озброєнням та військовою наукою допомогло підготувати країну до подальших реформ [58, р. 44-45]. Китайські військові запросили японських інструкторів у навчальні військові заклади.

Існувала кілька практичних причин, з яких Японія на той період отримала перевагу на діяльність японських військових інструкторів. Після того, як сила Японії була продемонстрована її приголомшливою перемогою над Китаєм у 1895 р., китайські чиновники могли бути впевнені, що підготовка японських інструкторів буде виправдана. Крім того, японські вчителі могли отримувати менше, ніж європейські. У Китаї не було передових військових навчальних можливостей, використання японської моделі дозволило б китайським військовим студентам доповнити базову підготовку в Китаї вищою освітою в Японії значно дешевше, ніж навчання в Німеччині чи Франції. Менша відстань між Японією та Китаєм також полегшувала і дешевша за керівництво китайськими студентами порівняно з Європою. Нарешті, японська мова була простішою для вивчення китайцями, ніж німецька. Таким чином, навчання японській мові в академіях полегшувалося б завдяки більшій доступності перекладачів та більшій кількості студентів, здатних розуміти мову [59, р. 157].

Японський вплив в галузі військової освіти помітно збільшився після нової хвилі експансії розпочатої у вигляді фінансових позик потреби військової модернізації. У 1917 р., зроблених п'ять великих позик відомих під назвою позик Нісіхари дозволили знову запуснути реформування китайської армії під протекцією аньчхойської кліки. У 1917 р. японські фінансові позики призвели до відправлення військової місії до Китаю з метою підготовки військ для відправлення до Європи [43, р. 16].

⁵ Детальніше дивись: Kaske E. Bismarcks Missionare: deutsche Militarinstruktoren in China 1884-1890. Wiesbaden, 2002. 293 p.

Таким чином, ми бачимо, що поновлення, після 1914 р. коли військове співробітництво з японцями було перервано, військово-політичних зав'язків з імперією Мікадо було продиктовано активною зовнішньополітичною позицією Японії в Китаї та бажанням аньчхойської кліки за допомогою Токіо модернізувати армію та здобути владу.

Після 1923 р. в модернізації військової освіти Національно-революційної армії Гоміндану прийняли участь радянські командири місії В. Блюхера. Змінився принцип навчання. Учасник радянської військової місії доповідав до Москви: «Першим кроком у напрямку реорганізації армії стало створення військової школи Гоміньдану (Вампоа), на чолі якої стояв генерал Чан Кайші, повністю відданий доктору Сунь Ятсену. Завданням цієї школи була підготовка для армії молодших офіцерів, добре освічених у політичному сенсі, які офіцери, згодом спрямовані в частини різних генералів, мали сприяти «реорганізації армії знизу».[46, р. 484]. Наступна доба – 1927-1938 рр. належала німецьким військовим викладачам. Після французів в 1939 р. їх змінили в аудиторіях освітніх закладів американці з 1942 р. Тобто формування офіцерського корпусу було під різноманітним впливом місій із-за кордону.

Найважливішим чинником, що впливає розвиток військової справи в міжвоєнний період, був досвід Першої світової війни 1914-1918 рр. та *розробка нових теорій ведення війни у період 1918-1939 рр.* [70, р. 6-8].

Вплив індустріалізації, моторизації війни та швидкого розвитку техніки відбилося і на військово-політичних поглядах на теорію та практику ведення бойових дій у нових умовах. Все було вкрай динамічне. Рейхсвер, вже за доби командування ним генерала новаторського типу – Г. фон Зекта 1920-1926 рр. досяг значних успіхів у освоєнні навичок маневреної війни, незважаючи на обмеження Версальського світу 1919 р. Про що доповідав у Вашингтон військовий аташе армії США в Німеччині, полковник А. Л. Конгер аналізуючи інтенсивну та системну бойову підготовку Рейхсверу [64, р. 72]. У липні 1926 р. полковник А. Л. Конгер, направив Військовому міністерству США доповідь, присвячену успіхам новаторської діяльності Г. фон Зекта з організації бойової підготовки в Рейхсвері [74, р. 44]. Він аналізував тактичний, оперативний рівень досягнення реформ. Оцінки впливу нових підходів у навчанні військ доводили, що діяльність групи німецьких офіцерів Рейхсверу на чолі з Г. Фон Зектом – новий погляд на розвиток військової справи в епоху після Першої світової війни [64, р. 165; 183]. Після відставки Г. фон Зекта в 1926 р. активна діяльність німецьких військових реформаторів у Рейхсвері динамічно продовжилася з головним напрямом – навчання практиці моторизованої маневреної війни [64, р. 187; 74, р. 219].

Необхідність цієї вставки в нашому дослідженні обумовлена роботою генерала Г. фон Зекта як радника Чан Кайші в Китаї в 1933-1935 рр. Ми наголошуємо на напрямі роботи китайського військового лідера з модернізації національно-революційної армії Китаю на початку 30-х рр. ХХ ст. –

орієнтування на передову німецьку військову модель за допомогою опори на діяльність консультативної групи німецьких військових фахівців [20, р. 116].

Наступні військові фахівці після німців – американці також приділяли багато уваги військовій справі. Американська військова школа у 20–30-ті рр. ХХ ст. так само звернула увагу на значення механізації та військової промисловості у справі перебудови армії [69, р. 284-287]. Також армія США відводила виняткове значення питанням рівня військової освіти офіцерського корпусу [36, р. 66-67].

Ще актуальне питання дослідження – *як впливав досвід локальних воєн в добу Інтербелуму на військові реформи в Китаї?* Щоб відповісти на це питання, необхідно переглянути, як військові відомства провідних військових країн реагували на вивчення бойового досвіду. Працюючи з науковою літературою виявляється, що навіть провідні з організації збройних сил країни, такі як США, Франція суперечливо оцінювали досвід локальних військових конфліктів досліджуваного часу. Дослідник з воєнної історії Б. Стерлінг, в своїй праці вказує на безліч перешкод для об'єктивного вивчення військових конфліктів в Китаї у 1932 р. та в Іспанії у 1936-1939 рр. Більше того, вчений на аргументах доводить про складнощі та труднощі в армії США на шляхах організації аналізу цінного бойового досвіду цієї війни [75, р. 150].

Але, потрібно визнати, що серйозної військово-наукової роботи в Національно-революційній армії, подібній, наприклад, армії США у форті Лівенворт організовано не було. Це впливало на введення у війська новітніх досягнень військової думки та було черговою причиною покладення надії на професійну допомогу від іноземних військових місій.

Також актуальним питанням для нашого дослідження є *стан військових моделей на конкретний час дослідження*. Так, до кінця 20-х рр. ХХ ст., на переконання багатьох дослідників школа військової думки, що найбільш динамічне розвивалася, був Рейхсвер веймарської Німеччини. Імператорська армія Японії так само робила певні успіхи і здобула бойовий досвід у Китаї з 1931 р. розпочавши військові дії в Маньчжурії, а з 1932 р. в районі Шанхаю [77, р. 69]. Тобто, орієнтування Чан Кайші та його генералітету на німецьку модель модернізації було не випадково. Але, в подальшому багато залежало від контексту політичного стану у Світі та Східної Азії. Разом з тим, цікавим є питання деградації французької військової думки у 20–30-ті рр. ХХ ст. Незважаючи на появу нових ідей підтримки професійної армії та створення механізованих частин у французькій армії, що просувалися Де Голлем [75, р. 361]. Стагнація військової справи у Британії, на думку сучасних дослідників, незважаючи на діяльність видатних військових теоретиків Д. Фуллера, Б. Ліддл Гарта була передбачена [71, р. 254].

Ця інформація може бути фундаментом для твердження, що в цій обстановці зорієнтуватися китайським військово-політичним лідерам в успіхах розвитку тієї чи іншої військової школи передових країн було дуже важко. Протягом

20–30-х рр. XX ст. Продовжувалися теоретичні розробки у різних європейських країнах та США. Все разом ускладнювало вибір орієнтиру модернізації китайської армії Нанкіна. Необхідно зважати і на політичну складову проблеми. Багато країн не бачили перспектив глибокої співпраці з Гомінданом. Більш сильні зовнішньополітичні позиції Східної Азії мали Японська імперія [27, р. 388].⁶ І з цим зважали багато країн.

Компетентність військово-політичних керівників Китаю в 1920–1940-х рр. є ще одним із найважливіших питань нашої проблематики. Ця проблематика особливості професійної діяльності розкрита у дослідженні Н. Діксона [71]. І хоча воно стосується історії британської армії, робота дзеркально абсолютно підходить до міждисциплінарного методу вивчення особливості проблем лідерства збройних сил загалом і Китаю зокрема.⁷

Після Першої світової війни 1914-1918 рр. представники німецької армії, незважаючи на заборони Версальського миру 1919 р., часто негласно консультували молоді національні армії, що формували свої військові системи. Так, генерал Г. фон Зект який працював пізніше в Китаї, до Нанкіна вже передавав свої знання в 1926 р. в Угорщині та Румунії [20, р. 116-117]. Полковник М. Бауер до 1927 р. служив в Іспанії, Аргентині та консультував радянських військових в 20-х рр. XX ст. по роботі в Китаї [20, р. 98]. А. Ведемейер – з 1944 р. начальник військової місії США в Китаї, у 1920-х рр. навчався з обміну досвідом у Німеччині у військовій академії. Офіцери Рейхсверу та радянські командири стажувалися у частинах та навчальних закладах під час співпраці 1920-1933 рр. [19, р. 208-217]. Це було нове явище глобалізації військових знань. Звичайно, воно вплинуло на консультації в Китаї.

Але, так було не лише у Китаї. Одну з провідних ролей в консультаціях військових Туреччини грали німецькі ветерани Першої світової. Цікаво, що у міжвоєнний період німецькі інструктори перевищували чисельність інструкторів з інших країн в Туреччині. Між 1925 р. і початком Другої світової війни 24 армійських ветеранів і 12 відставних морських офіцерів з Німеччини викладали в турецькій військовій академії в Стамбулі. Поруч з тим, хоча до 1939 р. немає достовірних даних про французьких інструкторів, діяльність 8 британських та 5 американських офіцерів задокументована. Інструктор британських ВПС в Туреччині Лі нагадав про сильну орієнтацію на Німеччину в 1938 р.: «Протягом останніх 23 років німецькі військові доктрини та вплив

⁶ Для отримання додаткової інформації див.: Nies V. “Araisement” in Asien : Frankreich und der Fernostkonflikt. 1937-1940. München: Oldenbourg, 2009. 580 s.

⁷ Наприклад, генерал Д. Стіллуел вважав, що Чан Кайші недостатньо готовий як військовий професіонал. У 1936 р. Стіллуелл критикував командирські повноваження Чан Кайші і писав: «Він не може нічого робити, інакше він зовсім не знає, що означає готуватися до боротьби з першокласною державою [Японією]» [45, р. 19]. Але, на наш погляд Чан мав великий військовий досвід. Він безперервно воював з 1923 р. навчався під час співпраці з В.К. Блюхером, Г. фон Зектом, О. фон Фалькенгаузенем та іншими професіоналами.

мали чітке поле. Штабні училища були єдиним центром вищої військової підготовки, і тут, починаючи з останньої війни, німецькі інструктори служили безперервно, до десяти одночасно, багато з них генерали та адмірالی з видатним військовим послужним списком» [10, s. 217].

Вплив на якість модернізації війська іноземними місіями, є критерієм визначення покращення рівня професійної підготовки армії. Відповідно до думки викладеної в книзі американського дослідника М. Уокера, що побачила світ у 2017 р., та присвячена Радянсько-китайській війні 1929 р., автор відносить, як визначальну – роль іноземних офіцерів. Щодо оцінки рівня боєздатності китайських військ північної мілітаристської кліки Чжана Сюеляна напередодні конфлікту з Радянським Союзом в 1929 р. автор стверджує: «іноземні радники також були поширені та допомагали підвищувати професійні стандарти. Ф.А. Саттон, колишній офіцер британської армії, курирував роботи в арсеналі в Мукдені, французи допомагали у військово-повітряних силах. Були залучені і колишні російські офіцери, вони використовувалися як планувальники та з метою отримання спеціалізованих навичок в інженерії та артилерії. Консультативні обов'язки переважно виконувала японська армія. Численні японські офіцери мали великий вплив в цій армії китайців, і в 1928 р. було призначено понад 50 офіцерів, які знайомлять офіцерів Чжана з новітніми тактиками і техніками, що їх застосовує імператорська армія» [76, р. 154]. Тобто радники значно підвищили бойові можливості військ маршала Чжана Сюеляна.

З метою порівняння варіантів реформ армій в Азії звернемо увагу на воєнні доктрини які використовували дві східні країни що модернізували військо – Японія та Китай. Порівняємо два процеси модернізації. Згідно з дослідженням американського воєнного історика Е. Дрі японська армія, усвідомлюючи наявність величезного досвіду сучасної війни, для того часу, в Європі після 1918 р., доклала зусиль для його вивчення.

У перше повоєнне десятиліття Генеральний штаб Японії направив понад 350 офіцерів до Європи для вивчення сучасної війни. Їх численні доповіді охоплювали різні теми – від тактики відділення до операцій великих підрозділів – і слугували основою для розробки оперативним відділом загальновійськового керівництва. До 1928 р., за завданням командування Імператорського Генерального штабу, підполковник Обата Тошиширо, шанувальник класичних теорій німецького генерала А. фон Шиффена про війни на знищення та майор Судзукі Йоріміті, найкращий випускник штабного коледжу, який служив у Франції як спостерігач вважали що духовні чи нематеріальні цінності давали особливі переваги на війні. Вони розробили доктрину, яку офіцери Мікадо називали «інтенсивною духовною підготовкою» та проривами за допомогою багнетів, щоб компенсувати відставання у чисельності та ресурсах. Суть доктрини полягала в тому, що сучасна зброя та спорядження були важливими,

але ніщо не могло перевершити бойовий дух, який давав солдатам повну впевненість у перемозі, якими б не були їхні матеріальні вади.

Заохочувалися наступальна ініціатива. Командири у кожному ешелоні мали використовувати бойовий дух з метою організації атак, використовуючи слабкості противника, не чекаючи схвалення вищих штабів. Знищення та знищення противника холодною зброєю – душею наступу, мало забезпечити швидко перемогу. Нападники поклалися на раптовість, шок, нічні атаки та рішучість для продовження атак [39, р. 157-158].

Навпаки, сучасний китайський вчений Чан Цзюйде стверджує, що впливові китайські військові мислителі у досліджений час розглядали ідею затяжної війни на знищення з 1920-х рр. Під керівництвом консультативної групи з Німеччини з 1920-х до середини 1930-х рр. гомінданівська армія повільно готувалася до захисту Китаю від Японії. Ця оборонна орієнтація породила стратегію сильної позиційної оборони і спробу створити сильну армію, але цій армії не вистачало народної підтримки та грошей. Гомінданівська армія страждала від відсутності стандартизації озброєння, а також від нестачі артилерійського озброєння та транспорту. Логістика була слабкою та заважала армії протягом усього її існування. Суттєвішою, мабуть, була відсутність координації між регіональними силами та національною армією, між Чан Кайші та його помічниками, а також між політиками та військовими [77, р. 157-158]. Тобто, напрямів праці у німців було багато.

До цього зауважимо, що фінансування державної освіти як важливий культурний фактор, що визначає можливість створення боєздатної армії і насамперед офіцерського корпусу теж був важливим фактором. Цей чинник був ще однією проблемою модернізації китайської армії. Статистика розкриває коріння проблеми. Так, у 1919-1920 рр. військові асигнування в Китаї становили 42% від загального бюджету, а освіта становила лише 1%. Відсотки на військові та освітні кошти зросли до 71% та 3% відповідно у 1923-1924 рр. [59, р. 157-158]. Тобто культурних чинників, що впливали на модернізацію армії Китаю, та на діяльність місії було кілька.

Таким чином, дослідження поставленої мети – вивчення факторів, що впливали на ефективність діяльності іноземних військових місій у Китаї та використання порівняльного методу в роботі дозволяє дійти наступних висновків.

Одним із головних чинників, що впливав на діяльність військових місій без сумніву, є військово-політичний курс країни, яка спрямовувала своїх військових фахівців. За рідкісним винятком, до якого можна віднести створення консультативної комісії німецьких офіцерів у 1927 р., виключаючи приватне наймання багатьох офіцерів-одинаків до деяких мілітаристів. Більшість спрямованих військових місій була санкціонована урядами і були чітко спрямовані з конкретних військово-політичних та економічних завдань.

Найбільш показовим маркером політичного керівництва місії були накази з Берліна та Риму на повернення військових місій у 1938 р.

Важливим питанням нашої тематики є призначення військово-політичних цілей місій. Думка, що військові місії перебували з метою модернізації армії надто просто розуміння реальної картини діяльності військових фахівців. Іноді це були імітації допомоги. Це було у випадку з британською та французькою військовими місіями в 1933 та 1939 рр. відповідно. Були місії з військовою дипломатичними цілями, як це було з місією маршала Ж. Жофра в 1922 р. Були місії із метою просування продажу зброї. Практично завжди у військових місій у Китаї було більше завдань від іноземних урядів, ніж військова допомога. Це був і збір інформації з розвідувальною метою, і лобіювання продажу зброї, і протистояння військово-політичним суперникам.

Кадрові рішення щодо набору військових місій сильно варіювали від країни. Ретельно, використовували 15-ий полк армії США, що був дислокований в Китаї у Тяньцзіні, де деякі офіцери полку знали китайську мову і китайські реалії. З полку у військовому відомстві США підбирали військових фахівців – фахівців щодо Китаю. Генерали Д. Магрудер, Д. Стіллуел і багато інших офіцерів виконували обов'язки керівників місії в Пекіні, Нанкіні та Чунціні [84]. Багато керівників військових місій раніше займали посади військових аташе. Як зазначалося, ця посада була свого роду трампліном до довіри більш серйозної посади – голови військової місії. Так було у разі призначення Д. Стіллуелла, Д. Магрегора в американців, або А. Фалькенгаузена у німців, В. Чуйкова у радянської влади. Як бачимо, це була досить поширена практика досліджуваного часу.

Тривалий час, з 1923 по 1927 рр. використовувався випадковий спосіб призначення на посади в Китаї у Червоній армії Радянського Союзу. Коли радянські військові з'явилися в Китаї вдруге, в 1937 р., багато офіцерів було відправлено до Китаю вже вдруге. Відбір кадрів покращився. Керувати місією Червоної армії до Китаю в 1937 р. був призначений О. Черепанов, він раніше зарекомендував себе позитивно у першу місію 1923-1927 рр. [18, р. 491]. До речі, важливо згадати й чинник чисельності місій. Якщо німці використовували упродовж 1927-1938 рр. 150 фахівців, то радянські та американські місії включали в себе тисячі офіцерів і мали різну військову спеціалізацію.

Ретельна робота з науковими працями багатьох дослідників призводить до думки про множинний комплекс причин, що впливали на якість організації військових місій. Як зазначалося, насамперед це були військово-політичні цілі, поставлені перед фахівцями. Прикладом може бути ставлення британської влади до Китаю. Прем'єр-міністр імперії В. Черччил писав: «У Вашингтоні вважали надзвичайне значення Китаю в американській свідомості, навіть на вершині, дивно непропорційним <...> Я сказав президенту [Рузвельту – С.Ф.], наскільки американська думка переоцінює внесок Китаю у спільну війну. Він дуже відрізнявся» [49, р. 135].

Дуже багато значили фінансові питання роботи іноземних офіцерів у Китаї. Особливо важливим чинником був культурний бар'єр під час організації діяльності іноземних військових спеціалістів. Знання мови значно покращувала умови служби. Репутація офіцера та його зв'язку часто спричиняли направлення конкретного офіцера до місії. Майже у багатьох країн офіцери потрапляли в вдруге чи втретє до Китаю. В цьому випадку офіцери виконували свої обов'язки значно легше, ніж командири, що потрапили вперше на ці посади.

Найважливішим чинником успіхів чи невдач діяльності військової місії був стиль роботи та рівень управління начальників військових місій. Сучасною мовою – *лідерські якості* військового командира що керував місією в Китаї. Наприклад, амбіційність та конфліктність генерала Д. Стілуелла, вкрай ускладнили виконання своїх завдань місії. Американець грубим, найчастіше неповажним стилем поведінки у роботі з генералісімусом Чан Кайші створив по справжньому скандальну ситуацію. Це був конфлікт управлінських культур США та Китаю. Що призвело до відкликання американського генерала з посади начальника штабу китайської армії на вимогу Чан Кайші. Варто згадати й успіхи співпраці військового радянського керівника В. Блюхера та Чан Кайші у 1924-1927 рр.[88]. Лідер Китаю в спогадах підкреслював: «Серед інших радянських генералів він (В.К. Блюхер – С.Ф.), на мою думку, виділявся не тільки як здібний офіцер, а й як привітна і розважлива людина» [50, р. 69]. Американський генерал А. Ведемейер теж зумів знайти ефективний стиль роботи з китайським військово-політичним керівництвом. Але Д. Стілуелл мав і політичні розбіжності у поглядах із китайським лідером. Генерал А. Ведемейер згадував: «Знаючи про симпатії Стілуелла та його радників до комуністів, він (Чан Кайші – С.Ф.) ставав все більш і більш підозрілим до американських намірів» [52, р. 282]. Звичайно, це впливало на діяльність місії.

Однією з ключових цілей діяльності військових місій у Китаї було завдання допомогти своїм урядам у продажі зброї, боєприпасів, військового обладнання до Китаю. Цілі тут варіювали від економічних інтересів до військово-політичних завдань. Але питання про постачання «вітчизняної» зброї звучало системно у всіх місіях. Були випадки, коли зброю продавали в обмін на корисні копалини, як це було у випадку Німеччини [83, р. 65]. Або за допомогою наданих китайському керівництву кредитів з умовами використання їх тільки для закупівлі зброї тільки в країні кредитора, як це було наприклад у випадку з СРСР 1937 р. [17, р. 68-75] США, до поширення закону ленд-лізу так само організовували продаж американської зброї на певних умовах. Урядові постачання було неможливо зрівняти з діями спекулянтів за масштабами [43]. Але чіткі «правила гри» було встановлено лише наприкінці 30-х рр. ХХ ст.

Важливим фактором діяльності військових місій була боротьба між різними країнами за право на участь своїх військових професіоналів до служби в Китаю. Жорстка конкуренція часто блокувала відправку військових місій як

це було наприклад з британською в 1933 р., французькою військовою місією в 1939 р. Різні іноземні місії збирали інформацію про конкурентів. Зміна політичного курсу урядів що надіслали місії могла призвести до відкликання з Китаю, як відбулося з німецькою та італійською військовими місіями у 1938 р. Політичні мотиви були в рішенні радянського уряду в 1941 р. різко скоротити свої військові поставки і практично згорнувши діяльність інструкторів.

Ситуацією користувався Чан Кайші, наприклад до німецьких військових спеціалістів. Китайський лідер стверджував, що у разі відкликання німецьких радників він може звернутися до Франції, як це було в 1938 р. Цікаво, що ідея необхідної противаги Британії в Ірані призвела до запрошення військових радників з Франції до Ірану в 1933 р. [86; 6, р. 305]. Що свідчить про схожі процеси в урядовій політиці щодо військової місії в Китаю, Туреччини та Ірану. Правлячі політичні кола Китаю та інших держав дуже відповідально ставилися до національних інтересів.

*Гідна окремого вивчення тема організації розвідувальної складової діяльності місій у китайській армії з допомогою місії США.*⁸ Варто згадати дослідження американського вченого Ф. Вайкмана про діяльність морської піхоти США у Китаї у досліджуваний період. Він присвятив цьому питанню кілька розділів [63]. Аналогічні завдання – організація диверсійної боротьби з японцями за лінією фронту здобули і французькі та британські військові місії [29; 30; 38]. У зв'язку з цим цікавий випадок із посилкою французької військової місії до Китаю, коли інтрига боротьби всередині правлячих партій у Парижі сильно вплинула на її роботу в Чунціні та швидке відкликання [27, р. 308]. Донесення американської розвідки 20-х рр. ХХ ст. підтверджує те, що вони стежили за військовими місіями інших країн Китаю [47, р. 314].

Найважливішою розвідувальною функцією був збір інформації про різну зброю в Китаї та можливості поставок зброї країни радників, що направили іноземні уряди. Так, у серпні 1941 р. американці направили спеціальну військову місію під керівництвом бригадного генерала Д. Магрудера з метою визначити потреби у озброєнні та стані боєздатності військ. Опубліковані документи дозволяють зрозуміти характер місії. Д. Магрудер доповідав у військове відомство США з Чунціна 10 лютого 1942 р.: «Китайські чиновники запитують такі нездійсненні обсяги і таке непрактичне розмаїття зброї та боєприпасів, що швидко стають головним боєм у відносинах з ними» [85]. Тобто, проблема обсягів передачі зброї китайцям по ленд-лізу була дуже актуальна та суперечлива.

Учасники військових місій, зазвичай, *системно доносили своїм державним органам політичну, економічну та військову інформацію про Китай та його збройні сили* [47]. Це була не одна з функцій місії, а одне з головних завдань членів місії. Звичайно, різні країни ставили різні значення у пріоритетах збору

⁸ Мова йде про місію під керівництвом капітана морської піхоти М. Майлза, однією з цілей якої була організація розвідувальних і диверсійних дій на території Китаю, окупованої Японією.

інформації. Та й її значення було різним для урядових органів. Важливим елементом завдань зі збору інформації була кон'юнктура часу. У 20–30-ті рр. ХХ ст., під час громадянської війни в Китаї радянські військові фахівці надіслали великий обсяг інформації, присвячений аналізу політичних аспектів діяльності китайських лідерів [84]. У той же період японські радники зосередилися на пошуках китайських мілітаристів, які орієнтуються на союз з імперією Мікадо [14].

Німецькі відставні офіцери, що входили до консультативної групи, що працювала в Китаї з 1927 р., активно збирали економічну інформацію для різних німецьких фірм. Ці фірми шукали у співпраці з Серединною державою вихід з економічного застою та нові ринки збуту товарів та придбання важливих для виробництва корисних копалин, таких як вольфрам [83, р. 68].

Дуже важливою проблемою практично для всіх військових місій є складні і часто запутані відносини з дипломатами та політичними радниками своїх країн [16, р. 259]. Зазвичай це була психологічна і соціальна проблема взаємовідносин керівництва місії та дипломатичних представників. Іноді, дипломати та політичні радники здійснювали керівництво військовою місією, що за звичай це не подобалося військовим. Це впливало на роботу місії. Яскравим прикладом був конфлікт М. Бородіна з В. Блюхером в 1925 р., через який останній був змушений залишити Китай [46, р. 489]. Системні проблеми були між американськими генералами, дипломатами та керівником місії Д. Стілуеллом у 1942-1944 рр. [52, р. 302-303]. Особливості комунікації «Оцетового Джо», як його неофіційно найменували військові США що були під команду Д. Стілуелла, призвели до конфлікту з головою місії ВПС США генералом К. Шеннолтом.

Відзначимо важливу тему, яка стосується наших наукових цілей. Це *порівняння становища та підсумків діяльності іноземних військових місій у Японії та Китаї*. У досліджений період – 1920-ті рр. в Японії працювали військові фахівці-авіатори з Франції [55]⁹ та Великої Британії [56, р. 18].¹⁰ Їхня робота була недовгою, але продуктивною для японців. У Китаї місії було значно більше, за часом діяльності місії працювали роками, але підсумок був

⁹ Японський уряд найняв 17 офіцерів та унтер-офіцерів на чолі з підполковником Ж.П. Форє. Це були спеціалісти з авіації. Вони працювали в Японії з січня 1919 по 1920 р. місія мала комерційний успіх, в наступні роки Японія придбала у французькій авіаційній промисловості 30 розвідувальних літаків Salmson 2A2 та 100 винищувачів типу Spad XIII.

¹⁰ Британський уряд направив неофіційну цивільну авіаційну місію до Японії з ініціативи Токіо, що було прийнято японським урядом у листопаді 1920 р. Місія з тридцяти осіб прибула до Касумігаури у 1921 р. Її лідером був Вільям Френсіс-Форбс Семпілл, колишній офіцер Королівської авіації. У нього був досвід у проектуванні та випробуванні літаків Королівського флоту під час Першої світової війни. Його особисто відібрані члени команди переважно були людьми з досвідом у військово-морській авіації, серед яких були пілоти та інженери з кількох британських авіаційних компаній. Місія Семпілла, яка тривала рік, дала японському флоту потужний стрибок у авіаційній навчанні та технологіях [56, р. 18].

обмежений. До речі, лише авіатори у Китаї працювали з Радянського союзу, Італії, США, Франції. Але досягти значних успіхів іноземним авіатором не вдалося. Це було з низькою технічною підготовкою китайських військових. Цікаво, що така ситуація була і з організацією штабної служби, військово-інженерної служби, діяльності фахівців в організації військового зв'язку. Ефективність їхньої роботи була низька.

Дуже важливим для результатів дослідження є порівняння розвитку військової думки в країнах Європи, США та Японії. Порівнявши розвиток військової справи в Рейхсвері та армії Франції, впадає у вічі різка різниця доктринальних підходів між двома провідними військовими школами [64, р. 131]. Науковий аналіз стану розвитку військової думки у Британії, США [69; 70, р. 254] та Італії [70, р. 324-328] у 20–30-х рр. ХХ ст. аргументує те, що розвиток військової справи ефективніше відбувався в Німеччині. СРСР у 30-х рр. ХХ ст. також досягло певного успіху у модернізації збройних сил. Зазначимо серйозний вплив політичного керівництва в розвитку військової доктрини, як складного суперечливого чинника політичної системи.

Порівняння розширить наше розуміння таких чинників впливу трансформацію військової справи в Китаї у 20-30-х рр. ХХ ст. як: негативний вплив тривалої громадянської війни; гальмування модернізації збройних сил консерваторами мілітаристами Китаю; дозволяє зрозуміти паралельні процеси, що відбувалися в арміях інших азійських країн – Туреччини [10, s. 217]. та Ірану [6, р. 98-99], де військово-політичне керівництво, як і Чан Кайши та його оточення лякалися потрапити у залежність від зарубіжних військових фахівців. Цікавим є приклад з військової історії Балкан. Сучасний сербський військовий історик Д. Денда в результаті аналізу розвитку військових доктрин у міжвоєнний період дійшов висновку про помилковість організації військової справи в досліджуваній період орієнтування на французьку модель для югославської армії [7]. В Югославії також не бажали підпадати у залежність від інших держав. Але, як в Китаї, Туреччині та Ірані політична боротьба між прихильниками різних національних кіл щодо орієнтування військових реформ на різні моделі продовжувалися.

Поруч з цим, без сумніву вплив економічного стану держави на військову модернізацію був вирішальним. Також впливовим фактором була особлива культура китайської цивілізації яка дуже впливала на перебіг реформ в арміях Китаю. Всі ці особливості дають можливість більш детально вивчати специфіку розвитку китайської військової справи у 20–40-ті рр. ХХ ст.

Міжвоєнні події епохи відзначені сильним впливом особистісного політичного чинника. Значення військових лідерів сильно зросло у 1920-ті – на початку 1930-х рр. За влучним висловом відомого французького історика П. Тьєбо цей період варто назвати як час диктатур.¹¹

¹¹ Більш детально див.: Thibault P. L'âge des dictatures (1918-1947), et Le temps de la contestation (1947-1969) Paris, 1971. 475 p.

Не можна не враховувати, при аналізі *політичний контекст епохи 20–30-х рр. XX ст.* Це був час великої депресії, коли авторитет у світі набирають диктаторські та авторитарні режими. Країни, які здавалися взірцем для наслідування США, Велика Британія, Франція опинилися в умовах затяжної політичної та економічної кризи. Держави, де при владі стояли диктатури та радикальні режими викликали повагу та інтерес країн Азії, Європи, Південної Америки. Не оминув цей вплив і режим Чан Кайші [63, р. 97]. Авторитетний біограф голови спецслужби Чан Кайші – Дай Лі, історик Ф. Вейкман підкреслює: «...був великий інтерес до пояснення того, яке відношення фашизм мав до феноменального піднесення Муссоліні та Гітлера» [63, р. 98].

Без сумніву, в цьому контексті важливою була і політична орієнтація лідерів Китаю. Генералісимум Чан Кайші дедалі більше схилився до тоталітарної влади та дедалі більше особисто впливає на процес модернізації національно-революційної армії. Саме генералісимум надалі приймає політичні рішення, що впливали на перебіг реформ в армії. Тому військові знання, попередній військовий досвід сильно впливали на його рішення [81].¹² Чан ревно ставився до своєї політичної та військової влади. Саме протиріччя та конфлікти з Чаном коштували посад деяким керівникам німецьких та американських військових місій. Разом з тим, якщо керівники зуміли порозумітися з китайським лідером і довели свою професійну компетенцію, то стосунки ставали довірчими. Так, наприклад, було з німецькими генералами Г. фон Зектом і А. фон Фалькенхаузенем [20, р. 132] чи з американським командиром – А. Ведемейером.

Як це вплинуло на військову модернізацію? Вже, в 1928 р. Чан після розриву з комуністами посилає своїх представників до Німеччини і приватним порядком запрошувалися німецькі військові фахівці. Цікавим є факт звернення представників гоміндану до Е. Людендорфа, колишнього військового керівника кайзерівської армії. Підкреслимо, на час співпраці він був військовим пенсіонером та не мав офіційних повноважень. Але, місія формувалась таким чином у Нанкіні з'явився колишній полковник зі штабу генерала Е. Людендорфа – М. Бауер [22, р. 39]. М.Бауер був противником комуністичного руху та прихильником правоконсервативних поглядів. Це прияло співпраці з китайським лідером.

¹² Детальніше щодо військової освіти Чан Кайші див.: Tatsuo Y. Chiang Kai-shek's Study in Japan in His Memories. *Chiang Kai-shek and His Time New Historical and Historiographical Perspectives*. Edited by Laura De Giorgi and Guido Samarani. Venezia Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing, 2017. P. 13-36.

Друга світова війна кардинально змінила діяльність військових місій у Китаї. Важливим чинником роботи військових професіоналів зі складу військових місій стала системна, безпосередня участь у бойових діях [25, р. 263-264]. До війни, багато в чому цей фактор визначив жорстку конкуренцію між країнами, які посилали своїх офіцерів до Китаю. Роль військових місій у керівництві низки військових операцій китайської армії гідне окремого дослідження. Але те, що Друга світова війна довела ефективність і важливість діяльності військових місій у Китаї зрозуміло сучасним військовим фахівцям та військовим історикам. Військові дії показали величезну важливість розуміння військово-політичного керівництва країн, які послали місії з різною метою та завданням, нових можливостей.

Важливим результатом дослідження є констатація факту того, що наявні в розпорядженні сучасних дослідників джерела – *опубліковані документи розвідки та різних європейських та американських урядових структур, без сумніву, дозволяють сучасним ученим значно поглибити знання щодо діяльності військових місій іноземних держав у Китаї*. Опубліковані документи дають можливість суттєво розширити та доповнити вже наявні наукові роботи з історії діяльності військових місій у Китаї.

Список використаних джерел та літератури

1. Military Advising and Assistance From Mercenaries to Privatization, 1815–2007. Edited by D. Stoker. 2007. London: Routledge. 288 p.
2. Aleg G. La Missione aeronautica in Arabia Saudita (1935-1939). *Missioni Militari Italiane All'estero in tempo di pace (1861-1939)*. Attidel Convegno di Studi tenuto a Milano presso la Scuola Militare dell'Esercito nei giorni 25-26 ottobre 2000. Roma, 2001. P. 395-418.
3. Yépez E., Gonzalo C. La Academia de Guerra del Ejército. Fundación y desenvolvimiento entre 1920 y 1940: los aportes de la Misión Militar Italiana. Universidad Andina Simón Bolívar, 2018. 89 p.
4. Schramm T. Francuskie misje wojsko w państwach Europy Środkowej 1919-1938. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1987. 315 s.
5. Šnidl V. Zapomenuté vojenské mise československé armády. *Ekonom*. 14.07.2011. URL: <https://ekonom.cz/c1-52293190-zapomenute-vojenske-mise>
6. Habibi M. L'interface France-Iran, 1907-1938. Une diplomatie voilée. Préface de Pierre Milza, Paris, Groupe de recherche sur les économies locales, L'Harmattan, 2004. 408 p.
7. Денда Д. Шлеми шайкача: војни фактор и југословенско-немачки односи (1918-1941). Нови Сад, 2019. 734 с.
8. Suppo H. Les enjeux français au Brésil pendant l'entre-deux-guerres: la mission militaire (1919-1940). *Dans Guerresmondiales et conflits contemporains*. 2004. No 3 (215). P. 3-24.
9. Pasqualini M.G. I Carabinieri Reali in Grecia (1912-1923). H. Rainero, P. Alberini (a cura di), *Missioni militari italiane all'estero in tempo di pace (1861-1939)*, Roma, Ufficio Storico – Stato Maggiore dell'Esercito, 2007, P. 321-341.
10. Größhaber G. The "German Spirit" in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938: A history of military knowledge transfer Hardcover., Berlin: Walterde Gruyter GmbH, 2018. 300 p
11. Bullick L. Pouvoir Militaire Et Societe Au Perou Aux XIXe Et XXe Siecles. Paris, 2000. 350 p.
12. Nunn F.M. Yesterday's Soldiers: European Military Professionalism in South America, 1890–1940. University of Nebraska Press, 1983. 365 p.

13. Фалько С.А. Проучавање историографије о раду војно-инструкторских мисиј аводећих европских земаља и САД у међуратном периоду (1918–1939). *Други светски рат 75 година касније, Зборник радова*, I–II, ур. Далибор Денда, Бојан Б. Димитријевић, Димитар Тасић, Институт за стратегијска истраживања, Институт за новију историју Србије, Институт за савремену историју, Универзитет у БањојЛуци, Београд, Бања Лука, 2021. С. 173–198.
14. Reynolds D. China, 1895-1912: State-sponsored Reforms and China's Late-Qing Revolution: Selected Essays from Zhongguo Jindai Shi. *Modern Chinese History, 1840-1919*. M.E. Sharpe, 1995. 174 p.
15. Jowett P. Rays of the rising sun armed forces of Japan's Asian allies, 1931-45. Warwic: Helion & Company, 2013. 148 p.
16. Dan N.J. Borodin: Stalin's Man in China. Cambridge: Harvard University Press, 1981. 369 p.
17. Haslam J. The Soviet Union and the threat from the East, 1933-41: Moscow, Tokyo, and the prelude to the Pacific War. Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 1992. 224 p.
18. Erickson J., Cass F. The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918-1941: A Military Political History, 1918-1941. London, Portland, Oregon: Third Edition. Psychology Press, 1962. 889 p.
19. Zeidler M. Reichswehr und Rote Armee 1920–1933: Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit. Berlin, Boston: Oldenbourg Wissenschafts verlag, 1994. 374 p.
20. Diederichs H. Beraterschaft in China, 1927-1938. Militär-Wirtschaft-Aussenpolitik (The German Advisory Group in China. Military, Economic, and Political Issues in Sino-German Relations, 1927-1938). Edited By Bernd Martin. Dusseldorf: Droste, 1981. 503 p.
21. Sutton D. German Advice and Residual Warlordism in the Nanking Decade: Influences on Nationalist Military Training and Strategy. *The China Quarterly*. 1982. No. 91. Sep. P. 386-410.
22. Kirby W. Germany and Republican China. Stanford: Stanford University Press. 1984. 361 p.
23. Martin B. Die deutsche Beraterschaft in China (1927-1938). *Militärgeschichte*. 1990. 29. S. 530-537.
24. Berleb S. "... for China's Benefit": The Evolution and Devolution of German Influence on Chinese Military Affairs, 1919-1938. Doctoral Dissertation: Brisbane: Queensland University of Technology School of Humanities and Human Services, 2006. 286 p. URL: https://eprints.qut.edu.au/16298/1/Stefan_Berleb_Thesis.pdf
25. Rodriguez R. Journey to the East: The German Military Mission in China, 1927-1938. Doctor of Philosophy, Ohio State University, History, 2011. 297 p. OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center. URL: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1319222757
26. Coco O. The Italian Military Aviation in Nationalist China: General Roberto Lordi and the Italian Mission in Nanchang (1933–1937). *The International History Review*. 2021. 44. № 4. P. 697-720.
27. Nies V. "Apaînement" in Asien: Frankreich und der Fernostkonflikt. 1937-1940. München: Oldenbourg, 2009. 580 s.
28. Caswell L. "Rather a Sham": The 1931-1933 British Naval Mission to China and the Failure of Anglo-Chinese Naval Diplomacy during the "Nanjing Decade". *The International History Review*. 2022. 45(3) P. 496–514.
29. Karl J. "Commandos and the SOE", In the Fight: Australians and the war in Burma 1942–1945, Military History and Heritage Victoria, Caulfield RSL, Vic., 16 November 2024. URL: <https://www.mhhv.org.au/wp-content/uploads/2024/12/Commandos-and-the-SOE-Karl-James.pdf>
30. Stevens K. A token operation: 204 military mission to China, 1941–1945. *Asian Affairs*. 2005. 36 (1). P. 66-74.
31. Romanus F. Charles, Sunderland Riley. United States Army in World War II. China-Burma-India Theater Still well's Mission to China. Office of the Chief of Military History, Department of the Army, 1952. 468 p.

32. Shephard J. E. *Warriors and Politics: The Bitter Lesson of Stilwell in China*. U.S. Army War College, ATTN: Parameters, 1989. 75 p.
33. Kurtz-Phelan D. *The China Mission: George Marshall's Unfinished War, 1945-1947*. New York: W. W. Norton and Company, 2018. 496 p.
34. Carter C. *Mission to Yanan American Liaison with the Chinese Communists 1944-1947*. Lexington: University Press of Kentucky, 1997. 278 p.
35. Fredman Z. *The tormented alliance: American servicemen and the occupation of China, 1941-1949*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2022. 305 p.
36. Setzekorn E. *The Rise and Fall of an Officer Corps: The Republic of China Military, 1942-1955*. Norman, OK: University of Oklahoma Press, 2018. 257 p.
37. Setzekorn E. *Uncertain Allies. General Stillwell and the China-Burma-India Theater*. Naval Institute, 2024. 276 p.
38. Bensaacq-Tixier N. *La France en Chine de Sun Yat-sen à Mao Zedong, 1918-1953*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2014. 751 p.
39. Drea J. E. *Japan's Imperial Army. Its Rise and Fall, 1853-1945*. University Press of Kansas. 2009. 332 p.
40. *The Cambridge History of China. Vol. 13: Republican China 1912–1949. Part 2*. Edited by John K. Fairbank and Albert Feuerwerker. The Cambridge History of China, General Editors: Dennis Twitchett and John K. Fairbank, 1986. 1092 p.
41. Lasagni I. *La nuova Italia di Mussolini in Cina (1927-1934)*. Studium edizioni, 2019. 465 p.
42. Mott IV W. *Military assistance: an operational perspective*. Greenwood Press. Westport, Connecticut London. 1999. 392 p.
43. Chan A. *Arming the Chinese: The Western Armaments Trade in Warlord China, 1920-1928*. Vancouver: University of British Columbia Press, 1982. 180 p.
44. Von Plinsky A. H. *General Albert C. Wedemeyer's Missions in China, 1944-1947: An Attempt to Achieve the Impossible*. Fort Leavenworth. Kansas, 1991. 118 p.
45. Ritter J.T. *Stilwell and Mountbatten in Burma: Allies at War, 1943-1944*. Denton: University of North Texas Press, 2017. 288 p.
46. Wilbur C.M. *Lien-ying How J. Missionaries of Revolution: Soviet Advisors and Nationalist China, 1920–1927*. Cambridge: Harvard University Press, 1989. 934 p.
47. *U.S. Military Intelligence Reports, China 1911-1942 1911-1941: Vol Reel 8*. URL: https://archive.org/details/per_us-military-intelligence-reports-china-1911-19_1911-1941_reel-8/mode/2up?q=Soviet
48. *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942, China Book Cover of Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942, China* Editors: G. Bernard Noble, E. R. Perkins. Washington: United States Government Printing Office. 1956. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1942China>
49. Churchill W.S. *The Second World War Vol-4*. London: Cassell and Co. Ltd London, 1952. 666 p.
50. Jiang Zhongzheng (Chiang Kai-shek). *Soviet Russia in China. Memories and Reflections*: Farrar, Straus & Cudahy, 1957. 432 p.
51. Acheson D. *Present at the Creation: My Years in the State Department*. New York: W. W. Norton, 1969. 798 p.
52. *Wedemeyer A.C. Wedemeyer Reports!*, New York: Henry Holt & Co., New York: Henry Holt & Co. 1958. 497 pp.
53. Cherepanov A. I. *Notes of a Military Advisor in China*. Office of Military History, 1970. 381 p.
54. Shannault C.L. *The Way of the Fighter: The Memoirs of Claire Lee Chennault*. Edited by Robert Hotz. New York: Sons G. Putnam, 1949. 414 p.
55. Polak C. *La mission militaire française de l'aéronautique au Japon (1919-1921)*. *Ebisu* 2014. 511/2014. URL: <http://journals.openedition.org/ebisu/1459>

56. Peattie M. Sunburst: the rise of the Japanese naval air power, 1909-1941., Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 2001. 400 p.
57. Фалько С.А. Діяльність воєнно-інструкторських місій європейських країн і США в арміях держав, що реформували збройні сили (остання третина XIX – перша третина XX ст.): проблеми та перспективи досліджень. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. № 2(18). 2022. С. 41-64. URL: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-18-2>
58. Powell L. Ralph The Rise of the Chinese Military Power. Princeton University Press, 1955. 394 p.
59. O'Brien A.M. Military Academies in China, 1885-1915. *Perspectives on a Changing China. Essays in Honor of Professor C. Martin Wilbur*. Edited by Joshua A. Fogel and William T. Rowe. New York: Westview Press. 2019. P. 157-181.
60. Tatsuo Y. Chiang Kai-shek's Study in Japan in His Memories. Chiang Kai-shek and His Time New Historical and Historiographical Perspectives. Edited by Laura De Giorgi and Guido Samarani. Venezia Edizioni Ca' Foscari - DigitalPublishing, 2017. P. 13-36.
61. Kaske E. Teachers, Drillmasters or Arms Dealers? German Military Instructors in China 1870–1914. *Berliner China-Hefte* 23 (October 2002). P. 82–98.
62. Goldstein M.C. A History of Modern Tibet, 1913-1951. The Demise of the Lamaist State. Berkeley: University of California Press, 1989. 936 p.
63. Wakeman F.J. Spymaster: Dai Li and the Chinese Secret Service. Berkeley: University of California Press, 2003, 650 p.
64. Corum J.S. The Roots of Blitzkrieg: Hans von Seeckt and German Military Reform . USA: University Press of Kansas, 1992. 274 p.
65. Guangqiu Xu. War Wings: The United States and Chinese Military Aviation, 1929-1949. London: Bloomsbury Academic, 2001. 250 p.
66. McKay A.C. Tibet 1924: A Very British Coup Attempt? *Journal of the Royal Asiatic Society*. 1997. №7 (3). P. 411-424.
67. Murray W. Millet, A.R. Military innovation in the interwar period. Cambridge. New York : Cambridge University Press. 1998. 452 p.
68. Wiewiorka O., Drévilion H. Histoire militaire de la France - tome 2 De 1870 à nos jours (2). Paris: Éditions Perrin. Ministère des Armées, 2018. 720 p.
69. Coffman E.M. The Regulars: the American Army, 1898-1941. Cambridge: University of Toronto, 2004. 536 p.
70. *Gehirne der Armeen? Die Generalstäbe der europäischen Mächte im Vorfeld der Weltkriege*. Lukas Grawe (Hg.). Paderborn, München, Wien, Zürich (Ferdinand Schöningh): Brill, Schöningh Verlag, 2023. 424 p.
71. Dixon N.F. On the psychology of military incompetence. London: Pimlico, 1994. 496 p.
72. Kaske E. Bismarck's Missionaries: deutsche Militärinstruktoren in China 1884-1890. Wiesbaden, 2002. 293 p.
73. McCord E.A. The Power of the Gun: The Emergence of Modern Chinese Warlordism. Berkeley, Calif: University of California Press, 1993. 436 p.
74. Citino M. Robert. The Road to Blitzkrieg. Doctrine and Training in the German Army, 1920–1939. Boulder, Colo: Lynne Rienner Publishers, 1999. 286 p.
75. Sterling L. Brent. Other People's Wars: The US Military and the Challenge of Learning from Foreign Conflicts. 2021. Georgetown University Press. 336 p.
76. Walker M. M. The 1929 Sino-Soviet War: The War Nobody Knew. Lawrence: University Press of Kansas. 2017. 400 p.
77. The Battle for China: Essays on the Military History of the Sino-Japanese War of 1937–1945. Edited by Mark R. Peattie, Edward J. Drea, and Hans van de Ven. Stanford University Press, 2011. 614 p.

78. Jowett P. Chinese Warlord Armies 1911–30. Kindle Edition. English edition. Osprey Publishing, 2012. 48 p.
79. Harmsen P. Shanghai 1937: Stalingrad on the Yangtze. Havertown, Pennsylvania: Casemate, 2013. 310 p.
80. Ka-che Yip. Warlordism and Educational Finances, 1916-1927. *Perspectives on a Changing China*. Essays in Honor of Professor C. Martin Wilbur. Edited by Joshua A. Fogel and William T. Rowe. New York: Westview Press. 2019. P. 157-181.
81. Tatsuo Y. Chiang Kai-shek's Study in Japan in His Memories. Chiang Kai-shek and His Time New Historical and Historiographical Perspectives. Edited by Laura De Giorgi and Guido Samarani. Venezia Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing, 2017. P. 13-36.
82. Ландер І. Війни в лабіринтах. Історія спеціальних служб 1930-1939. Т. 2. Харків: Фоліо, 2024. 880 p.
83. Thomas J.M. Tungsten in the Second World War: China, Japan, Germany, the Allies and Iberia. *Comillas Journal of International Relations*. December 2017. P. 65-90. URL: <https://doi.org/10.14422/cir.i10.y2017.005>
84. Statement on sending of a Military Mission to China. URL: <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1941/1941-08-26a.html#:~:text=The%20mission%20will%20be%20sent,officers%20will%20accompany%20General%20Magruder>
85. The Military Mission in China to the War Department. Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942, China. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1942China/d17>
86. Reza Khaledi. Iran-France international Relations during Pahlavi Dynasty. *International Academic Journal of Humanities*. Vol. 5, No. 1, 2018, pp. 95-100.
87. Murray W., Millett A.R. A War To Be Won: fighting the Second World War. Belknap Press: An Imprint of Harvard, 2001. 736 p.
88. Jordan D.A. The Northern Expedition: China's National Revolution of 1926-1928. 1976. Honolulu: University Press of Hawaii. 374 p.
89. Stone D.R. Soviet Arms Exports in the 1920s. *Journal of Contemporary History*. Vol. 48, No. 1. 2013. P. 57-77.

Reference

1. Stoker, D. (ed.) (2007). *Military Advising and Assistance From Mercenaries to Privatization, 1815–2007*. London: Routledge. [In English].
2. Aleg, G. (2001) *La Missione aeronautica in Arabia Saudita (1935-1939)*. Missioni Militari Italiane Ale: estero in tempo di pace (1861-1939). Atti del Convegno di Studi tenuto a Milano presso la Scuola Militare dell'Esercito nei giorni 25-26 ottobre 2000. Roma. P. 395-418. [In Italian].
3. Yépez, E., Gonzalo, C. (2018). *La Academia de Guerra del Ejército. Fundación y desenvolvimiento entre 1920 y 1940: los aportes de la Misión Militar Italiana*. Universidad Andina Simón Bolívar. [In Spanish].
4. Schramm, T. (1987). *Francuskie misje wojsko wewpaństwach Europy Środkowej 1919-1938*. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM. [In Polish].
5. Šnidl, V. Zapomenuté vojenské mise československé armády. *Ekonom*. [Online]. Available from: <https://ekonom.cz/c1-52293190-zapomenute-vojsenske-mise> [In Czech].
6. Habibi, M. (2004). *L'interface France-Iran, 1907-1938. Une diplomatie voilée. Préface de Pierre Milza*, Paris, Groupe de recherche sur les économies locales, L'Harmattan. [In French].
7. Denda, D. (2019). *Shlemy shajkacha: vojny faktor y juhoslovensko-nemachky odnosy (1918-1941)*. Novy Sad. [In Serbian].

8. Suppo, H. (2004). *Les enjeux français au Brésil pendant l'entre-deux-guerres: la mission militaire (1919-1940)*. Dans *Guerresmondiales et conflits contemporains*. No. 3 (215). P. 3-24. [In French].
9. Pasqualini, M.G. (2007). *I Carabinieri Reali in Grecia (1912-1923)*. H. Rainero, P. Alberini (a cura di), *Missioni militari italiane all'estero in tempo di pace (1861-1939)*, Roma, Ufficio Storico - Stato Maggiore dell'Esercito. P. 321-341. [In Italian].
10. Grüßhaber, G. (2018). *The "German Spirit" in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938: A history of military knowledge transfer Hardcover*. Berlin: Walterde Gruyter GmbH. [In German].
11. Bullick, L. (2000). *Pouvoir Militaire Et Societe Au Perou Aux XIXe Et XXe Siecles*. Paris. [In French].
12. Nunn, F.M. (1983). *Yesterday's Soldiers: European Military Professionalism in South America, 1890-1940*. University of Nebraska Press. [In English].
13. Гаљко, S.A. (2021). *Proučavanje ustoyohrafije o radu vojno-ynstruktorskykh mysyja vodehykhevropskykh zemaља u SAD u meђuratnom peryodu (1918-1939)*. Druhy svetsky rat 75 hodyna kasnyje, Zbornyk radova, I-II, ur. Dalybor Denda, Bojan B. Dymytryjevyћ, Dmytar Tasyћ, Ynstytut za stratehyjska ystrazhuvaња, Ynstytut za novy juystoryju Srbyje, Ynstytut za savremenu ystoryju, Unyverzytet u Vaњoj Lutsy, Veohrad, Vaња Luka. S.173-198. [In Serbian].
14. Reynolds, D. (1995). *China, 1895-1912: State-sponsored Reforms and China's Late-Qing Revolution: Selected Essays from Zhongguo Jindai Shi*. Modern Chinese History, 1840-1919. M.E. Sharpe. [In English].
15. Jowett, P. (2013). *Rays of the rising sun armed forces of Japan's Asian allies, 1931-45*. Warwic: Helion & Company. [In English].
16. Dan, N.J. (1981). *Borodin: Stalin's Man in China*. Cambridge: Harvard University Press. [In English].
17. Haslam, J. (1992). *The Soviet Union and the threa from the East, 1933-41: Moscow, Tokyo, and the prelude to the Pacific War*. Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press. [In English].
18. Erickson, J., Cass, F. (1962). *The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918-1941: A Military Political History, 1918-1941* (Soviet (Russian) Military Institutions) 1st Edition. London, Portland, Oregon: Third Edition. Psychology Press. [In English].
19. Zeidler, M. (1994). *Reichswehr und Rote Armee 1920-1933: Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit*. Berlin, Boston: Oldenbourg Wissenschafts verlag. [In German].
20. Martin, B. (ed.) (1981). *Die deutsche Beraterschaft in China, 1927-1938*. Militär-Wirtschaft-Aussenpolitik (The German Advisory Group in China. Military, Economic, and Political Issues in Sino-German Relations, 1927-1938). Dusseldorf: Droste. [In German].
21. Sutton, D. (1982). German Advice and Residual Warlordism in the Nanking Decade: Influences on Nationalist Military Training and Strategy. *The China Quarterly*. No. 91. Sep. P. 386-410. [In English].
22. Kirby, W. (1984). *Germany and Republican China*. Stanford: Stanford University Press. [In English].
23. Martin, B. (1990). Die deutsche Beraterschaft in China (1927-1938). *Militärgeschichte*. 29. S. 530-537. [In German].
24. Berleb, S. (2006). *"... for China's Benefit": The Evolution and Devolution of German Influence on Chinese Military Affairs, 1919-1938*. Doctoral Dissertation: Brisbane: Queensland University of Technology School of Humanities and Human Services. [Online]. Available from: https://eprints.qut.edu.au/16298/1/Stefan_Berleb_Thesis.pdf [In English].
25. Rodriguez, R. (2011). *Journey to the East: The German Military Mission in China, 1927-1938*. Doctor of Philosophy, Ohio State University, History. OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center. [Online]. Available from: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1319222757 [In English].

26. Coco, O. (2021). The Italian Military Aviation in Nationalist China: General Roberto Lordi and the Italian Mission in Nanchang (1933–1937). *The International History Review*. 44. № 4. P. 697-720. [In English].
27. Nies, V. (2009). “*Apaisement*” in Asien: *Frankreich und der Fernostkonflikt. 1937-1940*. München: Oldenbourg. [In German].
28. Caswell, L. (2022). “Rather a Sham”: The 1931-1933 British Naval Mission to China and the Failure of Anglo-Chinese Naval Diplomacy during the “Nanjing Decade”. *The International History Review*. 45(3) P. 496–514. [In English].
29. Karl, J. (2024). “Commandos and the SOE”, In the Fight: Australians and the war in Burma 1942–1945, *Military History and Heritage Victoria*, Caulfield RSL, Vic., 16 November. [Online]. Available from: <https://www.mhfv.org.au/wp-content/uploads/2024/12/Commandos-and-the-SOE-Karl-James.pdf> [In English].
30. Stevens, K. (2005). A token operation: 204 military mission to China, 1941–1945. *Asian Affairs*. 36 (1). P. 66-74. [In English].
31. Romanus, F. (1952). *Charles, Sunderland Riley. United States Army in World War II. China-Burma-India Theater Still well's Mission to China*. Office of the Chief of Military History, Department of the Army. [In English].
32. Shephard, J.E. (1989). *Warriors and Politics: The Bitter Lesson of Stilwell in China*. U.S. Army War College, ATTN: Parameters. [In English].
33. Kurtz-Phelan, D. (2018). *The China Mission: George Marshall's Unfinished War, 1945-1947*. New York: W. W. Norton and Company. [In English].
34. Carter, C.J. (1997). *Mission to Yen'an American Liaison with the Chinese Communists 1944-1947*. Lexington: University Press of Kentucky. [In English].
35. Fredman, Z. (2022). *The tormented alliance: American servicemen and the occupation of China, 1941-1949*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press. [In English].
36. Setzekorn, E. (2018). *The Rise and Fall of an Officer Corps: The Republic of China Military, 1942-1955*. Norman, OK: University of Oklahoma Press. [In English].
37. Setzekorn, E. (2024). *Uncertain Allies. Genera lStilwell and the China-Burma-India Theater*. Naval Institute. [In English].
38. Bensacq-Tixier, N. (2014). *La France en Chine de SunYat-sen à Mao Zedong, 1918-1953*. Rennes: Presses universitaires de Rennes. [In French].
39. Drea, J.E. (2009). *Japan's Imperial Army. Its Rise and Fall, 1853-1945*. University Press of Kansas. [In English].
40. Fairbank, J.K., Feuerwerker, A. (ed.) (1986). *The Cambridge History of China*. Vol. 13: Republican China 1912–1949. Part 2. The Cambridge History of China, General Editors: Dennis Twitchett and John K. Fairbank. [In English].
41. Lasagni, I. (2019). *La nuova Italia di Mussolini in Cina (1927-1934)*. Studium edizioni. [In Italian].
42. Mott IV, W. (1999). *Military assistance: an operational perspective*. Greenwood Press. Westport, Connecticut London. [In English].
43. Chan, A. (1982). *Arming the Chinese: The Western Armaments Trade in Warlord China, 1920-1928*. Vancouver: University of British Columbia Press. [In English].
44. Von Plinsky, A.H. (1991). *General Albert C. Wedemeyer's Missions in China, 1944-1947: An Attempt to Achieve the Impossible*. Fort Leavenworth. Kansas. [In English].
45. Ritter, J.T. (2017). *Stilwell and Mountbatten in Burma: Allies at War, 1943-1944*. Denton: University of North Texas Press. [In English].
46. Wilbur, C.M. Lien-ying How, J. (1989). *Missionaries of Revolution: Soviet Advisors and Nationalist China, 1920–1927*. Cambridge: Harvard University Press. [In English].
47. *U.S. Military Intelligence Reports, China 1911-1942, 1911-1941: Vol Reel 8*. [Online]. Available from: https://archive.org/details/per_us-military-intelligence-reports-china-1911-19_1911-1941_reel-8/mode/2up?q=Soviet [In English].

48. *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942*, China Book Cover of Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942, China Editors: G. Bernard Noble, E.R. Perkins. Washington: United States Government Printing Office. 1956. [Online]. Available from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1942China> [In English].
49. Churchill, W.S. (1952). *The Second World War*. Vol-5. London: Cassell and Co. Ltd London/ [In English].
50. Jiang Zhongzheng, (Chiang Kai-shek). (1957). *Soviet Russia in China*. Memories and Reflec: Farrar, Straus & Cudahy. [In English].
51. Acheson, D. (1969). *Present at the Creation: My Years in the State Department*. New York: W. W. Norton. [In English].
52. Wedemeyer, A.C. (1958). *Wedemeyer Reports!* New York: Henry Holt & Co., New York: Henry Holt & Co. [In English].
53. Cherepanov, A.I. (1970). *Notes of a Military Advisor in China*. Office of Military History. [In English].
54. Shannault, C.L. (1949). *The Way of the Fighter: The Memoirs of Claire Lee Chennault*. Edited by Robert Hotz. New York: Sons G. Putnam. [In English].
55. Polak, C. (2014). La mission militaire française de l'aéronautique au Japon (1919-1921). *Ebisu* 511/2014. [Online]. Available from: <http://journals.openedition.org/ebisu/1459> [In French].
56. Peattie, M. (2001). *Sunburst: the rise of the Japanese naval air power, 1909-1941*. Annapolis, Md.: Naval Institute Press. [In English].
57. Falko, S.A. (2022). Diiialnist voienno-instruktorskykh misiiv evropeiskykh krain i SShA v armiiakh derzhav, shcho reformuvaly zbroini syly (ostannia tretyna XIX – persha tretyna XX st.): problemy ta perspektyvy doslidzhen. *Problemy vsesvitnoi istorii: naukovyi zhurnal*, No 2(18), S. 41-64. [In Ukrainian]. [Online]. Available from: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-18-2>
58. Powell, L. (1955). *Ralph the Rise of the Chinese Military Power*. Princeton University Press. [In English].
59. O'Brien, A.M. (2019). Military Academies in China, 1885-1915. *Perspectives on a Changing China. Essays in Honor of Professor C. Martin Wilbur*. Rowe. New York: Westview Press. P. 157-181. [In English].
60. Tatsuo, Y. (2017). Chiang Kai-shek's Study in Japan in His Memories. *Chiang Kai-shek and His Time New Historical and Historiographical Perspectives*. Edited by Laura De Giorgi and Guido Samarani. Venezia Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing, P. 13-36. [In English].
61. Kaske, E. (2002). Teachers, Drillmasters or Arms Dealers? German Military Instructors in China 1870–1914. *Berliner China-Hefte* 23 (October). P. 82–98. [In English].
62. Goldstein, M.C. (1989). *A History of Modern Tibet, 1913-1951*. The Demise of the Lamaist State. Berkeley: University of California Press. [In English].
63. Wakeman, F.J. (2003). *Spymaster: Dai Li and the Chinese Secret Service*. Berkeley: University of California Press. [In English].
64. Corum, J.S. (1992). *The Roots of Blitzkrieg: Hans von Seeckt and German Military Reform*. USA: University Press of Kansas. [In English].
65. Guangqiu Xu,. (2001). *War Wings: The United States and Chinese Military Aviation, 1929-1949*. London: Bloomsbury Academic. [In English].
66. McKay, A.C. (1997). Tibet 1924: A Very British Coup Attempt? *Journal of the Royal Asiatic Society*. №7 (3). P. 411-424. [In English].
67. Murray, W., Millet, A. R. (1998). *Military innovation in the interwar period*. Cambridge. New York: Cambridge University Press. [In English].
68. Wiewiorka O., Drévilion H. (2018). *Histoire militaire de la France*. Tome 2 De 1870 à nosjours (2). Paris: Éditions Perrin. Ministère des Armées. [In French].
69. Coffman, E.M. (2004). *The Regulars: the American Army, 1898-1941*. Cambridge: University of Toronto. [In English].

70. Lukas, G. (ed.) (2023). *Gehirne der Armeen? Die Generalstäbe der europäischen Mächte im Vorfeld der Weltkriege*. Paderborn, München, Wien, Zürich (Ferdinand Schöningh): Brill, SchöninghVerlag. [In German].
71. Dixon, N.F. (1994). *On the psychology of military incompetence*. London: Pimlico. [In English].
72. Kaske, E. (2002). *Bismarcks Missionare: deutsche Militarinstruktoren in China 1884-1890*. Wiesbaden. [In German].
73. McCord, E.A. (1993). *The Power of the Gun: The Emergence of Modern Chinese Warlordism*. Berkeley, Calif: University of California Press. [In English].
74. Citino, M.R. (1999). *The Road to Blitzkrieg. Doctrine and Training in the German Army, 1920–1939*. Boulder, Colo: Lynne Rienner Publishers. [In English].
75. Sterling, B.L. (2021). *Other People's Wars: The US Military and the Challenge of Learning from Foreign Conflicts*. Georgetown University Press. [In English].
76. Walker, M.M. (2017). *The 1929 Sino-Soviet War: The War Nobody Knew*. Lawrence: University Press of Kansas. [In English].
77. Drea, E.J., Van de Ven, H. (2011). *The Battle for China: Essays on the Military History of the Sino-Japanese War of 1937–1945*, Stanford University Press. [In English].
78. Jowett, P. (2012). *Chinese Warlord Armies 1911–30*. Kindle Edition. English edition. Osprey Publishing. [In English].
79. Harmsen, P. (2013). *Shanghai 1937: Stalingrad on the Yangtze*. Havertown, Pennsylvania: Casemate. [In English].
80. Fogel, J. A. and Rowe, W. T. (eds) (2019). Ka-che Yip. Warlordism and Educational Finances, 1916-1927. *Perspectives on a Changing China*. Essays in Honor of Professor C. Martin Wilbur. Edited by New York: Westview Press. P. 157-181. [In English].
81. Tatsuo, Y. (2017). Chiang Kai-shek's Study in Japan in His Memories. *Chiang Kai-shek and His Time New Historical and Historiographical Perspectives*. Edited by Laura De Giorgi and Guido Samarani. Venezia Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing. P. 13-36. [In English].
82. Lander, I. (2024). *Vivny v labiryntakh. Istoriya spetsial'nykh sluzhb 1930-1939*. T. 2. Kharkiv: Folio. [In Ukrainian].
83. Thomas, J.M. (2017). Tungsten in the Second World War: China, Japan, Germany, the Allies and Iberia. *Comillas Journal of International Relations*. December P. 65-90. [Online]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/321972324_Tungsten_in_the_Second_World_War_China_Japan_Germany_the_Allies_and_Iberia [In English].
84. Statement on sending of a Military Mission to China. [Online]. Available from: <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1941/1941-08-26a.html#:~:text=The%20mission%20will%20be%20sent,officers%20will%20accompany%20General%20Magruder> [In English].
85. The Military Mission in China to the War Department. *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1942, China*. [Online]. Available from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1942China/d17> [In English].
86. Reza Khaledi, (2018). Iran-France international Relations during Pahlavi Dynasty. *International Academic Journal of Humanities*. Vol. 5, No. 1, pp. 95-100. [In English].
87. Murray, W. (2001). Millett A.R. *A WarToBeWon: fightingtheSecondWorldWar*. Belknap Press: An Imprint of Harvard. [In English].
88. Jordan, D.A. (1976). *The Northern Expedition: China's National Revolution of 1926-1928*. Honolulu: University Press of Hawaii. [In English].
89. Stone, D.R. (2013). Soviet Arms Exports in the 1920s. *Journal of Contemporary History*, Vol. 48, No. 1. P. 57-77. [In English].

Falko S. Activities of Foreign Military Missions in China in the 20-40s of the 20th Century: Comparative Aspect.

The main research object is activities of foreign military missions in China in 1923-1949. Important clarification: studying the effectiveness of Japanese, Soviet, German, French, Italian, American, and British military missions performing their duties to create combat-ready armed formations on Chinese territory is not the author's main goal. The aim of the research is to study aspects of the activities of foreign military specialists directly in China. It is necessary to study the most important factors affecting the performance of official duties in a long-term retrospective to summarise the state of the topic and identify unexplored gaps. Research into the activities of foreign military personnel in China over a period of more than thirty years reveals many important nuances of their difficult work that are invisible when studying the activities of a single mission.

The search draws on numerous scientific publications devoted to various aspects of China's military modernisation in the 1920s–1940s. However, when analysing the literature, the emphasis is placed on studying the work of foreign military missions in China. The method of comparing the work of various foreign military experts allows for a more thorough synthesis of the results of a number of important, scientifically interesting and in-depth studies/researches by scientists from different countries. Comparison allows us to reveal many latent levers of the complex work of military specialists. The author sets the task of investigating the reasons for the successes and hidden factors behind the failures of military missions from various countries that were actively involved in the armed forces of various Chinese and separatist forces in Tibet, Xinjiang and Mongolia, which operated on Chinese territory in the 1920s and 1940s.

The author drew attention to the complex and controversial factor of the level of military development in countries that sent their missions to China. Clarifying the impact of this complex and important topic allows us to take a fresh look at the work of foreign military personnel in China in the 1920s and 1940s.

Equally important is the complex political context surrounding the activities of foreign military professionals in China. The policies of a number of countries actively operating in China made decisive adjustments to the work of the military of virtually all foreign missions during the period under review.

Keywords: foreign military missions, military modernization of the Chinese army, military assistance, military advisers, military instructors, China.

Надійшла до редколегії: 25.01.2026

Прийнята до друку після рецензування: 03.03.2026

Дата публікації: 26.03.2026

УДК 327.51:341.24:355.01(44.083+410+47)“1939”

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33-5>

Литвин В.Ю.

<https://orcid.org/0000-0002-4198-0768>

Черевко О.С.

<https://orcid.org/0000-0003-4808-4322>

ПРИЧИНИ ПРОВАЛУ ТРИСТОРОННІХ ПЕРЕГОВОРІВ 1939 РОКУ У РАДЯНСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ: СПРОБА ДЕКОНСТРУКЦІЇ*

У статті досліджується процес московських тристоронніх перемовин 1939 року між представниками Франції, Великої Британії та СРСР з метою підписання військової конвенції та політичної угоди між цими країнами. В радянській і російській історіографії провину за провал перемовин традиційно покладають на Францію та Велику Британію. Подібна думка репрезентується в радянській/російській та подекуди українській енциклопедистиці, у якій відзначається роль прем'єр-міністра Франції Едуарда Даладье, як політика, який свідомо затягував перемовини. На підставі аналізу архівних та історіографічних джерел здійснено спробу спростувати радянську версію щодо умисного саботажу московських перемовин з боку Едуарда Даладье. Особиста зацікавленість політика у співробітництві з СРСР, намагання налагодити дипломатичні контакти між країнами у міжвоєнний період та поведінка його емісара генерала Аїме Думенка дає підстави стверджувати про навмисну фальсифікацію та викривлення справжніх причин провалу тристоронніх перемовин. Грунтовний аналіз геополітичної та військової ситуації, у якій опинилися Велика Британія та Франція у 1939 р. засвідчив, що ці країни були зацікавлені у підписанні військової конвенції СРСР з метою протидії експансіоністській політиці Німеччини та Італії, а опрацювання стенограм переговорів дає змогу зробити висновок про серйозність намірів країн заходу укласти союз з СРСР. Натомість представники СРСР виявили надмірну зацікавленість в отриманні права на перетин радянськими військами кордонів Польщі та Румунії. Саме неможливість задоволення цієї вимоги й спричинила провал московських перемовин. Очевидно, намагаючись перекласти відповідальність за провал перемовин, Радянський Союз прагнув уникнути відповідальності за свій альянс з агресором, остаточно оформлений «пактом Молотова-Ріббентропа». Опрацювання українських енциклопедичних видань часів Незалежної України засвідчило брак уваги їхніх авторів та укладачів до міжнародних подій напередодні Другої світової війни та провідних політичних діячів міжвоєнного періоду, а також зловживання у цитуванні радянських ідеологічно-заангажованих видань.

Ключові слова: дипломатія, міжвоєнний період, московські переговори 1939 року, тристоронні переговори, Едуард Даладье, Аїме Думенк, Реджинальд Дракс, Клімент Ворошилов.

* Назва тристоронніх переговорів по-різному трактується в українській та зарубіжній історіографії з огляду на питання головного ініціатора укладання військової конвенції та політичного союзу. Оскільки, на думку авторів статті, основним ініціатором підписання угоди виступає Франція (відповідна аргументація наведена у статті), переговорний процес подається як франко-британсько-радянський.

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

У відділі воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАНУ триває робота над новим великим енциклопедичним виданням «Друга світова війна. Україна. Енциклопедія», метою якого є створення візії Другої світової війни, що поєднує україноцентричні позиції та світовий контекст задля формування об'єктивної картини глобального протистояння. Однією з показових подій напередодні Другої світової війни є вагомі підстави вважати трьохсторонні Московські (французько-британсько-радянські) переговори серпня 1939 року, що були ініційовані французькою та британською сторонами і стали останньою спробою зупинити/пригальмувати потенційного агресора в особі Гітлера в його намірах експансії в центрі Європи. У зарубіжній та вітчизняній історіографії присвяченій переддню (1939 р.) Другої світової війни ця проблема залишається в дискусійному полі. Одними з вузлових питань, що перебувають у науковому дискурсі залишаються: чи було дійсною метою цього переговорного процесу створити систему колективної безпеки, досягти конкретних домовленостей з Радянським Союзом і таким чином запобігти реалізації нацистських експансіоністських планів? Чи обмежитись загальним зондажем з метою з'ясування подальших намірів керівництва СРСР щодо політичного союзу з Райхом та доєднання до країн Осі.

Важливу роль в переговорному процесі відігравали його учасники: англійську сторону представляв адмірал Реджинальд Дракс, французьку генерал Айме Думенк, представником радянської сторони виступав нарком оборони маршал Климент Ворошилов. Подібний склад учасників пояснюється тим, що ціллю переговорів для західних представників була підготовка та укладання військової конвенції. Оскільки загроза з боку нацистської Німеччини була вкрай реалістичною, то динаміка переговорного процесу, на думку представників емісарів Заходу, мала бути досить високою. Варто зазначити, що найбільш активним ініціатором виступав прем'єр-міністр Франції Едуард Даладьє, який на протигагу архітектору політики умиротворення лідеру правлячої консервативної партії Невіллу Чемберлену, усвідомлював її хибність і реалістично оцінював складну міжнародну ситуацію після повної окупації Німеччиною Чехословаччини (березень 1939 р.).

Варто зазначити, що Едуард Даладьє відіграв одну з ключових ролей у французькій та європейській політиці міжвоєнного періоду: у різні часи політик займав чільні посади у французькому уряді та Кабінеті Міністрів (міністр колоній, воєнний міністр, міністр іноземних справ, міністр національної оборони) [1]. На посаді прем'єр-міністра Франції у 1933, 1934 та 1938–1940 рр. Саме за його каденції, в союзі з Британією було зроблено невдалу спробу умиротворення Гітлера та підписано Мюнхенську угоду. Водночас, Даладьє ініціював переозброєння французької армії та військово-повітряних сил. Врешті, 3 вересня 1939 р. як гаранти недоторканості кордонів Польщі, уряди Даладьє та Чемберлена оголосили війну Німеччині і тим самим вступили у Другу світову війну не беручи активної участі у ній до весни 1940 р.

Під час опрацювання історіографічних джерел було виявлено доволі контрверсійні свідчення щодо самого переговорного процесу та ролі в ньому Даладье. У дипломатичному словнику (1985 р.) за загальною редакцією відомого радянського державного та партійного діяча А. Громика, позиція Великої Британії та Франції характеризується як така, що «завела політичні переговори у глухий кут» [2, с. 248].

На тлі цих переговорів Едуард Даладье характеризується як «один із основних винуватців зриву Московських перемовин 1939 року» [2, с. 281]. Прикро, але в першому томі Української дипломатичної енциклопедії (2004 року видання) майже дублюються оціночні судження щодо ролі французького прем'єр-міністра в французько-британо-радянському переговорному процесі та ролі в ньому Даладье [3, с. 276-277]. Оскільки за іншими історіографічними джерелами трьохсторонній переговорний процес з боку західних країн перспективи підписання військової конвенції виглядали досить реалістично, а Даладье був одним з його натхненників, такі твердження виглядають досить спірними. Оскільки за іншими історіографічними джерелами французький політик став одним з натхненників та основних ініціаторів переговорів метою яких було забезпечити участь Радянського Союзу у війні проти Третього Райху на боці антигітлерівської коаліції. Зокрема, на думку відомого українського історика А. Трубайчука «Даладье розробив більш широку форму трьохсторонньої взаємодопомоги у разі втягнення однієї зі сторін у війну». Він також стверджує що «на відмінно від Англії яка продовжувала політику затягування та очікування, Франція продемонструвала готовність до рішучих кроків» [4, с. 10-11].

Авторитетною видається думка відомого радянського дипломата І. Майського: «саме французький уряд наполягає перед британським на тому, щоб він схвалив пропозиції щодо троїстого пакту про взаємодопомогу. Радянський повноважний посол у Франції Я. Суриц (1937–1940 рр.), який був присутній на зустрічі з радянським послом в Британії І. Майським наголошував на тому, що Даладье спонукає Чемберлена до троїстого пакту про взаємодопомогу» [5, с. 394].

Подібні судження містяться в архівному документі, введеному в науковий обіг Вільямом Ширером. Ідеться про директиву Едуарда Даладье генералу Думенку, надіслану до початку перемовин, у якій прем'єр-міністр Франції дає генералу наказ якомога швидше досягнути домовленостей з Радянським Союзом [6, с. 591]. Оскільки мова йде про цілком реальний архівний документ з доволі однозначним змістом, а не інформацію, наведену в мемуарах чи інших его-джерелах, написаних вже після закінчення війни, то її зміст цілком може бути взятим до уваги в рамках цього дослідження, оскільки він уможливілює висновок щодо реальної зацікавленості Едуарда Даладье в успішному укладанні договору з СРСР.

Таким чином, автори згаданих вище позицій сходяться на тому, що станом на літо 1939 р. Франція намагалася створити сприятливе підґрунтя для підписання трьохсторонньої воєнної конвенції та політичної угоди.

З огляду на те, що ці твердження не корелюються з наведеними у радянських енциклопедичних виданнях, постає цілком логічне та закономірне питання щодо підґрунтя заяв про незацікавленість західних союзників у кінцевому результаті підписання угод. У фундаментальних виданнях *Britanica* [1] та енциклопедичному сайті *Oxford Reference* [7] не міститься жодної інформації про французько-британсько-радянський переговорний процес та його перспективи. Таким чином, навіть доволі побіжний аналіз історіографічних джерел засвідчив той факт, що ідеологічні стереотипи радянської/російської історіографії хибують на відверте ігнорування/фальсифікацію мети переговорного процесу та завдань його учасників з боку західних держав.

У статті здійснено спробу виявити джерело дезінформації та на основі архівних документів довести безпідставність звинувачень Франції та її керівництва у затягуванні та саботуванні трьохсторонніх Московських перемовин 1939 року.

Дослідження проблематики дипломатичних перемовин західноєвропейських держав із Радянським Союзом у міжвоєнний період є далеким від завершення. Зокрема, це пов'язано з тим, що документи, які зберігалися в радянських, а тепер у російських архівах, досі є засекреченими і тому дослідники можуть послуговуватися лише опублікованими джерелами. Незважаючи на це, низка українських та зарубіжних вчених спромоглися дослідити окремі аспекти цих перемовин. Зокрема, А. Трубайчук у своїй праці «Містер з парасолькою» досліджує не тільки діяльність прем'єр-міністра Великої Британії Невіла Чемберлена, але й висвітлює основні напрямки дипломатичних зусиль союзників у міжвоєнні роки [8]. Натомість, у монографії «Брудершафт двох диктаторів» вчений фокусується на німецько-радянській дипломатії і тому, як провал московських перемовин позитивно вплинув на динаміку юридичного оформлення радянсько-німецького зближення [9].

Українські дослідники Олег Машевський і Тарас Ткачук у своїй статті намагаються продемонструвати всю складність причин, що призвели до невдачі Московських перемовин. Автори наголошують на тому, що звинувачення Франції та Великої Британії як єдиних винуватців провалу цих контактів є виявом доволі поверхового та компліментарного підходу до вивчення цієї події [10].

Англійський вчений Алан Тейлор у своїй монографії «Провісники Другої світової війни» намагається пояснити невідворотність нового світового конфлікту низкою дипломатичних прорахунків та невдач Великої Британії та Франції. Особливу увагу автор приділяє позиції СРСР у міжвоєнний період і доходить висновку, що незацікавленість СРСР у політичному та військовому

союзу з вищеназваними країнами стала однією з причин провалу західної дипломатії та успіху німецької [11].

Відомий американський советолог Адам Улам у своїй статті викладає версію, згідно з якою політика Радянського Союзу у міжвоєнні роки спрямовувалася не на організацію «хрестового походу проти фашизму», а, в першу чергу, на те, щоб утримати країну подалі від війни [12]. Незважаючи на те, що ця позиція буде критикуватися в рамках цього дослідження, необхідно визнати, що Улам демонструє ретельне опрацювання радянських документів та знання механізмів реалізації зовнішньої політики СРСР у міжвоєнний період.

Не можна оминати увагою й фундаментальні праці Генрі Кіссинджера та Вільяма Ширера («Дипломатія» [13] та «Злет і падіння Третього Райху»), в яких ґрунтовно досліджено дипломатичні контакти у міжвоєнну добу загалом та Московські перемовини 1939 року зокрема [14].

Недостатньо ґрунтовно в українській та зарубіжній історіографіях висвітлена постать Едуарда Даладьє. Як уже зазначалося вище, «Українська дипломатична енциклопедія» містить відповідну статтю, в якій значною мірою калькуються радянські ідеологізовані стереотипи. У 2016 р. вийшло друком дев'ятитомне видання «Політологічної енциклопедії», написане професорсько-викладацьким складом історичного факультету Уманського державного педагогічного університету. На сторінках цього видання відсутня будь-яка інформація не тільки про Едуарда Даладьє як прем'єр-міністра Франції [14], а й про такі знакові та вирішальні для світової історії події як Мюнхенська конференція 1938 року та Московські переговори 1939 року [15].

Варто зазначити, що у зарубіжній історіографії постать Даладьє найчастіше досліджують у зв'язку з проведенням політики умиротворення агресора, подіями «Мюнхенської змови» 1938 року та капітуляцією Франції у 1940 році. Однією з небагатьох праць, у яких дійсно ґрунтовно досліджується постать Едуарда Даладьє, є монографія Елізабет дю Рой [16]. У ній авторка намагається реалізувати історико-антропологічний підхід та показати, яким чином особистісний чинник Едуарда Даладьє впливав на його політичні рішення. У монографії приділена увага участі майбутнього прем'єр-міністра у боях Першої світової війни та ранньому етапу його політичної кар'єри, що, в свою чергу, дає змогу рельєфніше сформулювати уявлення про його постать.

Розпочати виклад основного змісту цієї розвідки варто з того, що в Російському державному архіві суспільно-політичної історії (РДАСПІ) виявлено джерело, аналіз змісту якого може пояснити, яке підґрунтя має радянське твердження про «саботаж Московських перемовин». Мова йде про декларацію французької комуністичної партії 1940 року з красномовною назвою «Ми звинувачуємо» авторства Андре Марті та Моріса Тореза. Цей документ цілком присвячено критиці політики французького уряду у міжвоєнний період, чия недалекоглядна поступливість агресивним вимогам Райху призвела до війни. Зокрема, на другій сторінці цього маніфесту міститься

такий фрагмент: «Ми звинувачуємо Даладье та Бонне в тому, що вони саботували франко-радянський пакт про взаємодопомогу, що мав би слугувати гарантією миру та безпеки для нашої країни, в тому що вони відкидали та провалювали всі пропозиції Радянського Союзу про організацію колективної безпеки та миру, якого так хотів французький народ» [17, с. 2].

Аналізуючи цей документ варто обов'язково враховувати той факт, що Моріс Торез активно співпрацював з Кремлем та мав неабиякий пієтет до своїх радянських візаві. Зокрема, Анджело Россі у своєму дослідженні зазначає, що французькі комуністи навіть після укладання «пакту Молотова-Ріббентропа», що йшов у розріз з їхніми ідейними переконаннями, все одно продовжували дотримуватися офіційної «лінії Кремля» [18, р. 22-23]. Як мінімум, один цей факт зобов'язує поставити під сумнів якщо не самостійність всієї партії, то хоча б її провідних діячів, адже, з одного боку, вони у своїй декларації критикують надмірну поступливість французького уряду щодо нацистської Німеччини, а, з іншого боку, продовжують співпрацю з радянськими комуністами, які підписали договір про ненапад з їх залятим ворогом. Саме тому, не виключено, що текст цієї декларації було складено французькими комуністами під час систематичних консультацій зі своїми московськими колегами.

Більше того, до написання маніфесту Моріса Тореза цілком міг підштовхнути факт особистої образи. Річ у тім, що саме уряд Едуарда Даладье ухвалив рішення про заборону діяльності комуністичної партії Франції. Приводом до цього слугувала її активна антивоєнна пропаганда [19]. Саме тому, цей маніфест можна вважати однією з форм політичної помсти Моріса Тореза уряду Едуарда Даладье, що тільки додатково підтверджує факт його ідеологічної заангажованості.

На документі стоїть примітка про те, що з ним мав ознайомитися Андрій Жданов. Враховуючи той факт, що цей радянський партійний діяч станом на травень 1940 р. очолював управління пропаганди та агітації ЦК ВКП(б), стає зрозумілим, чому саме з цього документа була взята цитата, використана під час наповнення радянської енциклопедії.

Таким чином, проведений аналіз дає змогу стверджувати, що саме цей документ діячів комуністичної партії Франції і став тим джерелом, яке радянські вчені навмисно використали для того, щоб викрити роль Даладье у провалі Московських перемовин. Враховуючи значення компартії в суспільно-політичному житті країни, можна цілком припустити, що зроблено це було за наказом «згори».

Однак, задля дотримання академічних принципів неупередженості та об'єктивності, додаткового розгляду потребує питання про те, якими ж були «всі пропозиції щодо організації колективної безпеки», «відкинуті» Францією, та чи дійсно саме прем'єр-міністр Даладье є особисто винним у саботажі Московських перемовин 1939 року.

Одразу варто зазначити той факт, що сам Едуард Даладьє не брав безпосередньої участі у перемовинах, тому його роль у них може бути оцінена крізь призму діяльності та поведінки емісара – генерала Аїме Думенка, який діяв відповідно до інструкцій прем'єр-міністра.

Московські перемовини 1939 року були не першим контактом французьких та радянських дипломатів з метою досягнення домовленостей на випадок війни в Європі. Ще 1936 р. до Москви мав прибути представник генерального штабу для проведення «технічних переговорів» про взаємодопомогу [20, с. 465-466]. Ідейним натхненником цієї зустрічі був міністр авіації П'єр Кот, тож основною темою для обговорення мала стати можлива співпраця в авіаційно-промисловому секторі.

На початку листопада 1936 р. прем'єр-міністр Франції Леон Блюм провів нараду за участі міністра оборони Едуарда Даладьє, міністра П'єра Кота та головнокомандувача армії Моріса Гамелена, на якій було вирішено значно розширити програму майбутніх перемовин з СРСР. Замість суто технічної співпраці представникам Радянського Союзу мало бути запропоновано повноцінний договір про взаємодопомогу. Французьким представником на перемовинах мав стати офіцер генерального штабу генерал Мандрас, колишній аташе французького посольства в Москві. Про новий формат перемовин Леон Блюм повідомив повноважного представника СРСР у Франції Владіміра Потьомкіна. Однак особливого ентузіазму в радянського дипломата ця новина не викликала, адже вже 9 листопада він повідомляв Народний комісаріат закордонних справ СРСР про те, що у нього «з'явилася підозра, чи не хочуть ділову розмову спеціалістів авіації підмінити малозобов'язальним й розпливчастим зондажем» [21, с. 549].

Незважаючи на те, що в майбутньому успіху ці переговори не досягли і договір з СРСР про взаємодопомогу так і не був ратифікований, сам факт проведення подібних перемовин яскраво свідчить про намір французького політичного та військового керівництва загалом та Едуарда Даладьє як міністра національної оборони, зокрема, бачити СРСР своїм потенційним союзником, а не ворогом. Про серйозність намірів французького керівництва засвідчує той факт, що рішення про початок перемовин ухвалювалося за участі не лише політичного керівництва, а й головнокомандувачів армії та військово-повітряних сил. У переговорному процесі не брали участь лише представники французьких військово-морських сил, однак можна припустити, що вони не брали участі у створенні проекту майбутніх переговорів через те, що радянський флот станом на 1936 рік не становив потужної сили, а місця його базування були віддалені від французьких морських комунікацій. Саме тому, у разі війни французький флот робив основну ставку на взаємодії саме з британським флотом.

Також доволі показовим є той факт, що французьким представником було обрано генерала Мандраса, який у минулому проходив службу у французькому

посольстві в СРСР і, як наслідок, краще розумів специфіку взаємодії з керівництвом радянських спецслужб.

Тим не менше, як вже зазначалося вище, успіхом переговори 1936 р. не завершилися. Друга спроба залучити СРСР до системи взаємодопомоги у разі війни в Європі мала місце 1939 р. На той час геополітична обстановка зазнала суттєвих змін: нацистська Німеччина значно посилила свій промисловий та військовий потенціал, розширила свої території завдяки аншлюсу Австрії, приєднання Судетської області та литовської області Клайпеда (Мемель). Після Мюнхенської угоди 1938 року Німеччина, приєднуючи до себе чехословацьку Судетську область, принаймні офіційно декларувала, що цей регіон стане останньою німецькою територіальною претензією в Європі [6, с. 440]. Однак уже 1939 р. німецькі війська без оголошення війни перейшли чеський кордон та окупували територію Чехословаччини під приводом «захисту» країни. Відсутність політичної волі чеського політичного та військового керівництва, а також будь-яких рішучих дій з боку Великої Британії та Франції унеможлилювала будь-який організований опір. У результаті цієї неспровокованої агресії до рук нацистів потрапили такі промислові гіганти як «Чеська Збройовка», концерн «Авіа», «Шкода», а також значні запаси піхотного озброєння, артилерії та бронетехніки. Після такого порушення Мюнхенського договору та віроломних дій нацистської Німеччини навіть Невіл Чемберлен, як основний архітектор політики умиротворення агресора, зрозумів, що будь-які подальші територіальні поступки агресору неможливі. Саме тому, коли Німеччина стала висувати претензії на польський Данцигський коридор, що мав би з'єднати Верхню Сілезію та Східну Пруссію, Британія і Франція відмовилися від подальших територіальних поступок Німеччині та надали свої гарантії безпеки Польщі.

Незважаючи на те, що американські періодичні видання іронічно зазначали, що чекають нового «польського Мюнхена» [22, р. 407], Едуард Даладьє, як прем'єр-міністр Франції використав час, виграний завдяки Мюнхенському договору, для того, щоб зміцнити армію Франції. Зокрема, в результаті його спільних з міністром фінансів Полем Рейно зусиль було реорганізовано французьку авіаційну промисловість, яка станом на вересень 1939 р. змогла зрівнятися у темпах виробництва літаків з німецькою [23, р. 184]. Завдяки дипломатичним успіхам Даладьє США, незважаючи на свою політику нейтралітету, схвалили французькі запити на купівлю авіаційної техніки, що дало змогу посилити французькі ВПС майже трьома сотнями винищувачів Curtiss «Hawk» [24].

Та навіть ці, без сумніву, ефективні заходи не могли схилити шальки терезів на бік французької армії у випадку протистояння з німецькою. Французька авіаційна промисловість, що тільки вийшла на потрібні темпи виробництва, не могла змагатися з німецькою, що упродовж останніх років була повністю переведена на військові рейки. Більше того, німецькі пілоти й танкісти мали

змогу протестувати свою військову техніку і тактику їх застосування у бойових умовах під час служби у легіоні «Кондор» та участі в громадянській війні в Іспанії.

Таким чином навіть побіжний аналіз геополітичної та військової обстановки дає змогу стверджувати, що адекватно протистояти німецькій армії силами лише французької армії та військами Британської Співдружності було неможливо. Єдиним доступним варіантом було створення альянсу з державами в Центральній та Східній Європі, які б могли змусити Німеччину воювати на два фронти. Ідеальною кандидатурою на цю роль могла би стати Чехословаччина з її потужною лінією укріплень у Судетських горах, прозваною «чеською лінією Мажино», розвиненою промисловістю, що дісталася їй у спадок від Австро-Угорщини та добре озброєною армією. Однак через «Мюнхенську змову», коли Чехословаччина була фактично зраджена Великою Британією та Францією і наступною окупацією країни німецькими військами, цей союзник був більше недоступним. Квінтесенцію політики умиротворення, що призвела до втрати державності Чехословаччини підсумував Едвард Бенеш: «Ми нікого не зрадили, але всі зрадили нас. Нас не перемиг Гітлер. Нас перемогли наші друзі» [25, с. 82].

Нова жертва територіальних претензій Гітлера, Польща, мала доволі чисельну, хоча до певної міри архаїчну армію, що мала недостатньо засобів моторизації та механізації. До того ж, рішення про зведення фортифікаційних споруд на кордоні з Німеччиною польський генеральний штаб ухвалить лише в червні 1939 р., коли до німецького нападу залишатиметься якихось два місяці [26, с. 35-36]. Тим не менш, польські збройні сили, у випадку їх зосередження у складі оперативних об'єднань вздовж польсько-німецького кордону та відповідної підтримки з боку своїх союзників цілком могли вести успішні оборонні бої. Незважаючи на це, ситуація ускладнювалася тим, що у випадку німецької агресії польська армія мала очікувати нападу не тільки з заходу, але й з півдня, де знаходився протекторат Богемії та Моравії, а також маріонеткова держава Словаччина. Затиснуті «між молотом і ковадлом» польські збройні сили були приречені. Єдиною реальною силою на Сході, чия армія за рахунок своєї кількості могла б кинути реальний виклик Німеччині, залишався СРСР. Саме ці фактори змусили британське та французьке керівництво розпочати Московські перемовини з СРСР у квітні 1939 року.

Варто наголосити на тому, що в квітні розпочався саме політичний сегмент Московських перемовин, однак в рамках цього дослідження варто зацентрувати увагу на військових переговорах, які тривали впродовж серпня 1939 р. й основною метою яких визначалося підписання військової конвенції між СРСР, Великою Британією та Францією.

З французького боку ставлення до переговорів було доволі серйозним. Зокрема це засвідчує документ, знайдений в архівах та ґрунтовно проаналізований Вільямом Ширером. Ідеться про директиву Едуарда Даладьє

генералу Думенку, надіслану до початку перемовин, у якій прем'єр-міністр Франції дає генералу наказ якомога швидше досягнути домовленостей з Радянським Союзом [6, с. 591]. Оскільки мова йде про цілком реальний архівний документ з доволі однозначним змістом, а не інформацію, наведену в мемуарах чи інших его-джерелах, написаних вже після закінчення війни, то її зміст цілком виправдано може бути взятим до уваги в рамках дослідження. Цей документ уможливило висновок щодо ширшої зацікавленості Едуарда Даладьє в успішному укладанні договору з СРСР.

Показовим є те, що в радянській дипломатичній енциклопедії зазначено, що представник Франції отримав директиву «вести переговори таким чином, щоб уряд, який він представляє, не був зв'язаний жодними зобов'язаннями» [27, с. 248]. Інформація, наведена в попередньому абзаці, створює підстави для спростування цієї відвертої фальсифікації.

На другий день перемовин, 13 серпня 1939 р., генерал Думенк – представник Франції та адмірал Дракс – представник Британії, у відповідь на запит радянської сторони в особі маршала Кліма Ворошилова та командарма Бориса Шапошникова повідомили конфіденційну інформацію про стан готовності, організацію та стратегію дій радянських збройних сил на випадок війни з Німеччиною. Перед своїм виступом генерал Думенк попросив всіх учасників перемовин «тримати все почуте у великому секреті та забути після виходу з зали перемовин» [28, с. 551]. Зокрема, представник Франції доволі детально повідомив про кількісний та якісний склад французьких збройних сил, їхнє забезпечення артилерією та бронетехнікою, торкнувся питання проведення мобілізації та налагодження системи логістики для забезпечення військових підрозділів [28, с. 551-553]. Генерал Думенк не оминув своєю увагою питання переведення французької економіки на військові рейки, охарактеризував стан забезпечення промисловості сировиною для виробництва вибухівки та синтетичного пального, а також представив плани головнокомандувача французької армії Моріса Гамелена на випадок війни з Німеччиною [28, с. 553-554].

Як засвідчує наведена вище інформація, генерал Думенк надав учасникам переговорів доволі точні дані про ступінь підготовки Франції до війни та план дій її збройних сил. Тим не менш, маршал Ворошилов не задовольнився цією інформацією і поставив низку додаткових питань. Серед іншого, радянського маршала особливо зацікавило те, які сили буде виділено для оборони італійського фронту та на іспанському кордоні, а також стан французьких фортифікацій на кордоні з Німеччиною та Італією. Також радянський перемовник бажав почути про плани спільних дій військово-повітряних та військово-морських сил Великої Британії та Франції, а також кількісний склад та план дій англійський, бельгійських та польських збройних сил на випадок війни з Німеччиною [28, с. 554-555].

Незважаючи на складність поставлених радянським маршалом питань, відповіді на них були дані вже під час вечірнього засідання того самого дня. Додаткові питання щодо французьких сухопутних військ було уточнено генералом Думенком, дані про стан французької авіації доповів генерал Вален, а інформацію про армію Великої Британії – генерал Хейвуд. Тим не менш, представники Франції та Англії зі зрозумілих причин не змогли надати точних даних про кількісний склад армій Бельгії та Польщі [29, с. 555-558]

Варто ще раз наголосити на тому, що ця інформація була повідомлена тоді, коли жодних домовленостей між трьома делегаціями досягнуто не було і представник радянської сторони маршал Ворошилов станом на 13 серпня жодної подібної інформації про Червону армію іншим учасникам переговорного процесу не надав. Як наслідок, представники Британії та Франції повідомили йому фактично в односторонньому порядку стратегічно важливу інформацію «під чесне слово». З точки зору історичної ретроспективи не можна відкидати припущення, що почута інформація цілком могла бути передана нацистській Німеччині як новому союзнику СРСР після підписання радянсько-німецького договору про ненапад.

Під час свого виступу адмірал Дракс зробив заяву про те, що військовий альянс Франції, Великої Британії та СРСР зможе «зв'язати руки» Гітлеру і відверне небезпеку розв'язання війни в Європі. На думку адмірала, сам факт існування військових домовленостей між цими країнами здатен, по-перше, змусити Італію дотримуватися нейтралітету, а, по-друге, утримати Гітлера від прагнення до подальшої територіальної експансії [29, с. 558].

Подібна поведінка представників французької та британської делегацій яскраво відображає зацікавленість обох сторін у досягненні порозуміння та підтверджує всю серйозність їхніх намірів.

У «Великій російській енциклопедії» [30] та на російськомовному сегменті інтернет-енциклопедії «Вікіпедія» зазначено, що під час переговорів лише представники СРСР повідомили учасникам план дії своїх збройних сил на випадок війни, в той час як Велика Британія та Франція відмовилися це робити через засекреченість цієї інформації. Однак, ці твердження не відповідають дійсності, адже не мають під собою жодного фактологічного підґрунтя.

Після обміну важливою стратегічною інформацією сторони переговорного процесу розпочали процес вироблення плану спільних дій проти Німеччини та підготовку до підписання військового пакту. Однак каменем спотикання виявилось безкомпромісне бажання представників СРСР отримати гарантію на право вступу Червоної армії у Віленський коридор, Галичину та на румунську територію у випадку збройної агресії Німеччини проти Польщі та Румунії [31, с. 571]. У відповідь на цю вимогу генерал Думенк доволі однозначно відповів, що держави-учасниці переговорів мають зосередити свої зусилля на захисті власних кордонів, але бути готовими надати збройну підтримку Польщі та Румунії в тому випадку, якщо уряди цих країн звернуться з таким проханням

[31, с. 563]. Але маршал Ворошилов продовжував наполягати на радянських вимогах, аргументуючи їх тим, що збройні сили Польщі та Румунії можуть бути знищені потенційний ворогом ще до того, як їх уряди попросять про допомогу [31, с. 569]. Свій промову Ворошилов закінчив ствердженням, що отримання відповіді на вимогу вступу радянських військ на територію Польщі та Румунії є вирішальним (в оригіналі «кардинальним») для переговорів [31, с. 569].

З точки зору військової стратегії подібна позиція видається спірною, оскільки радянські оперативно-стратегічні об'єднання, зосередженні вздовж радянсько-польського кордону, використовуючи укріплення «лінії Сталіна», цілком успішно могли протистояти німецьким військам навіть у випадку капітуляції Польщі. Тим не менше, з точки зору геополітики стає зрозуміло, що, ймовірно, Радянський Союз мав намір використати свою військову присутність у Польщі та Румунії з метою збільшення власного політичного впливу у цих країнах.

Офіційні Варшава та Бухарест не надали своєї згоди на пропуск радянських військ на свою територію. Таким чином досвід війни з СРСР у 1920 році та складна дипломатична обстановка 1938 року через деклароване бажання СРСР відправити війська на захист Чехословаччини через територію Румунії та Польщі мали відчутний вплив на позицію цих країн. У свою чергу, Франція та Британія не змогли переконати Румунію та Польщу надати згоду на прохід радянських військ. Оскільки К. Ворошилов як представник СРСР продовжував наполягати на вирішенні цього питання, переговори зайшли у глухий кут. Варто зазначити, що навіть незважаючи на відмову поляків та румунів пропустити радянські війська, Франція, Велика Британія та СРСР все ще могли продовжити перемовини з метою підписання військової конвенції, спрямованої на недопущенні війни в Європі. Навіть у тому випадку, якби основні сили Червоної армії було сконцентровано вздовж радянсько-польського та радянсько-румунського кордонів, вони б усе одно мали можливість перейти їх у разі нападу Німеччини на ці країни за згоди з боку їхніх урядів. Більше того, у разі успішного підписання військової конвенції країни могли б співпрацювати у військово-технічній та промисловій царині, що б збільшило потенціал цього альянсу.

Однак Британія і Франція не змогли знайти потрібних важелів впливу на Польщу та Румунію, а для пропуску радянських військ згода цих країн була обов'язковою константою. Навіть у тому випадку, якби Англія та Франція погодилися на прохід військ всупереч бажанню Польщі, то на практиці це б не мало жодного впливу на реальну можливість його реалізації, а радянські війська зустріли б збройний опір польських прикордонників.

Саме з цих причин переговори зайшли у глухий кут, а вже 22 серпня, завдяки дипломатичним зусиллям німецького посла у Москві Вернера фон дер Шуленбурга, було офіційно оголошено про приїзд до Москви міністра

закордонних справ Райху Йоахіма фон Ріббентропа з метою підписання договору про ненапад з СРСР.

Досить правдиво виглядає цитування А. Трубайчуком записки Сталіна Ворошилову напередодні, 21 серпня, наступного змісту: «Клим! Коба сказав, щоб ти згортав шарманку». З цих слів стає зрозумілим, що німецько-радянські переговори досягли свого результату і за таких умов Сталін втратив будь-який інтерес до продовження переговорів з британо-французькою делегацією [4, с. 38].

З того моменту подальші переговори з СРСР з метою створення оборонного альянсу проти Німеччини втратили будь-який сенс, адже зміст цієї угоди виключав можливість СРСР вести бойові дії проти Німеччини.

Щодо особистої відповідальності французького прем'єр-міністра за зрив переговорів, французька дослідниця Елізабет дю Рой зазначає, що Е. Даладьє покладав великі сподівання на успіх Московських перемовин, а після їх провалу дуже важко сприйняв цей дипломатичний крах [16, р. 329]. Таким чином, навіть побіжний аналіз тієї патової ситуації у якій опинилася Франція в 1939 р., намагаючись підготуватися до війни з Німеччиною, дає підстави стверджувати, що з точки зору геополітики та навіть здорового глузду, французький прем'єр-міністр просто не міг навмисно саботувати ці перемовини, адже пошук союзника серед керівництва СРСР був чи не єдиним шансом досягти військового паритету з німецькою воєнною машиною.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було науково обґрунтовано, що звинувачення Радянським Союзом керівництва Франції та Великої Британії у саботуванні Московських переговорів 1939 року несуть у собі чітко окреслену мету – зняти з себе провину за укладання пакту з нацистською Німеччиною та перекласти відповідальність за розв'язання Другої світової війни в Європі на країни Заходу. Враховуючи той факт, що саме гарантована дружня позиція СРСР розв'язала нацистській Німеччині руки на Сході, провина СРСР як одного з ініціаторів Другої світової не потребує додаткового підтвердження. За влучною метафорою А. Трубайчука, «Сталін був для Гітлера семафором, який мав увімкнути світло його агресії проти Польщі» [9, с. 134].

Джерелом дезінформації стосовно відповідальності Британії та Франції за зрив Московських переговорів та особистої ролі в цьому процесі Даладьє виступає ідеологічно заангажована декларація французьких комуністів «Ми звинувачуємо». Твердження, що містить цей документ засвідчують спробу радянського керівництва об'єднати зусилля європейських комуністичних сил задля забезпечення власних геополітичних інтересів та виправдання факту укладення політичної угоди із нацистською Німеччиною.

Студювання документів та літератури з вказаної теми дає можливість стверджувати, що окремі радянські клішовано-ідеологічні твердження зустрічаються в українському сегменті історіографії та енциклопедистики

навіть у виданнях, опублікованих вже в період незалежної України. Подолання цієї постколоніальної потреби цитування та переписування радянських та російських енциклопедичних видань стане тим викликом, який покаже здатність української науки продукувати цілком оригінальні дослідження, спираючись не на раніше опублікований ще за часів СРСР матеріал, а безпосередньо на комплекс доступних джерел. Незважаючи на той факт, що в радянській та російській енциклопедистиці дійсно приділена увага правдивості зазначених дат та фактологічному наповненню матеріалу, доволі часто ідеологічні чинники призводили до викривлення історичних акторів та причинно-наслідкових зв'язків історичних подій. Приклад постаті Едуарда Даладье в контексті Московських перемовин 1939 року яскраво демонструє той факт, що використання подібних заангажованих тверджень, які не відповідають основоположним принципам історичної науки: історизму та об'єктивності в українських академічних виданнях є неприпустимими.

Заради дотримання неупередженої позиції варто зазначити, що представники Великої Британії та Франції все ж припустилися певних прорахунків під час підготовки до перемовин. Зокрема, члени делегації відправилися до Москви найдовшим шляхом – на борту пароплава, замість того, щоб скористатися літаком. До того ж, на початковому етапі перемовин виявилось, що англійський представник адмірал Дракс не мав письмово завірених повноважень. Тим не менш, варто погодитися з думкою відомого американського советолога Адама Улама, про те, що жодна з цих причин не мала вирішального впливу на провал Московських перемовин 1939 року [12, р. 197]. Ще одним аргументом на користь хибності думки, що переважає в радянській/російській історіографії щодо недостатніх повноважень членів франко-британської делегації в підписанні воєнної конвенції з СРСР, варто навести приклад механізму укладення радянсько-німецького пакту про ненапад, коли попередні переговори в Москві проводив посол Шуленбург, а на підписання угоди приїхав міністр закордонних справ Третього Райху Ріббентроп. Подібна схема могла б цілком спрацювати і у підсумку франко-британо-радянських переговорів. може слугувати той факт, що у випадку остаточного завершення вироблення військової конвенції, для її підписання в Москву міг прибути міністр закордонних справ Франції Ж. Бонне. На підтримку цієї тези можна провести аналогію з німецько-радянським процесом весни-літа 1939 р. між німецьким послом Шуленбургом та наркомом закордонних справ СРСР В. Молотовим, які виробили основні умови двосторонньої політичної угоди для підписання якої 23 серпня 1939 р. прибув міністр закордонних справ Райху Й. Ріббентроп.

Вагомим прорахунком французької та британської дипломатії було те, що вона недостатньо реалістично оцінила динаміку розвитку відносин СРСР та Німеччини, що за пару місяців закінчилися підписанням політичної угоди між ними.

Аналіз політичних рішень Едуарда Даладье у міжвоєнний період дозволяє стверджувати, що французький прем'єр-міністр не тільки не мав жодної причини саботувати Московські перемовини, а й упродовж свого перебування на ключових політичних постах демонстрував зацікавленість у налагодженні дипломатичних зв'язків з Радянським Союзом із перспективою їх подальшого розширення у повноцінну військову конвенцію.

Тож, можна констатувати що у конкретному випадку Московських переговорів йдеться про підміну понять, коли прорахунки однієї зі сторін перемовин видають за ключову причину провалу всіх дипломатичних контактів. Очевидно, що радянським військово-політичним керівництвом, а також істориками це було зроблено з чіткою метою – частково зняти із себе відповідальність за нехтування союзом з антигітлерівською коаліцією, укладення пакту з агресором та в подальшому фактичний геополітичний поділ Європи на сфери впливу.

Цікаво прослідкувати еволюцію радянських поглядів на взаємини зі своїми сусідами. Зокрема за короткий час СРСР перейшов від ідеї захисту своїх сусідів від агресора до планомірної експансії. Польща, дозвіл на прохід на територію якої СРСР так палко намагався отримати, мотивуючи це потребою захисту останньої, сама стала жертвою радянського нападу, а менш ніж через рік Румунії було надіслано ультимативну вимогу щодо Північної Буковини та Південної Бессарабії.

Це формує основу для констатації, що позиція СРСР під час перемовин регулювалася двома факторами: геополітичними зацікавленнями СРСР та їх репрезентацією перед тією стороною, з якою ці перемовини велися. Якщо під час дипломатичних контактів з Францією та Великою Британією радянський емісар наполягав на потребі захисту своїх країн-сусідок, то під час укладання пакту з Гітлером основним предметом було задоволення своїх геополітичних амбіцій та планомірна експансія. Водночас, для «внутрішнього споживача» радянський диктатор Сталін виступаючи 10 березня 1939 р. на XVIII з'їзді ВКП(б), наголосив на тому, що Радянському Союзу варто утриматися від вступу у європейські війни, адже деякі країни [очевидно йдеться про Велику Британію та Францію – прим. авт.] звикли «загрібати жар чужими руками» [32, с. 301]. Навіть побіжне дослідження сукупності та різноманіття позицій, які декларував СРСР щодо своєї зовнішньої політики дозволяє зробити такий висновок: об'єкти перемовин були одні й ті самі – країни-сусідки, на які СРСР бажав поширити свій вплив, а от шляхи досягнення цієї мети могли бути різними: від укладання військової конвенції з антигітлерівською коаліцією до підписання договору про ненапад з Німеччиною.

Таким чином, захист країн та активні бойові дії проти агресора були не самоціллю, а тільки проміжним етапом радянської політики, результати якого дали б змогу СРСР розгорнути свої збройні сили на території країн-сусідок. Враховуючи той факт, що під час Другої світової війни Червона армія увійшла

на території кількох європейських країн як «армія визволителька» (принаймні декларовано), а залишилася вже як окупаційна сила, результати вступу радянських військ до Польщі та Румунії були доволі прогнозованими. Навіть у тому випадку якби радянська військова присутність у цих країнах змогла б стримати територіальну експансію Гітлера, що цілком ймовірно, то це б все одно спричинило включення Польщі та Румунії у зону прямого геополітичного впливу та деякою мірою політичного контролю з боку СРСР, що б обмежувало суверенність вказаних держав. Також, складно спрогнозувати чи покинули б частини Червоної армії території цих країн у випадку відповідної вимоги з боку їх урядів.

Отримані результати дають змогу підважити один з висновків Адама Улама про те, що зовнішня політика СРСР спрямовувалася на утримання країни подалі від міжнародного конфлікту, що мав спалахнути в Європі [12, р. 185]. Аналіз архівних джерел незаперечно доводить, що питання вступу у війну перед СРСР не стояло, а єдиними змінними факторами були час вступу у цю війну, сторона конфлікту та «ціна», яку запропонують за цей вступ потенційні союзники. Зрозуміло, що остання величина вимірювалася тими територіями, що мали б відійти до СРСР у разі успішного укладання військової конвенції.

Наостанок, варто зазначити, що наврядчи другорядні на думку радянської/російської історіографії переговори спонукали б їхню пропагандистську машину витратити значну кількість різноманітних ресурсів для фальсифікації спільних зусиль в пошуках конструктивного діалогу з СРСР щодо створення системи колективної безпеки в умовах реалістичної загрози розв'язання нового глобального конфлікту.

Список використаних джерел та літератури

1. Édouard Daladier. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Edouard-Daladier>
2. Громыко А. Даладьє Едуард. Дипломатический словарь в 3-х томах. Т. I. А-И. Москва: Наука, 1985. 423 с.
3. Кривонос Р. Едуард Даладьє. Українська дипломатична енциклопедія в II томах. Т. 1. Київ: Знання України, 2004. 655 с.
4. Трубайчук А. Пакт о ненападении? Была ли альтернатива Второй мировой войне. Киев: Издательство ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ», 1990. 117 с.
5. Майский И. Воспоминания советского дипломата. Москва: Международные отношения, 1987. 784 с.
6. Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. Т. 1. Київ: Наш Формат, 2018. 704 с.
7. Édouard Daladier. *Oxford Reference*. URL: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095658113>
8. Трубайчук А. Містер з парасолькою: Невіл Чемберлен. Київ: асоціація істориків «Істина», 1994. 106 с.
9. Трубайчук А. Брудершафт двох диктаторів. Київ: асоціація істориків «Істина», 1993. 336 с.
10. Машевський О., Ткачук Т. Британсько-французько-радянські переговори 1939 р.: нереалізована спроба створення системи колективної безпеки у Європі. *Європейські історичні студії*. 2018. № 10. С. 151-175.
11. Taylor A. *The origins of the Second World War*. New York: Atheneum, 1983. 296 p.

12. Ulam A. The Russian connection. World War II, roots and causes. Lexington, Mass.: D.C. Heath, 1975. P. 185-200.
13. Кіссінджер Г. Дипломатія. Київ: КМ-Букс, 2021. 864 с.
14. Карасевич А., Шачковська Л. Політологічна енциклопедія. Книга II. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Умань, 2016. 565 с.
15. Карасевич А., Шачковська Л. Політологічна енциклопедія. Книга IV. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Умань, 2016. 635 с.
16. Du Réau E. Edouard Daladier, 1884-1970. Paris: Fayard, 1993. 581 p.
17. Мы обвиняем [декларация ФКП, направленная А. Жданову 23 мая 1940 г.]. *РДАСПИ*, ф. 495, оп. 74, д. 519, л. 3.
18. Rossi A. A Communist Party in Action: An Account of the Organization and Operations in France. Shoe String Pr Inc, 1970. 301 p.
19. Maurice Thorez. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Maurice-Thorez>
20. Телеграмма Временного Поверенного в Делах СССР во Франции в Народный Комиссариат Иностранных Дел СССР. 8 октября 1936 г. *Документы внешней политики СССР. Т. XIX. 1 января-31 декабря 1936 г.* М.: Политиздат, 1974. 671 с.
21. Телеграма Полномочного Представителя СССР во Франции В.П. Потемкина в Народный Комиссариат Иностранных Дел СССР. *Документы по истории мюнхенского сговора. 1937-1939.* М.: Политиздат, 1979. 671 с.
22. Feiling K. The life of Neville Chamberlain. Hamden: Arcon Books, 1970. 477 p.
23. Overy R. The road to war. London: Vintage Books, 2009. 537 p.
24. Харук А. Французские истребители Второй Мировой. М: Яуза, 2013. 114 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=89184&p=27
25. Мокрик Р. Чеські історії ХХ століття. Київ: Дух і Літера, 2024. 368 с.
26. Середницький Я. Павло Шандрук. Вереснева кампанія 1939 року. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 192 с.
27. Громыко А. Московские (СССР, Англия, Франция) переговоры 1939. *Дипломатический словарь в 3-х томах. Т. II. К-Р.* Москва: Наука, 1985. 500 с.
28. Запись утреннего заседания военных миссий СССР, Англии и Франции. 13 августа 1939 г. *СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сент. 1938-август 1939 гг.): Док. и материалы.* Москва: Политиздат, 1971. 671 с.
29. Запись вечернего заседания военных миссий СССР, Англии и Франции. 13 августа 1939 г. *СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сент. 1938 – август 1939 гг.): Док. и материалы.* Москва: Политиздат, 1971. 671 с.
30. Московские переговоры 1939. *Большая российская энциклопедия.* URL: https://old.bigenc.ru/world_history/text/2233349
31. Запись заседания военных миссий СССР, Англии и Франции. 14 августа 1939 г. *СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сент. 1938-август 1939 гг.): Док. и материалы.* Москва: Политиздат, 1971. 671 с.
32. Сталин И. Сочинения. Т. 14. Москва: Издательство «Писатель», 1997.

References

1. Édouard Daladier. *Britannica*. [Online]. Available from: <https://www.britannica.com/biography/Edouard-Daladier> [in English].
2. Gromyko, A. (ed.) (1985). *Diplomaticheskij slovar v 3 tomakh*. Т. I. A-I. Moskva: Nauka. [In Russian].
3. Kryvonos, R. (2004). *Eduard Daladie. Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia v II tomakh*. Т. 1. Kyiv: Znannia Ukrainy. [In Ukrainian].
4. Trubaichuk, A. (1990). *Pakt o nenapadenii? Bila li alternativa Vtoroi mirovoi voine*. Kiev: Izdatelstvo TsK LKSMU «MOLOD'». [In Russian].

5. Maiskii, I. (1987). *Vospominaniya sovetskogo diplomata*. Moskva: Mezhdunarodnie otnosheniya. [In Russian].
6. Shyrer, V. (2018). *Zlet i padinnia Tretoho Raikhu*. T.1. Kyiv: Nash Format. [In Ukrainian].
7. Édouard Daladier. *Oxford Reference*. [Online]. Available from: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095658113> [In English].
8. Trubaichuk, A. (1994). *Mister z parasolkoiu: Nevil Chamberlen*. Kyiv: asotsiatsiia istorykiv «Istyna». [In Ukrainian].
9. Trubaichuk, A. (1993). *Brudershaft dvokh dyktatoriv*. Kyiv: asotsiatsiia istorykiv «Istyna». [In Ukrainian].
10. Mashevskiy, O., Tkachuk, T. (2018). Brytansko-frantsuzko-radianski perehovory 1939 r.: nerealizovana sprobа stvorennia systemy kolektyvnoi bezpeky u Yevropi. *Yevropeiski istorychni studii*, 10, ss. 151-175. [In Ukrainian].
11. Taylor, A. (1983). *The origins of the Second World War*. New York: Atheneum. [In English].
12. Ulam, A. (1975). *The Russian connection. World War II, roots and causes*. Lexington, Mass.: D.C. Heath. [In English].
13. Kissyndzher, H. (2021). *Dyplomatiia*. Kyiv: KM-Buks. [In Ukrainian].
14. Karasevych, A., Shachkovska, L. (2016). *Politolohichna entsyklopediia. Knyha II. Navchalnyi posibnyk dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv*. Uman. [In Ukrainian].
15. Karasevych, A., Shachkovska, L. (2016). *Politolohichna entsyklopediia. Knyha II. Navchalnyi posibnyk dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv*. Uman. [In Ukrainian].
16. Du Réau, E. (1993). *Edouard Daladier, 1884-1970*. Paris: Fayard. [In French].
17. Mi obvynyaem [deklaratsiya FKP, napravlennaya A. Zhdanovu 23 maya 1940 g.]. *RGASPI*, f. 495, op. 74, d. 519, l. 3. [In Russian].
18. Rossi, A. (1970). *A Communist Party in Action: An Account of the Organization and Operations in France*. Shoe String Pr Inc. [In English].
19. Maurice Thorez. *Britannica*. [Online]. Available from: <https://www.britannica.com/biography/Maurice-Thorez> [In English].
20. Telegramma Vremennogo Poverennogo v Delakh SSSR vo Frantsii v Narodnii Komissariat Inostrannikh Del SSSR. 8 oktyabrya 1936 g. *Dokumenti vneshnei politiki SSSR. T. XIX. I yanvarya-31 dekabrya 1936 g.* (1974). Moskva: Politizdat. [In Russian].
21. Telegramma Polnomochnogo Predstavatelya SSSR vo Frantsii V.P. Potemkina v Narodnii Komissariat Inostrannikh Del SSSR. *Dokumenti po istorii myunkhenskogo sgovora. 1937-1939.* (1979). Moskva: Politizdat. [In Russian].
22. Feiling, K. (1970). *The life of Neville Chamberlain*. Hamden: Arcon Books. [In English].
23. Overy, R. (2009). *The road to war*. London: Vintage Books. [In English].
24. Haruk, A. (2013). *Francuzskie istrebiteli Vtoroj Mirovoj*. Moskva: Yauza. [In Russian].
25. Mokryk, R. (2024). *Cheski istorii XX stolittia*. Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
26. Serednytskyi, Ya. (2016). *Pavlo Shandruk. Veresneva kampaniia 1939 roku*. Ternopil: Mandrivets. [In Ukrainian].
27. Gromyko, A. (ed.) (1985). *Diplomaticeskij slovar v 3 tomakh. T. II. K-R*. Moskva: Nauka. [In Russian].
28. Zapis utrennego zasedaniya voennikh missii SSSR, Anglii i Frantsii. 13 avgusta 1939 g. *SSSR v borbe za mir nakanune vtoroi mirovoi voini (sent. 1938-avgust 1939 gg.): Dok. i materialy.* (1971). Moskva: Politizdat. [In Russian].
29. Zapis vechernego zasedaniya voennikh missii SSSR, Anglii i Frantsii. 13 avgusta 1939 g. *SSSR v borbe za mir nakanune vtoroi mirovoi voini (sent. 1938-avgust 1939 gg.): Dok. i materialy.* (1971). Moskva: Politizdat. [In Russian].
30. Moskovskie peregovory 1939. *Bolshaya rossiiskaya entsiklopediya*. [Online]. Available from: https://old.bigenc.ru/world_history/text/2233349 [In Russian].

31. Zapis zasedaniya voennikh missii SSSR, Anglii i Frantsii. 14 avgusta 1939 g. SSSR v borbe za mir nakanune vtoroi mirovoi voini (sent. 1938-avgust 1939 gg.): Dok. i materialy. (1971). Moskva: Politizdat. [In Russian].
32. Stalin, I. (1997). Sochineniya. T. 14. Moskva: Izdatelstvo "Pisatel". [In Russian].

Lytvyn V., Cherevko O. Reasons of the Failure of the Triple Alliance Negotiations 1939 in Soviet Propaganda: an Attempt of Deconstruction.

The article examines the course of the Moscow parleys 1939 (also known as triple alliance negotiations) between representatives of Great Britain, France and the USSR which goal was the signing a military convention between these countries. In Soviet and Russian historiography, the blame for the failure of the parleys is traditionally laid at the feet of Britain and France. A similar view is represented in Soviet, Russian, and even Ukrainian encyclopaedias, which point to the role of French Prime Minister Edouard Daladier as a person who deliberately sabotaged the negotiations. Nevertheless, the analysis of archival sources has refuted the Soviet falsification about Edouard Daladier's sabotage of the Moscow parleys. The politician's personal interest in cooperation with the USSR, his attempts to establish diplomatic contacts between the countries in the interwar period, and the behaviour of his emissary, General Aimé Dumenc, suggest that the real reasons for the failure of the negotiations were deliberately falsified and distorted. A careful analysis of the geopolitical and military situation in which Great Britain and France found themselves in 1939 shows that these countries were interested in signing a military convention with the USSR to counteract the expansionist policies of Germany and Italy, and the study of the transcripts of the negotiations allows us to conclude that the Western countries were serious about their intentions to enter into a military alliance with the USSR. Instead, the USSR representatives showed an excessive interest in obtaining the right to pass their troops into Poland and Romania. It was the inability to meet this demand that led to the failure of the Moscow parleys. Obviously, the Soviet Union, in an attempt to shift the responsibility for the failure of the negotiations and to avoid responsibility for its alliance with the aggressor, which was formalised in the Molotov-Ribbentrop Pact and its secret protocol, tried to blame France and Great Britain. The study of the Ukrainian encyclopaedic editions of the Independence era has shown that their compilers paid inadequate attention to the personalities of leading political figures of the interwar period and abused the citation of Soviet ideologically biased publications.

Keywords: *diplomacy, interwar period, Moscow parleys 1939, Triple alliance negotiations, Edouard Daladier, Aimé Dumenc, Reginald Drax, Kliment Voroshilov.*

Надійшла до редколегії: 18.12.2025

Прийнята до друку після рецензування: 29.01.2026

Дата публікації: 26.03.2026

УДК 94(73):94(317)141.312(2025)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33-6>

Кудряченко А.І.

<http://orcid.org/0000-0002-3833-989X>

Мартинов А.Ю.

<http://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЄВРОАТЛАНТИЧНИХ ВІДНОСИН ЗА 47-го ПРЕЗИДЕНТА США ДОНАЛЬДА ТРАМПА

У статті висвітлені тенденції трансформації відносин між Європейським Союзом і США за 47-го президента США Дональда Трампа. Євроатлантичні відносини вже не є пріоритетом для Сполучених Штатів, чий інтереси дедалі більше зосереджуються на Західній півкулі та Індійсько-Тихоокеанському геополітичному просторі. Показані основні ідеологічні, геополітичні та економічні протиріччя, з якими стикаються Європейський Союз та США. Висвітлені відмінності між ліберальним європейським проектом інтеграції і консервативно-популістським трампістським трендом «Make America great again». **Методологічна основа** статті ґрунтується на компаративістському дослідженні сучасних політичних процесів в Європейському Союзі і США. **Наукова новизна.** Адміністрація Дональда Трампа зробила ставку на підтримку європейських скептиків у країнах Євросоюзу та демонтажу ліберального проекту європейської інтеграції. Показані межі можливого компромісу та виведення трансатлантичних відносин із кризи. У **висновках** зазначається, що історичний виклик відносинам між Євросоюзом і США є закономірним наслідком зміни політичної парадигми розвитку Сполучених Штатів із ліберальної на консервативно-популістську.

Ключові слова: Гренландія, Європейський Союз, євроатлантичні відносини, ліберальний проект європейської інтеграції, європейський скептицизм, Сполучені Штати Америки, Трамп.

Актуальність статті обумовлена динамічними змінами, які впродовж 2025-2026 років відбулися у відносинах між Європейським Союзом і США. Прихід США в Європу після 1945 р. не лише захистив Старий континент в умовах «холодної війни» та міжблокового протистояння, а й сприяв започаткуванню процесу європейської інтеграції. В міру успіху зазначеного процесу США почали розглядати ЄС як конкурента, особливо після введення в готівковий обіг 2002 р. спільної європейської грошової одиниці євро. Історично 250 років тому США 1776 р. позиціонували себе як антитезу Старому порядку в Європі з його авторитарною ієрархією та відсутністю релігійної свободи. Після Великої французької революції 1789-1799 рр. США кожного разу успішно користались послабленням Європи. В 1804 р. за безцінь США купили у Наполеона Бонапарта Луїзіану. Революція 1848 р. і голод в Ірландії відкрив США для європейських емігрантів. Дві світові війни, нацизм і комунізм розділили і послабили Європу, натомість зробили США лідером західного світу. Європа

комфортно почувалась під американським військово-політичним захистом та не відчувала потреби послідовно розвивати власний оборонний потенціал. США відіграли ключову роль у завершенні «війн за спадок» колишньої Югославії (Дейтонські угоди 1995 р. та проголошення незалежності Косово 2008 р.). Війна проти світового тероризму після 11 вересня 2001 р. консолідувала ЄС і США, але вже війна в Іраку 2003 р. розколола ЄС щодо законності інтервенції з метою зміни режиму Саддама Хусейна. За 44-го президента Барака Обама (2008-2016) здавалося, ЄС і США повернулись до гармонійних євроатлантичних відносин. Але вже 45-й президент США Д. Трамп (2016-2020) поставив питання більшої відповідальності ЄС за власну безпеку. Коливання в розвитку євроатлантичних відносин тривали за 46-го президента США Дж. Байдена (2021-2024), коли здавалося, що «Америка повернулася» і настав час нового атлантизму. Однак за 47-го президента США Д. Трампа криза євроатлантичних відносин вийшла на якісно новий рівень.

Метою статті є аналіз причин і перших наслідків трансформації євроатлантичних відносин між Європейським Союзом і США.

Огляд наукової літератури. Інструменти зовнішньої політики США у контексті відносин між американськими інститутами влади: Президентом, Конгресом, Верховним Судом США показані у сімнадцятому виданні фундаментальної праці «Американська система влади. Повноваження і мета». У монографії зазначається як ідеалісти вважають, що зовнішня політика США повинна мати вищу мету, ніж просто переслідування інтересів, а Сполучені Штати мали би вдаватися до сили лише як крайнього засобу [1, с. 867]. Ці коливання між ідеалізмом і реалізмом тривають впродовж 250-річної історії США. «Історія президентських виборів у США» В. Миленко не лише розповідає про те, як влаштована і функціонує американська політична система, а й дозволяє побачити місце зовнішньополітичних тем загалом і відносин з Європою, зокрема, в політичній боротьбі за владу в США. Відмінним було ставлення до України. Тиск на президента В. Зеленського був серед причин невдалої спроби імпічменту Д. Трампу за його 45-го президентства [4, с. 293]. Справжній ідеологічний розкол американського суспільства автор В. Миленко пов'язує із президентськими виборами 2020 року [4, с. 296].

Стратег і практик американської зовнішньої політики Генрі Кіссінджер писав, що європейська інтеграція після Другої світової війни стала «наріжним каменем нового європейського порядку» [3, с.91]. Автор песимістично прогнозував, «якщо Сполучені Штати у сфері політики, економіки і оборони відокремляться від Європи, то стануть геополітичним островом біля берегів Євразії, а сама Європа може перетворитися на придаток до Азії і Близького Сходу» [3, с. 99].

Іншої точки зору дотримується призначений у грудні 2024 р. на посаду заступника міністра оборони США з політичних питань Елбрідж Колбі онук колишнього директора ЦРУ (1973-1976) Уїльяма Колбі. На думку Е. Колбі, яку

він розгорнуто аргументував у монографії «Стратегія заперечення. Американська оборона в епоху конфлікту між великими державами» (2022), головним викликом для США є Китай, тому заради протистояння йому потрібно обмежити американські зобов'язання в інших регіонах земної кулі, включно з Європою [10, р. 202]. Тобто виходить, що розворот Трампа щодо Європи це не випадок, чи зла воля особистості, а об'єктивна тенденція. Незалежно від оціночних суджень необхідно визнати, що Д. Трамп на другий президентський термін прийшов із власною командою, стратегічним баченням майбутнього та політичною волею рухатись до нього. Всього цього не було у Демократичної партії США, яка власне тому в листопаді 2024 р. й програла вибори.

Виклад основного матеріалу. Відносини зі США традиційно вважались в 1990-ті рр. спільним глобальним лідерством [2, с. 119]. Здавалося, що поразка Д. Трампа в 2020 р. повернула нормалізацію в трансатлантичні відносини за адміністрації 46-го президента США Дж. Байдена. Однак навіть впродовж 2021-2024 рр. не було подолано негативний спадок 45-го президента США Д. Трампа, який він залишив відносинам між США та ЄС. Зокрема, сторони не повернулись до реалізації проекту створення трансатлантичної зони вільної торгівлі. Пандемія 2020-2022 рр. зробила неможливим повернення до ідеї 44-го президента США Барака Обами щодо створення трансатлантичної зони вільної торгівлі. Потім масштабування російської агресії проти України в 2022-2026 рр. зробило пріоритетом зміцнення Північноатлантичного альянсу. Однак за короткий час вирішити це завдання не вдалося. Ліберальні європейські еліти не побачили справжній масштаб ідеологічного повороту в США від ліберального-консерватизму та лівого лібералізму до радикального консервативного популізму. Хоча в самому ЄС такий поворот здійснила ще в 2010-х рр. Угорщина на чолі з В. Орбаном, еліти країн «ядра» європейської інтеграції, такі як Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди більше уваги приділяли створенню страхових механізмів від приходу до влади власних правих популістів, умовних «європейських трампістів». В Німеччині мова йде про партію «Альтернатива для Німеччини». У Франції це «Національне об'єднання», в Італії «Північна Ліга», в Нідерландах «Партія свободи», в Бельгії «Новий фламандський альянс» (її лідер Барт де Вевер прем'єр-міністр з 3 лютого 2025 р.). Ці тенденції давали підстави адміністрації Д. Трампа вважати, що можливо замінити в країнах Євросоюзу ліві ліберальні еліти на ідеологічні більш близькі право-популістські контр-еліти. Це може бути стратегічним завданням євроатлантичної політики 48-го президента США, який він представлятиме трампістський ідеологічний сегмент.

В науковій літературі помітною є тенденція до поглибленого аналізу «несподіваного» ідеологічного розколу між лібералами і консерваторами, який відбувається, починаючи з 2010-х років. Ф. Фукуяма звернув увагу на сучасні протиріччя лібералізму в умовах відкритого інформаційного суспільства, яке

стало цифровим. Передусім ці протиріччя обумовлені тим, що прогресивні ліві відмовляються визнавати реальне різноманіття суспільств. Ідеологічний розкол ставить під питання неупередженість держави, тобто рівності громадян без огляду на особистості чи зв'язки з політиками. Популісти побоюються федералізму (за європейською термінологією субсидіарність) і наполягають на передачі влади на найнижчі рівні правління. Захист свободи слова з відповідним розумінням потреби обмежень у висловлюваннях, судячи з лютневої 2025 р. промови віце-президента США Д. Венса на «Мюнхенській конференції з питань міжнародної безпеки» маркером ідеологічних відмінностей між США та ЄС. Визнання примату індивідуальних прав над правами культурних груп також стало для правих консерваторів сумнівною темою. Перша поправка до американської конституції мала на меті захищати свободу віросповідання, а не свободу громадян від релігії [6, с. 138]. Ліві ліберали сприймають консерваторів як реакціонерів, упереджених щодо гендерної чи расової інклюзивності. Британський консервативний ідеолог Р. Скрутон шукає відповіді на питання, як бути консерватором. Він визначає консервативні цінності, такі як мир, свобода, закон, ввічливість, громадянський дух, безпека власності й родинного життя [5, с. 9]. Системним опонентом цих цінностей автор вважає іслам, який ставить релігію над національною приналежністю як маркера ідентичності.

Публічними проявами цих протиріч стали виступи на «Мюнхенській конференції з питань міжнародної безпеки» в лютому 2025 р. віце-президента США Дж. Венса і в лютому 2026 р. державного секретаря М. Рубіо. У першому випадку мова йшла про різне розуміння цінностей демократії і свободи слова. У другому випадку наголошувалось на, зважаючи на 250-річчя декларації незалежності США, європейських витоках Сполучених Штатів, та важливості Європи як сильного союзника.

Обрання німецького канцлера Ф. Мерца майже збіглося в часі з інавгурацією 47-го президента США Д. Трампа. Це був час, коли США радикально переглядали роль і місце євроатлантичної співпраці в ієрархії своїх інтересів. Генрі Кіссінджер писав, що американську амбівалентність описав колишній державний секретар Дж. Шульц: «Американці, будучи моральним народом, бажають, щоб їхня зовнішня політика відображала цінності, які ми сповідуємо як нація. Але американці, будучи практичним народом, також хочуть, щоб їх зовнішня політика була ефективною» [3, с. 326]. Трамп орієнтований саме на ефективність, особливо у бізнесових розрахунках.

Коментуючи перспективу канцлерства Ф. Мерца, колишній словацький прем'єр-міністр Мікулош Дзурінда зазначав, що Мерц був найбільш проамериканським німецьким політиком, але за президентства Д. Трампа навіть він вимушений домагатись більшої автономії Євросоюзу у військовій сфері [9, с. 1]. Також ЄС сподівається на більшу автономію і в сфері ідеології. Яскравий приклад такої потреби становить феномен «темного просвітництва».

«Сірий кардинал трампізму» бізнесмен Силіконової долини Пітер Тіль німець, який народився у Франкфурті та емігрував до США. Його приклад доводить, що необмежений німецький розум може заглибитись до інтелектуальної девіації у вигляді «темного просвітництва», адепти якого виступають проти соціального егалітаризму, проти нелегальної міграції, за традиційні гендерні ролі. Зокрема, П. Тіль визнає, що лібертаріанці не можуть перемогти, поки голосувати на виборах можуть жінки і люди з високими інтелектуальними здібностями. Рух вважається предтечою нових правих.

Ф. Мерц мав дати відповідь на твердження трампістів, що Європа і Німеччина здійснюють культурне самогубство, відкривши кордони міграції представників інших культур [14, s. 2]. На тлі соціокультурних розбіжностей актуалізувались торговельні протиріччя. 27 березня 2025 р. на тлі коаліційних переговорів у Німеччині президент США Д. Трамп підписав указ про введення митних тарифів на німецькі автомобілі. 3 квітня 2025 р. Трамп ввів 20% митні тарифи проти товарів ЄС. За підрахунками «Інституту німецької економіки» збитки для ФРН від нових тарифів становитимуть до 200 млрд. євро. Тоді як боргові зобов'язання на оборону та модернізацію інфраструктури мали становити до 500 млрд. євро.

7 квітня 2025 р. на тлі падіння курсу акцій у світі Трамп почав торги щодо протекціоністських митних тарифів із Ізраїлем, Індією, В'єтнамом. Євросоюзу пропонувалась угода щодо вільної торгівлі на умовах преференцій для США. Трамп передумовою цього називав виплату 350 млрд. доларів Сполученим Штатам. Трампісти звинувачували німецькі засоби масової інформації в упередженій позиції щодо політики Трампа, якого позиціонували як консервативного революціонера [7, s. 1].

30 квітня 2025 р. виповнилося 100 днів другого президентського терміну Дональда Трампа. Німецькі експерти головним досягненням вважали поглиблення розколу американського суспільства [11, s. 2]. Формування нового валютного порядку передбачало повернення золотого стандарту, що ставило питання долі німецького золотого запасу, який зберігається у США.

6 травня 2025 р. Ф. Мерц був обраний на посаду канцлера ФРН тільки з другої спроби та закликав адміністрацію Д. Трампа не втручатися у німецьку внутрішню політику, роблячи ставку на партію «Альтернатива для Німеччини» [20, s. 1]. Трамп намагався замінити європейські ліберальні еліти на національно-консервативні еліти. Німецькі економічні експерти були стурбовані тим, що тарифна політика Д. Трампа в 2025 р. приведе світову економіку до стагнації. Напередодні саміту «великої сімки» в Канаді канцлер Ф. Мерц опублікував статтю в американській ліво ліберальній газеті «New York Times», присвячену критиці партії «Альтернатива для Німеччини» [19, s. 1]. 23 травня 2025 р. Трамп анонсував запровадження з 1 червня 2025 р. 50% митних тарифів на торгівлю з країнами Європейського Союзу, потім переніс цю дату на липень. 28 травня 2025 р. міністр закордонних справ ФРН Й. Вадефуль

готувався до свого першого на посаді візиту у Вашингтон на день народження державного секретаря США М. Рубіо [22, s. 1]. Верховний Суд США зупинив митні тарифи Трампа. Міністр закордонних справ ФРН Й. Вадефуль у США запевнив, що Німеччина не домагається воєнної поразки Росії в Україні. США були не проти того, аби Євросоюз виснажив себе війною з Росією.

5 червня 2025 р. у Вашингтоні відбулась перша зустріч канцлера Ф. Мерца і президента США Д. Трампа. Обговорювались протиріччя щодо торгівлі. Мерц подарував Трампу копію свідоцтва про народження його дідуся в Баварії [16, s. 2]. Прес-конференція Мерца і Трампа відбулася на тлі публічної сварки Д. Трампа та І. Маска, який критикував президентські економічні ініціативи. Маск погрожував створити третю партію. Фактично американське Big-Tech був невдоволений популізмом Трампа в політиці.

Трамп 7-9 червня 2025 р. придушив протести в Лос-Анджелесі проти депортації нелегальних біженців, що суттєво відрізняло його політику щодо мігрантів від політики Ф. Мерца. За результатами візиту Мерца в США стало зрозуміло, що додаткові мита не перешкоджають експорту німецької сталі до США. Трамп повністю переклав на Європу відповідальність за недопущення поразки України в російсько-українській війні. Тривали важкі переговори з Євросоюзом щодо митних тарифів, які ховали ідею трансатлантичної зони вільної торгівлі, яку просували демократи Б. Клінтон і Б. Обама, але реалізувати яку не наважився Дж. Байден [12, s. 1]. Німецькі експерти досліджуючи специфіку взаємодії з Трампом, згадали, що фінський президент А. Стубб знайшов підхід до 47-го президента США тим, що теж грає у гольф.

4 липня 2025 р. палата представників услід за сенатом прийняла «One Big beautiful Bill Act» податкову реформу Трампа, яка скасувала медичне страхування для 16 млн. американців. Німецькі ліберальні економісти вважали, що зазначена реформа могла стимулювати зростання американської економіки, навіть ціною ліквідації залишків соціальної держави, адже за таку не можна вважати скасування податків з «чайових». Пільги великому капіталу вводились безстроково, а пільги пересічним платникам податків до 2027 року [17, s. 1]. У відповідь Ілон Маск заявив про намір створити «Американську партію». За політичну історію США чимало спроб організувати «третю партію» зазнавали фіаско. На фоні успіху з податковою реформою США погодились продовжити переговори з ЄС щодо митних тарифів до 1 серпня 2025 року. Німецькі експортери зазначали, що немає потреби укладати «митну угоду» з Трампом за будь-яку ціну [13, s. 1].

Німецькі експерти у сфері оборони були стурбовані наміром Трампа переглянути присутність ядерної зброї в Європі. Намітились розбіжності між ЄС і США щодо принципів поділу виняткових економічних зон морського шельфу. В середині липня 2025 р. адміністрація Д. Трампа анонсувала збільшення з 1 серпня на 30% митних тарифів на імпорту із країн ЄС не тільки автомобілів, сталі, алюмінію, а й інших товарів. Скептики звинувачували

Європейську комісію у помилковій тактиці ведення тарифних переговорів, яка спиралася на правила «Світової організації торгівлі», яку Трамп де-факто поховав.

14 липня 2025 р. Трамп анонсував продаж зброї Європі, яка має її надавати Україні. Показово, що німецькі експерти вважали конфлікт щодо призначення нових суддів Конституційного суду ФРН ознакою розколу у німецькому суспільстві, наприклад, щодо питання абортів, нагадує аналогічний розкол в американському суспільстві. 27 липня 2025 р. у Шотландії, де Трамп грав у гольф, голова Європейської комісії Урсула фон дер Ляйєн підписала торговельну угоду, яка викликала суперечливу реакцію капітанів німецької економіки. Експорт США в ЄС без мит. Експорт ЄС в США на 15% митах. ЄС має інвестувати в США 600 млрд. дол., та купити нафти і газу в США на 750 млрд. доларів. Ліберальні економісти зазначали, що політика митних тарифів не тільки ховає «Світову організацію торгівлі», а й загрожує інфляцією у США та втратою лідерських позицій у світі. Німецькі аналітики нагадували, що Трамп веде культурні війни навіть у Пентагоні, звідки видавлювались представники сексуальних меншин [18, s. 2].

15 серпня 2025 р. в Анкориджі відбулися переговори Трампа і Путіна. Трамп не досяг згоди на припинення вогню. Канцлер Ф. Мерц висловив оптимізм, що США залишаються на боці Європи в питанні підтримки України [21, s. 2]. 18 серпня 2025 р. у Вашингтоні відбулися переговори Д. Трампа, Урсули фон дер Ляйєн, М. Рютте, А. Стубба, Ф. Мерца, Е. Макрона, Дж. Мелоні, К. Стармера, В. Зеленського щодо гарантій безпеки для України. Війна йшла не просто на кордоні Європи, а в самій Європі, але Трамп позиціонував себе лише як посередник.

1 жовтня 2025 р. стався шатдаун, адже демократи і республіканці не домовились щодо бюджету на 2026 рік. 30 жовтня 2025 р. Трамп обговорив торговельну війну з Сі Цзінпіном. Китай, завдяки фактору рідкоземельних металів, мав потужний інструмент впливу на США. 11 листопада 2025 р. демократи і республіканці припинили шатдаун та відновили до 31 січня 2026 р. фінансування державних структур. Спочатку шатдаун дав можливість Трампу припинити соціальні програми та звільнили чиновників. Потім його рейтинг впав і республіканці програли вибори в низці штатів.

Наприкінці листопада 2025 р. поглибилися розбіжності між США та ЄС щодо умов завершення російсько-української війни. ЄС бажав продовження війни, аби стримувати в Україні російську загрозу. На початку грудня 2025 р. переговори зазнали невдачі. 7 грудня 2025 р. була опублікована нова стратегія національної безпеки США, яка наголошувала на ідеологічних розбіжностях між трампізмом та європейським лібералізмом. Це вітав Кремль. Туск обурювався, що Трамп більше не вважає Євросоюз найближчим союзником США. Навпаки, Трамп, як і Путін, вважав бажаним послаблення і гіпотетичний розпуск Євросоюзу. Наскільки це реалістично, покаже час.

До 47-го президентства США Д. Трампа Європейський Союз і США підійшли з різними статистичними показниками. Середня тривалість життя в ЄС 82 роки, у США 78 років. Смертність малюків ЄС 3,3 США 5,6 на тисячу народжених. Борг до ВВП ЄС 81%, США 120%. Борг студентів ЄС немає, США 40 тис. доларів, у в'язницях на тисячі осіб ЄС 111 чоловік, у США 531 чоловік. Працюючих жінок в ЄС 71%, США 57%. Валовий внутрішній продукт 27 країн членів Євросоюзу у 2025 р. складав 19,5 трильйонів євро. Німеччина 5,1 трильйон, Франція 3,6 трильйонів, Італія 2,65 трильйонів, Іспанія 1,85 трильйони, Нідерланди 1,75 трильйонів, Польща 1 трильйон 53 мільярди, Бельгія 662 мільярди, Швеція 609 мільярдів, Ірландія 561 мільярд, Австрія 516 мільярдів, Данія 442 мільярди, Румунія 435 мільярдів, Чехія 323 мільярди, Фінляндія 306 мільярдів, Португалія 303 мільярди, Греція 253 мільярди, Угорщина 219 мільярди, Словаччина 143 мільярди, Болгарія 128 мільярдів. Люксембург 92 мільярди, Хорватія 90 мільярдів, Литва 83 мільярди, Словенія 73 мільярди, Латвія 46 мільярдів, Естонія 43 мільярди, Кіпр 35 мільярдів, Мальта 24 мільярди євро.

На Мюнхенській конференції з питань міжнародної безпеки 2026 р. від демократів був губернатор Каліфорнії Г. Ньюсом, який висунув утопічну мету вступу цього штату в ЄС. Під тиском Трампа про вступ в ЄС мріють канадські ліберали. Це більш реалістично, адже Канада має на острові Ганс поблизу Гренландії спільний сухопутний кордон із Данією. Але такі інтелектуальні спекуляції є досить далекими від політичного реалізму.

Помітними є відмінності між жорстким політичним реалізмом Трампа та складною еволюцією ліберально-ціннісних орієнтирів зовнішньої політики Євросоюзу, попри всі протиріччя формування спільної зовнішньої політики ЄС. Міжнародне право є додатком до існуючого світового порядку. А цього усталеного світового порядку якраз не було. Після успішного захоплення президента Венесуели Н. Мадуро державний секретар США М. Рубіо пропонував Данії переговори про купівлю Гренландії.

Переговори «коаліції бажаючих» у Парижі 6 січня 2026 р. показали, що Франція, Британія, Німеччина не мають великих військово-технічних можливостей для дій в Україні без участі США. Мерц визнавав, що без згоди Росії неможливо розмістити міжнародні миротворчі сили на території України.

10 січня 2026 р. міністр закордонних справ ФРН Й. Вадефуль у Вашингтоні провів переговори з державним секретарем США М. Рубіо. Позиції сторін були різними щодо Гренландії, щодо угоди ЄС зі спільним ринком країн Латинської Америки (Меркосур). Наприкінці січня 2026 р. ФРН відмовилась від ідеї купівлі американських винищувачів F-35 [8, s. 1]. Німеччина відмовилась від участі у «Раді миру для сектору Газа», вбачаючи в цьому намір Трампа стати президентом Всесвіту. ФРН наголошувала, що для мирного процесу є ООН. Трамп відмовився фінансувати ООН.

На початку лютого 2026 р. німецькі експерти обговорювали можливість незалежності цифрового євро від американської фінансової системи. Адміністрація президента США Д. Трампа підтримала збирання підписів за проведення референдуму щодо відокремлення провінції Альберта від Канади. Один із керівників партії «Альтернатива для Німеччини» Т. Хруппалла дискутував з приводу того, чи має Трамп стратегію щодо ФРН [16, s. 1] 14 лютого 2026 р. державний секретаря США М. Рубіо виступив на Мюнхенській конференції з питань міжнародної безпеки. Він закликав до реформування ООН. США потрібні сильні союзники.

Зважаючи на претензії Трампа на контроль щодо Гренландії, Ісландія вирішила відновити перервані в 2013 р. переговори про вступ до Європейського Союзу. Інша справа, що розширення ЄС, а черга туди велика, не на часі. Адже левова частка ресурсів ЄС мають найближчими роками йти на відновлення оборонного потенціалу, а не на тривале фінансування прийому нових держав-членів.

Висновки. США за президентства Д. Трампа більше не є зразком експорту демократичних стандартів. Сполучені Штати на рівні стратегічних документів перейшли до пріоритетності Індійсько-Тихоокеанського регіону над євроатлантичним регіоном. США за Трампа збираються сприяти зміні європейських ліберальних еліт на правих популістів. Позначились ідеологічні розбіжності між європейськими лібералами та американськими консерваторами. Трамп проти «DEI цензури» (diversity, equity, inclusion різноманітність, рівність, інклюзія) внаслідок чого Канада, Велика Британія, Австралія запровадили заборону доступу у соціальні мережі до 16 років, аби наступне покоління виборців не отримувало «неправильну» право-консервативну політичну пропаганду.

Помітний вплив на трансатлантичні відносини мають дві електоральні кампанії. Перша пов'язана з парламентськими виборами в Угорщині 12 квітня 2026 р., від яких залежить збереження або втрата влади В. Орбана. Він є ключовим європейським союзником Д. Трампа. Друга електоральна кампанія пов'язана з проміжними виборами палати представників і сенату 3 листопада 2026 року. Втрата більшості в палаті представників погрожує закінченням «імперського» президентства Д. Трампа, якому в такому випадку доведеться рахуватися з думкою демократів як з внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних питань.

Відкритим є питання: Чи можливою є перспектива зміцнення трансатлантичних зв'язків? Відповідь полягає у передумовах, які лежать у основі стратегічних підходів сторін, та прагнень їх очільників щодо ідеологічних засад та чи збережеться прірва такою великою, як це постає нині. Необхідно взяти до уваги, що США і Європа належать до єдиної християнської цивілізації, складові якої були досить тісно пов'язані раніше і ця прихильність зберігається й нині. Проте все це, як впливає із сучасної практики, що

найменше не виключає внутрішню цивілізаційну конкуренцію. Відтак неможливо однозначно стверджувати, коли це може бути. Адже малоімовірною є можливість одночасно слідкувати за змістом певного історичного процесу та за графіком його розгортання.

Список використаних джерел та літератури

1. Лові Т. Дж., Гінзбер Б., Шепсл К. А., Ансолабігір С., Ган Г. Американська система влади: повноваження і мета. 17-те видання. Львів: Літопис, 2024. 960 с.
2. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції. К.: К.І.С., 2006. 696 с.
3. Кіссінджер Г. Світовий порядок. К.: Наш формат, 2025. 400 с.
4. Миленко В. Історія президентських виборів у США. К.: Раціо, 2024. 336 с.
5. Скрутон Р. Як бути консерватором. К.: Наш формат, 2024. 232 с.
6. Фукуяма Ф. Лібералізм і його протиріччя. К.: Наш формат, 2023. 192 с.
7. Asch R. Donald Trump als Revoltierender Cäsar. *Cicero*. 27 April 2025. URL: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/kulturkampf-in-den-usa-donald-trump-als-revoltierender-casar>
8. Drexel R. Deutschland sollte keine weiteren F-35 Flugzeuge in den USA kaufen. *Cicero*. 24 Januar 2026. URL: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/kampfflugzeug-f-35-bundeswehr-100.html>
9. Dzurinda M. Mission Führungspersönlichkeit. *Cicero*. 24 Februar 2025. URL: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/friedrich-merz-nach-der-bundestagswahl-mission-fuehrungspersoenlichkeit>
10. Colby E. The Strategy of Denial. American Defense in the Age of Great Power Conflict. Yale University Press, 2022. 384 p.
11. Engel G. Die gespaltenen Staaten von Amerika. *Tagesschau*. 29.04.2025. URL: <https://www.tagesschau.de/ausland/amerika/trump-100-tage-bilanz-100.html>
12. Friedman G. Wie Donald Trump globale Politik neu verhandelt. *Cicero*. 1 Juli 2025. URL: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/schocktherapie-als-staatskunst-wie-donald-trump-globale-politik-neu-verhandelt>
13. Johannssen Ph. Deutsche Exporteure: Kein Zoll-Deal mit Trump um jeden Preis. *FAZ*. URL: <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/trumps-zolle-im-liveticker-deutsche-exporteure-kein-zoll-deal-mit-trump-um-jeden-preis-faz-110405237.html>
14. Knauss F. Deutschland sollte J.D. Vance und seine Warnungen ernst nehmen. *Cicero*. 17 Marz 2025. URL: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/kulturellen-selbstmord-deutschland-sollte-jd-vance-und-seine-warnungen-ernst-nehmen>
15. Krischke B. Als Gastgeschenk für Trump hatte der Bundeskanzler ein besonders document im Gepäck. *Cicero*. URL: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/merz-trifft-trump-als-gastgeschenkt-hatte-merz-ein-besonders-document-im-gepack>
16. Krischke B. Ist Trump ein Vorbild fuer Deutschland? *Cicero*. 9 Februar 2026. URL: <https://www.cicero.de/kultur/tino-chrupalla-bei-careen-miosga-trump>
17. Kopfmacher K. Warum Trumps Steuergesetz keine Katastrophe für die USA ist. *Cicero*. URL: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/big-beautiful-bill-warum-trumps-steuergesetz-keine-katastrophe-fur-die-usa-ist>
18. Kühn O. Trumps Kulturkrieger im Pentagon. *FAZ*. 22.08.2025. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/usa-unter-trump/signalgate-bericht-ueber-pete-hegsegh-erwartet-110647961.html>
19. Marquier A. Kanzler der Ostküsten Herzen. *Cicero*. URL: <https://www.cicero.de/innenpolitik/friedrich-merz-der-new-york-times-kanzler-der-ostkuesten-herzen>

20. Merz ruft Trump Regierung auf, sich aus deutscher Innenpolitik herauszuhalten. *Deutschlandfunk*. 23.05.2025. URL: <https://www.deutschlandfunk.de/merz-ruft-trump-regierung-auf-sich-aus-deutscher-innenpolitik-herauszuhalten-100.html>
21. Merz: «Amerika bleibt an Bord auch für die Zeit danach». *FAZ*. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/ukraine/ukraine-liveticker-merz-amerika-bleibt-an-bord-auch-fuer-die-zeit-danach-110172806.html>
22. Wyssuma M. Europa und USA sind bereit, die „Sanktionsschrauben“ anzuziehen. *FAZ*. 28.05.2025. URL: <https://www.faz.net/aktuelle/politik/ausland/wadephul-zu-heiklen-antrittsbesuch-in-washington-110503563.html>

References

1. Lovi, T. Dzh., Hinzber, B., Shepsl, K. A., Ansolabihir, S., Han, H. (2024). *Amerykans'ka systema vldy: povnovazhennya i meta*. L'viv: Litopys. [In Ukrainian].
2. Daynen D. (2006). *Dedali mitsnshyy soyuz. Kurs yevropeys'koyi intehratsiyi*. Kyiv: K.I.S. [In Ukrainian].
3. Kissindzher, H. (2025). *Svitovyy poryadok*. Kyiv: Nash format. [In Ukrainian].
4. Mylenko, V. (2024). *Istoriya prezident-s'kykh vyboriv u SSHA*. Kyiv: Ratsio. [In Ukrainian].
5. Skruton, R. (2024). *Yak buty konservatorom*. Kyiv: Nash format. [In Ukrainian].
6. Fukuyama, F. (2023). *Liberalizm i yoho protyrichchya*. Kyiv: Nash format. [In Ukrainian].
7. Asch, R. (2025, 27 April). Donald Trump als Revoltierender Cäsar. *Cicero*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/kulturkampf-in-den-usa-donald-trump-als-revoltierender-casar> [In German].
8. Drex1, R. (2026, 24 Januar). Deutschland sollte keine weiteren F-35 Flugzeuge in den USA kaufen. *Cicero*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/kampfflugzeug-f-35-bundeswehr-100.html> [In German].
9. Dzurinda, M. (2025, 24 Februar). Mission Führungspersönlichkeit. *Cicero*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/friedrich-merz-nach-der-bundestagswahl-mission-fuehrungspersonlichkeit> [In German].
10. Colby, E. (2022). *The Strategy of Denial. American Defense in the Age of Great Power Conflict*. Yale University Press. [In English].
11. Engel, G. (2025.29.04). Die gespaltenen Staaten von Amerika. *Tagesschau*. [Online]. Available from: <https://www.tagesschau.de/ausland/amerika/trump-100-tage-bilanz-100.html> [In German].
12. Friedman, G. (2025, 1 Juli). Wie Donald Trump globale Politik neu verhandelt. *Cicero*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/schocktherapie-als-staatskunst-wie-donald-trump-globale-politik-neu-verhandelt> [In German].
13. Johannssen, Ph. Deutsche Exporteure: Kein Zoll-Deal mit Trump um jeden Preis. *FAZ*. [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/trumps-zolle-im-liveticker-deutsche-exporteure-kein-zoll-deal-mit-trump-um-jeden-preis-faz-110405237.html> [In German].
14. Knauss, F. (2025, 17 Marz). Deutschland sollte J.D. Vance und seine Warnungen ernst nehmen. *Cicero*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/kulturellen-selbstmord-deutschland-sollte-jd-vance-und-seine-warnungen-ernst-nehmen> [In German].
15. Krischke, B. Als Gastgeschenk für Trump hatte der Bundeskanzler ein besonders document im Gepäck. *Cicero*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/merz-trifft-trump-als-gastgeschenkt-hatte-merz-ein-besonders-document-im-gepack> [In German].
16. Krischke, B. (2026, 9 Februar). Ist Trump ein Vorbild fuer Deutschland? *Cicero*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/kultur/tino-chrupalla-bei-caren-miosga-trump> [In German].
17. Kopfmacher, K. Warum Trumps Steuergesetz keine Katastrophe für die USA ist. *Cicero*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/aussenpolitik/big-beautiful-bill-warum-trumps-steuergesetz-keine-katastrophe-fur-die-usa-ist> [In German].

18. Kühn, O. (2025.22.08). Trumps Kulturkrieger im Pentagon. *FAZ*. [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/usa-unter-trump/signalgate-bericht-ueber-pete-hegsegh-erwartet-110647961.html> [In German].
19. Marquier, A. Kanzler der Ostküsten Herzen. *Cicero*. [Online]. Available from: <https://www.cicero.de/innenpolitik/friedrich-merz-der-new-york-times-kanzler-der-ostkuesten-herzen> [In German].
20. Merz ruft Trump Regierung auf, sich aus deutscher Innenpolitik herauszuhalten. (2025.23.05). *Deutschlandfunk*. [Online]. Available from: <https://www.deutschlandfunk.de/merz-ruft-trump-regierung-auf-sich-aus-deutscher-innenpolitik-herauszuhalten-100.html> [In German].
21. Merz: «Amerika bleibt an Bord auch für die Zeit danach». *FAZ*. [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/ukraine/ukraine-liveticker-merz-amerika-bleibt-an-bord-auch-fuer-die-zeit-danach-110172806.html> [In German].
22. Wyssuma, M. (2025.28.05). Europa und USA sind bereit, die „Sanktionsschrauben“ anzuziehen. *FAZ*. [Online]. Available from: <https://www.faz.net/aktuelle/politik/ausland/wadephul-zu-heiklen-antrittsbesuch-in-washington-110503563.html> [In German].

Kudriachenko A., Martynov A. The Transformation of Euro-Atlantic Relations under the 47th President of the United States, Donald Trump.

The article examines the trends in the transformation of relations between the European Union and the United States under the 47th President of the United States, Donald Trump. Euro-Atlantic relations are no longer a priority for the United States. The main ideological, geopolitical and economic contradictions that the European Union and the United States face are shown. The differences between the liberal European integration project and the conservative-populist Trumpist trend “Make America great again” are highlighted. The methodological basis of the article is based on a comparative study of modern political processes in the European Union and the United States. Scientific novelty. Donald Trump’s administration has relied on the support of European skeptics in the countries of the European Union and the dismantling of the liberal project of European integration. The conclusions note that the historical challenge to relations between the European Union and the United States is a natural consequence of the change in the political paradigm of the development of the United States from liberal to conservative-populist.

Keywords: *Greenland, European Union, euroatlantic relationship, liberal project of European integration, Euroscepticism, United State of America, Trump.*

Надійшла до редколегії: 20.02.2026

Прийнята до друку після рецензування: 11.03.2026

Дата публікації: 26.03.2026

УДК 327.5:327.8

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-33-7>

Курничник Р.І.

<https://orcid.org/0000-0002-3729-4968>

ЗМІЦНЕННЯ СХІДНОГО ФЛАНГУ НАТО ЯК ІНСТРУМЕНТ СТРИМУВАННЯ РОСІЙСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ ЗАГРОЗ

У статті досліджується процес зміцнення східного флангу НАТО як ключового інструменту колективної безпеки та стримування російсько-білоруських загроз у сучасних умовах. Після початку повномасштабної агресії Російської Федерації проти України у 2022 р., питання посилення оборонного потенціалу Альянсу на його східних рубежах набуло пріоритетного значення. У роботі проаналізовано еволюцію стратегічних підходів НАТО до регіону Центрально-Східної Європи, зокрема створення багатонаціональних батальйонних груп у Польщі та країнах Балтії, розгортання нових сил швидкого реагування, а також посилення військової присутності США та європейських союзників. Окрема увага приділена ролі Білорусі як воєнно-політичного сателіта Росії, яка надає власну територію для спільних навчань, розміщення військової інфраструктури та можливого розгортання ядерного озброєння.

У статті висвітлюється комплексна стратегія НАТО, що включає не лише військові, а й політико-дипломатичні, інформаційні та економічні заходи, спрямовані на протидію гібридним загрозам. Розглянуто питання модернізації системи протиповітряної та протиракетної оборони, посилення логістичних коридорів, інтеграції оборонних можливостей членів Альянсу, а також зміцнення партнерських відносин із країнами-партнерами, насамперед Україною.

Аналізується вплив воєнних навчань «Defender Europe», «Steadfast Defender 24» та «Захід» на баланс сил у регіоні, а також перспективи подальшого посилення східного флангу НАТО у відповідь на потенційні сценарії ескалації з боку Москви та Мінська. Автор доводить, що довгострокова безпека східного флангу НАТО залежить від здатності Альянсу забезпечити ефективне поєднання оборонної стратегії із проактивними заходами стримування.

Зроблено висновок, що політика НАТО у Центрально-Східній Європі спрямована на збереження стратегічної стабільності та запобігання новій масштабній війні на європейському континенті. Водночас, досвід України у протистоянні російській агресії демонструє необхідність системної інтеграції національних оборонних можливостей у ширший безпековий простір Альянсу.

Ключові слова: НАТО, російсько-українська війна, гібридна війна, російська агресія, Білорусь, Україна.

Після початку повномасштабної російської збройної агресії проти України у 2022 році концепція безпеки на східному фланзі НАТО зазнала кардинальної трансформації від декларативної політики «колективного захисту», до практичної моделі багаторівневої оборони та стримування російських загроз. Альянс уперше з часів Холодної війни розпочав формування цілісної системи

оперативного реагування, що поєднує військово-технічні, політичні й стратегічні компоненти. Відкриття постійних баз, ротаційне розміщення підрозділів союзників, посилення протиповітряної та протиракетної оборони, а також інтенсивні багатонаціональні навчання стали ключовими інструментами реалізації цієї стратегії.

Зміцнення східного флангу НАТО нині виконує не лише оборонну функцію, а й слугує елементом активного стримування – демонстрацією здатності й готовності колективних сил відповісти на будь-яку форму агресії. Особливе значення набуває адаптація Альянсу до нової природи загроз, які походять від російсько-білоруського воєнно-політичного тандему, що включає гібридні, кібернетичні, інформаційно-психологічні та енергетичні виклики. Саме їхнє поєднання потребує не лише кількісного нарощування військ, а й якісного оновлення стратегічного мислення переходу від статичної оборони до динамічного, проактивного формату колективної безпеки.

Найбільша увага у процесах модернізації колективної безпеки членів Альянсу, полягає у створенні мультинаціональних батальйонних угруповань на місцях (enhanced forward presence), ротаційних контингентів бригадно-еквівалентного рівня, а також сил високої готовності, які можуть бути підняті для підсилення (NATO Response Force/ Very High Readiness Joint Task Force). Разом вони утворюють багатопланову систему стримування, що поєднує постійну демонстрацію присутності з можливістю швидкого нарощування бойового складу [1].

Безпекова політика щодо ситуації на східному фланзі НАТО окреслює чіткі ролі для різних тактичних шаблів, що включають в першу чергу багатонаціональні батальйони угруповання (enhanced Forward Presence Battle Groups) – це так звані «точки опори», які мають стримувальний ефект завдяки постійній міжнародній присутності і розгалуженій інтеграції з місцевими силами. Національні бригади та підрозділи союзників забезпечують операційну глибину і покриття східного флангу, а сили NRF залишаються ресурсом стратегічного тяжіння, здатним за лічені дні забезпечити ударну міць там, де вона потрібна. Така стратегія робить стримування більш резистентним до гібридних загроз.

Основні передові сили стримування розташовані в країнах Балтії. В Естонії – це позиції батальйону в районі міста Тапа, де під керівництвом Сполученого Королівства функціонує британська рамкова група з ротаційними контингентами союзників. Дана місія є тактичним центром для навчань і швидкого інтегрування британських підрозділів із національними силами Естонії, включно з бронетехнікою та протиповітряною підтримкою. У Латвії головна база в Адажі, де під керівництвом Канади сформована багатонаціональна бригада Multinational Brigade Latvia (MNB-LVA) з розширеною інфраструктурою для розгортання ротаційних підрозділів і логістики. Канада забезпечує лідерство, а поруч ротаційно дислокуються

підрозділи з інших країн НАТО для підтримки механізованих і тилових спроможностей. У Литві вузол у Руклі, де під проводом Німеччини функціонує eFP-батальйон і де відбувається трансформація в постійну маневрову бригаду (німецька 45-та бронегрупа), що включає тяжку бронетехніку, елементи артилерії та підрозділи логістики. Це надає регіону операційну глибину й можливість маневру бригадного масштабу. У Польщі eFP-батальйон зосереджено в районі Бемово-Піське (північна Польща, поруч із Калінінградською областю), де рамковою країною виступають Сполучені Штати. Поряд із батальйоном у Польщі регулярно ротаційно розгортаються бригадні контингенти США (Armored Brigade Combat Teams) та інші великі одиниці союзників, що забезпечують стратегічний резерв і можливість швидкого нарощування сил. Ротаційні бригади працюють разом із місцевими з'єднаннями, забезпечуючи сумісність командних ланок, логістику, а також інфраструктуру для зберігання та швидкого поповнення ресурсів [2].

Система повітряного реагування НАТО на східному фланзі має двоступеневу, але водночас інтегровану архітектуру, що поєднує оперативну присутність винищувальної авіації на ротаційній основі та стратегічну координацію з боку літаків дальнього радіолокаційного спостереження Airborne Warning and Control System (AWACS). Головна мета забезпечити постійне спостереження за повітряним простором, миттєву реакцію на загрози та синхронізацію оборони між країнами Балтії, Польщею, Скандинавією та Чорноморським регіоном.

Операції з патрулювання повітряного простору Балтії (Baltic Air Policing) ведуться з 2004 р., але після 2022 р. їхня інтенсивність зросла в кілька разів. У 2024–2025 рр. у межах цього формату одночасно задіяно від 12 до 16 винищувачів на бойовому чергуванні. Головним оперативним хабом для Baltic Air Policing залишається аеропорт у Шяуляї (Литва), де на чергуванні системно присутні багатоцільові винищувачі різних країн. Також не менш важливими є ротаційні програми на аеродромах в Емарі (Естонія) та резервні авіаплощадки у Мальборку (Польща) і на польських польових авіабазах поблизу Оржиш і Бемово-Піське, що дозволяє гнучко перерозподіляти сили за потреби. Баланс сил у повітрі включав як літаки четвертого так і п'ятого поколінь. Ротаційні контингенти F-35A забезпечують високу ступінь стелс-спостереження й електронної розвідки (головні учасники Нідерланди, Норвегія та Італія), Eurofighter Typhoon і Rafale діяли як багатофункціональні винищувачі для перехоплень і ударних завдань, а JAS-39 Gripen і F-16 від інших союзників забезпечували додаткові смуги чергування і покриття проблемних ділянок. Завдання патрулів полягає не лише у фізичному перехопленні літаків, що порушують або наближаються до повітряного простору країн НАТО, але й у створенні безперервної присутності, що психологічно стримує російські провокації такі як «імітаційні» польоти над Балтикою чи польоти з вимкненими

транспондерами. У середньому фіксується від 300 до 400 перехоплень російських літаків на рік [3].

Літаки далекого радіолокаційного спостереження E-3A AWACS базуються на авіабазі Гайленкірхен (Німеччина), а також на ротаційних базах у Орадя (Румунія), Каунасі (Литва), Рамштайні (Німеччина) та Кракові (Польща). Вони патрулюють повітряний простір над Балтійським, Північним і Чорним морями, забезпечуючи виявлення повітряних цілей на відстані понад 400 км.

AWACS є ключовою ланкою системи NATO Integrated Air and Missile Defence (IAMD). Вони передають дані в режимі реального часу до Об'єднаних центрів повітряних операцій (CAOC) в Юдемі (Німеччина) та Торрехон-де-Ардос (Іспанія). Це дозволяє координувати дії між різними країнами та їхніми системами ППО, миттєво направляти літаки-перехоплювачі до цілі, інтегрувати інформацію з корабельних радарів і наземних систем (Patriot, NASAMS, IRIS-T SLM тощо). Під час масованих атак БПЛА або запусків крилатих ракет AWACS виступає центром розподілу цілей, він визначає пріоритети ураження та синхронізує пуски засобів перехоплення з повітря, землі або моря. Наприклад, у випадках, коли російські або білоруські дрони наближаються до кордонів Польщі чи Литви, саме AWACS координує роботу як польських F-16, так і німецьких систем Patriot. У місцевому масштабі розподілені центри управління дозволяють координувати дії між винищувачами, батареями середнього радіуса дії (Patriot, SAMP/T) і короткодіючими засобами (NASAMS, IRIS-T, Sky Sabre), визначаючи пріоритети ураження за принципом найбільшої загрози для критичної інфраструктури та скупчень сил. Така архітектура робить процес ухвалення рішень швидким і одночасно стійким до атак проти окремих елементів мережі, оскільки управління може бути оперативно перебалансоване між вузлами.

Взаємодія винищувачів і наземних систем контролюється чіткими процедурами передачі цілей і правил залучення. Коли повітряний об'єкт виявляється й класифікується як потенційно небезпечний, AWACS або регіональний CAOC направляє до нього найближчий винищувач із чергування для візуальної ідентифікації, паралельно наземні системи готуються до можливого ураження в разі агресивної поведінки або підтвердження ворожих характеристик. Якщо загроза має характер масованої атаки БПЛА чи ракетної групи, керування переходить у координацію багаторівневого ураження. Спочатку мобілізуються короткодальні засоби для відсікання щільних цілей на підступах, потім задіюються системи середнього радіуса для перехоплення пріоритетних цілей, і одночасно винищувачі виконують завдання перехоплення, та за потреби, надання ударної підтримки. Такий підхід мінімізує витрати ресурсів і одночасно підвищує шанси нейтралізувати найбільш критичні елементи атакуючого угруповання [4].

НАТО системно зміцнює регіональні центри управління повітряними операціями – зокрема в Польщі, Румунії та Литві створюються розподільчі

вузли управління (Distributed Air Operations Centers), які дозволяють зберігати управління навіть у разі руйнування головного центру. Ця децентралізація стала реакцією на загрозу кібератак і радіоелектронного впливу з боку Росії та Білорусі. Крім того, у 2025 р. НАТО посилило компоненти стратегічного спостереження над Балтійським морем за допомогою безпілотних літальних апаратів RQ-4D Phoenix (Global Hawk), які ведуть моніторинг із Сенігалії (Італія) та передають інформацію до регіональних командних пунктів. Це дає змогу вести постійне спостереження не лише за повітряним, але й за морським рухом, включно за військовими кораблями РФ у Калінінградській зоні [5].

У Балтійському регіоні ключовим елементом координації сил НАТО залишається, щорічна морська операція BALTOPS, яка у 2025 р. зібрала близько шістнадцяти союзників, понад сорок кораблів та кілька десятків літальних апаратів і близько дев'яти тисяч особового складу, відпрацьовуючи інтеграцію корабельно-повітряної ППО, логістику морського перекидання і комплексні десантно-ударні операції. Ці маневри забезпечують альянсу можливість синхронізувати морські платформи з береговими і повітряними засобами у реальному часі [6].

Масштабні сухопутні навчання Iron Defender-25, що проходили в Польщі де було зосереджено тридцять тисяч військових і близько шістсот одиниць техніки для відпрацювання оборонних і відбивних операцій великого масштабу, маневрів бронегруп і захисту логістичних вузлів. Ці сухопутні навчання використовували мережу полігонів у східній і центральній Польщі такі як Дравсько, Оржиш, Нова Демба та мали на меті відпрацювати одночасну оборону на кількох напрямках, швидку ротацію бригад та інтеграцію з зенітно-ракетними батареями, що дозволяє переглядати операційну готовність у масштабі фронту. Також варто відзначити навчання Iron Gate як елемент ширшої серії навчань *Iron Defender-25*, що проходили на території північно-східної Польщі, насамперед на полігоні Оржиш, поблизу Сувальського коридору. Основна мета цих маневрів, перевірка здатності сухопутних і повітряних компонентів НАТО діяти спільно в умовах високої інтенсивності бою на потенційному напрямку наступу з боку Калінінграда та Білорусі. Сценарій навчань передбачав оборону стратегічного коридору між Польщею та Литвою, відбиття масованого повітряного удару, контрнаступ із використанням бронетанкових з'єднань і забезпечення взаємодії між силами сухопутної, повітряної й логістичної підтримки. У навчаннях було задіяно понад десять тисяч військовослужбовців із Польщі, США, Великої Британії, Німеччини та Литви. На полігонах було зосереджено близько 300 одиниць бронетехніки, серед яких танки M1A2 Abrams, Leopard 2A7, бойові машини піхоти Bradley і Rosomak, а також системи артилерії Krab і HIMARS. Повітряний компонент був представлений винищувачами F-16, F-35, штурмовими гелікоптерами Apache та транспортними літаками C-130J Hercules [7].

Технічний набір, який використовувався в цих заходах, був комплексним і багаторівневим. Наземні батареї Patriot та інші середньодальні комплекси були позиціоновані для захисту критичних вузлів і міст у Польщі та сусідніх державах. Мобільні короткодіючі системи NASAMS, IRIS-T/Sky Sabre надавали шар ближчого прикриття для відсікання щільних атак БПЛА, авіація п'ятого покоління (F-35) працювала в тісному сенсорному зв'язку з AWACS і наземними SAOC, а флот забезпечував контроль морських підходів і запуск протиповітряних місій у зоні BALTOPS все це відпрацьовувалося у взаємопов'язаних сценаріях з метою відпрацювання реального порядку бойової взаємодії [6]. Кількість задіяних майданчиків у регіоні була по суті двошаровою, основні великі полігони для масових відпрацювань та інші допоміжні майданчики для логістики, прихованого накопичення і мобільних маневрів це дозволило одночасно тримати видиму присутність і зберігати мобільний резерв.

Операційні заходи включали не лише класичні навчальні епізоди, а й спеціальні тренування, що включало відпрацювання інтегрованого IAMD (раннє виявлення – сегментація цілей – багаторівневе ураження), сценарії масованих атак БПЛА, електронно-відомчі вправи з РЕБ і кіберзахисту центрів управління, практики швидкого розгортання ротаційних бригад і відпрацювання логістичних коридорів для довготривалого забезпечення. У підсумку ці заходи не лише підвищували тактичну сумісність, а й створювали оперативну архітектуру, здатну реагувати масштабно і скоординовано по всій глибині східного флангу [8].

В умовах посилення ескалації варто відзначити операцію «Eastern Sentry» яка стала безпосередньою відповіддю Альянсу на факти перетину повітряного простору держав-членів НАТО безпілотними апаратами 9-10 вересня 2025 р. Сама операція є реакцією на неординарний інцидент, а на комплекс подій, який продемонстрував новий спосіб «підступного» тиску – масовані хвилі безпілотників, спроби тестувати правила перетину кордонів і одночасні інформаційно-гібридні атаки. Політична логіка запуску «EasternSentry» – це показати колективну відповідь, підвищити готовність і захистити територію Альянсу, одночасно зменшуючи можливості противника випробувати слабкі місця оборони без того, щоб відповідь Альянсу набирала форми ескалаційних демонстрацій. Операція стартувала в умовах високої політичної чутливості, Польща активувала консультації Альянсу (стаття 4), а НАТО підкреслило, що заходи оборонні і спрямовані на запобігання ескалації. На практиці це означало суворе дотримання національних протоколів безпеки кожної країни, узгоджені процедури підтвердження та походження цілі (для уникнення помилкових уражень цивільних безпілотників чи авіації), і поетапну ескалацію заходів – від відстеження й супроводу до ураження тільки при чіткій ворожості чи загрозі [9]. Політичний сигнал полягав у тому, щоб поєднати демонстрацію рішучості і прагнення уникати прямого військового протистояння з Росією.

Пріоритетом залишається негайне посилення повітряного захисту і розвідувальних можливостей на східному фланзі (від Балтії до Чорного моря), щоб перервати вікно тактичних переваг, яке створюють масовані дронів атаки чи мінімально помітні повітряні диверсії. Демонстрація колективної присутності і стримування, що включає постійні патрулі, швидкі ротації та гнучке перекидання засобів, що мають утримувати супротивника в стані невизначеності щодо місця та часу удару. Створення механізмів координації й оперативної інтеграції між союзниками для забезпечення швидкої реакції (повітряної, морської, наземної й кібер/розвідувальної). Сам «Eastern Sentry» задекларовано як «open-ended» – тобто операція яка може тривати невизначений час і адаптується до розвитку ризиків [10].

Набір конкретних ресурсів залучених до операції, демонструє посилення та удосконалення мультинаціональної складової у проведенні таких чутливих заходів. Нідерланди надавали F-35 із баз у регіоні, Франція перекидала Rafale і логістику, а Німеччина і США забезпечували батареї Patriot та ротації важкої техніки, Велика Британія долучала винищувачі й дозаправку, Скандинавські і Балтійські країни надавали аеродромну і логістичну інфраструктуру. У практиці це означало, що AWACS і розвідувальні літаки почали системні патрулі на сході, F-35 і інші винищувачі були поставлені в оперативні вузли, Patriot і інші системи поставлені у позиції для захисту критичних вузлів у Польщі й сусідніх державах. У багатьох публічних повідомленнях підкреслювали, що точні кількості і розташування змінюються в режимі ротацій і що частина деталей залишиться оперативною інформацією.

Оперативна структура та командування побудовані на поєднанні існуючих командних ланцюгів НАТО (CAOC/SHAPE) з регіональними штабами – механізм дозволяє централізовано утримувати повітряну картину (AWACS – CAOC - національні протоколи безпеки), водночас даючи країнам-членам право оперативної ініціативи в межах національних правил застосування сили. Ця система забезпечує швидку мобілізацію ресурсів, що дає змогу AWACS координувати треки та передавати пріоритети, CAOC синхронізує повітряно-морську відповідь, а національні командування запускають локальну інженерну, логістичну та юридичну підтримку. SHAPE/Allied Command Europe також публічно наголошував на ролі розвідувального обміну і уніфікації процедур реагування [11].

Стратегічні наслідки і сигнали для Москви й Мінська від операції «Eastern Sentry» підвищують операційну вартість проведення «випробувань» за допомогою безпілотників і гібридних інструментів, бо зменшує часові і просторові можливості для непоміченого застосування таких засобів. Політично ініціатива демонструє, що атаки чи інциденти, що зачіпають територію одного союзника, отримують оперативну відповідь усього Альянсу навіть якщо мета була тактично обмеженою. Для Кремля це означає більший

ризик, що тестування меж може спричинити оперативні наслідки та посилення присутності НАТО в критичних точках.

Значним підсиленням і водночас простором для посиленої інтеграції є вступ Фінляндії (2023) та Швеції (2024) в НАТО, обидві країни стали значним підсиленням Альянсу у протистоянні російсько-білоруським загрозам в регіоні. Їхня участь є не просто декларативною, а являє собою великий військово-операційний внесок, розгортання платформ і полігонів, які змінюють розклад сил у регіоні та підвищують колективну здатність до стримування.

Швеція в досить короткий термін змогла інтегрувати свій флот, повітряні сили та берегову інфраструктуру в оперативне командування Альянсу. Стокгольм долучився до повітряного патрулювання НАТО і погодився надати винищувачі JAS 39 Gripen для операцій за кордоном, зокрема для підтримки Польщі, а також до трьох бойових кораблів для посилення присутності в Балтійському морі. Шведські авіаційні та морські вузли стали частиною операційної матриці Альянсу з охопленням підступів до Калінінграда і морських підходів до країн Балтії. У 2025 р. Швеція формально включилася в повітряні місії Baltic Air Policing і почала надавати можливості повітряного спостереження й логістичної підтримки, одночасно інтегруючи свої Gripen у спільні тренувальні сценарії, включно з участю у загальносоюзних операціях на рівні Steadfast Noon і інших навчань, що виводить її з традиційного нейтралітету в роль активного операційного гравця. Така участь дає Альянсу додаткову маневрову глибину в північному секторі та підсилює морське й повітряне покриття Балтійського простору [12].

Швеція забезпечує не лише літаки і кораблі, а й інфраструктуру для ротацій та тренувань, а її аеродроми і причальні бази пристосовуються для прийому союзних підрозділів для спільних навчань, в свою чергу модернізація парку Gripen і угод про технічне обслуговування дозволяють розгортати шведські ескадрильї як у національному, так і в альянсовому контексті [13]. Швеція фактично стала плацдармом для швидкого підсилення південного і центрального секторів Балтійського регіону, що важливо для прикриття ліній постачання до Польщі та країн Балтії. У геополітичному сенсі шведський внесок зменшує «сліпі зони» у північній частині театру і підвищує вартість агресивних сценаріїв для противника.

Фінляндія інтегрувалася в структури Альянсу з інтенсивним практичним внеском у повітряне і морське спостереження та у навчальну складову. У 2025 р. Гельсінкі підтвердили ротації морських сил у Standing NATO Maritime Groups і розгортання до п'яти винищувачів для участі в місіях у Ісландії та у Північно-Атлантичному регіоні. Одночасно Фінляндія приймала великі мультинаціональні навчання Atlantic Trident 25 з базуванням у Рованіємі та на інших фінських аеродромах (Піркала, Рованіємі, Галлі, Куопіо, Ювяскюля), що слугують платформою для відпрацювання Agile Combat Employment, розгортання RQ-4D Global Hawk та інтеграції з AWACS і CAOC. Ці явні внески

перетворюють фінський простір на розширену ланку системи раннього попередження і дають НАТО додаткові можливості моніторингу північних підходів та Арктики [14].

Окрему увагу заслуговує діяльність спецпідрозділів НАТО і національних спецслужб країн учасниць. У східному регіоні їхня діяльність має чіткі взаємопов'язані напрямки, а саме підвищення бойової і технічної спроможності спецпідрозділів для дій у мультидоменному середовищі, операції протидії гібридним загрозам від захисту критичної інфраструктури до контррозвідувальних і контрсаботажних заходів, інформаційно-психологічні та кібер-заходи, спрямовані на нейтралізацію ворожих наративів, підрив логістики та деморалізацію ланцюгів впливу супротивника. Ці три блоки реалізуються одночасно і координуються через структури НАТО (SOFCOM, SOCEUR, CCDCOE, StratCom CoE) і національні команди, що забезпечує синергію між тактичними спецзавданнями та стратегічною політикою стримування [15].

Діяльність підрозділів спеціального призначення НАТО у протидії російсько-білоруським загрозам нині є одним із найменш публічних, але стратегічно найважливіших елементів системи колективної безпеки. Їхня роль виходить далеко за межі класичних диверсійних чи контртерористичних завдань і охоплює три взаємопов'язані сфери — кібербезпеку, інформаційно-психологічні операції (ШСО)такоординацію з дипломатичними і військовими структурами Альянсу. Саме через цей трикутник НАТО забезпечує проактивну відповідь на гібридні загрози, які Москва і Мінськ застосовують із дедалі більшою інтенсивністю.

У межах Альянсу створено багаторівневу систему взаємодії між національними силами спеціальних операцій. Литва, Польща, Латвія, Естонія, Румунія та Фінляндія є основними учасниками регіональної координації, яку курує NATO Special Operations Headquarters (NSHQ). Кожна з цих країн має власні підрозділи – це литовські *Aitvaras*, польські *GROM* і *Formoza*, латвійські *Speciālo uzdevumu vienība*, естонські *Kaitseväe erioperatsioonide väejuhatas*, румунські *Brigada 6 Operații Speciale Mihai Viteazul*, фінські *Erikoisjääkärit* які тісно співпрацюють між собою через спільні навчання, обмін інструкторами та розвідданими. На рівні польових операцій спецпідрозділи НАТО дедалі частіше діють у синергії з армійськими з'єднаннями не як автономні формування, а як інструмент розвідки, наведення високоточних ударів і нейтралізації ворожих груп у тилу [16]. Це особливо важливо для сценаріїв, відпрацьованих у межах навчань типу *Defender Europe* і *Iron Defender*, де спецпідрозділи координують дії артилерії, авіації й кіберкомпонентів. Завдяки інтегрованим системам обміну даними (*Federated Mission Network*, *MPE*) командування НАТО отримує повну картину в режимі реального часу, що підвищує ефективність реагування на багатовимірні загрози [17].

На рівні спецопераційних сил спостерігається інтенсивна ротація, навчання і інтероперабельність з акцентом на сценарії, які прямо відповідають російсько-

білоруським загрозам. НАТО і національні командування комплексно нарощують можливості в технічних і тактичних напрямках. Найбільша увага приділяється розширенню операторських навичок для дій у високому електронно-радіоелектронному супротиві (РЕБ-середовище), підготовка до операцій у прибережній та підводній зоні (захист підводного кабельного господарства, мінімізація загроз флоту і вразливих інфраструктур), впровадження Agile Combat Employment розосередженого базування для швидкого переміщення і підтримки малих груп у тилу супротивника. Це видно з низки спеціальних вправ і експериментів, як приклад (експеримент підводного захисту інфраструктури), та Adamant Serpent типових тренувань у Півночі, де відпрацьовувалися арктичні і субарктичні сценарії. Така підготовка робить SOF більш придатними до швидких, малочисельних, але високотехнологічних контрзаходів на театрах, де Росія і Білорусь традиційно намагаються встановити «сірі зони» [16].

У сфері контрдиверсій та контрсаботажу Альянс і національні спецслужби концентруються на захисті критичних вузлів і ланцюгів постачання. Підвищена увага приділяється секторам енергетики, телекомунікаційних магістралей і портової інфраструктури. Практика включає багаторівневі тренування з охорони підводних кабелів, конвоювання цивільних суден, а також спільні навчання SOF і військово-морських сил, де відпрацьовують швидке виявлення і нейтралізацію підводних загроз і диверсійних груп. Аналітично це відповідь на доведену практику атак на інфраструктуру у «сірій зоні» і намагання перетворити логістичні вузли на уразливі точки тиску.

Окремий великий пласт це кібер і цифрові операції у поєднанні з інформаційно-психологічними заходами. НАТО створює і відшліфовує процедури для координації у кіберсфері через CCDCOE і суміжні структури. На практиці це означає регулярні «live-fire» вправи (Locked Shields, Crossed Swords) для відпрацювання колективної оборони мереж, а також розробку норм і процедур з реагування і розподілу ролей між військовими, цивільними і приватними партнерами. Паралельно StratCom CoE і національні центри стратегічних комунікацій відточують методи виявлення наративів, їхнього джерела та тактик просування, а також практики «проекування» контрнаративів, які адресовані локальній аудиторії (мовні версії, культурні маркери, робота з лідерами думок). Це не просто «боротьба з фейками», а системна робота з витіснення ворожих меседжів і зміцнення резильєнтності суспільств. НАТО та окремі союзники все більше експлуатують модель «комбо-інструментів» – це поєднання SOF-активностей, кібероперацій та інформаційних кампаній для досягнення оперативного ефекту без відкритого застосування великої сили. В умовах діяльності національних SOF збирається тактична розвідка (HUMINT/SIGINT), її технічний контур надають кібер-підрозділи для виявлення й нейтралізації каналів управління супротивника, а інформаційні підрозділи одночасно працюють над «усуненням» або

нейтралізацією ворожих повідомлень у локальному інформаційному просторі, підсилюючи легітимні меседжі союзників і партнерів. Така одночасна робота зменшує вікно можливостей для противника і підвищує ефективність тактичних дій [15].

Інформаційно-психологічні підрозділи Альянсу і національні структури (StratCom CoE, 77th Brigade Information operations (United Kingdom), національні прес-служби і центри протидії дезінформації) працюють у кількох практичних вимірах. Це раннє виявлення ворожих наративів, просвітницькі кампанії для підвищення суспільної резильєнтності, мовні і культурні адаптації меседжів, а також активна взаємодія з платформами соцмереж для швидкого маркування і дестабілізації прокремлівських бот-мереж. Це поєднання технічних інструментів (інструменти соціальної мережевої аналітики) і політичних заходів (санкції проти пропагандистських ресурсів, співпраця з платформами). Результат – зниження досяжності певних проросійських наративів і підвищення ефективності офіційних повідомлень НАТО і союзників. Кожна багатодоменна операція супроводжується інтеграцією дипломатичних заходів, що включає офіційні демарші, санкцій та публічні повідомлення. Головні повідомлення готують StratCom-підрозділи ще до фізичної операції або паралельно з нею, щоб легітимізувати дії в міжнародному праві та знизити ризик ескалації. Дипломатія використовує дані та верифікацію (наприклад, підтвердження походження атаки через обмін SIGINT/HUMINT), щоб сформувати коаліційні позиції, ініціювати консультації (ст. 4 ст. 5 у разі потреби) і координувати санкційні та політичні кроки після операції. Тому підрозділи ПСГО – це одночасно тактичний та політичний каталізатор, їхні дії змушують дипломатію діяти з прив'язаною доказовою базою [16].

Дипломатичний аспект цієї взаємодії виявляється у тісному зв'язку спецслужб і військової дипломатії країн-членів. Через спільні координаційні платформи НАТО, ЄС і двосторонні формати (наприклад Польща - Україна - США) здійснюється передача розвідувальних даних про діяльність російських та білоруських спецслужб, мереж агентурного впливу та кібератак. Це дозволяє не лише блокувати операції впливу, але й передбачати їх на етапі планування.

Для України така взаємодія має безпосереднє значення. З одного боку, вона отримує аналітичну підтримку, розвіддані, методики протидії інформаційним і кіберзагрозам, а з іншого сама стає полігоном практичного досвіду, який НАТО враховує у своїй стратегії. Українські Сили спеціальних операцій, підрозділи Національної поліції КОРД, СБУ та ГУР МО, переймають стандарти НАТО у сфері ПСГО, антитерористичних операцій, кібероперацій і роботи в тилу противника. У свою чергу, Альянс вивчає український досвід реальної війни проти гібридної агресії, що стає безцінним для удосконалення колективних механізмів оборони [18].

Ключовим чинником у зміцненні східного флангу НАТО, стало переосмислення природи загрози Москви і Мінська, вони більше не

сприймаються як потенційні джерела дестабілізації, а як постійний центр гібридної агресії, що поєднує воєнну, інформаційну, кібернетичну, енергетичну та психологічну складові [19]. Тому НАТО вибудовує свою присутність на східному фланзі у багатовимірному форматі – одночасно у фізичному просторі (війська, бази, ППО, флот), у цифровому (кіберзахист, інформаційні операції) та у політичному (дипломатичні й стратегічні комунікації). Спільна позиція країн східного флангу Польщі, Румунії, країн Балтії, Фінляндії та Швеції які стали не лише географічним буфером, а й політичним центром тяжіння для формування нової стратегічної культури НАТО. Їхня єдність демонструє Москві, що будь-яка форма агресії, навіть локальна або гібридна, отримає колективну відповідь, зокрема військову, економічну, інформаційну та дипломатичну [20].

У контексті України ці дії мають безпосередній вплив і значення. Завдяки посиленню східного флангу Альянс знижує ймовірність прямого розширення конфлікту, одночасно забезпечуючи постійну підтримку Києва від обміну розвідувальними даними до спільних кібероперацій і тренування українських військових за стандартами НАТО. Україна, у свою чергу, постачає Альянсу унікальний бойовий досвід, дані про тактики, озброєння та інформаційні методи ворога, які використовуються для вдосконалення колективної оборони [18].

Таким чином, стримування Росії та Білорусі на східному фланзі – це не лише питання військових спроможностей, а комплексна стратегія інтеграції безпеки, технологій, розвідки та політичної солідарності, у центрі якої стоїть Україна. Саме український фронт став лакмусовим папірцем дієздатності євроатлантичної спільноти. І сьогодні дії НАТО, від повітряних патрулів над Балтійським морем до кібероперацій у Таллінні, не лише захищають східну периферію Альянсу, але й створюють стратегічну глибину для української оборони, забезпечуючи баланс сил у Європі та зберігаючи континентальний мир.

Список використаних джерел та літератури

1. Alander M. NATO's New Northern Flank — Don't Ruin It. *CEPA*. 2023, July 20. URL: <https://cepa.org/article/natos-new-northern-flank-dont-ruin-it/>
2. Brekke H. US Officers: NATO's Options on the Eastern Flank. *CEPA*. 2025, October 2. URL: <https://cepa.org/article/us-officers-natos-options-on-the-eastern-flank/>
3. NATO Air Policing — mission overview. *NATO*. 2025, August 8. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132685.htm
4. Jozwiak R. How NATO Is Boosting Eastern Defenses Amid Russian Air Incursions. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2025, September 22. URL: <https://www.rferl.org/a/nato-eastern-sentry-russia-drones-poland/33536306.html>
5. Nato airspace incursions: Russia is testing Europe. *The Guardian*. 2025, September 25. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2025/sep/25/the-guardian-view-on-nato-airspace-incursions-russia-is-testing-european-and-us-will-it-wont-stop-here>
6. BALTOPS 25 begins in the Baltic Sea region. *SFN.NATO*. 2025, June 5. URL: <https://sfn.nato.int/newsroom/news-archive/2025/baltops-25-begins-in-the-baltic-sea-region.aspx>

7. Abrams, F-35 and Apache: Poland conducts large-scale military exercise "Iron Gate". *UNN*. 2025, September 17. URL: <https://unn.ua/en/news/abrams-f-35-and-apache-poland-conducts-large-scale-military-exercise-iron-gate>
8. Niec P., Jensen B. The Future of NATO's Eastern Flank – analysis. *CSIS*. 2024, July 10. URL: <https://www.csis.org/analysis/future-natos-eastern-flank>
9. Gray A. NATO launches 'Eastern Sentry' to bolster eastern flank after Russian drone incursion. *Reuters*. 2025, September 12. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/nato-launches-eastern-sentry-bolster-eastern-flank-after-russian-drone-incursion-2025-09-12/>
10. Tidey A. What are NATO's national caveats and why do they hinder rapid response? *Euronews*. 2025, October 15. URL: <https://www.euronews.com/my-europe/2025/10/15/what-are-natos-national-caveats-and-why-do-they-hinder-rapid-response>
11. Dickinson P., Arick R., Finch N. How the US and Europe can deter and respond to Russia's chemical, biological and nuclear threats. *Atlantic Council*. 2025, October 15. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/how-the-us-and-europe-can-deter-and-respond-to-russias-chemical-biological-and-nuclear-threats/>
12. Sweden to contribute up to 3 warships to reinforced NATO presence in the Baltic. *AP*. 2025, January 12. URL: <https://apnews.com/article/sweden-nato-warships-baltic-sabotage-cables-5e47dd20f19da2b5c5e0cccaed71e119>
13. Sweden extends Gripen maintenance contract with Saab as government boosts air force capabilities. *Defence Industry Europe*. 2025, October 10. URL: <https://defence-industry.eu/sweden-extends-gripen-maintenance-contract-with-saab-as-government-boosts-air-force-capabilities/>
14. Judson J. How the US Army, NATO are creating a new Eastern Flank deterrence line. *Defense News*. 2025, October 14. URL: <https://www.defensenews.com/land/2025/10/14/how-the-us-army-nato-are-creating-a-new-eastern-flank-deterrence-line/>
15. Special Operations Forces. *NATO*. 2025, March 24. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_105950.htm
16. Stringer K., Kristiansen M. Space and Ice: Envisioning Special Operations Forces' Role in Future Operational Environments. *Small Wars Journal*. 2025, September 24. URL: <https://smallwarsjournal.com/2025/09/24/space-and-ice-envisioning-special-operations-forces-role-in-future-operational-environments/>
17. Poland launches its largest military drills of 2025 in response to Russia's Zapad exercise. *NV*. 2025, September 2. URL: <https://english.nv.ua/nation/poland-launches-largest-2025-military-drills-in-response-to-russia-s-zapad-exercise-50541690.html>
18. England N. Europe's Moment: A Sanctuary Strategy for Ukraine. *RUSI*. 2025, September 19. URL: <https://my.rusi.org/resource/europes-moment-a-sanctuary-strategy-for-ukraine.html>
19. Nato intercepts Russian fighter jets on 'reckless' violation of Estonian airspace. *The Guardian*. 2025, September 19. URL: <https://www.theguardian.com/world/2025/sep/19/estonia-accuses-russia-of-brazen-violation-of-its-airspace>
20. Sytas A. NATO to increase presence in the Baltic after Denmark drone incidents. *Reuters*. 2025, September 27. URL: <https://www.reuters.com/world/nato-step-up-vigilance-baltic-after-denmark-drone-incidents-2025-09-27/>

References

1. Alander, M. (2023, July 20). NATO's New Northern Flank — Don't Ruin It. *CEPA*. [Online]. Available from: <https://cepa.org/article/natos-new-northern-flank-dont-ruin-it/> [In English].
2. Brekke, H. (2025, October 2). US Officers: NATO's Options on the Eastern Flank. *CEPA*. [Online]. Available from: <https://cepa.org/article/us-officers-natos-options-on-the-eastern-flank/> [In English].

3. NATO Air Policing — mission overview. (2025, August 8). *NATO*. [Online]. Available from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132685.htm [In English].
4. Jozwiak, R. (2025, September 22). How NATO Is Boosting Eastern Defenses Amid Russian Air Incursions. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. [Online]. Available from: <https://www.rferl.org/a/nato-eastern-sentry-russia-drones-poland/33536306.html> [In English].
5. Nato airspace incursions: Russia is testing Europe. (2025, September 25). *The Guardian*. [Online]. Available from: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2025/sep/25/the-guardian-view-on-nato-air-space-incursions-russia-is-testing-european-and-us-will-it-wont-stop-here> [In English].
6. BALTOPS 25 begins in the Baltic Sea region. (2025, June 5). *SFN.NATO*. [Online]. Available from: <https://sfn.nato.int/newsroom/news-archive/2025/baltops-25-begins-in-the-baltic-sea-region.aspx> [In English].
7. Abrams, F-35 and Apache: Poland conducts large-scale military exercise "Iron Gate". (2025, September 17). *UNN*. [Online]. Available from: <https://unn.ua/en/news/abrams-f-35-and-apache-poland-conducts-large-scale-military-exercise-iron-gate> [In English].
8. Niec, P., Jensen, B. The Future of NATO's Eastern Flank — analysis. (2024, July 10). *CSIS*. [Online]. Available from: <https://www.csis.org/analysis/future-natos-eastern-flank> [In English].
9. Gray, A. NATO launches 'Eastern Sentry' to bolster eastern flank after Russian drone incursion. (2025, September 12). *Reuters*. [Online]. Available from: <https://www.reuters.com/world/europe/nato-launches-eastern-sentry-bolster-eastern-flank-after-russian-drone-incursion-2025-09-12/> [In English].
10. Tidey, A. What are NATO's national caveats and why do they hinder rapid response? (2025, October 15). *Euronews*. [Online]. Available from: <https://www.euronews.com/my-europe/2025/10/15/what-are-natos-national-caveats-and-why-do-they-hinder-rapid-response> [In English].
11. Dickinson, P., Arick, R., Finch, N. How the US and Europe can deter and respond to Russia's chemical, biological and nuclear threats. (2025, October 15). *Atlantic Council*. [Online]. Available from: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/how-the-us-and-europe-can-deter-and-respond-to-russias-chemical-biological-and-nuclear-threats/> [In English].
12. Sweden to contribute up to 3 warships to reinforced NATO presence in the Baltic. (2025, January 12). *AP News*. [Online]. Available from: <https://apnews.com/article/sweden-nato-warships-baltic-sabotage-cables-5e47dd20f19da2b5c5e0ccaed71e119> [In English].
13. Sweden extends Gripen maintenance contract with Saab as government boosts air force capabilities. (2025, October 10). *Defence Industry Europe*. [Online]. Available from: <https://defence-industry.eu/sweden-extends-gripen-maintenance-contract-with-saab-as-government-boosts-air-force-capabilities/> [In English].
14. Judson, J. (2025, October 14). How the US Army, NATO are creating a new Eastern Flank deterrence line. *Defense News*. [Online]. Available from: <https://www.defensenews.com/land/2025/10/14/how-the-us-army-nato-are-creating-a-new-eastern-flank-deterrence-line/> [In English].
15. Special Operations Forces. (2025, March 24). *NATO*. [Online]. Available from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_105950.htm [In English].
16. Stringer, K., Kristiansen, M. (2025, September 24). Space and Ice: Envisioning Special Operations Forces' Role in Future Operational Environments. *Small Wars Journal*. [Online]. Available from: <https://smallwarsjournal.com/2025/09/24/space-and-ice-envisioning-special-operations-forces-role-in-future-operational-environments/> [In English].
17. Poland launches its largest military drills of 2025 in response to Russia's Zapad exercise. (2025, September 2). *NV*. [Online]. Available from: <https://english.nv.ua/nation/poland-launches-largest-2025-military-drills-in-response-to-russia-s-zapad-exercise-50541690.html> [In English].

18. England, N. (2025, September 19). Europe's Moment: A Sanctuary Strategy for Ukraine. *RUSI*. [Online]. Available from: <https://my.rusi.org/resource/europes-moment-a-sanctuary-strategy-for-ukraine.html> [In English].
19. Nato intercepts Russian fighter jets on 'reckless' violation of Estonian airspace. (2025, September 19). *The Guardian*. [Online]. Available from: <https://www.theguardian.com/world/2025/sep/19/estonia-accuses-russia-of-brazen-violation-of-its-airspace> [In English].
20. Sytas, A. (2025, September 27). NATO to increase presence in the Baltic after Denmark drone incidents. *Reuters*. [Online]. Available from: <https://www.reuters.com/world/nato-step-up-vigilance-baltic-after-denmark-drone-incidents-2025-09-27/> [In English].

Кырпичник R. Strengthening NATO's Eastern Flank as a Tool for Deterring Russian-Belarusian Threats.

The article examines the process of strengthening NATO's eastern flank as a key instrument of collective security and deterrence against Russian–Belarusian threats in the current geopolitical environment. Since the onset of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2022, the issue of enhancing the Alliance's defense potential along its eastern borders has acquired paramount importance. The study analyzes the evolution of NATO's strategic approaches to the Central and Eastern European region, including the establishment of multinational battalion groups in Poland and the Baltic States, the deployment of new rapid reaction forces, and the reinforcement of the U.S. and European allies' military presence. Particular attention is devoted to the role of Belarus as a military-political satellite of Russia, which provides its territory for joint exercises, the deployment of military infrastructure, and the potential stationing of nuclear weapons.

The article highlights NATO's comprehensive strategy, which encompasses not only military but also political, diplomatic, informational, and economic measures aimed at countering hybrid threats. It explores the modernization of air and missile defense systems, the strengthening of logistical corridors, the integration of member states' defense capabilities, and the deepening of partnerships with allied countries—first and foremost, with Ukraine.

The impact of the military exercises “Defender Europe”, “Steadfast Defender 24”, and “Zahid” on the regional balance of power is analyzed, as well as the prospects for further reinforcement of NATO's eastern flank in response to potential escalation scenarios from Moscow and Minsk. The author argues that the long-term security of NATO's eastern flank depends on the Alliance's ability to effectively combine defensive strategy with proactive deterrence measures.

The article concludes that NATO's policy in Central and Eastern Europe is aimed at maintaining strategic stability and preventing a new large-scale war on the European continent. At the same time, Ukraine's experience in resisting Russian aggression demonstrates the necessity of systematically integrating national defense capabilities into the broader security framework of the Alliance.

Keywords: NATO, Russian–Ukrainian war, hybrid warfare, Russian aggression, Belarus, Ukraine.

Надійшла до редколегії: 26.01.2026

Прийнята до друку після рецензування: 24.02.2026

Дата публікації: 26.03.2026

УДК 94(569.3).«1943/2025»

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33-8>

Зелінський А.Л.

<https://orcid.org/0000-0003-0214-4625>

ЛІВАН – КРАЇНА НЕІСНУЮЧИХ КОРДОНІВ

Ліванська Республіка – держава з неделімітованими та недемаркованими кордонами. Йдеться про сухопутні та морські кордони з Сирією й Ізраїлем, а також розмежування виключної (морської) економічної зони з Сирією та Республікою Кіпр. Єдиний виняток становить технічне визначення рубежу між виключними економічними зонами Лівану й Ізраїлю.

Причини такого стану речей мають комплексну природу й охоплюють три групи чинників: політично-інституційну (наявність перманентної напруженості у стосунках з обома безпосередніми сусідами, багатоконфесійність ліванського суспільства, слабкість центральної влади, велике значення впливу зовнішніх і позадержавних акторів, економічно-безпекову (процвітання у прикордонних районах масштабної різнопланової контрабанди, котра виступає як одне з вагомих джерел насичення внутрішнього товарного та фінансового ринку й об'єктом різнорівневого політичного лобіювання) і міжнародно-правову (асиметричність договірних зобов'язань, відсутність ефективних механізмів реалізації рішень ООН, а також відмінне розуміння поняття «кордон» у кожній із зацікавлених сторін).

Нові можливості для переговорів стосовно ліванських кордонів визначилися завдяки низці взаємопов'язаних змін, що мали місце в ліванській субрегіоні у 2024-2025 рр. Йдеться про відчутну поразку ліванської Хезболли у війні з Ізраїлем і кардинальне владне перезавантаження у Бейруті та Дамаску. Проте, з огляду на збереження впливу вищевказаних чинників, можна говорити лише про ймовірність часткових позитивних зрушень. Маються на увазі: остаточне розмежування ліванської економічної зони з Кіпром і Сирією, ймовірну делімітацію морського кордону з останньою, а також – можливість початку дуже непростого процесу делімітації сухопутного лівансько-сирійського кордону. Станом на сьогодні, категорично нездоланні перешкоди зберігаються лише у випадку подальшого прикордонного врегулювання з Ізраїлем.

Ключові слова: Ліванська Республіка, Сирійська Арабська Республіка, Держава Ізраїль, Республіка Кіпр, Турецька Республіка, делімітація кордонів, демаркація кордонів

1. Вступ

Ліванська Республіка за низкою критеріїв являє собою безумовний соціально-політичний феномен. Йдеться про надзвичайну релігійну строкатість її населення, складність її форми правління, побудованої на засадах консоціативної (консоціальної) демократії і, нарешті, проіраціональну живучість її державного організму всупереч потрясінням зумовленим перманентними кризовими явищами системного характеру [1; 2; 3; 4; 5]. Із останньою з вищеперерахованих особливостей ліванського політичного *modus vivendi* безпосередньо пов'язана проблема значного ступеня умовності державних кордонів країни кедрів.

Як відомо, Ліванська Республіка має міжнародно визнані сухопутні та морські кордони із Сирійською Арабською Республікою та Державою Ізраїль [6; 7], а також на рівні виключної (морської) економічної зони межує з Республікою Кіпр [7]. Проте, на сьогодні значна частина цих кордонів не лише є не демаркованою, але навіть залишається не делімітованою.

Мета запропонованої публікації полягатиме у визначенні й узагальненні чинників, які призвели до вищевказаного стану речей, і окресленні найближчих перспектив щодо шляхів і можливостей позитивного розв'язання проблеми ліванських державних кордонів. Досягнення зазначеної мети, між іншим, сприятиме поглибленню нашого розуміння ситуації, пов'язаної з перспективою розробки Східносередземноморських газових родовищ, котрі здатні звести нанівець, чи бодай суттєво зменшити, європейську залежність від імпорту блакитного палива з Росії [8; 9; 10; 11].

Проблематика, пов'язана з ліванськими державними кордонами не лише розглядається у межах значного блоку тематичних досліджень, але й у той чи інший спосіб висвітлюється у переважній більшості загальних праць, присвячених як новітній історії країни кедрів, так і сучасним реаліям левантійського субрегіону Близького Сходу. Такий стан речей робить всеосяжний огляд відповідної літератури предметом окремого багатосторінкового дослідження. Тому, під час репрезентації історіографії зазначеної проблеми вирішено обмежитися низкою переважно найновіших вузькотематичних публікацій, котрі дозволяють скласти уявлення про відповідні ліванські реалії та їхню передісторію й водночас містять вказівки на попередню літературу. При цьому, як завжди у подібних випадках, варто підкреслити суб'єктивність і навіть діаметральну протилежність поглядів на описуваний стан речей, представлених авторами, котрі (безпосередньо чи з огляду на власні симпатії) знаходяться по різні боки державного кордону. Окрім цього, необхідно зважати на перманентну мінливість левантійських політичних реалій і надзвичайну релігійно-політичну сегментованість самого ліванського суспільства, що значною мірою впливає на характер положень, викладених у працях представників того чи іншого внутрішньоліванського сегменту.

Класифікуючи нижченаведені праці вирішено керуватися критеріями не політичної, а фізичної географії. Мається на увазі їх розподіл на дві групи, у яких відображається проблематика, пов'язана відповідно з сухопутними і морськими кордонами країни кедрів. Такий дещо нетрадиційний вибір обумовлено тим, що спільним знаменником у ситуації з сухопутними кордонами у нашому випадку виступає привалювання військово-політичних пріоритетів, тоді як при вирішенні морських суперечностей на першому місці опиняються економічні міркування.

До першої групи робіт, з-поміж іншого, варто віднести такі статті та монографії: «Загадка ізраїльсько-ліванського кордону» Д. Ешеля [12],

«Ліванська «Блакитна лінія»: новий міжнародний кордон чи просто чергова зона припинення вогню» Б. О'Ші [13], «Відсутність громадянства і племінна ідентичність на східних кордонах Лівану Д. Чатті, Н. Мансура і Н. Ясіна [14], «Спирні кордони в Сирійсько-Лівансько-Ізраїльському регіоні: картографія, суверенітет і конфлікт» А. Кауфмана [15], «Формування прикордонних територій Лівану: Збройний опір та міжнародне втручання у Південний Ліван» Д. Мейєра [16], «Відмінність, безпека та повсякденна геополітика на кордоні Ізраїлю з Ліваном» Я. Слезінгера [17], «Управління кордонами в епоху «полегшеного державотворення»: допомога у сфері безпеки та гібридний суверенітет Лівану» С. Толєнс [18], «Прикордонні райони Лівану у світлі Сирійської війни: нові актори, стара маргіналізація» Дж. Муавада [19], «Дискретні та домінуючі прикордонні ландшафти Галілеї: ліванські мешканці Ізраїлю та ізраїльсько-ліванський кордон» А. Шнайфледера [20], «Прикордонний режим Лівану: гнучка жорсткість, іноземне втручання та гібридні безпекові структури» А. Джагарнатсінгх [6], «Демаркація «блакитної лінії» UNIFIL: просторове впорядкування, політична суб'єктивність та колоніалізм поселенців на південно-ліванських прикордонних територіях» С. Кассем [21] тощо.

До другої групи належать публікації, здебільшого пов'язані з розмежуванням виключних економічних зон Лівану й Ізраїлю. С-поміж них: «Родовище Левіафан спричиняє суперечку про морський кордон між Кіпром, Ізраїлем і Ліваном» Е. Абултайфа [7], «Чи нарешті вирішать Ліван та Ізраїль свою суперечку щодо морського кордону?» М. Абд ель-Азіза [8], «Оцінка угоди про морський кордон між Ізраїлем та Ліваном» А. Сінгха та С. Раджива [22], «Історична угода між Ліваном та Ізраїлем щодо морського кордону» К. Нахле [10], «Ще один крок до миру: Морська угода між Ліваном та Ізраїлем» К. Яллурідеса [23] і «Правові наслідки Угоди про демаркацію морського кордону для ліванської держави» М. Мокдада й О. Абу Тахи [24].

Також необхідно сказати декілька слів про джерельну базу запропонованого дослідження. Перш за все, йдеться про політичні документи, в яких знайшли своє відображення історичні реалії, висвітлені на сторінках цієї публікації. До таких документів належать: ліванські державні нормативні акти, документи ООН, тексти міжнародних угод тощо. Також у цьому контексті необхідно згадати аналітичні розвідки, опубліковані на веб-сторінках міжнародних організацій та експертних центрів, причетних до близькосхідних досліджень. Нарешті, важливе місце у нашому випадку займають матеріали публікацій у засобах масової інформації. Зокрема, йдеться про контент арабських, ізраїльських, турецьких і західних медіа-ресурсів.

2. Сухопутні кордони Ліванської Республіки

Згідно з поправкою до статті 1 ліванської конституції від 9 листопада 1943 р., сухопутний кордон новоутвореної держави мав виглядати наступним чином: «На півночі: Від гирла річки Нахр-ель-Кабір уздовж лінії, що йде за

течією цієї річки, до місця її злиття з Ваді-Халід навпроти Джиср-ель-Камар. На сході: Лінія вододілу, що відокремлює Ваді-Халід і річку Нахр-ель-Асі, проходячи повз села Муайсара, Харбана, Хайт-Ібіш-Файсан, до височини біля двох сіл Бріфа та Матраба. Ця лінія далі йде вздовж північного кордону округу Баальбек у північно-східному та південно-східному напрямках, а звідти – по східних кордонах округів Баальбек, Бекаа, Хасбайя та Рашая. На півдні: Чинні південні кордони округів Сур і Маржуйюн» [25, р. 225 art. 1]. Проте, вищенаведені кордони, зафіксовані в основному законі Ліванської Республіки, не дивлячись на їхнє міжнародне визнання, протягом усієї історії незалежності країни кедрів фактично залишилися віртуальним символом без реального значення. Ключовою причиною такого стану речей стала банальна відсутність двосторонніх угод про їхнє визнання, підписаних Ліваном і його безпосередніми сусідами: Сирією й Ізраїлем.

2.1. Лівансько-сирійський сухопутний кордон

Лівансько-сирійський сухопутний кордон, котрий проходить північними та східними рубежами країни кедрів, має довжину 375 км. [6, р. 8]. Він був формально й до того ж доволі недбало сформований в межах утворення т. зв. Великого Лівану [26, р. 94–97, 102; 27, р. 28–36; 1, р. 75–80; 28, р. 76–77; 15, р. 34–43, 46–47, 58; 6, р. 8, 12; 29, с. 100–102] під час французького управління обома країнами в межах мандату Ліги націй [30]¹. Причина формалістичного ставлення Франції до лівансько-сирійського кордону, який навіть не було реально розмежовано, полягала у перебуванні обох країн під вищезгаданим французьким управлінням, котре у Парижі негласно розглядалось як безстрокове [27, р. 28]. На додачу, низка представників французької центральної влади і локальної адміністрації час від часу розглядали проекти зменшення ліванської території [26, р. 114–121, 192–199], що ймовірно додавало їй сумнівів у доречності повноцінної демаркації актуальних кордонів на півночі та сході країни кедрів.

Вищевказана політика французької адміністрації далася взнаки Ліванській Республіці після здобуття нею державної незалежності у 1943 р. Справа в тому, що у Сирії, котра стала незалежною трьома роками пізніше, панувало загальноновизнане переконання, згідно з яким Ліван насправді є сирійською територіальною складовою, штучно виокремленою французькими колонізаторами [27; 31]. З огляду на це, у Дамаску протягом більш ніж 60 років за будь-якого політичного режиму принципово відмовлялися визнавати реальний суверенітет Ліванської Республіки [27, р. 120–121; 31, р. 75, 82–83; 32; 15, р. 35; 6, р. 11–12; 29, с. 101–104; 33, 2, с. 119, 124–125]². За часів сирійської

¹ Ліван перебував під французьким мандатом протягом 1920–1943 рр., Сирія – протягом 1920–1946 рр. [26; 27, р. 28–33; 1, р. 88–109; 28, р. 69–110].

² Удаваним винятком з цього правила стала низка угод, заключених між обома країнами в роки сирійської окупації Лівану. Проте визнання у цих документах Лівану як незалежної країни мало

окупації (1990-2005 рр.) країна кедрів взагалі опинилася за один крок від інкорпорації до складу сусідньої держави [34; 31; 19, р. 5–6; 6, р. 16; 33, 1, с. 181–186, 2, с. 115–116]. Звичайно, за такого стану речей, не могло бути й мови про заключення між Сирією та Ліваном двосторонньої угоди про визначення державних кордонів [35, §4; 36, §12, 18–20, 22; 2, с. 191–192]. Зокрема, у цьому контексті можна згадати долю рекомендацій, запропонованих низкою двосторонніх робочих комісій, ситуативно створених для детального розмежування лівансько-сирійського кордону у 1950-60-х рр., котрі так і залишилися на папері [15, р. 47, 58; 19, р. 7], а також недбало завуальоване підпорядкування Дамаску ліванського кордону, *de facto* відображене у межах «Угоди про створення спільних прикордонних управлінь», підписаної у 1997 р., тобто під час сирійської окупації [34, descr.18].

Переломним у цій ситуації міг стати 2008 р., у якому Сирія не без міжнародного тиску зрештою встановила дипломатичні відносини з Ліваном і погодилася розпочати процес визначення та впорядкування державного кордону між обома країнами [36, §12, 19, 23–24, 68–69; 32; 15, р. 35, 103; 19, р. 7]. Однак, протягом 2008-2011 рр. ситуація з делімітацією та демаркацією лівансько-сирійського кордону залишалася незмінною [37, §46, 51; 15, р. 35; 19, р. 7]. З початком же громадянської війни у Сирії (2011 р.), врегулювання вищезазначеної проблеми стало просто об'єктивно неможливим. [19, р. 7–12, 16; 6, р. 12–13, 25; 38, §48]. Відтепер, дамаський режим не лише не прагнув, але й фізично не був спроможний здійснити процедуру розмежування державного кордону з Ліваном, оскільки після первинного хаосу він зрештою *de facto* поступився прикордонним контролем на користь своєї союзниці – ліванської радикальної шіїтської воєнізованої організації Хезболла («Партія Аллаха») [19, р. 7–10, 16; 6, р. 24–25, 31; 40, р. 1–3, 20–21, 25–26]. Своєю чергою, остання, ніколи не була зацікавлена у встановленні ліванського державного суверенітету над підконтрольними їй прикордонними областями, використовуючи їх для власних потреб, перш за все пов'язаних з отриманням збройної та фінансової допомоги від Ірану, а також зі шляхами наркотрафіку [5; 43; 44; 42, с. 153].

Однак, перешкоди з ліванського боку щодо повноцінного вирішення проблеми розмежування державного кордону з Сирією не обмежуються політикою Хезболли. Хоча офіційний Бейрут перманентно виступає за досягнення визначеності у цьому питанні, відсутність чіткої територіальної приналежності у прикордонних областях слугує центральній ліванській владі приводом для відмови у поширенні на них витрат на соціальні програми, розвиток інфраструктури, освітні проекти тощо. З деяким, проте незначним, перебільшенням можна навіть казати про відсутність ліванської держави у порубіжних районах [45; 14; 19; 6, р. 12, 23–24; 46; 44]. Окрім цього, умовність

на меті створення підґрунтя для подальшої легітимізації його поступової відмови від своєї незалежності на користь Сирії [31, р. 82–83].

прикордонного контролю сприяла процвітанню різноманітної і різнопланової контрабанди, котра набула форми основного місцевого бізнесу [45, р. 335; 19, р. 4, 6, 9; 46; 43; 44; 47]. В результаті, остання не лише надає жителям порубіжжя чи не єдину можливість для утримання себе і своїх родин, але й виступає однією з важливих складових товарного та фінансового насичення внутрішнього ринку країни кедрів. За таких умов, у владних структурах самого Лівану мають існувати політичні сили, котрі не менш від «Партії Аллаха», матеріально чи навіть електорально зацікавлені у гальмуванні процесу упорядкування державного кордону із Сирією. Нарешті, демотивуючим чинником певною мірою виступає технічна складність самого процесу розмежування лівансько-сирійського кордону з його численими суперечливими територіями, майновими суперечностями й інфраструктурними невизначеностями [19; 47].

Проте, у наслідок трьох взаємопов'язаних подій: падіння у Сирії диктаторського режиму алавіта Б. аль-Асада, суттєвого послаблення ліванської Хезболли і приходу до влади у країні кедрів політиків помірковано-прогресистського плану (кін. 2024 – поч. 2025 р.) [42; 48], Ліванська Республіка отримала реальний шанс на врегулювання питання делімітації кордону з САР [49; 47; 50; 51]. Каталізатором для здійснення перших кроків у зазначеному напрямку стали підспудно інспіровані все тією ж «Партією Аллаха» прикордонні інциденти, котрі у березні 2025 р. мало не переросли у відвертий збройний конфлікт між арміями обох країн [38, § 45; 52; 44; 49]. У межах врегулювання зазначеної напруженості, 27 березня за посередництвом Саудівської Аравії відбулася сирійсько-ліванська зустріч на рівні міністрів оборони, під час якої зокрема було підписано угоду про дієве впорядкування спільного кордону з подальшою співпрацею задля забезпечення належного його функціонування [44; 49; 47; 51; 53]. Щоправда, згідно з інформацією ЗМІ, в угоді використано термін «демаркація», не зважаючи на відсутність здійснення делімітації, що знижує об'єктивну цінність документу, фактично роблячи його декларацією про наміри. Проте, існує низка об'єктивних чинників, котрі роблять нинішню ситуацію найбільш сприятливою (або найменш несприятливою) за 80-річну історію незалежного існування обох держав.

У випадку Сирії, насамперед необхідно вказати на відносну слабкість нової переважно сунітської влади на чолі з перехідним президентом А. аш-Шараа, котра має відчутні проблеми з остаточним підпорядкуванням і централізацією усіх регіонів САР, а також з викликами, пов'язаними з військовою присутністю Ізраїлю на південному заході країни та бойовиків ІДІЛ у Сирійській пустелі [42, с. 151–153; 48; 54]. За такого стану речей, питання територіальних претензій до сусідньої держави має відійти на другий якщо не на третій план. Водночас, А. аш-Шараа надзвичайно зацікавлений в остаточній нормалізації відносин зі США; зокрема, в анулюванні Вашингтоном Закону Цезаря, котрий дозволяє у будь-який момент поновити економічні санкції, що були

запроваджені США проти Сирії часів режиму Б. аль-Асада [55]. Своєю чергою, США, котрі протягом усього часу існування Ліванської Республіки прагнуть бачити країну кедрів як цілісну прозахідну державу [6, р. 43–44; 33, 1; 51], усебічно підтримують ідею упорядкування лівансько-сирійського кордону. Останнім свідченням на користь зазначеної позиції Вашингтону стала відповідна вимога, викладена у 9-му пункті «Дорожньої карти» подальшого політичного розвитку країни кедрів, представленій ліванському уряду у червні 2025 р. спеціальним посланником США на Близькому Сході Т. Бараком [47; 56]. Нарешті, говорячи про Ліван варто мати на увазі, що провід Хезболли гіпотетично також може підтримати ідею міцного кордону з Сирією з огляду на прихід до влади у Дамаску відвертих ворогів «Партії Аллаха» з числа лідерів у недалекому минулому радикальної сунітської опозиції режиму Б. аль-Асада [46; 52; 4, 2, с. 160–161; 42, с. 149–150; 48].

2.2. Осібна проблема Ферм Шебаа

Територія сільськогосподарських угідь (у англomовній традиції окреслена терміном “the farms”), котрі свого часу належали жителям ліванського селища Шебаа, включно з прилеглою до неї смугою родючої землі в районі пагорбів поблизу від села Кфар-Шуба [15, р. 184; 50], розташована на південно-західному схилі гори Хермон, становить осібну прикордонну проблему субрегіонального масштабу. Внаслідок все того ж недбалого розмежування Лівану та Сирії за часів французького мандату (див. § 2.1), низка земельних наділів площею у кілька десятків квадратних кілометрів³, які належали ліванським селянам опинилася на території сусідньої країни [12, р. 82; 15, р. 35, 37–42; 16, р. 110, 191–192; 50]. Проблема нікуди не поділася після проголошення обома державами незалежності [12, р. 82; 15, р. 48, 102–103; 16, р. 18–19, 109–110; 6, р. 10]. Так, хоча створена у 1964 р. двостороння робоча група з вирішення питання Ферм Шебаа визнала цю територію ліванською, її висновок залишився на рівні неофіційних рекомендацій [12, р. 82; 2, с. 163; 15, 47, 58, 103; 16, р. 17; 6, р. 11; 50].

Ферми Шебаа безумовно так і залишилися б однією з численних суперечливих територій лівансько-сирійського кордону [47], якби не події Шестиденної війни 1967 р., коли ізраїльські війська зайняли, а згодом й анексували зазначену область як частину сирійських Голанських висот [12, р. 82; 15, р. 105–108; 16 р. 19, 110, 191; 6, р. 10–11; 50]. У такий спосіб, Ферми Шебаа на додачу до їхньої невизначеної державної приналежності опинилися у складі третьої країни. Проте, навіть після цього, протягом кількох

³ Цей пункт виглядає наступним чином: «Permanent and definitive demarcation and definition of the border between Lebanon and Syria» [56, § 9]. Відповіддю на нього стала інспірована знову ж таки Саудівською Аравією зустріч міністра закордонних справ Сирії А. аш-Шейбані з міністром оборони Лівану генерал-майором М. Менассою. Зокрема, в межах цього діалогу, котрий мав місце 2 жовтня 2025 р., були підтверджені наміри обох сторін щодо співпраці у питанні розмежування спільного кордону [53].

десятиліть доля цієї запусілої території цікавила лише місцевих власників втрачених земельних наділів [15, р. 168–175; 50]. Однак у 2000 р., казус Ферм Шебаа саме завдяки своїй невизначеності потрапив у поле зору Хезболли з огляду на добровільне виведення ізраїльських військ з Південного Лівану [13; 2, с. 131–167; 21; також див. § 2.3]. На той момент, «Партія Аллаха» конче потребувала віднайдення «довгограючого» й до того ж загальнозрозумілого приводу, котрий дозволив би їй зберегти легітимний статус позаурядового збройного формування, наданий винятково задля визволення півдня країни кедрів з-під ізраїльської окупації [57, art. 3; 16, р. 109; 4, 1, с. 172].

У цьому сенсі, випадок Ферм Шебаа з огляду на його наглядність і безнадійність був мало не ідеальним. З одного боку, за претензіями Лівану стояли висновки вищезгаданого прикордонного комітету, зроблені у 1964 р. і майнові права місцевих селян; з другого боку, Ізраїль, з огляду на рішення ООН щодо належності зазначеної території до сирійських Голанських висот [58, §14–20], відмовлявся розглядати її як ліванську; з третього ж – офіційний Дамаск, прагнучи ускладнити життя Ізраїлю, підтримати союзу йому Хезболлу й водночас не втратити право на відповідні території, підтверджував належність Ферм Шебаа до Лівану лише на словах, пов'язуючи свої подальші дії з виведенням ізраїльських військ з Голанських висот [58, §16; пор. 12, р. 82; 2, с. 192; 16, р. 110; 44; 50]. В результаті, протягом останніх років сирійської окупації (2000–2005 рр.), періоду домінування чи бодай відчутного впливу Хезболи (2011–2024 рр.) і навіть правління антисирійської коаліції (2005–2011 рр.) [33; 4], ліванські уряди усі як один з огляду на переконання, вплив, шантаж чи політичні компроміси, пов'язані із «Партією Аллаха» незмінно ретранслявали гасло останньої [59, р. 77, 91, 108–110, 125] щодо необхідності виведення ізраїльських військ з ліванських Ферм Шебаа [2, с. 162–167, 172, 179–180, 191–192; 15, р. 175–192; 33, 2, с. 119; 16, р. 109–110, 114, 181; 4, 1, с. 174; 44; 49; 50].

Із послабленням Хезболли та зміною влади у Лівані й Сирії (див. § 2.1) проблема Ферм Шебаа набула дещо іншого забарвлення. Відтепер, недостатньо впевнена у собі нова сирійська влада (пор. § 2.1) все уважніше дослухається до американських закликів щодо заключення нею мирної угоди з Ізраїлем [55]; офіційний Бейрут значно менше перебуває під впливом Хезболли та її наративів [52; 56]; до того ж, на лівансько-ізраїльському кордоні останнім часом з'явилися реальні, а не ілюзорні причини для суперечностей (див. § 2.3). За такого стану речей, найбільш прийнятним виглядатиме наступне покрокове вирішення проблеми Ферм Шебаа: 1. Офіційне визнання Сирією належності до неї зазначеної території; 2. Її деокупація в ході досягнення угоди з Ізраїлем; 3. Вирішення остаточної долі Ферм Шебаа у контексті домовленостей і компромісів, досягнених під час загальної офіційної делімітації та демаркації лівансько-сирійського кордону.

2.3. Лівансько-ізраїльський сухопутний кордон

Проблема 79-кілометрового лівансько-сирійського сухопутного кордону, розташованого на південних рубежах країни кедрів [6, р. 8] є настільки ж простою, наскільки складним є її розв'язання. В основі розмежування обох країн лежить кордон, проведений між територіями французького та британського мандатів згідно з угодою Поле-Ньюкомба, підписаною у 1923 р. Хоча у міжвоєнний період ставлення до цього кордону було більш серйозним, ніж до по суті адміністративного кордону між Ліваном і Сирією (див. § 2.1), він також відзначався значним ступенем аморфності та суперечливості [12, р. 72–78; 13, р. 20–21; 1, р. 86–87; 2, с. 162–163; 15, р. 17–18; 6, р. 8–9; 20, р. 571].

Проте, насправді визначальними для долі південного кордону Ліванської Республіки часів її незалежності стали два пов'язані між собою чинники. По-перше, йдеться про участь країни кедрів у арабо-ізраїльській війні 1948–1949 рр., яка завершилася заключенням перемир'я, котре так і не переросло в мирну угоду [12, р. 77; 13, р. 21; 1, р. 114; 20, р. 571; 50]. По-друге – про подальше поперемінне або й одночасне розглядання обома сторонами спільного кордону як лінії фронту⁴. Відповідно, відсутність мирної угоди означала неможливість делімітації кордону, а перманентна пряма чи опосередкована конфронтація між двома державами робила і продовжує робити неможливою появу навіть самої перспективи підписання мирної угоди. З огляду на це, роль лівансько-ізраїльського кордону, починаючи з 1949 р., відіграють рубежі, окреслені Організацією об'єднаних націй, неспроможною забезпечити навіть повноцінність їхнього функціонування, не кажучи вже про їхню недоторканість. У 1949 р. таким рубежем стала т. зв. зелена лінія, котра окреслювала тодішню територію єврейської держави [6, р. 9; 21, р. 6], а у 2000 р. (після виведення ізраїльських військ в Південного Лівану) – лінія блакитна [12; 13; 2, с. 131–167; 16, р. 175–204; 17; 6, р. 10; 21; 50; 60].

Станом на сьогодні ситуація виглядає наступним чином. Після вражаючої за своєю ефективністю відповіді Ізраїлю на агресивні дії Хезболли під час палестинсько-ізраїльської війни 2023–2025 рр. [60], «Партія Аллаха» вибула з боротьби, що й було зафіксовано у рамках перемир'я, підписаного Ліванською Республікою й єврейською державою 27 листопада 2024 р. Зокрема, у межах цієї угоди воєнізовані формування Хезболли повинні були повністю передати контроль над ліванською територією, що знаходиться на південь від р. Літані ліванській армії, тоді як Ізраїль мав відвести свої війська, задіяні у наземній операції проти Хезболли, за згадувану вище блакитну лінію [61]. Проте,

⁴ У цьому контексті з одного боку необхідно вказати на використання Південного Лівану як бази воєнізованих палестинських формувань, а згодом – й «руху опору» Хезболли, з іншого ж – про ізраїльську окупацію зазначеної області у 1978–2000 рр. і наземні операції ЦАХАЛу часів 34-денної війни 2006 р. та антитерористичної операції «Стріли півночі» 23 вересня – 27 листопада 2024 р. [12, р. 77; 13, р. 21; 1, р. 153–156; 2, с. 131–197; 15, р. 111–127; 35–174; 20, р. 571–572; 5; 4, 1, с. 174; 42, с. 146; 60].

всупереч зазначеній домовленості, єврейська держава відмовилась залишити 5 ліванських прикордонних висот: аль-Азія, аль-Авайда, ель-Хамамес, Джабаль-Білат і Лаббуна, вимагаючи попереднього тотального роззброєння Хезболли [60]. Своєю чергою, офіційний Бейрут у відповідь на заклик США піти на зустріч вимозі Ізраїлю [56], постановив завершити до кінця 2025 р. роззброєння Хезболли у Південному Лівані з поверненням до зазначеного процесу після остаточної деокупації вищезгаданого району [49; 62; 63]. Натомість, Тель-Авів відмовився конструктивно відреагувати на кроки ліванського уряду, що своєю чергою надало Хезболлі привід до відмови від домовленостей щодо подальшої демілітаризації з огляду на збереження ізраїльської небезпеки для країни кедрів. Враховуючи ж, що влада в Ізраїлі нині належить як ніколи впевненим у собі крайньоправим «яструбам», тоді як примусове тотальне роззброєння «Партії Аллаха» залишається поза межами можливостей ліванської армії [64; 65], ні про які угоди між обома країнами, а отже й про делімітацію їхнього спільного кордону, найближчим часом, не може бути жодної мови [64].

3. Морські кордони Ліванської Республіки

Загальна довжина морського кордону країни кедрів становить 225 км. [6, р. 18]. Питання делімітації морських кордонів Лівану з сусідніми Ізраїлем і Сирією (див. § 1) безпосередньо пов'язане з визначенням виключної економічної зони (не плутати з територіальними водами [10; 49]) країни кедрів. Чітке ж встановлення останньої дозволило б Ліванській Республіці безперешкодно зайнятися розвідкою і розробкою підводних надр ділянки морського шельфу, прилеглої до її західного кордону [6, р. 8]. Перш за все, у цьому випадку йдеться про пошук газових, а можливо й нафтових родовищ. Ймовірність успіхів у цьому напрямі суттєво підвищилась з відкриттям 2010 р. значного ізраїльського газово-нафтового родовища, котре отримало назву Левіафан [7, р. 292–293; 16, р. 229]. Ця обставина призвела до пожвавлення процесу визначення ліванських морських кордонів, а точніше – виключної економічної зони країни кедрів, почасти ставлячи економічні інтереси республіки на перший план у порівнянні з її зовнішньополітичними пререференціями.

3.1. Морський кордон Лівану з Ізраїлем

Як це не парадоксально, першою і поки що єдиною офіційно розмежованою ділянкою ліванських рубежів стала лінія розподілу виключних економічних зон країни кедрів та Ізраїлю. Процес досягнення відповідної угоди, згодом здійснюваний за посередництвом США у співпраці останніх з Францією, Катаром та ООН, розпочався у 2012 р. Двома роками раніше набула чинності угода про розмежування економічних зон Ізраїлю та Республіки Кіпр. Паралельно, у 2010-2011 рр. Ліванська Республіка, з огляду на низку внутрішніх і зовнішніх чинників (пор. §3.2), зокрема на бажання розширити у південному напрямі власну потенційно газонаосну економічну зону, рішуче

оскаржила на рівні ООН правильність визначення свого морського кордону з Ізраїлем, зафіксованого у межах вищезгаданої угоди [66]. Офіційний Бейрут висунув проігноровану єврейською державою вимогу про перенесення вказаної у зазначеній угоді точки зіткнення ізраїльської, кіпрської та ліванської економічних зон (т. зв. Пункту 1) на 17 км. Південніше (до т. зв. лінії 23). Як зазначалося вище, у 2012 р. до врегулювання зазначеної територіальної суперечки долучилися Сполучені Штати, зацікавлені у створенні безпечних умов для розвідки і розробки вуглеводневих ресурсів Східного Середземномор'я. Проте, протягом 2012-2021 рр. їхні зусилля (зокрема, запропоновані територіальні компроміси) не знайшли належного відгуку ані у Бейруті, ані у Тель-Авіві. Такий стан речей можна пояснити екзистенційним характером протистояння єврейської держави і домінуючої на той час у Лівані Хезболли (пор. § 2.3), а також чинником вільного доступу Ізраїлю до вже діючих шельфових газових родовищ: Левіафан і Тамар. Ситуація додатково ускладнилася у 2020-2021 рр., коли черговий контрольований «Партією Аллаха» уряд Лівану [4, 2, с. 159–160], послідовно висунув низку нових вимог, згідно з якими економічна зона країни кедрівзрештою мала б сягати ще південніше (до т. зв. лінії 29), що збільшило б її площу на 1430 км. кв. [16, р. 217–228; 7; 8; 22; 10; 23; 24, р. 109].

Проте, у 2022 р. справа все ж-таки зрушила з мертвої точки. Причиною цьому стала низка нових, чи бодай порівняно нових, чинників. З ізраїльського боку йдеться про епізодичне перебування при владі поміркованого уряду Я. Лапіда і неможливість безпечної розробки готового до експлуатації відкритого у 2017 р. перспективного газового родовища Каріш, спричинена загрозами з боку Хезболли [8; 9; 22; 10]. З ліванського ж – вирішальну роль відіграла системна (зокрема й енергетична) криза, котра охопила країну кедрів протягом 2019-2021 рр. [3, с. 162; 8; 9; 4, 2, с. 159–160], а також часткове послаблення політичної ролі «Партії Аллаха» внаслідок поразки очолюваного нею міжпартійного блоку на парламентських виборах 2022 р. [4, 2, с. 162–163]. В результаті, 27 жовтня 2022 р. обидві країни заключили дуже специфічну, проте цілком реальну угоду про розмежування виключних економічних зон Лівану й Ізраїлю. Згідно з цією домовленістю межа між економічними зонами двох держав мала проходити по лінії 23, тоді як Ізраїль, котрий зберіг за собою задалегідь розвідане газове родовище Каріш, мав би отримати певну грошову компенсацію, вразі віднайдення природного газу у надрах потенційного родовища Кана, право на розвідку та розробку якого відходило Ліванській Республіці [67; 22; 23; 24, р. 103–104]. Специфічність угоди була продиктована обопільним бажанням вирішити економічні питання і, перш за все у випадку Лівану, зберегти підтримуваний широкими верствами населення статус ворога для держави-контрагента. З огляду на це, зазначена угода являла собою низку окремих листів наданих Ліваном та Ізраїлем у розпорядження Сполучених Штатів, завдяки чому вона не містила жодного документу, на якому одночасно

стояли б підписи представників обох держав; окрім цього, у фінальному документі зосереджувалася увага лише на деталях розмежування економічних зон зі збереженням status quo (тобто стану подальшої невизначеності) у питанні обопільного визнання та делімітації державного морського й сухопутного кордону; нарешті в угоді було закладено передумови для подальшого уникнення безпосередньої співпраці між обома державами [67; 8; 9; 22; 10; 23; 24].

Разом з цим, у тексті угоди було проведено ідею про необхідність майбутньої делімітації самого морського кордону, як умови повноцінного безпечного використання реальних і потенційних природних ресурсів обох економічних зон [22; 23; 24, р. 104–105]. Ця обставина, не зважаючи на запевнення офіційного Бейрута про відсутність політичної складової у межах зазначеної угоди, виступає формальною декларацією якщо не підґрунтям для подальших обопільних намірів щодо юридичного визначення морського кордону. Щоправда, нині обидві сторони є традиційно далекими від реалізації зазначеної можливості [65]. Такий стан речей обумовлено не лише ескалацією ізраїльсько-ліванського військового протистояння (див. §2.3), але насамперед ліванськими розчаруваннями, пов'язаними з відсутністю природного газу у надрах оманливого псевдо-родовища Кана [68] помноженими на відсутність інформації про наявність на ліванському морському шельфі інших перспективних об'єктів, розташованих поблизу від ізраїльської економічної зони [69].

3.2. Перемовини між Ліваном і Республікою Кіпр

Розмежування ліванської та ізраїльської економічних зон відкриває й іншу, більш реалістичну, перспективу для врегулювання навколордонної проблематики країни кедрів. Йдеться про завершення аналогічного процесу між Ліванською Республікою та Республікою Кіпр. Початок вирішенню цього питання було покладено ще у 2007 р., коли обидві країни уклали угоду про медіальний розподіл морського простору, що знаходиться між їхніми територіальними водами на дві економічні зони. При цьому, умови зазначеної угоди передбачали можливість коригування крайньої південної та північної точки розмежування після їхнього усталення відповідно з Ізраїлем і Сирією [16, р. 217–219; 7, р. 292; 8; 22; 10; 70]. Однак, не зважаючи на безконфліктний характер лівансько-кіпрських відносин [7, р. 292; 69], вищезгадана угода так і не була ратифікована ліванським парламентом. Формальним приводом для цього стала незгода офіційного Бейрута з визначенням координат точки зіткнення економічних зон Ізраїлю, Кіпру та Лівану, прийнятої під час укладання аналогічної ізраїльсько-кіпрської угоди (див. §3.1). Однак, справжньою причиною несподіваної непоступливості Лівану вважається не неузгодженість у визначенні географічних координат, котру, як було сказано вище, завжди можна було б підкорегувати заднім числом, а небажання псувати відносини з Туреччиною, з якою Ліван на той момент збирався підписати

вигідну торгівельну угоду [71, р. 76; 16, р. 217–218, 225; 8; 10; 70]. Анкара ж усіма силами намагалася зашкодити підписанню будь-яких угод, котрі б не враховували інтереси протегованої нею невизнаної Турецької Республіки Північного Кіпру [71; 8; 49].

Усунення вищезгаданої суперечності з Ізраїлем, поряд із послабленням недоброзичливої щодо Кіпру Хезболли [70], зростанням стратегічної зацікавленості країн Євросоюзу у розробці вуглеводневих покладів Східного Середземномор'я (пор. §1) і загальною вторинністю турецького чиннику у сучасній ліванській політиці [72; 73; 42, с. 155–156] мають посприяти максимальному пришвидшенню процесу розмежування ліванської та кіпрської економічних зон. Зокрема, такої думки дотримується нинішній президент країни кедрів, генерал Ж. Аун, котрий вже у 2025 р. дав зелене світло лівансько-кіпрським переговорам з приводу цього питання, винятково важливого для ліванської економіки [69; 70]. Так, вже у березні він, поряд зі своїми колегами із Франції, Сирії, власне Кіпру та прем'єр-міністром Греції, узяв участь в онлайн зустрічі, що між іншим стосувалася вирішення проблеми розмежування морських кордонів у Східному Середземномор'ї [49]. Згодом же Ж. Аун інспірував створення і узяв під особистий контроль діяльність відповідного комітету на чолі з міністром громадських робіт Ф. Разамні [70]. Результатом зазначених ініціатив стала нова дещо відмінна від попередньої лівансько-кіпрська угода про розмежування виключних економічних зон, підписана на рівні виконавчої влади обох країн 26 листопада 2025 р. [72; 73]. Однак, як і у попередньому випадку, крапку у цьому питанні мають поставити парламенти Ліванської Республіки та Республіки Кіпр, котрі повинні ратифікувати вищезгаданий документ [72; 73], чого на момент написання цієї статті ще не сталося.

3.3. Морський кордон Лівану з Сирією

В цілому, проблема делімітації морського лівансько-сирійського кордону, подібно як і розмежування виключних економічних зон обох країн є безпосереднім продовженням ситуації, що існує на суходолі. Протягом більш ніж десятиліття, офіційний Бейрут безрезультатно звертався до Сирії з пропозицією упорядкування спільного морського кордону та врегулювання суперечливих моментів (йдеться про приналежність бл. 800 кв. км. Морської поверхні [74]), пов'язаних з розмежуванням економічних зон [72; 74; 75; 9; 10; 49]. На додачу, ситуація цілком природньо ускладнилася з початком сирійської громадянської війни. Розв'язанню зазначеної проблеми не посприяли (а скоріше, навіть, зашкодили) претензії на посередництво, виявлені Росією [75].

Однак, як і у випадку інших прикордонних суперечностей, що існують між двома державами, падіння режиму Б. аль-Асада відкриває вікно можливостей для нормалізації морських колізій. Окрім чинників, перерахованих вище, у морському контексті варто вказати на відсутність у нового уряду Сирії доступу до переважної більшості внутрішніх нафтових родовищ Заєвфраття, все ще

контрольованих напівнезалежними сирійськими курдами [75; 42, с. 152; 76]. Зогляду на це, А. аш-Шараа, на відміну від Б. аль-Асада, має бути реально зацікавленим в упорядкуванні морських кордонів САР. Створення нормальних умов для розробки альтернативних шельфових надр дозволить Дамаску отримати важливе джерело прибутків для відновлення країни, зруйнованої все ще жевріючою громадянською війною [77], а також надасть сирійській центральній владі додатковий козир у перемовинах з курдами, котрі мають суттєві логістичні проблеми з експортом власної нафти.

Тому не дивно, що А. аш-Шараа вже сьогодні виявляє відвертий інтерес до проблематики морських кордонів. Зокрема, він взяв участь у вищезгаданій дистанційній березневій бесіді голів низки середземноморських держав, на порядку денному якої значилося й питання морських розмежувань [49]. Окрім цього, нова сирійська влада, на відміну від попереднього режиму, цілком охоче погоджується на ліванські пропозиції, котрі стосуються активізації процесу делімітації не лише сухопутного, але й морського кордону між двома державами [78].

4. Висновки

Ліванська Республіка залишається державою з юридично визнаними, але фактично невизначеними (неделімітованими та недемаркованими) кордонами. Просторова неупорядкованість проявляється на шести ключових напрямках:

1. Сирійсько-ліванський сухопутний кордон, котрий досі не має офіційної делімітації;
2. Район ферм Шебаа, котрий є проміжною, подвійно спірною територією, статус якої залежить як від неукладеності сирійсько-ліванської угоди, так і від чинника ізраїльського контролю;
3. Ізраїльсько-ліванська сухопутна межа, відома як Блакитна Лінія, котра не має обопільно визнаного статусу державного кордону, з огляду на відсутність мирної угоди між двома державами;
4. Неделімітований морський лівансько-ізраїльський кордон, до якого прилягають розмежовані у 2022 р. за згодою обох держав виключні економічні зони;
5. Нерозмежована, з огляду на незавершеність юридичної процедури, виключна економічна зона з Республікою Кіпр;
6. Лівансько-сирійський морський кордон з прилягаючою до нього частиною виключної економічної зони, котрі жодного разу протягом історії Ліванської Республіки не виступали об'єктами делімітації.

Причини такого стану речей мають комплексну природу й охоплюють три нерідко взаємопов'язані групи чинників: політично-інституційну (наявність перманентної напруженості у стосунках з обома безпосередніми сусідами, багатоконфесійність ліванського суспільства, слабкість центральної влади, велике значення впливу зовнішніх і позадержавних акторів, економічно-безпекову (процвітання у прикордонних районах масштабної різнопланової

контрабанди, котра виступає як одне з вагомих джерел насичення внутрішнього товарного та фінансового ринку й об'єктом різнорівневого політичного лобіювання) і міжнародно-правову (асиметричність договірних зобов'язань, відсутність ефективних механізмів реалізації рішень ООН, а також відмінне розуміння поняття «кордон» у кожної із зацікавлених сторін).

Нові можливості для переговорів стосовно ліванських кордонів визначилися завдяки низці взаємопов'язаних змін, що мали місце в левантійському субрегіоні у 2024-2025 рр. Йдеться про відчутну поразку ліванської Хезболли у війні з Ізраїлем і кардинальне владне перезавантаження у Бейруті та Дамаску. Проте, з огляду на збереження впливу вищезокреслених різнопланових чинників, можна говорити лише про ймовірність часткових позитивних зрушень. Маються на увазі: остаточне розмежування ліванської економічної зони з Кіпром і Сирією, ймовірну делімітацію морського кордону з останньою, а також – можливість початку активного проте дуже непростого процесу делімітації сухопутного лівансько-сирійського кордону. Ситуація ж з Ізраїлем, з огляду на нинішню жорстку позицію Тель-Авіва, недостатнє послаблення Хезболли та відсутність нових економічних стимулів, у найближчій перспективі залишиться незмінною.

Таким чином, процес делімітації ліванських кордонів у найближчій перспективі хоча й набуде певної позитивної динаміки, проте залишатиметься фрагментованим. При цьому, зрештою як і раніше, політична логіка усіх його контрагентів визначатиме їхню поведінку на суходолі, тоді як економічні пріоритети домінуватимуть у контексті проблематики розмежування морського простору.

Список використаних джерел та літератури

1. Traboulsi F. A History of Modern Lebanon. 2nd ed. London: Pluto Press, 2012. 308 p.
2. Скороход Ю.С. Діяльність міжнародних міждержавних організацій із врегулювання ліванського конфлікту: навчальний посібник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 207 с.
3. Зелінський А.Л. Ліванська республіка: між політичним конфесіоналізмом і політичним прагматизмом. *Проблеми всесвітньої історії*. 2021. № 3 (15). С. 151–171.
4. Зелінський А.Л. Політична та військова діяльність ліванської Хезболли у 2011-2022 рр. і її результати (Ч. 1-2). *Проблеми всесвітньої історії*. 2024. № 4(28). С. 167–184; 2025. № 1(29). С. 156–175.
5. Ghaddar H. How Hezbollah Ends: A Better Lebanon Is Possible. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/lebanon/how-hezbollah-ends>
6. Jagarnathsingh A. Lebanon's Border Regime: Fluid Rigidity, Foreign Interference, and Hybrid Security Assemblages. *Global Migration: Consequences and Responses / Working Paper*. July 13, 2019. 58 p. URL: https://www.academia.edu/39811272/Lebanons_Border_Regime_Fluid_Rigidity_Foreign_Interference_and_Hybrid_Security_Assemblages_Working_Papers_Global_Migration_Consequences_and_Responses
7. Aboultaif E.W. The Leviathan Field Triggering a Maritime Border Dispute Cyprus, Israel, and Lebanon. *Journal of Borderlands Studies*. 2017. No. 3. P. 289–304.

8. Abd El-Aziz M.O. Will Lebanon and Israel Finally End their Maritime Border Dispute? *The Cairo Review of Global Affairs*. URL: https://www.thecairoreview.com/essays/will-lebanon-and-israel-finally-end-their-maritime-borders-dispute/?utm_source=chatgpt.com
9. Mitchell G. Is the Israeli-Lebanese Maritime Boundary Agreement Replicable? *War on the Rocks*. URL: https://warontherocks.com/2022/11/is-the-israel-lebanon-maritime-boundary-agreement-replicable/?utm_source=chatgpt.com
10. Nakhle C. Lebanon and Israel's historic maritime border deal. *GIS Report*. URL: https://www.gisreportsonline.com/r/israel-lebanon-maritime/?utm_source=chatgpt.com
11. ЗМІ: країни ЄС прагнуть тримати в таємниці плани відмови від російських енергоносіїв. *Radio Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiya-haz-vidmova-yes/33470759.html>
12. Eshel D. The Israel-Lebanon Border Enigma. *IBRU Boundary and Security Bulletin*. 2000-2001. No. 4. P. 72–83.
13. O'Shea B. Lebanon's "Blue Line": A New International Border or Just Another Cease-fire Zone? *Studies in Conflict & Terrorism*. 2004. No. 1. P. 19–30.
14. Chatty D., Mansour N., Yassin N. Statelessness and Tribal Identity on Lebanon's Eastern Borders. *Mediterranean Politics*. 2013. No. 3. P. 411–426.
15. Kaufman A. Contested frontiers in the Syria-Lebanon-Israel region: cartography, sovereignty, and conflict. Washington, D.C.; Baltimore: Woodrow Wilson Center Press; The Johns Hopkins University Press, 2013. 281 p.
16. Meier D. Shaping Lebanon's borderlands: Armed Resistance and International Intervention in South Lebanon. London; New York: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2016. 290 p.
17. Slesinger I. Alterity, Security and Everyday Geopolitics at Israel's Border with Lebanon. *Journal of Borderlands Studies*. 2016. No. 1. P. 123–139.
18. Tholens S. Border management in an era of "statebuilding lite": security assistance and Lebanon's hybrid sovereignty. *International Affairs*. 2017. No. 4. P. 865–882.
19. Mouawad J. Lebanon's border areas in light of the Syrian war: New actors, old marginalisation. *Middle East Directions Research Project Report*. 2018. No. 3. 22 p. URL: <https://cadmus.eui.eu/server/api/core/bitstreams/32b05ec6-e871-5485-a8d8-335bae34e12a/content>
20. Schneidleder A. Discreet and Hegemonic Borderscapes of Galilee: Lebanese Residents of Israel and the Israel-Lebanon Border. *Geopolitics*. 2018. No. 3. P. 565–586.
21. Kassem S. UNIFIL's "Blue Line" Demarcation: Spatial Ordering, Political Subjectivity, and Settler Colonialism in South Lebanese Borderlands. *International Studies Quarterly*. 2024. No. 2. P. 1–10. URL: <https://academic.oup.com/isq/article/68/2/sqae051/7651030?login=false>
22. Singh A.K., Rajiv S.C. Israel-Lebanon Maritime Boundary Agreement: An Assessment. *Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses*. URL: <https://www.idsa.in/publisher/issuebrief/israel-lebanon-maritime-boundary-agreement-an-assessment>
23. Yiallourides K. Another Step Toward Peace: The Lebanon-Israel Maritime Agreement. *The Cairo Review of Global Affairs*. URL: https://www.thecairoreview.com/essays/another-step-toward-peace-the-lebanon-israel-maritime-agreement/?utm_source=chatgpt.com
24. Mokdad M., Abou Taha O. The Legal Effects of the Maritime Border Demarcation Agreement on the Lebanese State. *Arab Studies Quarterly*. 2025. No. 2. P. 102–116.
25. The Lebanese Constitution. *Arab Law Quarterly*. 1997. No. 2. P. 224–261.
26. Zamir M. The formation of modern Lebanon. Ithaca; London: Cornell University Press, 1985. 309 p.
27. Pipes D. Greater Syria: The History of an Ambition. 2nd ed. Oxford; New York: Oxford University Press, 1992. 264 p.

28. McHugo J. Syria: A History of the Last Hundred Years. 2nded. New York; London: The New Press, 2014. 320 p.
29. Зелінський А.Л. Ліван і Сирія - «сіамські близнюки» Леванту: стан речей на сучасному етапі. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 3(19). С. 98–113.
30. French Mandate for Syria and the Lebanon. *The American Journal of International Law* (Suppl.). 1923. No. 3. P. 177–182.
31. Thompson E.V. Will Syria Have to Withdraw from Lebanon? *Middle East Journal*. 2002. No. 1. P. 72–93.
32. Syria's historic decision to establish diplomatic relations with Lebanon and an analysis of its implications. *The Meir Amit Intelligence and Terrorism*. URL: <https://www.terrorism-info.org.il/en/18392/>
33. Зелінський А.Л. Ліванська Республіка у 2005-2023 pp.: здобутки Кедрової революції та спадщина сирійської окупації (Ч. 1–2). *Проблеми всесвітньої історії*. 2023. № 1(21). С. 176–195; № 2(22). С. 114–136.
34. Syrian Lebanese Higher Council – Agreements and Accords After the Treaty. URL: <https://syrialeb.org/site/english/index.php?node=115523>
35. UN Security Council Resolution 1680 (2006). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/575280?ln=en&v=pdf>
36. Eighth semi-annual report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolution 1559 (2004) (2008). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/639813?ln=en&v=pdf>
37. Sixteenth report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolution 1701 (2006) (2011). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/707149?v=pdf&ln=en>
38. Implementation of Security Council resolution 1701 (2006) during the period from 21 October 2024 to 20 February 2025. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4079253?v=pdf&ln=en>
39. Mohamad N., Kafina M., Prins E. Assad's Regime and the Syrian Crisis (2011-2022). *Fanack*. URL: <https://fanack.com/syria/history-of-syria/the-syrian-crisis/assads-regime-and-the-syrian-crisis-2011-2022/>
40. Khaddour Kh., Tokmajyan A. Borders Without a Nation: Syria, Outside Powers, and Open-Ended Instability. Beirut: Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center, 2024. 41 p. URL: <https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/Kheder-Armenak-Syria%20report-final.pdf>
41. Singh S., Ahmad S. Beyond Assad: The Syrian Civil War, Humanitarian Crisis, and the Path to an Inclusive Future. *Journal of Peace Studies*. 2025. No. 1. P. 47–65.
42. Зелінський А.Л. Причини і наслідки падіння режиму аль-Асадів. *Проблеми всесвітньої історії*. 2025. № 2(30). С. 142–169.
43. Hage Ali M. Double Dealers: Lebanon and the Risks of Captagon Trafficking. Beirut: Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center, 2025. 31 p. URL: https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/Hage%20Ali_Lebanon_final.pdf
44. Ghaddar H. Lebanon-Syria Border Talks Can Restrain Hezbollah and Boost Security. *The Washington Institute for Near East Policy*. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/lebanon-syria-border-talks-can-restrain-hezbollah-and-boost-security>
45. Obeid M. Searching for the 'ideal face of the state' in a Lebanese border town. *Journal of the Royal Anthropological Institute*. 2010. No. 2. P. 330–346.
46. Young M. Pushing Back Against Hezbollah. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2025/02/pushing-back-against-hezbollah?lang=en¢er=middle-east>
47. Metni Torbey N. Lebanon–Syria: Borderlines and Broken Promises. *This is Beirut*. URL: <https://thisisbeirut.com.lb/articles/1320111/lebanonsyria-borderlines-and-broken-promises>
48. Tello A. Can Hezbollah still dictate outcomes in Syria, or have battlefield losses curtailed its once formidable influence? *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2616765/middle-east>

49. al-Mahmoud H., Ibrahim H. Syria and Lebanon redraw borders by land and sea. *Enab Baladi*. URL: <https://english.enabbaladi.net/archives/2025/05/syria-and-lebanon-redraw-borders-by-land-and-sea/>
50. Hof F.C. Defining and stabilizing Lebanon's borders. *Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/publications/defining-and-stabilizing-lebanons-borders>
51. Karam P. Rumors and Risks: Lebanon's Political Anxieties and Relations with the New Syria. *Arab Center Washington DC*. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/rumors-and-risks-lebanons-political-anxieties-and-relations-with-the-new-syria/>
52. Salhani J. Lebanon-Syria border clashes reflect new realities on the ground. *Features / Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/features/2025/3/24/lebanon-syria-border-clashes-reflect-new-realities-on-the-ground>
53. Minister of Defense meets Syrian Foreign Affairs Minister in Al-Ula, discuss border demarcation, ways to enhance coordination between both countries. *NNA Lebanon*. URL: <https://www.nna-leb.gov.lb/en/%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D8%A9/813229/minister-of-defense-meets-syrian-foreign-affairs-m>
54. Druze seek Sweida autonomy and turn toward Israel, adding new twist to Syria's tensions. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2617386/middle-east>
55. Syria's Al-Sharaa, in New York, renews call for US to formally drop sanctions. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2616302/middle-east>
56. The 11 points of the 'Barrack plan' approved by the Salam Cabinet. *L'Orient Today*. URL: https://today.lorientlejour.com/article/1472823/weapons-israeli-withdrawal-border-demarcation-the-11-points-of-the-barrack-plan-approved-by-the-salam-cabinet.html?utm_source=chatgpt.com
57. The Taif Agreement. URL: https://www.un.int/lebanon/sites/www.un.int/files/Lebanon/the_taiif_agreement_english_version_.pdf
58. Report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolutions 425 (1978) and 426 (1978) (22 may 2000). URL: <https://docs.un.org/en/S/2000/460>
59. Hizbullah's Documents: From the 1985 Open Letter to the 2009 Manifesto / ed. and transl. J. Alagha. Amsterdam: Pallas and Amsterdam University Press, 2011. 222 p.
60. Israel–Hezbollah conflict (2023–present). *Wikipedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Israel%E2%80%93Hezbollah_conflict_\(2023%E2%80%93present\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Israel%E2%80%93Hezbollah_conflict_(2023%E2%80%93present))
61. Full text: The Israel-Hezbollah ceasefire deal. *The Times of Israel*. URL: <https://www.timesofisrael.com/full-text-the-israel-hezbollah-ceasefire-deal/>
62. Houssari N. Lebanese Cabinet receives military's weapons plan. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2614260/middle-east>
63. Ghaddar H. Without a Hezbollah Disarmament Deadline, Lebanon Should Face Repercussions. *The Washington Institute for Near East Policy*. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/without-hezbollah-disarmament-deadline-lebanon-should-face-repercussions>
64. Tello A. What the Lebanon-Israel diplomatic deadlock means for regional stability and peace. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2619889/middle-east>
65. Lebanese army walks political tightrope to disarm Hezbollah. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2620530/middle-east>
66. The maritime boundaries and natural resources of the Republic of Lebanon. Challenges and Opportunities. Version of December 2014. URL: <http://data.infopro.com.lb/file/Legal%20section%201-6.pdf>
67. Full text of the maritime border deal agreed between Israel and Lebanon. *The Times of Israel*. URL: <https://www.timesofisrael.com/full-text-of-the-maritime-border-deal-agreed-between-israel-and-lebanon/>

68. No gas finds after drilling at Lebanon's offshore Block 9, source says. *Reuters*. URL: https://www.reuters.com/world/middle-east/no-gas-finds-after-drilling-lebanons-offshore-block-9-source-2023-10-13/?utm_source=chatgpt.com
69. Abou Zeid B. Lebanon-Cyprus Maritime Border Talks Reach Critical Stage. *This is Beirut*. URL: <https://thisisbeirut.com.lb/articles/1320921/lebanon-cyprus-maritime-border-talks-reach-critical-stage>
70. Aoun chairs first meeting of committee tasked with Cyprus border negotiations. *L'Orient Today*. URL: <https://today.lorientlejour.com/article/1472655/aoun-chairs-first-meeting-of-committee-tasked-with-cyprus-border-negotiations.html>
71. Eissler E.R., Arasil G. Maritime Boundary Delimitation in the Eastern Mediterranean. *The RUSI Journal*. 2014. No. 2. P. 74–80.
72. Lebanon-Greek Cypriot maritime deal sparks legal, political backlash. *Türkiye Today*. URL: https://www.turkiyetoday.com/region/lebanon-greek-cypriot-maritime-deal-sparks-legal-political-backlash-3210537?utm_source=chatgpt.com
73. Bimbishis A. Cyprus-Lebanon maritime deal stands firm despite Turkish interference attempts. *In-cyprus.com*. URL: https://in-cyprus.philenews.com/insider/cyprus-lebanon-maritime-deal-strong-despite-turkey-attempts/?utm_source=chatgpt.com
74. After Israel, Lebanon eyes sea border talks with Syria. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2196451/middle-east>
75. Sabaghi D. Syria's oil and gas exploration deal with Russia threatens maritime dispute with Lebanon. *Middle East Eye*. URL: <https://www.middleeasteye.net/news/syria-lebanon-russia-oil-gas-exploration-deal-maritime-dispute>
76. Syrian Kurdish leader says reached first deal on merging forces with regular army. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/2618707/middle-east>
77. Hajj E. Nikolaos van Dam outlines his vision for post-war Syria. *Fanack*. URL: <https://fanack.com/opinion/features-insights/nikolas-van-dam~271017/>
78. Lebanese President: Talks with Syrian President al-Sharaa Constructive. *SANA*. URL: <https://sana.sy/en/syria-and-the-world/2272333/>

References

1. Traboulsi, F. (2012). *A History of Modern Lebanon*. 2nd ed. London: Pluto Press. [In English].
2. Skorokhod, Yu.S. (2012). *Diyal'nist' mizhnarodnykh mizhderzhavnykh orhanizatsiy iz vrehulyuvannya livans'koho konfliktu : navchal'nyy posibnyk* [The activity of the international intergovernmental organizations for the settlement of the Lebanese conflict: the textbook]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr "Kyyivs'kyi universytet". [In Ukrainian].
3. Zelinskyi, A.L. (2021). Livans'ka respublika: mizh politychnym konfesionalizmom i politychnym prahmatyzmom [Lebanese Republic: between Political Confessionalism and Political Pragmatism]. *Problemy vsesvitn'oyi istoriyi* [Problems of World History], 3, pp. 151–171. [In Ukrainian].
4. Zelinskyi, A.L. (2024-2025). PolitychnataviiskovadiialnistlivanskoiKhezbollahy 2011-2022 rr. iyirezultaty (Ch. 1-2) [A Political and Military Activities of the Lebanese Hezbollah in 2011-2022 and their Results (P. 1–2)]. *Problemy vsesvitn'oyi istoriyi* [Problems of World History], 4, pp. 167–184, 1, pp. 156–175. [In Ukrainian].
5. Ghaddar, H. How Hezbollah Ends: A Better Lebanon Is Possible. *Foreign Affairs*. [Online]. Available from: <https://www.foreignaffairs.com/lebanon/how-hezbollah-ends> [In English].
6. Jagarnathsingh, A. (2019). Lebanon's Border Regime: Fluid Rigidity, Foreign Interference, and Hybrid Security Assemblages. *Global Migration: Consequences and Responses / Working Paper*. [Online]. Available from: https://www.academia.edu/39811272/Lebanons_Border_Regime_Fluid_Rigidity_Foreign_Interference_and_Hybrid_Security_Assemblages_Working_Papers_Global_Migration_Consequences_and_Responses [In English].

7. Aboultaif, E.W. (2017). The Leviathan Field Triggering a Maritime Border Dispute Cyprus, Israel, and Lebanon. *Journal of Borderlands Studies*, 3, pp. 289–304. [In English].
8. Abd El-Aziz, M.O. Will Lebanon and Israel Finally End their Maritime Border Dispute? *The Cairo Review of Global Affairs*. [Online]. Available from: https://www.thecaireview.com/essays/will-lebanon-and-israel-finally-end-their-maritime-borders-dispute/?utm_source=chatgpt.com [In English].
9. Mitchell, G. Is the Israeli-Lebanese Maritime Boundary Agreement Replicable? *War on the Rocks*. [Online]. Available from: https://warontherocks.com/2022/11/is-the-israel-lebanon-maritime-boundary-agreement-replicable/?utm_source=chatgpt.com [In English].
10. Nakhle, C. Lebanon and Israel's historic maritime border deal. *GIS Report*. [Online]. Available from: https://www.gisreportsonline.com/r/israel-lebanon-maritime/?utm_source=chatgpt.com [In English].
11. ZMI: krayinye Yes prahnut' trymaty v tayemnytsi plany vidmovy vid rosiys'kykh enerhonosiyiv. *Radio Svoboda* [Radio Liberty]. [Online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiya-haz-vidmova-yes/33470759.html> [In Ukrainian].
12. Eshel, D. (2000-2001). The Israel-Lebanon Border Enigma. *IBRU Boundary and Security Bulletin*, 4, pp. 72–83. [In English].
13. O'Shea, B. (2004). Lebanon's "Blue Line": A New International Border or Just Another Cease-fire Zone? *Studies in Conflict & Terrorism*, 1, pp. 19–30. [In English].
14. Chatty, D., Mansour, N., (2013). Yassin N. Statelessness and Tribal Identity on Lebanon's Eastern Borders. *Mediterranean Politics*, 3, pp. 411–426. [In English].
15. Kaufman, A. (2013). *Contested frontiers in the Syria-Lebanon-Israel region : cartography, sovereignty, and conflict*. Washington, D.C.; Baltimore: Woodrow Wilson Center Press; The Johns Hopkins University Press. [In English].
16. Meier, D. (2016). *Shaping Lebanon's borderlands: Armed Resistance and International Intervention in South Lebanon*. London; New York: I.B. Tauris & Co. Ltd. [In English].
17. Slesinger, I. (2016). Alterity, Security and Everyday Geopolitics at Israel's Border with Lebanon. *Journal of Borderlands Studies*, 1, pp. 123–139. [In English].
18. Tholens, S. (2017). Border management in an era of "statebuilding lite": security assistance and Lebanon's hybrid sovereignty. *International Affairs*, 4, pp. 865–882. [In English].
19. Mouawad, J. (2018). Lebanon's border areas in light of the Syrian war: New actors, old marginalisation. *Middle East Directions Research Project Report*, 3. [Online]. Available from: <https://cadmus.eui.eu/server/api/core/bitstreams/32b05ec6-e871-5485-a8d8-335bae34e12a/content> [In English].
20. Schneidleder, A. (2018). Discreet and Hegemonic Borderscapes of Galilee: Lebanese Residents of Israel and the Israel-Lebanon Border. *Geopolitics*, 3, pp. 565–586. [In English].
21. Kasseem, S. (2024). UNIFIL's "Blue Line" Demarcation: Spatial Ordering, Political Subjectivity, and Settler Colonialism in South Lebanese Borderlands. *International Studies Quarterly*, 2, pp. 1–10. [Online]. Available from: <https://academic.oup.com/isq/article/68/2/sqae051/7651030?login=false> [In English].
22. Singh, A.K., Rajiv, S.C. Israel-Lebanon Maritime Boundary Agreement: An Assessment. *Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses*. [Online]. Available from: <https://www.idsa.in/publisher/issuebrief/israel-lebanon-maritime-boundary-agreement-an-assessment> [In English].
23. Yiallourides, K. Another Step Toward Peace: The Lebanon-Israel Maritime Agreement. *The Cairo Review of Global Affairs*. [Online]. Available from: https://www.thecaireview.com/essays/another-step-toward-peace-the-lebanon-israel-maritime-agreement/?utm_source=chatgpt.com [In English].
24. Mokdad, M., Abou Taha, O. (2025). The Legal Effects of the Maritime Border Demarcation Agreement on the Lebanese State. *Arab Studies Quarterly*, 2, pp. 102–116. [In English].

25. (1997). The Lebanese Constitution. *Arab Law Quarterly*, 2, pp. 224–261. [In English].
26. Zamir, M. (1985). *The formation of modern Lebanon*. Ithaca; London: Cornell University Press. [In English].
27. Pipes, D. (1992). *Greater Syria: The History of an Ambition*. 2nd ed. Oxford; New York: Oxford University Press. [In English].
28. McHugo, J. (2014). *Syria: A History of the Last Hundred Years*. 2nded. New York; London: The New Press. [In English].
29. Zelinskyi, A.L. (2022). Livan i Syriya – "siams'ki blyznyuky" Levantu: stan rechey na suchasnomu etapi [Lebanon and Syria – the "Siamese twins" of the Levant: a current situation]. *Problemy vsesvithn'oyi istoriyi* [Problems of World History], 3, pp. 98–113. [In Ukrainian].
30. (1923). French Mandate for Syria and the Lebanon. *The American Journal of International Law* (Suppl.), 3, pp. 177–182. [In English].
31. Thompson, E.V. (2002). Will Syria Have to Withdraw from Lebanon? *Middle East Journal*, 1, pp. 72–93. [In English].
32. Syria's historic decision to establish diplomatic relations with Lebanon and an analysis of its implications. *The Meir Amit Intelligence and Terrorism*. [Online]. Available from: <https://www.terrorism-info.org.il/en/18392/> [In English].
33. Zelinskyi, A.L. (2023). *Livans'ka Respublika u 2005-2023 rr.: zdobutky Kedrovoyi revolyutsiyi ta spadshchyna syriys'koyi okupatsiyi (Ch. 1–2)* [The Republic of Lebanon during 2005-2023: the achievements of Cedar revolution and a heritage of the syrian occupation (P. 1–2)]. *Problemy vsesvithn'oyi istoriyi* [Problems of World History], 1, pp. 176–195, 2, pp. 114–136. [In Ukrainian].
34. *Syrian Lebanese Higher Council – Agreements and Accords After the Treaty*. [Online]. Available from: <https://syr-leb.org/site/english/index.php?node=115523> [In English].
35. *UN Security Council Resolution 1680 (2006)*. [Online]. Available from: <https://digitallibrary.un.org/record/575280?ln=en&v=pdf> [In English].
36. *Eighth semi-annual report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolution 1559 (2004) (2008)*. [Online]. Available from: <https://digitallibrary.un.org/record/639813?ln=en&v=pdf> [In English].
37. *Sixteenth report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolution 1701 (2006) (2011)*. [Online]. Available from: <https://digitallibrary.un.org/record/707149?v=pdf&ln=en> [In English].
38. *Implementation of Security Council resolution 1701 (2006) during the period from 21 October 2024 to 20 February 2025*. [Online]. Available from: <https://digitallibrary.un.org/record/4079253?v=pdf&ln=en> [In English].
39. Mohamad, N., Kafina, M., Prins, E. Assad's Regime and the Syrian Crisis (2011-2022). *Fanack*. [Online]. Available from: <https://fanack.com/syria/history-of-syria/the-syrian-crisis/assads-regime-and-the-syrian-crisis-2011-2022/> [In English].
40. Khaddour, Kh., Tokmajyan, A. (2024). *Borders Without a Nation: Syria, Outside Powers, and Open-Ended Instability*. Beirut: Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center. [Online]. Available from: <https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/Kheder-Armenak-Syria%20report-final.pdf> [In English].
41. Singh, S., Ahmad, S. (2025). Beyond Assad: The Syrian Civil War, Humanitarian Crisis, and the Path to an Inclusive Future. *Journal of Peace Studies*, 1, pp. 47–65. [In English].
42. Zelinskyi, A.L. (2025). Prychyny i naslidky padinnya rezhymu al'-Asadiv [Causes and consequences of the fall of the al-Assad regime]. *Problemy vsesvithn'oyi istoriyi* [Problems of World History], 2, pp. 142–169. [In Ukrainian].
43. Hage Ali, M. (2025). *Double Dealers: Lebanon and the Risks of Captagon Trafficking*. Beirut: Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center. [Online]. Available from: https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/Hage%20Ali_Lebanon_final.pdf [In English].
44. Ghaddar, H. Lebanon-Syria Border Talks Can Restrain Hezbollah and Boost Security. *The Washington Institute for Near East Policy*. [Online]. Available from:

- <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/lebanon-syria-border-talks-can-restrain-hezbollah-and-boost-security> [In English].
45. Obeid, M. (2010). Searching for the 'ideal face of the state' in a Lebanese border town. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2, pp. 330–346. [In English].
 46. Young, M. Pushing Back Against Hezbollah. *Carnegie Endowment for International Peace*. [Online]. Available from: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2025/02/pushing-back-against-hezbollah?lang=en¢er=middle-east> [In English].
 47. Metni Torbey, N. Lebanon–Syria: Borderlines and Broken Promises. *This is Beirut*. [Online]. Available from: <https://thisisbeirut.com.lb/articles/1320111/lebanonsyria-borderlines-and-broken-promises> [In English].
 48. Tello, A. Can Hezbollah still dictate outcomes in Syria, or have battlefield losses curtailed its once formidable influence? *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2616765/middle-east> [In English].
 49. al-Mahmoud, H., Ibrahim, H. Syria and Lebanon redraw borders by land and sea. *Enab Baladi*. [Online]. Available from: <https://english.enabbaladi.net/archives/2025/05/syria-and-lebanon-redraw-borders-by-land-and-sea/> [In English].
 50. Hof, F.C. Defining and stabilizing Lebanon's borders. *Middle East Institute*. [Online]. Available from: <https://www.mei.edu/publications/defining-and-stabilizing-lebanons-borders> [In English].
 51. Karam, P. Rumors and Risks: Lebanon's Political Anxieties and Relations with the New Syria. *Arab Center Washington DC*. [Online]. Available from: <https://arabcenterdc.org/resource/rumors-and-risks-lebanons-political-anxieties-and-relations-with-the-new-syria/> [In English].
 52. Salhani, J. Lebanon-Syria border clashes reflect new realities on the ground. *Features / Al Jazeera*. [Online]. Available from: <https://www.aljazeera.com/features/2025/3/24/lebanon-syria-border-clashes-reflect-new-realities-on-the-ground> [In English].
 53. Minister of Defense meets Syrian Foreign Affairs Minister in Al-Ula, discuss border demarcation, ways to enhance coordination between both countries. *NNA Lebanon*. [Online]. Available from: <https://www.nna-leb.gov.lb/en/%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D8%A9/813229/minister-of-defense-meets-syrian-foreign-affairs-m> [In English].
 54. Druze seek Sweida autonomy and turn toward Israel, adding new twist to Syria's tensions. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2617386/middle-east> [In English].
 55. Syria's Al-Sharaa, in New York, renews call for US to formally drop sanctions. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2616302/middle-east> [In English].
 56. The 11 points of the 'Barrack plan' approved by the Salam Cabinet. *L'Orient Today*. [Online]. Available from: https://today.lorientjour.com/article/1472823/weapons-israeli-withdrawal-border-demarcation-the-11-points-of-the-barrack-plan-approved-by-the-salam-cabinet.html?utm_source=chatgpt.com [In English].
 57. *The Taif Agreement*. [Online]. Available from: https://www.un.int/lebanon/sites/www.un.int/files/Lebanon/the_taif_agreement_english_version_.pdf [In English].
 58. *Report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolutions 425 (1978) and 426 (1978) (22 may 2000)*. [Online]. Available from: <https://docs.un.org/en/S/2000/460> [In English].
 59. (2011). *Hizbullah's Documents: From the 1985 Open Letter to the 2009 Manifesto* / ed. and transl. J. Alagha. Amsterdam: Pallas and Amsterdam University Press. [In English].
 60. Israel–Hezbollah conflict (2023–present). *Wikipedia*. [Online]. Available from: [https://en.wikipedia.org/wiki/Israel%E2%80%93Hezbollah_conflict_\(2023%E2%80%93present\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Israel%E2%80%93Hezbollah_conflict_(2023%E2%80%93present)) [In English].

61. Full text: The Israel-Hezbollah ceasefire deal. *The Times of Israel*. [Online]. Available from: <https://www.timesofisrael.com/full-text-the-israel-hezbollah-ceasefire-deal/> [In English].
62. Houssari, N. Lebanese Cabinet receives military's weapons plan. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2614260/middle-east> [In English].
63. Ghaddar, H. Without a Hezbollah Disarmament Deadline, Lebanon Should Face Repercussions. *The Washington Institute for Near East Policy*. [Online]. Available from: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/without-hezbollah-disarmament-deadline-lebanon-should-face-repercussions> [In English].
64. Tello, A. What the Lebanon-Israel diplomatic deadlock means for regional stability and peace. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2619889/middle-east> [In English].
65. Lebanese army walks political tightrope to disarm Hezbollah. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2620530/middle-east> [In English].
66. *The maritime boundaries and natural resources of the Republic of Lebanon. Challenges and Opportunities. Version of December 2014*. [Online]. Available from: <http://data.infopro.com.lb/file/Legal%20section%201-6.pdf> [In English].
67. Full text of the maritime border deal agreed between Israel and Lebanon. *The Times of Israel*. [Online]. Available from: <https://www.timesofisrael.com/full-text-of-the-maritime-border-deal-agreed-between-israel-and-lebanon/> [In English].
68. No gas finds after drilling at Lebanon's offshore Block 9, source says. *Reuters*. [Online]. Available from: https://www.reuters.com/world/middle-east/no-gas-finds-after-drilling-lebanons-offshore-block-9-source-2023-10-13/?utm_source=chatgpt.com [In English].
69. Abou Zeid, B. Lebanon-Cyprus Maritime Border Talks Reach Critical Stage. *This is Beirut*. [Online]. Available from: <https://thisisbeirut.com.lb/articles/1320921/lebanon-cyprus-maritime-border-talks-reach-critical-stage> [In English].
70. Aoun chairs first meeting of committee tasked with Cyprus border negotiations. *L'Orient Today*. [Online]. Available from: <https://today.lorientlejour.com/article/1472655/aoun-chairs-first-meeting-of-committee-tasked-with-cyprus-border-negotiations.html> [In English].
71. Eissler, E.R., Arasil, G. (2014). Maritime Boundary Delimitation in the Eastern Mediterranean. *The RUSI Journal*, 2, pp. 74–80. [In English].
72. Lebanon-Greek Cypriot maritime deal sparks legal, political backlash. *Türkiye Today*. [Online]. Available from: https://www.turkiyetoday.com/region/lebanon-greek-cypriot-maritime-deal-sparks-legal-political-backlash-3210537?utm_source=chatgpt.com [In English].
73. Bimbishis, A. Cyprus-Lebanon maritime deal stands firm despite Turkish interference attempts. *In-cyprus.com*. [Online]. Available from: https://in-cyprus.philenews.com/insider/cyprus-lebanon-maritime-deal-strong-despite-turkey-attempts/?utm_source=chatgpt.com [In English].
74. Sabaghi, D. Syria's oil and gas exploration deal with Russia threatens maritime dispute with Lebanon. *Middle East Eye*. [Online]. Available from: <https://www.middleeasteye.net/news/syria-lebanon-russia-oil-gas-exploration-deal-maritime-dispute> [In English].
75. After Israel, Lebanon eyes sea border talks with Syria. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2196451/middle-east> [In English].
76. Syrian Kurdish leader says reached first deal on merging forces with regular army. *Arab News*. [Online]. Available from: <https://www.arabnews.com/node/2618707/middle-east> [In English].
77. Hajj, E. Nikolaos van Dam outlines his vision for post-war Syria. *Fanack*. [Online]. Available from: <https://fanack.com/opinion/features-insights/nikolas-van-dam-271017/> [In English].
78. Lebanese President: Talks with Syrian President al-Sharaa Constructive. *SANA*. [Online]. Available from: <https://sana.sy/en/syria-and-the-world/2272333/> [In English].

Zelinskyi A. Lebanon – a Country of Non-existent Borders.

The Lebanese Republic is a state with undelimited and undemarcated borders. This applies to its land and maritime boundaries with Syria and Israel, as well as to the delimitation of its Exclusive Economic Zone (EEZ) with Syria and the Republic of Cyprus. The only exception is the technical delineation of the boundary between the Lebanese and Israeli EEZs.

The causes of this situation are complex and fall into three interrelated groups. (1) The political-institutional factors include the permanent tension in relations with both immediate neighbors, the multiconfessional structure of Lebanese society, the weakness of the central government, and the significant influence of external and non-state actors. (2) The economic-security dimension is reflected in the thriving large-scale and multifaceted cross-border smuggling, which serves as one of the main sources of domestic market supply and financial inflow, as well as an object of multilevel political patronage. (3) The international-legal factors concern the asymmetry of treaty obligations, the lack of effective mechanisms for implementing UN resolutions, and the differing interpretations of the notion of “border” by the interested parties.

New opportunities for border negotiations emerged as a result of a series of interconnected developments in the Levantine subregion during 2024–2025 – namely, the decisive defeat of Lebanon’s Hezbollah in its war with Israel and the subsequent political realignments in both Beirut and Damascus. However, given the persistence of the aforementioned structural factors, only partial positive shifts appear likely. These may include the final delimitation of Lebanon’s EEZ with Cyprus and Syria, a possible delimitation of the maritime boundary with the latter, and the initiation of a very complex process of delimiting the Lebanese–Syrian land border. As of today, insurmountable obstacles remain only in the case of any further border settlement with Israel.

Keywords: *Lebanese Republic, Syrian Arab Republic, State of Israel, Republic of Cyprus, Republic of Türkiye, border delimitation, border demarcation.*

Надійшла до редколегії: 18.12.2025

Прийнята до друку після рецензування: 20.01.2026

Дата публікації: 26.03.2026

УДК 94:327.5

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33-9>

Отрош М.І.

<https://orcid.org/0009-0007-3658-5871>

ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКИХ ВІДНОСИН 1991-2004 РОКІВ

У статті досліджується соціально-економічна та внутрішньо-політична ситуація в Росії та Грузії протягом 1991-2004 рр., яка впливала на розвиток двосторонніх російсько-грузинських відносин. Розпад СРСР і колишньої системи управління загострив соціально-економічні та внутрішньо-політичні проблеми в обох колишніх радянських республіках, які стали тепер формально незалежними і самостійними державами, суб'єктами міжнародного права.

Становлення нових російської і грузинської соціально-економічних систем відбувалося в непростих умовах. Від проведених в обох країнах недостатньо продуманих економічних реформ і приватизації постраждали широкі верстви населення. Опинившись без фінансування, руйнувалися структури освіти, безоплатної медицини та науки. Незважаючи на оголошену свободу торгівлі, високе оподаткування призводило до втечі приватного бізнесу «в тінь», що посилювало вплив кримінальних структур.

Серйозною загрозою для РФ і Грузії у 1990-х рр. стала проблема регіонального сепаратизму з боку відповідних автономних утворень, що перебували в їх складі. Невдовзі Росії вдалося справитися з цим викликом і повернути їх (зокрема і бунтівну Чечню збройним шляхом) під своє верховенство. Проте Грузія не змогла ні дипломатичним, ні військовим шляхом повернути верховенство над своїми автономіями – Абхазією і Південною Осетією, які нині фактично перебувають під контролем Росії.

Зроблено висновки, що соціально-економічне та внутрішньополітичне становище в Росії та Грузії у 1991-2004 рр. становило собою своєрідне тло, на якому вибудовувалися російсько-грузинські відносини у той період. Внутрішньополітичні процеси, що відбувалися в цей час в обох державах, формували порядок денний цих відносин та обумовлювали їх.

Ключові слова: *Росія, соціально-економічна ситуація в Росії у 1991-2004 рр., внутрішньо-політична ситуація в Росії у 1991-2004 рр., Грузія, соціально-економічна ситуація в Грузії у 1991-2004 рр., внутрішньо-політична ситуація в Грузії у 1991-2004 рр.*

Аналіз зовнішньої політики Російської Федерації щодо Грузії у 1991-2004 роках і тогочасний стан російсько-грузинських відносин доцільно розпочати, на наш погляд, з належного дослідження соціально-економічного та внутрішньополітичного становища в обох державах у зазначений період. Такий підхід дозволить нам виразно побачити, на якому тлі відбувалося формування двосторонніх відносин, що впливало на їх розвиток і, зрештою, вірно зрозуміти місце Грузії в зовнішньополітичних пріоритетах Росії на зламі тисячоліть. Ця проблематика, на нашу думку, є важливою як з наукової, так і з практичної точок зору, оскільки вона тісно пов'язана із тими завданнями, над вирішенням

яких працює ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», зокрема її відділ історії нових незалежних держав, у рамках теми науково-дослідної роботи «Зовнішня політика Росії щодо пострадянських країн: спільне та особливе».

Розглядаючи провідні публікації та дослідження за цією тематикою необхідно зазначити, що абсолютна більшість з них проводилась російськими науковцями. Це пояснюється, на нашу думку, тим, що Росія (на відміну від решти радянських республік) розглядає себе не лише правонаступницею Радянського Союзу, але і його продовжувачем, є ініціатором і засновником СНД та інших інтеграційних об'єднань у межах колишнього СРСР, тому вона активно відстежує і намагається контролювати усі найважливіші процеси на пострадянському просторі, тримаючи його в полі зору своїх стратегічних інтересів та залучаючи на це серйозні фінансово-економічні, політичні, військові, розвідувальні, дипломатичні, наукові та інші ресурси. Порушену проблематику досліджують науковці й інших країн, зокрема грузинські та українські. Критично осмислені здобутки і досягнення зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема і тих, на яких ми посилаємось у цій статті, слугують своєрідною теоретичною і практичною основою для подальших досліджень динамічних змін у країнах пострадянського простору в контексті зовнішньої політики Росії щодо кожної з них.

Мета статті полягає в аналізі внутрішніх чинників російсько-грузинських відносин 1991-2004 рр., зокрема соціально-економічного та внутрішньополітичного становища в Росії та Грузії у цей проміжок часу. Пропонована публікація буде, на нашу думку, своєрідним вступом до дослідження зовнішньої політики РФ щодо Грузії та стану їх двосторонніх відносин у зазначений період.

Російська Федерація (РФ) чи Росія (обидва терміни відповідно до ст. 2 Основного закону країни є рівнозначними) [1] стала самостійною державою, суб'єктом міжнародного права тільки після розпаду СРСР (припинення його існування як суб'єкта міжнародного права і геополітичної реальності відбулося на основі укладеної Мінської угоди, підписаної у Біловезькій пуші (Білорусь) 08.12.1991 р. президентами України і РФ та головою парламенту Республіки Білорусь [2, с. 243-244], та згодом підтверджено Алма-Атинською декларацією, підписаною в тодішній столиці Казахстану 21.12.1991 р. президентами Азербайджану, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Молдови, РФ, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, України та головою Верховної Ради Республіки Білорусь [3, с. 97]. Після цього першому й останньому президенту Радянського Союзу М. Горбачову нічого не залишалось, як передати всю повноту своєї влади президенту РФ Б. Єльцину, що й відбулося 25 грудня 1991 р [4, с. 490-491]). Розпад СРСР і колишньої системи управління загострив соціально-економічні та внутрішньо-політичні проблеми в усіх колишніх радянських республіках (які стали тепер формально незалежними країнами), зокрема в Росії, дефіцит бюджету якої досяг третини національного виробництва.

У січні 1992 р. під керівництвом президента Б. Єльцина і заступника голови уряду Є. Гайдара в РФ розпочалися реформи, відомі як «шокова терапія». У січні-квітні 1992 р. відбулася лібералізація цін. Підприємства-монополісти, користуючись відсутністю належної конкуренції з боку недержавного сектору, стали збільшувати ціни, які зросли за 1992 р. більше ніж у 25 разів. При цьому грошові заощадження населення в Ощадному банку були заморожені та зрештою знецінилися, що призвело до масового зубожіння значної частини населення. Водночас ситуація сприяла створенню великих капіталів за рахунок фінансових операцій. Нові підприємницькі кола встановлювали тісні корупційні зв'язки з чиновництвом. Фінансові операції за участі чиновництва спустошували державну казну. Опинившись без фінансування, руйнувалися структури освіти, безоплатної медицини та науки. Незважаючи на оголошену свободу торгівлі, високе оподаткування призводило до втечі приватного бізнесу «в тінь», що посилювало вплив кримінальних структур.

У становленні нової російської соціально-економічної системи брав участь зарубіжний капітал. Рубль на території РФ став вільно обмінюватися на іноземну валюту. В умовах швидкої інфляції саме долар США став основним засобом накопичення. Одночасно в умовах більш відкритого митного режиму до Росії направився потік імпорту, що сприяло подальшому занепаду вітчизняного виробництва. В умовах швидкої інфляції та високої прибутковості фінансових операцій стало не вигідно вкладати кошти у виробництво. Прибутковим залишався вивіз сировини за кордон, оскільки він дозволяв швидко отримати валютну виручку.

14 серпня 1992 р. був прийнятий указ президента РФ про порядок приватизації, що стала проводитися під керівництвом заступника голови уряду А. Чубайса. У 1992-1993 рр. було приватизовано більше половини підприємств, проте приватизація не привела до пожвавлення ринку. Незважаючи на те, що прилавки наповнилися товарами (значною мірою імпортними), більшість населення не могла цим скористатися повною мірою через брак грошей. «Шок» не змінився «терапією». Реформи не досягли заявлених цілей. Від реформ постраждали широкі соціальні верстви, пов'язані з реальним виробництвом і бюджетною сферою. Зрощування нової бізнес-еліти та чиновництва визначило наперед високий ступінь монополізації та бюрократизації російського капіталізму. Невідповідність результатів реформ очікуванням серйозно скомпрометувала ліберальну традицію в Росії. Однак для впливових фінансових еліт, які отримали вигоду від реформ, лібералізм став ідеологічним прапором на всі 1990-і рр., що забезпечило йому сильні позиції, незважаючи на невдачі ліберальної політики.

Протягом 1990-х рр. продовжувався процес віддалення одна від одної країн Співдружності Незалежних Держав (СНД), яка не стала союзом очолюваних РФ держав, хоча Росія в той час і марила такими сподіваннями, незважаючи на те, що у вищезгаданій Алма-Атинській декларації від 21.12.1991 р. чітко

записано, що СНД не є ні державою, ні наддержавним утворенням. Помітно погіршилися відносини РФ з країнами НАТО. У 1993 р. між Росією і США був підписаний Договір про скорочення стратегічних озброєнь (СНО – 2), який через гостру політичну боротьбу вдалося ратифікувати лише у 2000 р. Офіційна Росія підтримала позицію країн НАТО щодо Балканської кризи та погодилася на запровадження санкцій проти Югославії, хоча такий курс був, м'яко кажучи, непопулярний у російському суспільстві.

Серйозною загрозою для РФ у 1990-х рр. стала проблема регіонального сепаратизму. Під час розпаду СРСР прагнення до самостійності посилювалися і в деяких регіонах Росії, перш за все в автономних республіках. Гостра криза в центрі посилювала відцентрові тенденції, що виникли ще в період горбачовської перебудови. Регіональні політичні еліти прагнули встановити повний контроль над ресурсами своїх регіонів. Ослаблення центру посилювало політичну роль регіональних еліт. У першій половині 1990-х рр. у деяких регіонах (насамперед у Татарстані, Башкортостані та деяких республіках Північного Кавказу) сепаратизм набув серйозного політичного впливу і здійснювався під ісламістськими та національними гаслами. Розігруючи сепаратистську карту автономним утворенням вдалося добитися широкої автономії в складі РФ (навіть до проголошення «національного суверенітету») при збереженні територіальної цілісності Росії. На початку 1990-х рр. 19 автономних республік формально проголосили право на вихід з Росії, але до кінця 1990-х рр. вимушені були відмовитися від цього права у міру приведення регіонального законодавства у відповідність до загальноросійського. По завершенні гострого політичного протистояння в центрі основні розбіжності між керівництвом Росії та регіонів вдалося поступово врегулювати шляхом підписання договорів про розмежування повноважень між центром і суб'єктами РФ. Виняток становила тільки Чеченська Республіка.

У 1992-1993 рр. радикальні реформи загострили соціально-політичні суперечності й посилити масові акції протесту в країні. Вуличні акції протесту проти перетворень і режиму Єльцина нерідко призводили до запеклих зіткнень з силами охорони порядку. Вже на самому початку радикальної реформи проти політики Є. Гайдара виступили голова Верховної Ради Р. Хасбулатов і віцепрезидент О. Руцькой. Більшість депутатів під тиском своїх виборців виступили проти «шокової терапії». Опозицію підтримувала і частина директорського лобі, оскільки реформи вдарили по виробничому сектору і загрожували привести до переходу права власності на підприємствах до рук нових фінансових груп.

Протистояння між виконавчою і законодавчою владою розгоралося не лише в загальноросійських, але й у місцевих органах влади. При цьому авторитет влади як такої падав в очах значної частини населення країни через неприйняття ліберальних реформ. У 1992-1993 рр. зростала конфронтація між більшістю депутатського корпусу і командою очолюваних президентом

Б. Єльциним ліберальних реформаторів. Під тиском депутатів президенту довелося відправити у відставку Є. Гайдара. Головою уряду став В. Чорномірдин, який продовжив колишній урядовий курс свого попередника. За таких умов депутати російського парламенту прийшли до висновку, що тільки обмеження влади Єльцина може дозволити змінити курс реформ.

25 квітня 1993 р. у РФ відбувся референдум, підготовка якого відбувалася в умовах потужної телевізійної агітаційної кампанії прибічників президента. (Це побічно свідчить про те, кому вже на той час фактично належали в Росії засоби масової комунікації). За перевибори президента висловились 34 млн громадян, а парламенту – 46,2 млн осіб. Таким чином, жодна зі сторін протистояння не добилась підтримки більшості населення країни. Нова спроба вийти з кризи була вчинена на конституційній нараді, що відкрилася 5 червня 1993 р., проте і там не вдалося подолати розбіжності щодо найважливішого питання конституційного устрою – співвідношення повноважень президента і парламенту. За таких обставин президент Б. Єльцин в порушення конституції Росії приймає 21 вересня 1993 р. указ № 1400 «Про поетапну конституційну реформу в Російській Федерації», яким розпускає парламент і призначає на грудень того ж року вибори до нового вищого законодавчого органу країни, а також референдум щодо нової конституції, проект якої в цілому (крім питання розмежування повноважень президента і парламенту) був схвалений на вищезгаданій конституційній нараді. У відповідь на це парламент РФ відповідно до чинної Конституції відсторонив президента від влади і призначив виконуючим обов'язки глави держави віце-президента О. Руцького. Неконституційність дій Б. Єльцина підтвердив Конституційний суд РФ.

Після цього резиденція парламенту – «Білий дім» - була незаконно заблокована силовими структурами, які стали на сторону президента. 3 жовтня 1993 р. десятки тисяч прибічників парламенту прорвали заслони міліції навколо «Білого дому» і захопили будівлю столичної мерії. Цього дня відбулися також збройні зіткнення між прибічниками парламенту і вірними президенту частинами в районі телецентру «Останкіно». Вранці 4 жовтня барикади перед «Білим домом» були атаковані бронетранспортерами урядових військ, будівля парламенту зазнала танкового обстрілу. Лідери опозиції, зокрема О. Руцької і Р. Хасбулатов, які вийшли з палаючої будівлі парламенту, були заарештовані. (У цих жовтневих зіткненнях загинуло декілька сотень осіб, імена багатьох з них не встановлені й до нині. Кров невинних на совісті Б. Єльцина та його найближчого оточення, причетного до розстрілу парламенту та його захисників). Жовтнєве кровопролиття розкололо політичний спектр країни, а перемога у збройному зіткненні дозволила Б. Єльцину і його прибічникам добитися прийняття нового Основного закону країни. 12 грудня 1993 р. був проведений референдум щодо проекту Конституції. За офіційними даними (на думку багатьох дослідників сфальсифікованими у бік збільшення). У референдумі взяли участь 54,8% виборців, з яких за прийняття Конституції

висловились 58,4% осіб, голосували проти – 41,6%. Референдум не проводився у Татарстані, Чечні та Челябінській області. Отже, Основний закон (Конституція) РФ 1993 р. набрав чинності на основі лише чверті голосів російських громадян. Одночасно з референдумом щодо конституції країни відбулися перші вибори до нової Державної Думи. До парламенту пройшли в основному «демократичні» пропрезидентські партії, зокрема Ліберально-демократична партія Росії на чолі з В. Жириновським, багатолітнім маніпулятором російських низів і вірним слугою російських президентів-диктаторів.

Хоча економічна депресія в країні продовжувалася, у середині 1990-х рр. намітилася тенденція до поступової стабілізації соціально-політичної системи Росії. Закріпившись при владі, президент Б. Єльцин і пов'язана з ним частина еліти взяли курс на національне примирення, відновлення хоча б мінімальної згоди між політичними силами, що дозволило б відійти від конфронтації та усунення симптомів громадянської війни. 23 лютого 1994 р. під тиском парламенту були амністовані учасники ГКЧП (Державного комітету з надзвичайного стану, який створений у неконституційний спосіб колективний орган у складі декількох керівників союзних відомств на чолі з віцепрезидентом СРСР Г. Янаєвим 19 серпня 1991 р. взяв на себе на декілька днів усю повноту влади в країні з огляду на те, що начебто президент М. Горбачов за станом здоров'я тимчасово не міг виконувати обов'язки глави держави) та жовтневих зіткнень 1993 р.

Незважаючи на врегулювання відносин федерального центру і суб'єктів федерації, одна з республік – Чеченська – проголосила свою незалежність. Ще за часів формально діючого СРСР президентом новоствореної Чеченської республіки Ічкерія (в якості державної ідеології оголошувався іслам) став 27 жовтня 1990 р. радянський генерал і чеченець за національністю Д. Дудаєв, який відмовлявся співпрацювати з Москвою з тих питань, що суперечили національному суверенітету та незалежності Чечні. Радянський Союз на заключній фазі його існування не зміг та й не дуже докладав для того зусиль, щоб навести конституційний лад у цій північнокавказькій автономії. Після розпаду СРСР російське керівництво за підтримки чеченської проросійської опозиції спробувало збройним шляхом повалити Д. Дудаєва. 11 грудня 1994 р. російські війська увійшли до Чечні з метою «відновлення конституційного порядку» і після запеклих боїв зайняли її основні та напівзруйновані населенні пункти, однак взяти під контроль республіку в цілому так і не змогли. Війна у Чечні стала ключовою проблемою політичного життя Росії. Нездатність вирішити цю проблему ще більше підірвала авторитет влади. Ліберальні партії виступали за негайний вивід військ з Чечні, де прибічники Д. Дудаєва перейшли до партизанських методів ведення війни.

Тим часом у Росії відбулися 17 грудня 1995 р. вибори до парламенту. До вищого законодавчого органу країни пройшли практично ті ж самі політичні

сили, що й до попереднього складу парламенту, однак невдоволення виборців політикою Б. Єльцина привело до того, що Державна Дума опинилася фактично під контролем комуністів. 3 липня 1996 р. у другому турі президентських виборів Б. Єльцин за допомогою адміністративного ресурсу, підтримки великого бізнесу, обмеження бойових дій у Чечні, а головне відвертих і широкомасштабних фальсифікацій «переміг» комуніста Г. Зюганова і був обраний на другий президентський строк.

У серпні 1996 р. війна у Чечні спалахнула з новою силою, проте чеченцям вдалося повернути Грозний. 22 серпня 1996 р. у Хасавюрті повноважний представник президента, секретар Ради безпеки РФ О. Лебедь і командуючий військами Ічкерії А. Масхадов (президент Д. Дудаєв загинув у квітні 1996 р. внаслідок спланованого російським керівництвом стосовно нього вбивства від вибуху російської ракети під час розмови по мобільному телефону) уклали перемир'я між Росією та Чечнею. Російські війська виводились з Чечні, однак статус республіки залишався нерегульованим. 29 січня 1997 р. А. Масхадов переміг на виборах на посаду президента Чеченської республіки Ічкерія і в травні того ж року уклав з Б. Єльциним угоду про мир.

Під час другого терміну правління Б. Єльцина робилися невдалі спроби щодо подолання соціально-економічної кризи та вживалися заходи зі зміцнення державного контролю над природними монополіями та обмеження впливу фінансово-промислових груп на прийняття державних рішень. В умовах стрімко зростаючих внутрішніх і зовнішніх боргів країни урядом С. Кірієнко був підготовлений план перетворення державних короткотермінових зобов'язань у довготермінові. Цей план почав здійснюватися 17 серпня 1998 р. одночасно з дефолтом, що привело до ще більш різкого падіння рубля, ніж планувалося. За такої ситуації Б. Єльцин відправив уряд С. Кірієнко у відставку і повернув до влади В. Чорномірдіна. Президент, мабуть, сподівався, що це стабілізує ситуацію, проте урядова чехарда тільки загострила фінансову кризу, призвела до паралічу банківської системи та різкого знецінення рубля.

Фінансова криза 1998 р. привела до нового перегрупування політичних сил у країні. Державна Дума не затвердила на посаду прем'єр-міністра кандидатуру В. Чорномірдіна, який ніс частину відповідальності за кризу 1998 р. В результаті компромісу між політичними силами 11 вересня 1998 р. прем'єр-міністром був призначений міністр закордонних справ Є. Примаков. Ситуація стала поступово стабілізуватися, намітилася тенденція до економічного зростання. Однак консервативний курс Є. Примакова не влаштував главу російської держави і 12 травня 1999 р. головою уряду був призначений колишній міністр внутрішніх справ С. Степашин, який 9 серпня того ж року був замінений колишнім керівником Федеральної служби безпеки і секретарем Ради безпеки В. Путіним (реальним кандидатом на посаду глави держави і гарантом особистої недоторканості єльцинського клану та його статків, про що стало зрозуміло згодом).

Передвиборна боротьба 1999-2000 рр., спочатку парламентська, а згодом президентська, відбувалась у Росії на тлі невирішеної чеченської кризи. Для зміцнення за короткий термін авторитету прем'єр-міністра і майбутнього кандидата на посаду президента РФ В. Путіна в очах російського виборця та виправдання порушення Москвою укладеної у травні 1997 р. Б. Єльциним і А. Масхадовим угоди про мир між Росією і Чечнею представники російських спецслужб (до яких належав і сам Путін) підірвали житлові будинки у Москві, Каспійську і Волгодонську (згодом це було доведено, опосередкованим свідченням тому став і подібний, хоча й невдалий для чекістів через пильність місцевої міліції, випадок з мінування житлового будинку в Рязані), що призвело до масових жертв серед мирного населення, звинувативши безпідставно і бездоказово у цьому чеченців. Після цього підрозділи російської армії увійшли 30 серпня 1999 р. до Чечні, блокували Грозний і взяли його протягом січня-лютого 2000 р. Опозиційно налаштовані до Росії чеченці на чолі із законно обраним президентом А. Масхадовим (загинув у 2005 р.) не здавалися, розпочалася виснажлива партизанська війна у горах. Водночас офіційний Кремль у лютому 2000 р. призначив главою адміністрації Чеченської Республіки лояльного до Москви колишнього муфтія А. Кадірова (у 2003 р. він став президентом Чеченської Республіки, однак вже наступного року загинув внаслідок теракту). Після його смерті главою адміністрації Чечні став його син Р. Кадіров, який з 2007 р. і донині іменується президентом Чеченської Республіки, поставленим Кремлем, якому він вірнопіддано служить.

31 грудня 1999 р. Б. Єльцин достроково подав у відставку з посади президента. На президентських виборах, що відбулися 26 березня 2000 р., кандидатура В. Путіна була підтримана (із задіянням адміністративного ресурсу на всіх рівнях виконавчої гілки влади та підкупу виборців) 53% виборців і він став другим президентом Росії. У 2002 р. парламентські центристські партії, зокрема проурядовий блок «Єдність» і блок «Батьківщина – Уся Росія» об'єдналися в партію «Єдина Росія», що привело до послаблення лідируючих позицій у Державній Думі комуністів, які посідали друге місце у парламенті за кількістю депутатських мандатів. Таким чином, блоки, що зайняли на парламентських виборах перше і третє місце, після об'єднання стали проурядовою парламентською партією, що дозволило їй поставити під свій контроль основні структури Державної Думи РФ.

Після зайняття президентської посади В. Путіним відразу був взятий курс на зміцнення центральної влади. 13 травня 2000 р. з'явився указ «Про повноважного представника президента РФ у федеральному окрузі», який замінив раніше діючих представників президента в кожному з 89 суб'єктів федерації повноважними представниками президента РФ у 7 федеральних округах, кожний з яких включав по декілька суб'єктів федерації. Федеральні структури стали перебудовуватися відповідно до нової більш компактної структури округів, що послабило вплив губернаторів. 8 серпня 2000 р. за

ініціативи президента була проведена реформа Ради Федерації. За новим законом губернатори не могли засідати у верхній палаті парламенту, однак їх права несуттєво зменшилися, оскільки вони мали у Раді Федерації своїх представників. З 2004 р. губернатори стали призначатися за поданням президента законодавчими зборами регіонів.

Співробітництво президента і парламенту РФ дозволило у 2000-2002 рр. здійснити низку правових реформ, зокрема прийняти найважливіші кодекси: податковий, адміністративний, трудовий, цивільний та деякі інші. Ці систематизовані законодавчі акти враховували певною мірою демократичну практику цивілізованих країн. Так, наприклад, податковий кодекс знизив прибутковий податок до 13%, що сприяло зростанню його збирання, а трудовий кодекс запроваджував штрафи, які підприємці зобов'язані були виплачувати працівникам у разі затримки зарплати тощо. Водночас соціальна система, що виникла у 1990-х рр., не зазнала якісних змін. Сприятливі умови на світовому ринку (зокрема, високі ціни на енергоносії) створювали можливість для економічного зростання без істотних структурних змін. Нафтогазові прибутки дозволили скоротити заборгованість РФ; почали збільшуватися золотовалютні резерви держави.

На початку 2000-х рр. великий бізнес у Росії втратив контроль над вищим чиновництвом (як це було у 1990-х рр.). Крім того, різку реакцію вищої влади, зокрема російського президента, стали викликати дії тих бізнесменів, які відкрито виявляли політичні амбіції, підкріплені значними фінансовими ресурсами. Так, проти керівництва низки компаній, зокрема «ЮКОС» та деяких інших, були порушені кримінальні справи за обвинуваченням у податкових та економічних злочинах під час приватизації 1990-х рр. Вони були заарештовані та засуджені до тривалих термінів ув'язнення, а активи їх компаній в подальшому перейшли до державних корпорацій. Так, наприклад, активи компанії «ЮКОС» перейшли державній корпорації «Роснафта». Справа «ЮКОСа» привела до відставки у лютому 2004 р. глави уряду М. Касьянова, який вважав арешти бізнесменів надмірним заходом [5, с. 437-440].

Непроста ситуація склалася і в Грузії в останні роки існування СРСР та перші роки її державної незалежності. Так, наприкінці 1970-х – початку 1980-х рр. у Грузії виникли дисидентські та правозахисні групи на чолі з Звіадом Гамсахурдія, Мерабом Костава, Георгієм Чантурія, Іраклієм Церетелі. В умовах лібералізації та ослаблення радянської системи у другій половині 1980-х рр. грузинський опозиційний антирадянський і антикомуністичний рух, що висував демократичні вимоги, отримав масову підтримку. Правозахисний рух у республіці продемонстрував антирадянську направленість дій і за підтримки створених у ті роки перших політичних партій став виступати за вихід Грузії зі складу СРСР. На початку 1989 р. у Тбілісі було створено «Народний фронт», який виражав такі вимоги.

Ситуація в республіці ускладнилась після розгону 9 квітня 1989 р. частинами Закавказького військового округу мітингу в Тбілісі, що призвело до людських жертв, а також внаслідок виявленої союзним керівництвом на чолі з М. Горбачовим нерішучості та непослідовності щодо процесів, що відбувалися у Грузії. Події у Тбілісі та уповільнена реакція привели до повної дискредитації радянської влади та відповідно до стрімкого зростання популярності національної опозиції серед населення. 28 жовтня 1990 р. на виборах до Верховної Ради Грузії перемогу отримала коаліція З. Гамсахурдія «Круглий стіл – Вільна Грузія», яка отримала 54% голосів, і Гамсахурдія був обраний головою Верховної Ради.

Грузія почала демонструвати курс на вихід зі складу СРСР, парламент республіки оголосив про верховенство республіканських законів над всесоюзними. На цьому тлі 20 вересня 1990 р. Південно-Осетинська обласна рада проголосила Південно-Осетинську Радянську Демократичну Республіку та оголосила про намір об'єднатися з Північно-Осетинською АРСР, що входила до складу РРФСР. У відповідь Верховна Рада Грузії у грудні 1990 р. прийняла рішення про ліквідування автономії Південної Осетії та запровадження там надзвичайного стану, що призвело до кровопролитних зіткнень в Цхінвалі.

За рішенням влади Грузії на її території не проводився 31 березня 1991 р. референдум про збереження СРСР, проте в цей день був проведений референдум про незалежність Грузії, яку підтримала переважна більшість населення (явка на референдум становила близько 95%, з них підтримали незалежність більше 90%). 9 квітня 1991 р. на основі результатів цього референдуму Верховна Рада Грузинської РСР прийняла Акт про відновлення державної незалежності, а також проголосила чинними Акт про незалежність 1918 р. і Конституцію 1921 р. Після цього, а саме 26 травня 1991 р., З. Гамсахурдія переміг на перших у Грузії президентських виборах, отримавши 87% голосів виборців, які брали участь у голосуванні.

Однак вже невдовзі новообраний глава грузинської держави зіткнувся з потужною опозицією в особі Національного конгресу (з вересня 1990 р. він виконував роль неофіційного парламенту), більшість в якому становили Національна партія незалежності на чолі з Іраклієм Церетелі та Національно-демократична партія, очолювана Георгієм Чантурія. Озброєні загони «Мхедрїоні» Джаби Іоселіані та Національна гвардія під командуванням Тенгіза Кітовані наприкінці літа 1991 р. заявили про підтримку опозиції та не підпорядкування главі держави. У вересні 1991 р. президент З. Гамсахурдія запровадив у країні надзвичайний стан, який, втім, не зміг зупинити ескалацію насильства.

У грудні 1991 р. у Грузії розпочалися повномасштабні бойові дії, озброєна опозиція змогла 2 січня 1992 р. взяти під свій контроль центральну частину Тбілісі, включно з Будинком уряду. Того ж дня, після зустрічі з опозиційними лідерами, Джаба Іоселіані та Тенгіз Кітовані оголосили про скинення

З. Гамсахурдія з посади глави держави та заснування нового органу – Військової ради Республіки Грузія (до якої увійшов і колишній голова грузинського уряду Тенгіз Сігуа).

10 березня 1992 р. Едуард Шеварднадзе (міністр закордонних справ СРСР у 1985-1990 рр., колишній перший секретар ЦК компартії Грузинської РСР у 1972-1985 рр., міністр охорони громадського порядку (внутрішніх справ) Грузинської РСР у 1965-1972 рр., комсомольсько-партійний функціонер у 1946-1964 рр.), який на запрошення озброєної грузинської опозиції повернувся з Москви, став головою незаконно створеної за рішенням Військової ради Республіки Грузія Державної ради, до складу якої входили виключно супротивники скинутого глави держави З. Гамсахурдія. У жовтні 1992 р. на дострокових виборах до парламенту (попередні відбулися 28 жовтня 1990 р.) прибічники Е. Шеварднадзе отримали більшість голосів, що слугувало основою для створення у 1993 р. проурядової партії – Союзу громадян Грузії.

Влітку 1992 р. за активного втручання Росії вдалося припинити воєнні дії в зоні грузино-осетинського конфлікту, куди були введені змішані миротворчі сили. Водночас розпочалися повномасштабні бойові дії на території Абхазії, яка не бажала залишатися у складі Грузії. Тільки у 1994 р. грузино-абхазький конфлікт перейшов у стадію затухання без досягнення будь-якого прогресу в урегулюванні до серпня 2008 р., коли Росія визнала незалежність Республіки Абхазія і розмістила на території цієї республіки (яка де-юре залишається складовою частиною Грузії) свої військові бази та відповідні військові формування.

На тлі грузино-осетинського і грузино-абхазького конфліктів прибічники З. Гамсахурдія спробували відновити владу законно обраного президента, поваленого внаслідок державного перевороту в Грузії. У січні-вересні 1992 р. відбувалися збройні сутички між ними та проурядовими військами у Західній Грузії. Восени 1993 р. З. Гамсахурдія спробував повернутися до влади, що привело до відновлення збройного протистояння, і лише у грудні того ж року урядові війська змогли придушити останні осередки опору з'явистів. Сам З. Гамсахурдія загинув наприкінці 1993 р. у селі Дзвелі Хібула при нез'ясованих обставинах [6, с. 127]. Незважаючи на це, безсумнівно є те, що вбивство незговірливого і непримиренного до Москви президента З. Гамсахурдія було на руку Кремлю, який прагнув встановити ефективний контроль над офіційним Тбілісі (як зрештою і над іншими пострадянськими країнами) і хотів бачити на посаді глави грузинської держави проросійського кандидата.

У жовтні 1995 р. була прийнята нова Конституція Грузії, в якій було відсутнє визначення статусу Абхазії та Південної Осетії. Відновлену посаду президента республіки зайняв Е. Шеварднадзе, який отримав 70% голосів виборців і переміг на президентських виборах. У середині 1990-х рр. йому вдалося різними засобами стабілізувати ситуацію в країні (завдяки консолідації

прибічників за допомогою створення Союзу громадян Грузії, домовленостям з помірною опозицією, придушенню та вигнанню лідерів непримиренної опозиції). У зовнішньополітичній сфері також були досягнуті деякі успіхи. По-перше, були налагоджені контакти з провідними світовими державами та співпраця з міжнародними організаціями, які на регулярній основі надавали Грузії фінансову допомогу. По-друге, вдалося активізувати взаємодію з РФ і в 1994 р. між двома країнами була досягнута домовленість про розміщення російських миротворців в Абхазії, а в 1995 р. підписано угоду про російські військові бази у Грузії. Ще раніше, у 1993 р. Грузія вступила до СНД.

У жовтні 1998 р. стався озброєний заколот солдат і офіцерів (за версією уряду, прибічників Гамсахурдії) військової частини у м. Сенакі з наступом на Кутаїсі, придушений урядовими військами. Влітку 1999 р. Росія звинуватила Грузію у пособництві терористам, які, начебто, створили свої бази в Панкїйській ущелині, звідки вони переходили на територію сусідньої Чечні. У серпні 2000 р. з Панкїсі в Абхазію був здійснений рейд загону чеченських повстанців під командуванням Руслана Гелаєва.

На парламентських виборах у жовтні-листопаді 1999 р. Союз громадян Грузії зберіг більшість у парламенті, хоча і зіткнувся з конкуренцією з боку партії «Відродження», яку очолював голова Верховної ради Аджарії Аслан Абашидзе. У квітні 2000 р. Е. Шеварднадзе знову з великим відривом від конкурентів був переобраний на посаду президента Грузії.

Підсумовуючи перше десятиліття державної незалежності Грузії дослідники приходять до висновку (з яким не можна не погодитися), що грузинське суспільство за цей період послідовно зазнало таких трансформаційних змін: 1) ейфорійні почуття від отримання незалежності; 2) зсув до шовінізму – за часів З. Гамсахурдія, що призвело до загострення міжетнічних конфліктів та внутрішнього розколу в соціумі; 3) хитка стійкість – під час керівництва державою Е. Шеварнадзе, що характеризувалася збереженням націоналістичних настроїв з одночасним посиленням російського впливу в регіоні [7, с. 122-123]. Водночас у цей період Грузія остаточно визначилася зі своїм зовнішньополітичним курсом, зокрема щодо поступової інтеграції до європейських та євроатлантичних структур з перспективою отримання повноцінного членства в ЄС і НАТО. В умовах фактичної окупації Росією Абхазії і Південної Осетії, для Грузії Північноатлантичний альянс розглядався тоді єдиним способом убезпечити себе від подальших неокolonіальних зазіхань РФ на державний суверенітет [8, с. 159].

Одночасно країна перебувала на шляху своєрідного транзиту між радянським минулим та декларованим європейським майбутнім. Цей період деякі науковці визначають як «різновид соціально-політичної мутації, коли старі радянські цінності, практики та норми модифікуються, комбінуються, зміщуються і взаємопов'язуються із західними еквівалентами, породжуючи достатньо новий еkleктичний контекст» [9, с. 4]. Загалом пострадянські

політичні еліти та олігархічні клани вибудовували інституції, які не надавали повною мірою свобод, а переважно імітували демократичні процеси, нав'язуючи свою волю суспільству [10, с. 253]. У грузинській реальності (на думку місцевих дослідників) клани були специфічними мережами покровитель-клієнт, які консолідувалися навколо могутнього лідера і змінювалися разом із злетами та падіннями влади та економічного становища зазначеного лідера. Такі клани були структурами, об'єднаними та керованими бажанням уникнути відкритого правового простору та отримати групову вигоду (зазвичай незаконним шляхом) від державних структур.

У перше десятиліття після проголошення Грузією незалежності, більшу частину якого (після нетривалого періоду правління З. Гамсахурдія) на президентській посаді перебував Е. Шеварднадзе, боротьба з негативним радянським спадком у середовищі грузинського політикуму фактично не велася. Це й не дивно, адже за часів правління Е. Шеварднадзе було два характерні шляхи відбору урядовців: з-поміж колишніх високопоставлених діячів комуністичної партії, з якими глава держави мав особисті зв'язки ще з часів його керівництва компартією Грузинської РСР або серед членів родини та осіб, наближених до неї. Ще одним характерним для тогочасної Грузії явищем була значна присутність у середовищі керівництва держави осіб з кримінальним минулим, які власне і привели Е. Шеварднадзе до влади у пострадянський час після повалення ними законно обраного президента З. Гамсахурдія. Так, Д. Іоселіані, який провів 17 років у радянських в'язницях, отримав посаду в уряді та був заступником Е. Шеварднадзе. Кардинальні зміни в цій сфері почали відбуватися лише з приходом на початку 2000-х рр. М. Саакашвілі, який почав запрошувати на високі урядові посади переважно молодих людей, які здобули освіту за кордоном та розпочав системну боротьбу проти грузинських «злочинців у законі», що зрештою привело до повної ліквідації їх домінуючого впливу в країні. Заради об'єктивності необхідно зауважити, що багато хто з цих молодих урядовців, які здобули престижну освіту за кордоном за рахунок грантів міжнародних організацій та іноземних держав, були агентами іноземного (переважно американського) впливу та нерідко діяли всупереч національним інтересам Грузії (про що достатньо повідомлялося у різних ЗМІ). Це й не дивно, адже іноземні донори вкладають у таких осіб значні кошти не з альтруїстських міркувань, а заради майбутнього зиску під час реалізації двосторонніх міжнародних договорів, які обставляються красивими фразами про демократію, процвітання та обоюдно вигоду.

Отже, викладене вище виразно показує, як в останнє десятиріччя минулого століття у Грузії відбувалися болісні спроби розриву з радянським тоталітарним минулим заради знаходження свого місця в європейській сім'ї народів. На думку деяких вітчизняних дослідників, цей процес триває й нині, оскільки значна частина населення Грузії переконана, що подальше зближення з Європою, зокрема в рамках ЄС, може зашкодити традиційним грузинським

культурним цінностям [11, с. 122]. В подальшому результати парламентських виборів у Грузії стали черговим цьому підтвердженням.

За майже 12-ти річне правління Е. Шеварднадзе грузинський уряд не контролював Південну Осетію і Абхазію, а вплив на Аджарію був мінімальним. У країні на тлі зтяжної економічної кризи зростали безробіття та бідність; Грузія значною мірою існувала на іноземні кредити та економічну допомогу, використання яких з огляду на високий рівень корупції в республіці було вкрай неефективним. До літа 2003 р. зовнішній борг Грузії досяг 1,75 млрд доларів США, що фактично означало банкрутство країни. Державна влада була ослаблена системною корупцією. Глава держави Е. Шеварднадзе продовжував «лавірувати» між Росією і Заходом, і така зовнішня політика викликала все більше невдоволення як влади РФ, так і урядів західних країн (останні були обурені відсутністю політичних і економічних реформ, високим рівнем корупції тощо). Зацікавленість у відставці Е. Шеварднадзе з посади президента відкрито виявляли США. Так, напередодні президентських виборів посол США в Грузії Річард Майлз заявив, що США хотіли б бачити в Грузії «більш сильне і рішуче керівництво і більш відчутний прогрес» у проведенні реформ.

Внаслідок листопадової 2000 р. урядової кризи невдовзі відбувся розпад правлячого Союзу громадян Грузії. Групи, що відкололися, створили «Національний рух» під керівництвом Міхеїла Саакашвілі та рух «Нові демократи» на чолі з Зурабом Жванія (голова парламенту до листопада 2000 р.). У 2002-2003 рр. зросла популярність опозиційних партій і рухів та їх лідерів – Ніно Бурджанадзе (депутатка парламенту Грузії з 1995 р., яка у 2000 р. була обрана головою парламенту), Міхеїла Саакашвілі (лідера «Національного руху», який поряд з Лейбористською партією отримав більшість на виборах до місцевих органів влади у листопаді 2002 р.) та деяких інших. У серпні 2002 р. виникла коаліція «Бурджанадзе – Демократи» (після приєднання колишнього лідера Союзу громадян Грузії Зураба Жванія до опозиції).

У таких умовах перемогти на виборах до парламенту у листопаді 2003р. прибічники Е. Шеварднадзе не змогли, проте за результатами виборів проурядовий список «Нова Грузія» отримав 21% голосів. Опозиція на чолі з Н. Бурджанадзе, З. Жванія і М. Саакашвілі сумарно набрала 28% голосів виборців. Створена головою уряду і Верховної ради Аджарії А. Абашидзе партія «Союз демократичного відродження» (до 1997 р. – «Всегрузинський союз відродження») набрав на виборах 19% голосів. Абашидзе підтримував Шеварднадзе, отже, проурядові сили, за офіційними даними Центральної виборчої комісії Грузії, отримали 40% голосів виборців.

Опозиція вважала вибори сфальсифікованими, тому її лідери закликали населення до протестів. 10 листопада 2003 р. у Грузії розпочалась «революція троянд» – серія організованих опозицією на чолі з Саакашвілі, Бурджанадзе і Жванія масових акцій протесту з вимогами перегляду результатів

парламентських виборів та відставки Шеварднадзе. В акціях протесту важливу роль відігравали активісти молодіжного руху «Кмара». На бік опозиції невдовзі перейшли силові структури країни (під зовнішнім тиском президент відмовився від застосування сили проти опозиції). Кульмінацією протесту стало 23 листопада, коли М. Саакашвілі з групою прибічників прорвався до зали засідань парламенту, де Е. Шеварднадзе відкривав перше засідання нового складу законодавчого органу країни. Президент був вимушений залишити будівлю парламенту та сховатися у своїй резиденції. Внаслідок всебічного тиску Е. Шеварднадзе того ж дня подав у відставку. Виконуючим обов'язки президента Грузії стала Н. Бурджанадзе, яка очолювала на той час парламент країни. Дострокові президентські вибори були призначені на 4 січня 2004 р. Підсумки парламентських виборів, що викликали протести опозиції, були частково скасовані (крім результатів у тих округах, де перемогли кандидати від опозиції). 25 листопада 2003 р. керівник Аджарії А. Абашидзе назвав «революцію троянд» «бандитизмом, нелегітимним захопленням влади, руйнівним для територіальної цілісності країни» і оголосив у Аджарії надзвичайний стан, проголосив себе верховним головнокомандуючим «аджарських збройних сил» і закрити адміністративний кордон з Грузією.

На дострокових січневих 2004 р. президентських виборах переважна більшість виборців проголосувала за кандидатуру М. Саакашвілі, який отримав більше 96% голосів. Аджарія ці вибори бойкотувала і її мешканці участі в них не брали. Після вступу на посаду президент М. Саакашвілі призначив Зураба Жванія прем'єр-міністром країни. 28 березня 2004 р. були проведені нові вибори до парламенту (конституційний склад якого становить 150 депутатських місць, що обираються за пропорційною системою), на яких перемогу отримала колишня опозиція – «Об'єднаний рух – Демократи». Низка політичних партій і рухів, зокрема Союз відродження Грузії, Лейбористська партія та деякі інші, які раніше мали парламентське представництво, не змогли пройти до вищого законодавчого органу країни, тому вони різко критикували утворення проурядового парламенту, характеризуючи його як шлях до однопартійної системи.

Нова влада Грузії зробила спроби відновлення єдності країни. Було посилено натиск на режим Абашидзе в Аджарії, де опозиційні сили отримали підтримку з боку Тбілісі та ініціювали масові протести проти влади автономної республіки за моделлю «революції троянд» [12, с. 183-184]. Залишившись без підтримки як Росії, так і в середині республіки, Аслан Абашидзе залишив 5 травня 2004 р. Батумі та втік до РФ. Спроби відновити суверенітет Грузії над Абхазією та Південною Осетією (як дипломатичними засобами, так і силовими) успіхом не увінчались, але відносини Грузії з Росією на цьому тлі сильно погіршились.

Викладене вище дозволяє дійти висновків, що соціально-економічне та внутрішньополітичне становище в Росії та Грузії у 1991-2004 рр. становило собою своєрідне тло, на якому вибудовувалися російсько-грузинські відносини

у той період. Внутрішньополітичні процеси, що відбувалися в обох державах, формували порядок денний цих відносин та обумовлювали їх.

Список використаних джерел та літератури

1. Конституция Российской Федерации от 25 декабря 1993 года. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Конституция_Российской_Федерации
2. Скрипнюк О.В. Мінська угода 1991 р. *Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т.3. М-Я. Київ: Академперіодика, 2019. 992 с.*
3. Шемшученко Ю.С. Алма-Атинська декларація 1991 р. *Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т.1. А-Д. Київ: Академперіодика, 2014. 920 с.*
4. Білоусов М.М. Горбачов Михайло Сергійович. *Українська дипломатична енциклопедія: У 5 т. / редкол.: Д.В. Табачник (голова) та ін. Харків: Фолю, 2013 . Т.1. 526 с.*
5. Россия. *Политические системы современных государств: Энциклопедический справочник: В 4 т. Т. 1: Европа. М.: Аспект Пресс, 2012. С. 437-440.*
6. Дорошко М. Гамсахурдіа Звіад Костянтинович. *Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 807 с.*
7. Gabritchidze A. G. Transition in the Post-Soviet State: from Soviet Legacy to Western Democracy? College of Arts and Sciences of Ohio University, 2010. 133 p.
8. Специфіка перетворень у країнах Південного Кавказу. *Трансформаційні перетворення у країнах пострадянського простору: проблеми та виклики. Науково-аналітична доповідь. А.І. Кудряченко (кер. авт. колективу) та ін. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 232 с.*
9. Як позбутися пострадянськості? А. Гетьманчук та ін. Київ: Інститут світової політики, 2012. 150 с.
10. Редзюк Є.В. Соціально-економічні проблеми країн пострадянського простору та перспективи їх постпандемічного відновлення. *Внутрішні та зовнішні складові формування зовнішньої політики країн пострадянського простору: збірник наукових праць. За заг. ред. А.Г. Бульвінського. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 274 с.*
11. Фощан Я.І. Характерні риси процесу демонтажу радянського тоталітарного спадку в Грузії першого десятиліття незалежності. *Особливості демонтажу тоталітарного спадку пострадянських країн у 1990-х роках. Збірник тез. За заг. ред. д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України Кудряченка А.І. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022. 132 с.*
12. Грузия. *Политические системы современных государств: Энциклопедический справочник: В 4 т. Т. 1: Европа. М.: Аспект Пресс, 2012. С. 183-184.*

References

1. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii ot 25 dekabrya 1993 goda. [Online]. Available from: https://ru.wikipedia.org/wiki/Конституция_Российской_Федерации [In Russian].
2. Skrypnyuk, O.V. (2019). Mins'ka uhoda 1991 r. *Entsyklopediya mizhnarodnoho prava: U 3 t. / redkol.: Yu.S. Shemshuchenko, V.N. Denysov (spivholovy) ta in.; Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrayiny. T.3. M-YA. Kyiv: Akadempriodyka. [In Ukrainian].*
3. Shemshuchenko, Yu.S. (2014). Alma-Atyns'ka deklaratsiya 1991 r. *Entsyklopediya mizhnarodnoho prava: U 3 t. / redkol.: Yu.S. Shemshuchenko, V.N. Denysov (spivholovy) ta in.;*

- Institut derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrainy. T.1. A-D. Kyiv: Akadempriodyka. [In Ukrainian].
4. Bilousov, M.M. (2013). Horbachov Mykhaylo Serhiyovych. *Ukrayins'ka dyplomatychna entsyklopediya*: U 5 t. / redkol.: D.V. Tabachnyk (holova) ta in. Kharkiv: Folio. T.1. [In Ukrainian].
 5. Rossiya. (2012). *Politicheskiye sistemy sovremennykh gosudarstv: Entsiklopedicheskiy spravochnik*: V 4 t. T. 1: Yevropa. Moskva: Aspekt Press, s. 437-440. [In Russian].
 6. Doroshko, M. (2011). Hamsakhurdiya Zviad Kostyantynovych. *Politychna entsyklopediya*. Redkol.: Yu. Levenets' (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlament-s'ke vydavnytstvo. [In Ukrainian].
 7. Gabritchidze, A. G.. (2010). *Transition in the Post-Soviet State: from Soviet Legacy to Western Democracy?* College of Arts and Sciences of Ohio University. [In English].
 8. Spetsyfika peretvoren' u krayinakh Pivdennoho Kavkazu. (2021). *Transformatsiyni peretvorenniya u krayinakh postradyans'koho prostoru: problemy ta vyklyky*. Naukovo-analitychna dopovid'. A.I. Kudryachenko (ker. avt. kolektyvu) ta in. Kyiv: Derzhavna ustanova "Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrainy". [In Ukrainian].
 9. Het'manchuk, A. (ed) (2012). *Yak pozbutysya postradyans'kosti?* Kyiv: Instytut svitovoyi polityky. [In Ukrainian].
 10. Redzyuk, Ye.V. (2021). Sotsial'no-ekonomichni problemy krayin postradyans'koho prostoru ta perspektyvy yikh postpandemichnoho vidnovlennya. *Vnutrishni ta zovnishni skladovi formuvannya zovnishn'oyi polityky krayin postradyans'koho prostoru*: zbirnyk naukovykh prats'. Za zah. red. A.H. Bul'vins'koho. Kyiv: Derzhavna ustanova "Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrainy". [In Ukrainian].
 11. Foshchan, Ya.I. (2022). Kharakterni rysy protsesu demontazhu radyans'koho totalitarnoho spadku v Hruziyi pershoho desyatylittya nezalezhnosti. *Osoblyvosti demontazhu totalitarnoho spadku postradyans'kykh krayin u 1990-kh rokakh*. Zbirnyk tez. Za zah. red. d.i.n., prof., chl.-kor. NAN Ukrainy Kudryachenka A.I. Kyiv: Derzhavna ustanova "Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrainy". [In Ukrainian].
 12. Gruzija. (2012). *Politicheskiye sistemy sovremennykh gosudarstv: Entsiklopedicheskiy spravochnik*: V 4 t. T. 1: Yevropa. Moskva: Aspekt Press, s. 183-184. [In Russian].

Otrosh M. Internal Factors of Russian-Georgian Relations 1991-2004.

The article examines the socio-economic and domestic political situation in Russia and Georgia during 1991-2004 which influenced the development of bilateral Russian-Georgian relations. The collapse of the USSR and the former system of governance exacerbated socio-economic and internal political problems in both former Soviet republics, which have now become formally independent and sovereign states, subjects of international law.

The formation of the new Russian and Georgian socio-economic systems took place in difficult conditions. Wide segments of the population suffered from the poorly thought-out economic reforms and privatization carried out in both countries. Without funding, the structures of education, free medicine, and science collapsed. Despite the declared freedom of trade, high taxation led to the flight of private business "into the shadows", which strengthened the influence of criminal structures.

A serious threat to the Russian Federation and Georgia in the 1990s was the problem of regional separatism on the part of the respective autonomous entities within them. Russia soon managed to cope with this challenge and bring them (including the rebellious Chechnya by armed means) back under its rule. However, Georgia was unable to regain sovereignty over its autonomies – Abkhazia and South Ossetia, which are now effectively under Russian control, either diplomatically or militarily.

The conclusions are drawn that the socio-economic and domestic political situation in Russia and Georgia in 1991-2004 constituted a kind of background on which Russian-Georgian relations were built during that period. Domestic political processes taking place at that time in both states shaped the agenda of these relations and conditioned them.

Keywords: *Russia, socio-economic situation in Russia in 1991-2004, internal political situation in Russia in 1991-2004, Georgia, socio-economic situation in Georgia in 1991-2004, internal political situation in Georgia in 1991-2004.*

Надійшла до редколегії: 13.01.2026

Прийнята до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 26.03.2026

УДК 94:327.5+355.01(94+477)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33-10>

Зернецька О.В.

<https://orcid.org/0000-0002-6686-6267>

Мирончук О.А.

<https://orcid.org/0000-0003-0061-3563>

БЕЗПЕКОВА ТА ВІЙСЬКОВА ДОПОМОГА АВСТРАЛІЇ УКРАЇНИ У ПРОТИСТОЯННІ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

У статті проаналізовано військовий внесок Австралії у протистояння російській агресії: основні напрями, механізми та обсяги військової допомоги Силам оборони України у 2022-2025 роках.

Відзначено, що в поточній геополітичній ситуації Австралія є одними із ключових партнерів нашої країни в протидії російській агресії, а також найбільшим джерелом допомоги Україні в Індо-Тихоокеанському регіоні за межами США. Детально проаналізовано форми допомоги Україні та дієві інструменти впливу на країну-агресора, передусім у військовій сфері. Значну увагу зосереджено на тенденціях посилення та розширення санкційних заходів, які виходять за межі суто економічного характеру.

Окреслено ключові пріоритети зовнішньої політики країни в контексті повномасштабного російського вторгнення та форми реагування на російську агресію. Відзначено, що головним пріоритетом стратегії Австралії в реагуванні на зовнішні виклики є протидія російській агресивній політиці. Проаналізовано участь Австралії в міжнародних ініціативах з надання військової допомоги Україні.

Виокремлено заходи з консолідації міжнародної підтримки через вибудовування сталої співпраці з партнерами у сферах, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки та оборони, захистом суверенітету і територіальної цілісності України.

Автори відзначають тяглість і сталість підтримки Австралією України, а також тенденцію до збільшення і розширення обсягів та напрямків військової допомоги, що надається від початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 р. Регулярні тривалі військові допомоги свідчать про наміри Австралії не лише надавати разову допомогу, а й системно підтримувати оборонну інфраструктуру України.

Наголошено, що оборонна та військова допомога Австралії є однією із важливих складових підтримки України та одним з ключових чинників протистояння російській агресії.

Ключові слова: Австралія, військова та оборонна допомога, російська агресія, протидія військовій агресії, міжнародна підтримка України.

Постановка проблеми. З першого дня повномасштабного вторгнення Росії в Україну Австралія чітко окреслила свою проукраїнську позицію. Разом з партнерами Австралія виступила із засудженням російської агресії і почала надавати активну підтримку Україні, залишаючись близьким союзником нашої країни на політичному, гуманітарному й економічному фронтах.

Австралійський уряд усвідомлює, що військова допомога партнерів є однією з ключових для успіхів України на полі бою, а Збройні Сили України є єдиною

європейською армією з досвідом повномасштабної війни з Росією, які продемонстрували, що здатні швидко опанувати зброю країн НАТО і ефективно використовувати її під час бойових дій. Тож Австралія надає Україні значну військову та оборонну допомогу: постачає оснащення, зброю, боєприпаси, бере участь у програмах підготовки українських військових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що політична, фінансова, гуманітарна та військова підтримка України, яку надає Австралія Україні від початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 р. значно розширилася, інтенсифікувалася та збільшилася в обсягах, а також з огляду на наявність широкої джерельної бази цієї проблеми та її доступність для науковців, тема ще не стала предметом пильної уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Серед поодиноких праць українських науковців у контексті нашого дослідження варто відзначити передусім доробок вчених відділу глобальних і цивілізаційних процесів ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Зарубіжна історіографія аналізує австралійську допомогу Україні головним чином через призму безпекової та зовнішньої політики Австралії (Р. Медкалф, З. Купер, Т. Міллар, Дж. Блеквелл, С. Ферт та інші).

Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчив, що досвід Австралії з надання Україні військової та оборонної допомоги у відповідь на повномасштабне вторгнення РФ в Україну, ще не став предметом наукового аналізу вітчизняних вчених. Фактична відсутність в українській науковій думці праць, присвячених аналізу реалізації зовнішньої політики Австралії в умовах змін міжнародного безпекового середовища та посилення трансрегіональних викликів та загроз, спричинених російською агресією, обумовила **мету цієї статті** – визначення військового внеску Австралії у протистояння російській агресії проти України протягом 2022-2025 рр.: основні напрями військової допомоги, механізми, обсяги надання.

Виклад основного матеріалу дослідження. З моменту повномасштабного вторгнення РФ Австралія разом з партнерами демонструє солідарність з Україною у боротьбі проти російської агресії. Уряд країни засудив агресивні дії РФ, підтримує суверенітет та територіальну цілісність України і продовжує закликати Росію припинити неспровоковане, несправедливе та незаконне вторгнення в Україну. Австралія надає Україні різнобічну військову та оборонну допомогу, відкрито критикує дії РФ, а також приєдналася до дій партнерів в частині західних санкцій та запроваджує свої, активно долучилася до міжнародних зусиль, спрямованих на активну протидію незаконного вторгнення.

Практичні кроки Австралії на підтримку України розпочалася ще до 2014 р. і охоплюють широке коло заходів, починаючи від розбудови спроможностей України й гуманітарної допомоги до розвитку військового співробітництва.

Заходи з підтримки України, зокрема військового і оборонного характеру, значно посилюються з 2022 р., коли Австралія спільно з державами-членами НАТО суттєво збільшили двосторонню підтримку для реалізації Україною права на самооборону, закріпленого у Статуті ООН [1].

Статус Австралії як основного союзника США поза НАТО характеризує виключно тісні стратегічні та військові відносини з країнами, які не є членами НАТО, а також визначає пріоритетність розвитку відносин з цими країнами, зокрема можливість участі у спільних оборонних ініціативах та проєктах, можливість проведення спільних досліджень військового характеру, участь у низці обмежених контртерористичних заходів, постачання обмежених видів озброєння, тощо [2].

Австралія, не будучи державою-членом НАТО, виділяє вагомому фінансову допомогу і забезпечує військову підтримку України, активізує і продовжує надавати дієву та практичну допомогу нашій країні [1].

Практична допомога Україні з боку Австралії та НАТО значно розширилася завдяки істотному зміцненню поточних програм співробітництва, а також запровадженню нових вагомих ініціатив [3].

Уряд Австралії робить все можливе для припинення війни і встановлення миру та стабільності в нашій країні, а у довгостроковій перспективі вивчає можливості долучення до планів України у галузі її повоєнної відбудови і реформ. Між країнами продовжує відбуватися постійний дипломатичний діалог, в основі якого – спільні цінності демократії, вільного вибору та верховенства права [4]. Від початку повномасштабного російського вторгнення Австралія та Україна розпочали нову сторінку двосторонніх відносин.

У поточній геополітичній ситуації Австралія разом із союзниками є одним із ключових партнерів нашої країни в протидії російській агресії.

У відповідь на агресивні дії Росії Австралія запровадила низку заходів, а також надає дипломатичну, військову та економічну підтримку Україні [5].

Спільно з країнами-учасницями Об'єднаного експедиційного корпусу Австралія бере участь у реалізації багатонаціональної навчальної операції Interflex з підготовки українських військових на території Великої Британії.

Фактично з моменту повномасштабної російської інтервенції в Україну Австралія почала програму військової допомоги, надавши, серед іншого, 90 захищених транспортних засобів, артилерію, обладнання для розмінування, безпілотні літальні апарати та протитанкову зброю. Лише за п'ять місяців 2022 р. Австралія надала 6 траншів військової допомоги на суму 388 млн австралійських доларів, або 300 млн доларів США.

Прикметно, що Австралія зберігає відкриту двопартійну підтримку України, зокрема у постачанні військової техніки [6].

Одним із дієвих інструментів впливу на країну-агресора з боку Австралії є санкційна політика. Країна демонструє консолідований та комплексний підхід до формування санкційних пропозицій [1].

У річницю військового вторгнення в Україну уряд Австралії оголосив про нові санкції проти Росії та черговий пакет військової допомоги. Під санкції потрапили концерн «Калашников», один із найбільших російських виробників зброї, розробник підводних човнів «Адміралтейські верфі», авіаційна компанія «Туполєв», ракетне конструкторське бюро імені академіка В.П.Макеєва і Курганмашзавод [7].

З метою тиску на російську військову машину у лютому 2023 р. Австралія приєдналася до партнерів і оголосила про додаткові санкції проти Ірану за постачання безпілотників Росії у війні проти України. Ці дії засвідчили, що Австралія продовжує працювати з G7 та союзниками задля подолання глобальних наслідків російського вторгнення.

Австралія переглянула підходи до санкційної політики й почала застосовувати санкції безпосередньо проти воєнного комплексу країни-агресора, завдаючи ударів по великих російських промислових компаніях, пов'язаних з «воєнною економікою».

У червні 2025 р. Австралія ухвалила одне із наймасштабніших санкційних рішень проти російської воєнної машини. Країна ввела санкції проти 60 нафтових танкерів «тіньового флоту», який Росія використовувала для обходу нафтових санкцій і фінансування агресії [8].

Це перший санкційний удар Австралії, спрямований саме на російський флот. Список суден був рекомендований санкційною групою України. Запроваджені обмеження вплинуть на доступ російських танкерів до портів, страхування та обслуговування.

Ці кроки дозволили Австралії практичним чином відреагувати на агресивні дії Росії і долучитися до глобальних зусиль з підризу російської військової машини. Австралія вже запровадила понад 1400 санкцій, і цей пакет є чітким продовженням її політики тиску на Кремль [8]. Послідовне впровадження чергових пакетів санкцій продовжує демонструвати чітке засудження Австралією загроз суверенітету України та людських жертв незаконної війни.

Від початку повномасштабного російського вторгнення Австралія надає летальну військову допомогу Україні. Свій внесок у кампанію з озброєння України країна робить спільно з партнерами по НАТО, зокрема США та Великою Британією. У березні 2022 р. Австралія збільшила військову допомогу Україні на 21 млн доларів, а загальне військове фінансування склало 91 млн доларів.

Австралійський уряд наголошує на першочерговості та невідкладності задоволення потреб України у військовій допомозі. Після звернення Президента України В. Зеленського до парламенту Австралії 31 березня 2022 р. уряд Австралії оголосив про виділення військової допомоги Україні – 20 бронетранспортерів «Бушмастер» (Bushmaster) вартістю 38 млн доларів США, а також додаткової оборонної допомоги на суму 20,4 млн доларів США [9]. Спеціально для Збройних Сил України Bushmaster оснащено системою

глобального позиціонування та додатковою бронєю для підвищення їх захисту. Австралійські спеціалісти з питань нацбезпеки зазначають, що це було найшвидше рішення про виділення військової допомоги в історії країни. Додатковий пакет підтримки для ЗСУ дозволив довести загальну військову допомогу Австралії до 70 млн доларів США.

Станом на квітень 2022 р. Австралія виділила Україні оборонну військову допомогу на загальну суму близько 116 млн доларів. З урахуванням бронетранспортерів Bushmaster це збільшило австралійське зобов'язання приблизно до 165 млн доларів. Крім того, Австралія надала 70 тисяч тонн вугілля для підтримки енергетичної безпеки України на додаток до 65 млн доларів США у вигляді гуманітарної допомоги [9].

Вагомими для України стали результати візиту прем'єр-міністра Австралії Е. Альбанезе 3 липня 2022 р. – першого візиту голови австралійського уряду до Києва за всю історію відносин двох країн. Під час візиту Е. Альбанезе оголосив додаткову військову допомогу у розмірі 100 млн австралійських доларів, безмитний доступ до Австралії для українських товарів, 8,7 млн доларів для підтримки кібербезпеки Держприкордонслужби України [10]. Австралійська підтримка склала 34 додаткові бронемашини, зокрема 20 Bushmaster, та інше технічне обладнання і військову техніку, серед яких безпілотники. Додаткова підтримка збільшила загальну вартість допомоги Австралії до 390 млн доларів.

Станом на жовтень 2022 р. Австралія надала Україні допомоги загалом близько 655 млн австралійських доларів (462 млн доларів США), зокрема 475 млн австралійських доларів у вигляді військової допомоги та не менше 90 захищених транспортних засобів Bushmaster.

У квітні 2023 р. провідна австралійська компанія Electro Optic Systems, що спеціалізується на оборонній, космічній та комунікаційній галузях, уклала контракт з українським «Спецтехноекспортом» про постачання для потреб ЗСУ протягом 2023-2024 рр. до 150 систем віддаленого контролю озброєння (RWS), включно із запчастинами та супутнім обслуговуванням, вартістю до 180 млн доларів [11].

Австралія долучилася до коаліції країн, які допомагатимуть Україні з сучасною бойовою авіацією – «коаліції винищувачів», до складу якої входять 11 держав. На саміті НАТО у Вільнюсі 11 липня 2023 р. вони підписали з Україною меморандум, що визначає умови проведення підготовки українських військових пілотів до використання сучасних американських винищувачів F-16 [12]. План підготовки українських пілотів на винищувачах F-16 був схвалений президентом США Дж. Байденом у травні 2023 р.

У травні 2023 р. США та Австралія розпочали роботу над спільним пакетом військової допомоги Україні, який був оприлюднений на саміті НАТО з безпеки в липні 2023 р. у Вільнюсі [13].

До нового потужного оборонного пакету, з-поміж іншого, увійшли 30 бронемашин Bushmaster, а загальна кількість бронемашин, наданих Україні,

досягла 120 одиниць [14]. Надання нового пакету військової допомоги є свідченням повного політичного розуміння між країнами.

На Вільнюському саміті Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг дав високу оцінку Австралії як дуже важливого партнера НАТО і відзначив потужну військову і економічну підтримку України [15].

Напередодні саміту НАТО у Вільнюсі Австралія ухвалила рішення про розгортання військового літака-розвідника E-7A «Веджетейл» (Wedgetail) у Європі для захисту міжнародної гуманітарної та військової допомоги Україні. Цей літак дозволяє забезпечувати раннє попередження про будь-які загрози за межами України. Літак був задіяний за межами України, РФ та Білорусі. Протягом шести місяців – з жовтня 2023 р. по квітень 2024 р. він перебував у Німеччині, а потім повернувся назад в Австралію. Разом з E-7A Wedgetail Австралія відправила до Європи 100 членів екіпажу та допоміжного персоналу [16].

В межах розширення співпраці з Північноатлантичним альянсом в серпні 2025 р. австралійський літак дальнього радіолокаційного виявлення E-7A Wedgetail вдруге був розгорнутий в Європі, цього разу в Польщі. Основне його завдання було безпосередньо пов'язане із постачанням озброєння та військової техніки Україні. До речі, це перший випадок, коли E-7A Wedgetail Королівських повітряних сил Австралії було розгорнуто саме в Польщі [17].

Військовий літак і особовий склад збройних сил Австралії (близько 100 військовослужбовців) на ротаційній основі впродовж трьох місяців виконували завдання, спрямовані на підтримку зусиль союзників із постачання озброєння Україні. За трохи більш як три місяці літак здійснив 45 вильотів.

Розгортання військового літака-розвідника інтегрується із зусиллями австралійських партнерів, включаючи США, та сприяє підтримці багаторівневого захисту, який існує для допомоги Україні.

У червні 2023 р. уряд Австралії оголосив про надання Україні чергового пакету військової допомоги на суму 110 млн доларів (73,5 млн доларів США). Цей пакет допомоги відповідав запитам України на транспортні засоби та боєприпаси і включав: 70 одиниць військової техніки, зокрема: 28 бронеавтомобілів M113, 14 машин спеціального призначення та 28 середніх вантажівок MAN 40M та 14 причепів; поставку артилерійських боєприпасів калібру 105 мм; внесок у розмірі 10 млн доларів до Українського гуманітарного фонду [18].

Зобов'язання, оголошені в червні 2023 р. довели загальний внесок Австралії на підтримку України до 790 млн доларів, включаючи 610 млн доларів у вигляді військової допомоги [18].

У травні 2023 р. Україна закликала Австралію долучитися до міжнародної «танкової коаліції». Домовленості передбачали передачу Україні частини з 59 танків M1A1 Abrams, які Австралія отримала від США більше 15 років тому. Австралійський парк із 59 списаних танків M1A1 Abrams був придбаний у

2007 р., але ніколи не брав участі в бойових діях, і у жовтні 2024 р. Австралія пообіцяла передати Україні 49 із них як військову допомогу.

Першу партію танків M1A1 Abrams в межах пакета допомоги на суму 245 млн австралійських доларів (160 млн доларів США) Австралія поставила до України у липні 2025 р. [19].

Танки M1A1 Abrams, які роблять значний внесок у триваючу боротьбу України, стали частиною військової допомоги сумою 980 млн доларів США (1,5 млрд австралійських доларів), яку Австралія надає з моменту повномасштабного вторгнення Росії.

У березні 2024 р. Австралія приєдналася до «коаліції дронів» для України на чолі з Латвією та Великою Британією, яка має на меті забезпечити ЗСУ безпілотниками [20].

У квітні 2024 р. уряд Австралії оголосив про новий пакет військової допомоги у розмірі 100 млн доларів. Таке рішення озвучив віце-прем'єр-міністр Австралії, міністр оборони Р. Марлз під час візиту до України у квітні 2024 р., де він зустрівся з прем'єр-міністром України Д. Шмигалем [21].

Передбачається, що 50 млн з цієї суми буде спрямовано на протиповітряну оборону. Понад 30 млн доларів – на безпілотники в межах «коаліції дронів», а решта суми – на інші військові потреби. Таким чином, військова допомога Австралії з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну досягла 880 млн доларів, а загальна підтримка України з боку Австралії перевищила 1 млрд доларів.

У липні 2024 р. уряд Австралії оголосив про найбільший із початку повномасштабного вторгнення РФ пакет військової допомоги Україні на суму близько 250 млн австралійських доларів – приблизно 158 млн доларів США.

Таке рішення уряду оприлюднив віцепрем'єр-міністр і міністр оборони Австралії Р. Марлз в останній день саміту НАТО 2024 року у Вашингтоні [22]. Під час зустрічі з Президентом України В. Зеленським та партнерами з Індо-Тихоокеанської четвірки він підтвердив відданість Австралії підтримці України та зобов'язання Австралії стояти разом з Україною в її захисті від незаконного вторгнення Росії [23].

Р. Марлз відзначив також, що це не останній пакет, який оголосила його країна і запевнив, що Австралія продовжуватиме підтримувати Україну стільки, скільки буде потрібно до досягнення справедливого миру [22].

У рамках цього зобов'язання пакет військової допомоги включає: ракети протиповітряної оборони; зброю класу «повітря-земля», включаючи керовану зброю; протитанкову зброю; артилерію, міномети, гармати та боєприпаси для стрілецької зброї; партію взуття.

Окрім того, Австралія також приєдналася до нової ініціативи НАТО з безпеки та навчання для України як оперативний партнер, а група австралійського персоналу для нового командування НАТО в Україні, який вже розміщений у Європі, складатиме 700 осіб. Це рішення ухвалене на додаток до

навчання українських новобранців, яке проводять військовослужбовці Австралійських сил оборони у Великій Британії в рамках операції KUDU.

Міжнародна операція KUDU – це зобов'язання Сил оборони Австралії щодо підготовки новобранців ЗСУ у Сполученому Королівстві. Персонал Австралійських збройних сил надає критичні навички українським новобранцям, операція зосереджена на базовій тактиці піхоти для міського та лісистого середовища.

Ще в січні 2023 р. контингент до 70 військовослужбовців Австралійських сил оборони приєднався до країн-партнерів у програмі підготовки українських новобранців під керівництвом Великої Британії. Протягом 2023 р. інструктори Австралійських сил оборони допомогли навчити понад 1200 українських військових [24].

З січня 2024 р. Австралія розширила програму підготовки українських військових – кількість інструкторів під час кожної ротації збільшиться з 70 до 90. Розширені зобов'язання з підготовки новобранців ЗСУ в рамках операції KUDU включатимуть програму навчання молодшого керівного складу щодо навичок ведення бойових дій, включно з міською та окопною війною, надання першої медичної допомоги в умовах бою, виявлення вибухівки та навичок стрільби [24].

Своїм рішенням про забезпечення української армії додатковим військовим обладнанням та приладдям Австралія вкотре чітко заявила, що продовжуватиме відповідати на заклик України щодо практичної підтримки для захисту українського народу від невиправданого російського вторгнення.

Заява уряду Австралії збільшила військову допомогу Австралії Україні до понад 1,1 млрд доларів (австралійських) з початку повномасштабного вторгнення Росії, а загальний обсяг допомоги – до понад 1,3 млрд доларів.

Під час Вашингтонського саміту НАТО 2024 року Австралія разом з іншими партнерами підписала Меморандум про взаєморозуміння щодо Коаліції з питань можливостей безпілотників (Drone Capability Coalition). Таке рішення ухвалене після зобов'язання уряду Австралії надати Україні безпілотники на суму 30 млн доларів у рамках цієї Коаліції.

Меморандум передбачає створення спільного фонду країн-членів Коаліції під керівництвом Великої Британії, який дозволить здійснювати спільні закупівлі для швидкого та ефективного постачання безпілотників, а також визначає основні напрямки діяльності коаліції, структуру управління та механізми закупівель.

Поставка високопродуктивних засобів протиповітряної оборони та високоточних боєприпасів, на думку австралійського уряду, зробить суттєвий внесок у зусилля України щодо припинення воєнних дій на її умовах.

У листопаді 2024 р. уряд Австралії оголосив виділення Україні нового пакета військової допомоги, в межах якого Канберра передає Києву 14 морських

швидких та високоманеврених катерів для зміцнення морської та берегової оборони на загальну суму 14 мільйонів доларів США [25].

Це рішення унаочнює підтримку оборонних зусиль України у протистоянні російській агресії та підкреслює постійну прихильність уряду Австралії підтримці України в її захисті від незаконного вторгнення Росії.

Австралія і надалі обіцяє надавати активну оборонну підтримку Україні. В австралійському уряді запевняють, що Канберра й надалі залишатиметься рішуче налаштованою підтримувати Україну в її оборонній війні. Також в австралійському уряді переконані, що подальша підтримка України – «в інтересах Австралії».

За даними австралійського спеціалізованого видання Australian Defense Австралія передала Україні керовані бомби зі збільшеною дальністю дії JDAM-ER, які були списані з озброєння австрійських ВПС [26].

У Плані керованої зброї та вибухових боєприпасів, опублікованому 30 жовтня 2024 р., зазначено, що Австралія вивела з експлуатації комплекти JDAM-ER у 2021 р. разом із виведенням з експлуатації літаків F/A-18A/B Hornet [27]. Деякі з цих комплектів пізніше були передані Україні в рамках військової допомоги. Однак, невідомо, коли і в якій кількості ці боєприпаси були передані Україні.

Про те, що винищувачі МіГ-29 Повітряних сил України вже використовують JDAM-ER вперше стало відомо у березні 2023 р., але зброю поставили США [28].

Лише у квітні 2024 р. Австралія оголосила про постачання Україні невизначених боєприпасів класу «повітря-земля». Про це йшлося в заяві віцепрем'єр-міністра Австралії Р. Марлеса в ході його візиту до України у квітні 2024 р. [21].

У липні 2024 р. під час саміту НАТО Міністерство оборони Австралії оголосило про подальшу передачу невизначеної зброї класу «повітря-земля» в рамках пакету допомоги на суму 250 млн доларів [23].

У рамках військової допомоги Австралія передала Україні 56 бронетранспортерів M113AS4, 120 бронеавтомобілів Bushmaster, шість буксируваних гаубиць M777 калібру 155 мм та багато іншого обладнання: артсистем, оснащення й спорядження.

Безпрецедентне партнерство продемонстрували Австралія й Франція у рамках спільного багатомільйонного проекту з виробництва артилерійських снарядів калібру 155 мм для України. Про це було оголошено під час зустрічі міністрів закордонних справ і оборони обох країн у Парижі 30 січня 2023 р. Це перші переговори двох країн на високому рівні відтоді, як Австралія відмовилася від оборонної угоди з Парижем на користь угоди з Великою Британією та США, яка тепер відома як AUKUS. Довгострокова співпраця передбачає виробництво «кількох тисяч» артилерійських снарядів [29].

Громадяни Австралії відгукнулись на заклик Президента України В. Зеленського в лютому 2022 р. до добровольців з-за кордону долучитись до захисту України від російської агресії. Австралійські добровольці у складі Українського інтернаціонального легіону зі зброєю в руках захищають Україну від російських окупантів. Від початку повномасштабного російського вторгнення четверо громадян Австралії загинули під час бойових дій в Україні, захищаючи свободу українського народу. Для багатьох своїх співвітчизників вони були уособленням неофіційної участі їхньої країни у війні в Україні [5, с. 894].

У травні 2025 р. Австралія рішуче засудила 13-річний вирок ув'язнення, винесений російським судом громадянину Австралії О. Дженкінсу за участь у бойових діях на боці українських військ [30].

У заяві МЗС Австралії йдеться, що уряд Австралії «шокований фіктивним судовим процесом та 13-річним вирокком», а також наголошується на необхідності дотримання норм міжнародного гуманітарного права та надання відповідного захисту як військовополоненому. Уряд Австралії співпрацюватиме з Україною та Міжнародним комітетом Червоного Хреста, щоб домогтися звільнення О. Дженкінса [31].

У контексті повномасштабного російського вторгнення австралійський уряд звертає увагу не тільки на підтримку України під час війни, а й на перспективи допомоги після закінчення бойових дій в процесі відбудови держави. Австралія заявила про готовність приєднатися до реалізації амбітного проєкту з повосенної відбудови України та вкладати інвестиції в українську економіку, демонструючи тим самим, що Україна може стати джерелом нового глобального розвитку [1; с. 56-57].

На четвертому році повномасштабного російського вторгнення Австралія продовжує підтримувати народ України та надає постійну і всебічну військову підтримку. В австралійському уряді відзначають, що агресивні дії Росії продовжують мати наслідки для глобального миру, безпеки та економічної стабільності, що своєю чергою впливає також на Австралію.

Політична риторика Австралії також залишається незмінною: непохитна підтримка України та її народу. Австралія продовжує закликати Росію послідовно виконувати свої міжнародні зобов'язання, припинити військову агресію, вивести війська з України, а потім повернутися до змістовних дипломатичних переговорів. Лівоцентристський лейбористський уряд Австралії в 2025 р. назвав Росію агресором та закликав до врегулювання війни на умовах Києва.

У березні 2025 р. прем'єр-міністр Австралії Е. Албанезе приєднався до відеоконференції «коаліції охочих», яка була ініційована прем'єром Великої Британії К. Стармером і в якій узяли участь лідери 26 країн-партнерів, Президент України В. Зеленський, а також генсек НАТО М. Рютте [32]. Прем'єр-міністр Австралії заявив, що його країна розгляне запити про

направлення миротворчих військ для дотримання режиму припинення вогню в Україні.

«Австралія підтримує Україну, і ми продовжуватимемо це робити стільки, скільки буде потрібно», – наголосив Е. Албанезе. – «Австралія відкрита для розгляду будь-яких прохань про участь у майбутніх миротворчих зусиллях на підтримку справедливого та тривалого миру, якого ми всі хочемо для України» [32].

Оборонна підтримка України була ключовою темою під час зустрічі Президента України В. Зеленського із прем'єр-міністром Австралії Е. Албанезе у Римі в травні 2025 р. Під час зустрічі йшлося про співпрацю в межах «коаліції охочих», збільшення тиску на Росію, координацію кроків із партнерами задля гарантування безпеки для України після досягнення справедливого й тривалого миру [33].

У червні 2025 р. Інститут Лоуї – впливовий незалежний аналітичний центр, розташований у Сіднеї, опублікував результати свого щорічного дослідження ставлення австралійців до світу, зокрема до війни в Україні.

Результати опитування показали, що підтримка допомоги Україні з боку австралійської громадськості залишається доволі високою. Переважна більшість австралійців (84%) продовжує підтримувати «збереження суворих санкцій проти Росії». Понад три чверті (77%) схвалюють «допуск українських біженців до Австралії». Майже три чверті (73%) підтримують «надання військової допомоги Україні». Ці показники фактично не змінилися з показниками попередніх років. Опитування на нове запитання, що було проведене окремо у квітні, засвідчило, що переконлива більшість австралійців (71%) підтримує «участь Австралії у миротворчій місії в Україні під керівництвом Європи після досягнення угоди про припинення вогню» [34].

Нині Австралія виділила понад 1,5 млрд доларів допомоги Україні. Це включає: 1,3 млрд доларів матеріальної та фінансової допомоги на підтримку ЗСУ – наданої з оборонних запасів та процесів утилізації, закупівель австралійською оборонною промисловістю та через гранти надійним партнерським фондам; 85 млн доларів гуманітарної допомоги; 66 млн доларів на підтримку реконструкції та відновлення України та понад 63 млн доларів на зміцнення енергетичної безпеки України [35].

Крім того, Сили оборони Австралії продовжують робити свій внесок у зусилля партнерів щодо нарощування потенціалу Збройних сил України.

Наразі, готуючись надати ще один пакет військової підтримки, австралійський уряд оцінює можливості та доцільність передачі Україні ударних гелікоптерів «Тайгер» (Tiger), оскільки австралійська армія відмовляється від цього типу літальних апаратів на користь АН-64Е Apache американського виробництва [36].

Мова йде про 22 ударних гелікоптерів Tiger, які будуть зняті з озброєння Армії оборони Австралії до 2028 року. Розгляд цього питання відбувається на

тлі невдоволення української діаспори в Австралії через відмову в постачанні Україні транспортних MRH-90 Taipan, які були утилізовані після смертельної аварії в липні 2023 р., в якій загинули четверо пілотів [37].

Усвідомлення ризиків, спричинених повномасштабним вторгненням РФ в Україну, актуалізувало для Австралії необхідність перегляду зовнішньополітичних цілей та пріоритетів у сфері міжнародної безпеки та форм реагування на традиційні та новітні загрози, які набули жорсткішого конфронтаційного забарвлення, зумовило реформування системи забезпечення національної безпеки з урахуванням змін міжнародного безпекового середовища та посилення трансрегіональних викликів та загроз[5; с. 892].

Нові реалії, що постали для Австралії з початком російської агресії, спонукали її активізувати свою міжнародну діяльність з підтримання миру та безпеки й акцентувати увагу як на регіональних, так і на глобальних безпекових питаннях, пов'язаних передусім із вторгненням Росії в Україну.

Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. продемонструвало, що питання європейської безпеки безпосередньо пов'язані з безпекою в Індо-Тихоокеанському регіоні: на тлі російського вторгнення Австралія опинилася перед «найнебезпечнішою ситуацією в галузі безпеки за 80 років» з часів Другої світової війни [38]. У цьому контексті Австралія прагне посилити свою оборону в розрізі російсько-української війни і бачить вихід у тісній координації дій зі своїми союзниками та партнерами – насамперед США та Великою Британією. Ще у вересні 2021 р. Австралія, Велика Британія та США створили військово-політичний союз AUKUS, спрямований на протидію експансіонізму КНР в Індо-Тихоокеанському регіоні.

З початком російсько-української війни зовнішня політика Австралії зазнала низки суттєвих корекцій та змін. Від моменту повномасштабного російського вторгнення уряд країни активізував стратегічний діалог з союзниками та, декларуючи використання багатосторонніх підходів, робить окремий наголос на зміцненні союзницьких відносин у протистоянні російській агресії як на євроатлантичному і трансатлантичному рівні, так і на регіональному. Однією з найважливіших ініціатив з безпекової політики, до яких залучена Австралія, є протистояння російській військовій агресії, яка становить реальну загрозу для країни [5; с. 885].

Нині Австралія перебуває у процесі поглиблення нового концептуального підходу до національної оборони. Стратегічний огляд оборони, що був затверджений наприкінці квітня 2023 р., визначає пріоритетні напрямки реформування австралійської армії та міжнародної політики Канберри. Цей документ є найбільш кардинальним переглядом політики оборони Австралії з часів Другої світової війни [39].

Відзначимо, що важливе місце для Австралії в безпековому аспекті посідає Україна. Попри те, що визначальним чинником безпеки для Австралії є Китай, а точніше його стримування, в Австралії розуміють наслідки посилення Росії

для Індо-Тихоокеанського регіону, тож питання України є одним із топових, а розуміння необхідності підтримки нашої держави – безперечним [1; с. 56].

Австралія, своєю чергою, є одним із ключових партнерів України в Індо-Тихоокеанському регіоні. Тож з огляду на сучасні геополітичні реалії та необхідність посилення обороноздатності пріоритетними напрями співпраці для обох країн мають бути, насамперед, здатність вибудовувати міцні союзи задля спільної протидії загрозам, а також співпраця з союзниками в рамках спільних проєктів оборонній галузі, заснованих на новітніх технологіях.

Висновки. З перших днів повномасштабного російського вторгнення в Україну в 2022 р. Австралія практичним чином відреагувала на агресивні дії Росії і долучилася до глобальних зусиль з підриву російської військової машини. Австралійський уряд усвідомлює, що військова допомога є однією з ключових для успіхів України на полі бою. Австралія відіграє важливу роль у забезпеченні Збройних Сил України військовою допомогою в умовах російсько-української війни. Механізм цієї підтримки охоплює широкий спектр напрямів співпраці та ґрунтується на беззастережній двопартійній підтримці.

Летальна та нелетальна військова допомога, яку надає Австралія Україні є багаторівневою та різноманітною і складається із: бронетранспортерів (бронемашини із захистом від мін, бронемашини захищеної мобільності Bushmaster); транспортних засобів (машини спеціального призначення, броньовані військові вантажівки, водний транспорт), танків, буксированої артилерії, переносних зенітно-ракетних комплексів; боєприпасів та стрілецької зброї; різноманітного обладнання («тактичні приманки», бронежилети, обладнання для розмінування, портативні рентгенівські апарати, 3D-принтери для металу, системи протидії БПЛА, бойові шоломи, чоботи, пожежні маски, генератори), тощо.

Окрім військової допомоги у вигляді озброєння, військової техніки та обладнання, Австралія виділяє грантове фінансування до цільового фонду комплексного пакету допомоги НАТО для України та до Міністерства оборони Великої Британії.

Військовий внесок Австралії відображає потреби України у сучасному озброєнні, військовому обладнанні та техніці. Постійними пріоритетами військової допомоги є протиповітряна оборона та інтегровані засоби протиповітряної та протиракетної оборони. Що стосується наземної мобільності – захищені транспортні засоби, танки, бойові машини, артилерійські системи та боєприпаси.

Австралійська військова допомога Україні є цінною та корисною для обох країн. Підтримуючи Україну на полі бою, Австралія розвиває та демонструє суверенний потенціал Австралійських сил оборони, посилює підтримку оборонної промисловості, розширює та вдосконалює свої розробки та інноваційні технології, що використовуються в умовах сучасної війни.

Підхід Австралії до надання військової допомоги Україні є доволі ефективним, і вона розглядає варіанти для його покращення. Так, Міністерство оборони вдосконалює свої процеси прийняття рішень задля кращих можливостей для своєчасного та конструктивного розгляду конкретних запитів уряду України, як в рамках Контактної групи з питань оборони України, так і шляхом двосторонньої взаємодії, зокрема через дипломатичні представництва та зустрічі на високому рівні.

Попри високий рівень підтримки та надання Україні надійної та практичної військової допомоги необхідно констатувати і втрачені, або ж невикористані можливості із задоволення запитів України, зокрема щодо надання військової техніки, яка вже не використовується Австралійськими силами оборони.

Рішення Австралії не надсилати до України невикористані гелікоптери Таіран, а натомість утилізувати їх, всупереч запитам України, є, мабуть, найвідомішим прикладом втраченої можливості. Щоправда, на рішення щодо того, чи надавати конкретне обладнання, також впливають пропозиції та домовленості з міжнародними партнерами, а також політична кон'юнктура. Тож сьогодні огляди наявних можливостей, включаючи списане обладнання, проводяться на постійній основі: Міністерство оборони надає уряду оновлену інформацію про отримані запити від України та можливі варіанти реагування на них.

Уряд Австралії працює над оптимізацією австралійської військової підтримки України, зокрема в частині оперативного реагування на запити уряду України щодо конкретного військового та оборонного обладнання і матеріалів.

Австралія активно залучена, або ж розглядає можливість долучитися до міжнародних проєктів, спрямованих на військову допомогу Україні.

Австралія долучилася до Міжнародного центру координації донорів (IDCC), місія якого полягає в підтримці ЗСУ шляхом координації запитів на військову допомогу від уряду України.

Австралія є членом Контактної групи з питань оборони України (неофіційна назва «Рамштайн»), яка налічує понад 50 держав і є ключовою платформою координації військової допомоги.

Австралія є членом декількох військових коаліцій на підтримку України, зокрема «коаліції дронів» та «коаліції охочих», а також розглядає потенційну можливість долучення до Коаліції з розмінування в Україні.

У вересні 2025 р. на засіданні «коаліції охочих» в Парижі Австралія, яка не є членом НАТО, але входить до числа глобальних партнерів Альянсу, оголосила про готовність країни брати участь у можливому розміщенні військового контингенту в Україні.

Регулярні пакети військової допомоги з тенденцією до збільшення її обсягів та номенклатури свідчать про наміри Австралії не лише надавати разову допомогу, а й системно підтримувати оборонну інфраструктуру України.

Список використаних джерел та літератури

1. Зернецька О., Мирончук О. Внесок Австралії як основного союзника США поза НАТО у допомогу Україні в протистоянні російській військовій агресії в 2014-2023 рр. *Американська історія та політика: науковий журнал*. № 16. 2023. С. 49-60.
2. Краєв О. Статус основного союзника США поза НАТО – мрія чи близька перспектива? К.: Рада зовнішньої політики «Українська призма», 2021. 33 с.
3. Secretary General welcomes Australia's cooperation with NATO, support to Ukraine. *NATO*. 2023, July 11. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_217053.htm?selectedLocale=en
4. Кулініч М. Україна й Австралія: нові горизонти співпраці. *Україна дипломатична*. 2021. Випуск XXII. С. 211-220.
5. Зернецька О., Мирончук О. Глобалізаційні наслідки війни в Україні: виклики для Австралії та Нової Зеландії. *Historia localis. Historia globalis. Студії на пошану Андрія Кудряченка*. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут історії України НАН України, 2024. С. 883-898.
6. Medcalf R. The Australian way of war and peace. *Englesberg Ideas*. 2024, September 3. URL: <https://engelsbergideas.com/essays/the-australian-way-of-war-and-peace/>
7. Australia stands with Ukraine with additional military support and sanctions. *Prime Minister of Australia*. 2023, February 24. URL: <https://www.pm.gov.au/media/australia-stands-ukraine-additional-military-support-and-sanctions>
8. Australia imposes sanctions on Russian shadow fleet vessels. *Minister for Foreign Affairs*. 2025, June 18. URL: <https://www.foreignminister.gov.au/minister/penny-wong/media-release/australia-imposes-sanctions-russian-shadow-fleet-vessels#:~:text>
9. Further support for Ukraine. *Australian Government. Department of Defence*. 2022, April 8. URL: <https://news.defence.gov.au/international/further-support-ukraine>
10. Australian PM pledges military aid on Kyiv visit. *Voice of America*. 2022, July 3. URL: <https://www.voanews.com/a/australian-pm-pledges-military-aid-on-kyiv-visit-/6643561.html>
11. EOS Electro Optic Systems to supply Remote Weapon Systems to Ukraine. *Army Recognition*. 2023, April 26. URL: https://www.armyrecognition.com/defense_news_april_2023_global_security_army_industry/eos_electro_optic_systems_to_supply_remote_weapon_systems_to_ukraine.html
12. Coorey P., Tillett A. Retired RAAF fighter jets could be sent to Ukraine. *Australian Financial Review*. 2023, June 6. URL: <https://www.afr.com/politics/federal/retired-raaf-fighter-jets-could-be-sent-to-ukraine-20230605-p5de0h>
13. Tillett A. Australia, US joint aid for Ukraine on the cards. *Australian Financial Review*. 2023, May 4. URL: <https://www.afr.com/politics/federal/australia-us-joint-aid-for-ukraine-on-the-cards-20230504-p5d5jj>
14. Прадід Я. Австралія передасть Україні 30 MRAP Bushmaster у новому пакеті допомоги. *Zaxid.Net*. 2023, 12 липня. URL: https://zaxid.net/avstraliya_peredast_ukrayini_30_btr_bushmaster_u_novomu_paketi_dopomogi_n1567257
15. Secretary General welcomes Australia's cooperation with NATO, support to Ukraine. *NATO*. 2023, July 11. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_217053.htm?selectedLocale=en
16. Hurst D. Australia to send surveillance aircraft to Germany to help protect supplies to Ukraine. *The Guardian*. 2023, July 10. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jul/10/australia-to-send-surveillance-aircraft-to-germany-to-help-protect-supplies-to-ukraine>
17. Australia slaps Russian industry big fish with fresh sanctions in blow to Putin's 'war economy'. *News.com.au*. 2025, June 26. URL: <https://www.news.com.au/national/politics/australia-deploying-plane-adf-personnel-to-poland-in-nato-pledge/news-story/059d85f4c0c822a1f81bbe12c49c337d>
18. Australia pledges further support to Ukraine. *Prime Minister of Australia*. 2023, June 26. URL: <https://www.pm.gov.au/media/australia-pledges-further-support-ukraine>

19. Australia delivers Abrams tanks to Ukraine for war with Russia. *Reuters*. 2025, July 19. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/australia-delivers-abrams-tanks-ukraine-war-with-russia-2025-07-19/>
20. Tillett A. Australia joins 'Drone Coalition' to help Ukraine fight Russia. *Australian Financial Review*. 2024, March 21. URL: <https://www.afr.com/politics/federal/australia-signs-up-to-uk-plan-to-deliver-cheap-drones-to-ukraine-20240321-p5fe7v>
21. Australia continues to stand with Ukraine. *Australian Government*. 2024, April 27. URL: <https://www.minister.defence.gov.au/media-releases/2024-04-27/australia-continues-stand-ukraine>
22. Australia promises record military aid for Ukraine as NATO calls out China as an 'enabler' of Russia's invasion. *ABC News*. 2024, July 11. URL: <https://www.abc.net.au/news/2024-07-11/australia-ukraine-military-support-nato-summit-washington/104085686>
23. Australia's largest single military assistance package for Ukraine. *Australian Government. Defence Ministers*. 2024, July 11. URL: <https://www.minister.defence.gov.au/media-releases/2024-07-11/australias-largest-single-military-assistance-package-ukraine>
24. More troops to train Ukraine recruits. *Australian Government. Defence Ministers*. 2023, December 14. URL: <https://www.defence.gov.au/news-events/news/2023-12-14/more-troops-train-ukraine-recruits>
25. Australia to boost Ukraine's maritime defences. *Australian Government. Defence Ministers*. 2024, November 5. URL: <https://www.minister.defence.gov.au/media-releases/2024-11-05/australia-boost-ukraines-maritime-defences>
26. Felton B. Australian JDAM-ERs sent to Ukraine. *Australian Defence Magazine*. 2024, November 1. URL: <https://www.australiandefence.com.au/news/news/australian-jdam-ers-sent-to-ukraine>
27. The Australian Guided Weapons and Explosive Ordnance Plan. *Australian Government. Defence*. 2024, October 30. URL: <https://www.defence.gov.au/about/strategic-planning/australian-guided-weapons-explosive-ordnance-plan>
28. US-Delivered Air-Launched JDAM Smart Bombs Operational in Ukraine. *The Defense Post*. 2023, March 8. URL: <https://thedefensepost.com/2023/03/08/us-jdam-smart-bombs-ukraine/>
29. Bairin P., Lacroix M. France and Australia announce joint production of artillery shells for Ukraine. *CNN*. 2023, January 30. – URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-1-30-23/h_ff561e3fe0014853199e7e27c2a37280
30. Australia condemns Russia's jailing of Melbourne man caught in Ukraine. *Reuters*. 2025, May 17. URL: <https://www.reuters.com/world/australia-condemns-russias-jailing-melbourne-man-caught-ukraine-2025-05-17/>
31. Russia jails Australian man for 13 years for fighting on Ukraine's side. *Reuters*. 2025, May 16. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-jails-australian-man-13-years-fighting-ukraines-side-2025-05-16/>
32. Statement on 'Coalition of the Willing' leaders' meeting. *Prime Minister of Australia*. 2025, March 16. URL: <https://www.pm.gov.au/media/statement-coalition-willing-leaders-meeting>
33. Президент України та Прем'єр-міністр Австралії обговорили додатковий санкційний тиск на Росію. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. 18 травня 2025 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-ta-premyer-ministr-avstraliyi-obgovorili-97909>
34. Australia's response to the war in Ukraine. 2025 Report. *Lowy Institute*. 2025, June 16. URL: <https://poll.lowyinstitute.org/charts/australias-response-war-ukraine/>
35. Australian Government response to the Foreign Affairs, Defence and Trade References Committee report: Inquiry into Australian support for Ukraine. *Department of the Prime Minister and Cabinet*. 2025, March 6. URL:

<https://www.pmc.gov.au/sites/default/files/resource/download/australian-government-response-to-inquiry-into-support-for-ukraine.pdf>

36. Caisley O. Government considers offloading retiring Tiger helicopters to Ukraine. *ABC*. 2025, December 3. URL: <https://www.abc.net.au/news/2025-12-03/government-considers-tiger-helicopters-to-ukraine/106097120>
37. Dhanji K. Australia formally rejects request from Ukraine for troubled MRH-90 Taipan helicopter fleet. *ABC*. 2024, January 18. URL: <https://www.abc.net.au/news/2024-01-18/ukraine-taipan-request-denied-by-australia/103366034>
38. Sharma A. Australian Prime Minister says country is facing “its most dangerous security environment in 80 years”. *CNN*. 2022, March 6. URL: <https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-06-22/index.html>
39. National Defence: Defence Strategic Review 2023. *Australian Government. Defence*. 2023, April 24. URL: <https://www.defence.gov.au/about/reviews-inquiries/defence-strategic-review>

References

1. Zernetska, O., Myronchuk, O. (2023). Vnesok Avstraliyi yak osnovnoho soyuznyka SSHA poza NATO u dopomohu Ukraini v protystoyanni rosiys'kiy viys'koviy ahresiyi v 2014-2023 rr. *Amerykans'ka istoriya ta polityka: naukovyy zhurnal*, 16, s. 49-60. [In Ukrainian].
2. Kraev, O. (2021). Status osnovnoho soyuznyka SSHA poza NATO – mriya chy blyz'ka perspektyva? Kyiv: Rada zovnishn'oyi polityky “Ukrayins'ka pryzma”. [In Ukrainian].
3. Secretary General welcomes Australia’s cooperation with NATO, support to Ukraine. (2023, July 11). *NATO*. [Online]. Available from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_217053.htm?selectedLocale=en [In English].
4. Kulinich, M. (2021). Ukrayina y Avstraliya: novi horyzonty spivpratsi. *Ukrayina dyplomatychna*. Vypusk XXII. s. 211-220. [In Ukrainian].
5. Zernetska, O., Myronchuk, O. (2024). Hlobalizatsiyni naslidky viyny v Ukraini: vyklyky dlya Avstraliyi ta Novoyi Zelandiyi. *Historia localis. Historia globalis. Studiyi na poshanu Andriya Kudryachenka*. Kyiv: DU “Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrainy”, Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, s. 883-898. [In Ukrainian].
6. Medcalf, R. (2024, September 3). The Australian way of war and peace. *Englesberg Ideas*. [Online]. Available from: <https://engelsbergideas.com/essays/the-australian-way-of-war-and-peace/> [In English].
7. Australia stands with Ukraine with additional military support and sanctions. (2023, February 24). *Prime Minister of Australia*. [Online]. Available from: <https://www.pm.gov.au/media/australia-stands-ukraine-additional-military-support-and-sanctions> [In English].
8. Australia imposes sanctions on Russian shadow fleet vessels. (2025, June 18). *Minister for Foreign Affairs*. [Online]. Available from: <https://www.foreignminister.gov.au/minister/penny-wong/media-release/australia-imposes-sanctions-russian-shadow-fleet-vessels#:~:text> [In English].
9. Further support for Ukraine. (2022, April 8). *Australian Government. Department of Defence*. [Online]. Available from: <https://news.defence.gov.au/international/further-support-ukraine> [In English].
10. Australian PM pledges military aid on Kyiv visit. (2022, July 3). *Voice of America*. [Online]. Available from: <https://www.voanews.com/a/australian-pm-pledges-military-aid-on-kyiv-visit-/6643561.html> [In English].
11. EOS Electro Optic Systems to supply Remote Weapon Systems to Ukraine. (2023, April 26). *Army Recognition*. [Online]. Available from: https://www.armyrecognition.com/defense_news_april_2023_global_security_army_industry/eos_electro_optic_systems_to_supply_remote_weapon_systems_to_ukraine.html [In English].

12. Coorey, P., Tillett, A. (2023, June 6). Retired RAAF fighter jets could be sent to Ukraine. *Australian Financial Review*. [Online]. Available from: <https://www.afr.com/politics/federal/retired-raaf-fighter-jets-could-be-sent-to-ukraine-20230605-p5de0h>[In English].
13. Tillett, A. (2023, May 4). Australia, US joint aid for Ukraine on the cards. *Australian Financial Review*. [Online]. Available from: <https://www.afr.com/politics/federal/australia-us-joint-aid-for-ukraine-on-the-cards-20230504-p5d5jj> [In English].
14. Pradid, Ya. (2023, 12 lypnya). Avstraliya peredast' Ukrayini 30 MRAP Bushmaster u novomu paketi dopomohy. *Zaxid.Net*. [Online]. Available from: https://zaxid.net/avstraliya_peredast_ukrayini_30_btr_bushmaster_u_novomu_paketi_dopomogi_n1567257 [In Ukrainian].
15. Secretary General welcomes Australia's cooperation with NATO, support to Ukraine. (2023, July 11). *NATO*. [Online]. Available from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_217053.htm?selectedLocale=en [In English].
16. Hurst, D. (2023, July 10). Australia to send surveillance aircraft to Germany to help protect supplies to Ukraine. *The Guardian*. [Online]. Available from: <https://www.theguardian.com/world/2023/jul/10/australia-to-send-surveillance-aircraft-to-germany-to-help-protect-supplies-to-ukraine>[In English].
17. Australia slaps Russian industry big fish with fresh sanctions in blow to Putin's 'ware conomy'. (2025, June 26). *News.com.au*. [Online]. Available from: <https://www.news.com.au/national/politics/australia-deploying-plane-adf-personnel-to-poland-in-nato-pledge/news-story/059d85f4c0c822a1f81bbe12c49c337d> [In English].
18. Australia pledges further support to Ukraine. (2023, June 26). *Prime Minister of Australia*. [Online]. Available from: <https://www.pm.gov.au/media/australia-pledges-further-support-ukraine> [In English].
19. Australia delivers Abrams tanks to Ukraine for war with Russia. (2025, July 19). *Reuters*. [Online]. Available from: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/australia-delivers-abrams-tanks-ukraine-war-with-russia-2025-07-19/> [In English].
20. Tillett, A. (2024, March 21). Australia joins 'Drone Coalition' to help Ukraine fight Russia. *Australian Financial Review*. [Online]. Available from: <https://www.afr.com/politics/federal/australia-signs-up-to-uk-plan-to-deliver-cheap-drones-to-ukraine-20240321-p5fe7v> [In English].
21. Australia continues to stand with Ukraine. (2024, April 27). *Australian Government*. [Online]. Available from: <https://www.minister.defence.gov.au/media-releases/2024-04-27/australia-continues-stand-ukraine> [In English].
22. Australia promises record military aid for Ukraine as NATO calls out China as an 'enabler' of Russia's invasion. (2024, July 11). *ABC News*. [Online]. Available from: <https://www.abc.net.au/news/2024-07-11/australia-ukraine-military-support-nato-summit-washington/104085686> [In English].
23. Australia's largest single military assistance package for Ukraine. (2024, July 11). *Australian Government. Defence Ministers*. [Online]. Available from: <https://www.minister.defence.gov.au/media-releases/2024-07-11/australias-largest-single-military-assistance-package-ukraine> [In English].
24. More troops to train Ukraine recruits. (2023, December 14). *Australian Government. Defence Ministers*. [Online]. Available from: <https://www.defence.gov.au/news-events/news/2023-12-14/more-troops-train-ukraine-recruits> [In English].
25. Australia to boost Ukraine's maritime defences. (2024, November 5). *Australian Government. Defence Ministers*. [Online]. Available from: <https://www.minister.defence.gov.au/media-releases/2024-11-05/australia-boost-ukraines-maritime-defences> [In English].

26. Felton, B. (2024, November 1). Australian JDAM-ERs sent to Ukraine. *Australian Defence Magazine*. [Online]. Available from: <https://www.australiandefence.com.au/news/news/australian-jdam-ers-sent-to-ukraine> [In English].
27. The Australian Guided Weapons and Explosive Ordnance Plan. (2024, October 30). *Australian Government. Defence*. [Online]. Available from: <https://www.defence.gov.au/about/strategic-planning/australian-guided-weapons-explosive-ordnance-plan> [In English].
28. US-Delivered Air-Launched JDAM Smart Bombs Operational in Ukraine. (2023, March 8). *The Defense Post*. [Online]. Available from: <https://thedefensepost.com/2023/03/08/us-jdam-smart-bombs-ukraine/> [In English].
29. Bairin, P., Lacroix, M. (2023, January 30). France and Australia announce joint production of artillery shells for Ukraine. *CNN*. [Online]. Available from: https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-1-30-23/h_ff561e3fe0014853199e7e27c2a37280 [In English].
30. Australia condemns Russia's jailing of Melbourne man caught in Ukraine. (2025, May 17). *Reuters*. [Online]. Available from: <https://www.reuters.com/world/australia-condemns-russias-jailing-melbourne-man-caught-ukraine-2025-05-17/> [In English].
31. Russia jails Australian man for 13 years for fighting on Ukraine's side. (2025, May 16). *Reuters*. [Online]. Available from: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-jails-australian-man-13-years-fighting-ukraines-side-2025-05-16/> [In English].
32. Statement on 'Coalition of the Willing' leaders' meeting. (2025, March 16). *Prime Minister of Australia*. [Online]. Available from: <https://www.pm.gov.au/media/statement-coalition-willing-leaders-meeting> [In English].
33. Prezydent Ukrainy i Premier Australii obchowyli dodatkowy sankcyjny tydzień. (2025, 18 травня). *Prezydent Ukrainy. Ofitsiynе internet-predstavnytstvo*. [Online]. Available from: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-ta-premyer-ministr-avstraliyi-obgovorili-97909> [In Ukrainian].
34. Australia's response to the war in Ukraine. Report. (2025, June 16). *Lowy Institute*. [Online]. Available from: <https://poll.lowyinstitute.org/charts/australias-response-war-ukraine/> [In English].
35. Australian Government response to the Foreign Affairs, Defence and Trade References Committee report: Inquiry into Australian support for Ukraine. (2025, March 6). *Department of the Prime Minister and Cabinet*. [Online]. Available from: <https://www.pmc.gov.au/sites/default/files/resource/download/australian-government-response-to-inquiry-into-support-for-ukraine.pdf> [In English].
36. Caisley, O. (2025, December 3). Government considers offloading retiring Tiger helicopters to Ukraine. *ABC*. [Online]. Available from: <https://www.abc.net.au/news/2025-12-03/government-considers-tiger-helicopters-to-ukraine/106097120> [In English].
37. Dhanji, K. (2024, January 18). Australia formally rejects request from Ukraine for troubled MRH-90 Taipan helicopter fleet. *ABC*. [Online]. Available from: <https://www.abc.net.au/news/2024-01-18/ukraine-taipan-request-denied-by-australia/103366034> [In English].
38. Sharma, A. (2022, March 6). Australian Prime Minister says country is facing "its most dangerous security environment in 80 years". *CNN*. [Online]. Available from: <https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-06-22/index.html> [In English].
39. National Defence: Defence Strategic Review. (2023, April 24). *Australian Government*. [Online]. Available from: <https://www.defence.gov.au/about/reviews-inquiries/defence-strategic-review> [In English].

Zernetska O., Myronchuk O. Australian Security and Military Assistance to Ukraine in Resistance to Russian Aggression.

The article analyzes Australia's military contribution to countering Russian aggression: the main directions, mechanisms, and volumes of military assistance to the Ukrainian Defense Forces in 2022-2025.

It is noted that in the current geopolitical situation, Australia is one of the key partners of our country in countering Russian aggression. The forms of assistance to Ukraine and effective instruments of influence on the aggressor country, primarily in the military sphere, are analyzed in detail. Considerable attention is focused on the trends of strengthening and expanding sanctions measures that go beyond the purely economic nature.

The key priorities of the country's foreign policy in the context of a full-scale Russian invasion and the form of response to Russian aggression are outlined. It is noted that the main priority of Australia's strategy in responding to external challenges is countering Russia's aggressive policy. Australia's participation in international initiatives to provide military assistance to Ukraine is analyzed.

Measures to consolidate international support through building sustainable cooperation with partners in areas related to ensuring national security and defense, protecting the sovereignty and territorial integrity of Ukraine were highlighted.

The authors note the continuity and stability of Australia's support for Ukraine, as well as the tendency to increase and expand the volumes and areas of military assistance provided since the beginning of the full-scale Russian invasion in 2022. Regular tranches of military assistance indicate Australia's intentions not only to provide one-time assistance, but also to systematically support Ukraine's defense infrastructure.

It was emphasized that Australia's defense and military assistance is one of the important components of support for Ukraine and one of the key factors in countering Russian aggression.

Keywords: *Australia, military and defense assistance, Russian aggression, countering military aggression, international support for Ukraine.*

Надійшла до редколегії: 10.01.2026

Прийнята до друку після рецензування: 04.02.2026

Дата публікації: 26.03.2026

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

УДК 94(44)+929Petrequin

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2026-33-11>

Добролюбська Ю.А.

<https://orcid.org/0000-0002-3564-854X>

ЖОЗЕФ-П'ЄР ЕЛЕОНОР ПЕТРЕКЕН (1809-1876) – ВИДАТНИЙ ФРАНЦУЗЬКИЙ ХІРУРГ, ТВОРЕЦЬ ХІРУРГІЧНОЇ АНАТОМІЇ

Жозеф-П'єр Елеонор Петрекен був французьким хірургом, який жив в епоху, коли хірургія розвивалася в напрямку більш складної та сучасної спеціалізації. Його блискуча кар'єра була розділена між хірургічною патологією та історією хірургії. Дві його найважливіші праці «Нарис медичної та хірургічної анатомії і топографії» та «Хірургія Гіппократа». Усвідомивши необхідність поєднання хірургії з анатомією, він був вченим, який ввів поняття хірургічної анатомії. Його інновації, подорожі та публікації принесли йому низку номінацій та місце серед найвидатніших європейських хірургів та філософів усіх часів. Новації та інновації були сенсом його життя та стали майже основною характерною рисою хірурга-першопроходьця з Ліона. Життя та діяльність Петрекена припала на середину XIX ст., на час, коли бурхливий науковий прогрес поклав початок сучасній хірургії. Взагалі у XIX ст. хірургія переживала свій розквіт, ставши свідком повної трансформації хірургічних методів, знайшовши свій шлях до сучасної епохи за допомогою вдосконаленої анестезії, антисептичних протоколів і нових апаратів та обладнання на службі у медицині. Від самого початку хірургія визначалася як галузь медицини, що займається лікуванням за допомогою тілесного втручання. Петрекен усвідомлював жорстокість і ризики розтину тіла живої людини і присвятив усе своє життя вивченню та дослідженню методів мінімізації інвазивності хірургічних процедур, полегшення болю та скорочення часу перебування в операційних. Митець, філософ, учений, гігієніст, патологоанатом, хірург, анатом, Петрекен у свій час був відомий і високо прославлений, отримавши низку наукових звань. Майже всі провідні міжнародні журнали його епохи віддали належне кожній його публікації, а дослідники через два століття після його смерті продовжують цитувати його роботи. Однак його дії і реакції, його подорожі, його турбота про здоров'я населення, його хірургічна майстерність, його любов до історії хірургії викликали більше захоплення, ніж симпатію. Своїм духом радикальних дій і перфекціоністській витонченості він визначив значну частину медичної культури сучасної хірургії, а анатомія знову засяяла серед хірургів.

Ключові слова: історія медицини, теорія медицини, французька хірургія, хірургічна патологія, хірургічна анатомія, історія хірургії.

Постановка проблеми. Коли хтось описує важливу історичну постать, він зазвичай переважно розповідає про її значний та вагомий внесок. Однак у випадку з Жозефом-П'єром Елеонором Петрекеном ситуація трішки інша, оскільки новації та інновації були сенсом життя та стали майже основною

характерною рисою хірурга-першопроходьця з Ліона. Життя та діяльність Петрекена припала на середину XIX ст., на час, коли бурхливий науковий прогрес поклав початок сучасній хірургії. Взагалі у XIX ст. хірургія переживала свій розквіт, ставши свідком повної трансформації хірургічних методів, знайшовши свій шлях до сучасної епохи за допомогою вдосконаленої анестезії, антисептичних протоколів і нових апаратів та обладнання на службі у медицині [1]. Від самого початку хірургія визначалася як галузь медицини, що займається лікуванням за допомогою тілесного втручання. Петрекен усвідомлював жорстокість і ризики розтину тіла живої людини і присвятив усе своє життя вивченню та дослідженню методів мінімізації інвазивності хірургічних процедур, полегшення болю та скорочення часу перебування в операційних [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перший інтерес до діяльності Ж.-П. Петрекена заклала праця Атула Гаванде «Двісті років хірургії» [1]. Це майстерний твір письменника-лікаря, написаний професіоналом, містить надзвичайно влучні спостереження: «Хірургія – це професія, яка визначається її владою зцілювати за допомогою тілесного вторгнення. Жорстокість і ризики розтину тіла живої людини давно очевидні, а переваги виявлялися лише повільно і важко» [1]. Загальний розвиток медицини у Франції та у Ліоні зокрема окреслений у праці А. Буше «Медицина в Ліоні» [2].

Джерельною базою нашого дослідження стали безпосередньо праці Ж.-П. Е. Петрекена «Нарис медичної та хірургічної анатомії і топографії», «Хірургія Гіппократа» та «Медико-хірургічна анатомія» [3; 4; 5].

Стаття А. Бремонта в «Історичному словнику академіків Ліона» надала первинні біографічні відомості та вказала на наявний масив літератури [6]. Великий інтерес та користь становить монографія Ж. Гіарта, яка не тільки докладно висвітлює біографічні відомості та ліонський період життя лікаря, але й містить фрагменти його праць та роздумів [7].

Дослідження Л. Фішера [8] та Т. Хауга [10] висвітлюють діяльність лікарні Hôtel-Dieu, еволюцію теорії та практики хірургії. Також нами були використані праці І. Деспейна «Французькі історики медицини XIX століття» [12], «Історія хірургії» Д. де Мулена [13] та «Історія офтальмології» Юліуса Гіршберга [14].

Дуже оригінальні відомості надає стаття Генріха Вульфа «Мова медицини» [15]. Він стверджує, що хоча немає визнаної дисципліни під назвою медична лінгвістика, але, можливо, вона має бути. Мова медицини пропонує цікаві виклики як для істориків медицини, так і для лінгвістів. Він представляє короткий огляд історії та характеристик мови, яку використовували лікарі [15].

Наше дослідження має на меті пролити світло на недооціненого хірурга, забутого лікаря, який своєю працею зумів закласти основи сучасної хірургії та назавжди об'єднати її з анатомією під терміном «хірургічна анатомія».

Виклад основного матеріалу дослідження. Петрекен народився 26 червня 1809 р. (або 5 червня 1810 р.) у містечку Вільербанн поблизу французького

міста Ліон, міста з однією з найвідоміших медичних шкіл Європи. У середній школі він вивчав переважно літературу та стародавні мови. Отримавши ступінь бакалавра гуманітарних, літературних і природничих наук, він розпочав своє медичне навчання у Ліоні. У 1829 р. він був допущений до інтернатури у Парижі, яку закінчив через два роки, у 1831 році. Диплом лікаря отримав у серпні 1835 р. в Парижі, де залишився для вдосконалення своїх навичок під керівництвом великих медичних майстрів, зокрема Альфреда Вельпо в лікарні Піті. У квітні 1837 р. він закінчив докторантуру в лікарні Hôtel-Dieu de Lyon, а в січні 1844 р. став лікарем-хірургом. У той же період, з листопада 1843 р., він був призначений асистентом професора хірургічної клініки. Провівши понад 2000 хірургічних операцій і запровадивши нові методики, він отримав золоту медаль Медичного товариства Бордо в 1844 році. У 1854 р. він був призначений професором хірургічної патології та оперативної медицини, яку обіймав до 1873 року. Завдяки своїй академічній кар'єрі в серпні 1855 р. він був удостоєний звання кавалера ордена Почесного легіону. Саме він започаткував благородну справу перетворення доклінічної школи Ліона на окремий повноцінний медичний факультет [7; 9].

У 1852 р. Петрекен був обраний членом Ліонської академії наук, літератури і мистецтв, президентом якої він став у 1859 р., а також членом Савойської академії. У 1862 р. він був обраний президентом Національного товариства медицини і медичних наук Ліона і почесним членом Бельгійської королівської медичної академії, членом Національної академії хірургії [7, р. 128-130].

Петрекен був одружений у 1849 р. на Аделаїді Саргнон, мав двох дітей, Луї-Елеонору (1810-1877) і Жанну (1851-1877). Помер 2 червня 1876 р. у своєму маєтку Фонтен-сюр-Сон, похований на ліонському кладовищі. Після смерті він був високо оцінений медичними товариствами Ліона, що є даниною його досягненням [9, р. 271].

Петрекен опублікував безліч праць, трактатів і паперових публікацій. Протягом його кар'єри було створено низку наукових рукописів, присвячених громадському здоров'ю та гігієні, а головним чином – хірургії. Ті з них, що стосувалися хірургічних процедур або звітів про випадки захворювання, стигматизували номенклатуру серед хірургів, оскільки містили детальні анатомічні описи навіть у своїх назвах, з акцентом на топографічній анатомії.

Серед його робіт виділяється шедевр «*Traité d'anatomie médico-chirurgicale et topographique*» («Нарис медичної та хірургічної анатомії і топографії»), який був опублікований незабаром після отримання ним докторського ступеня в 1844 р. видавництвом «*Baillière*» в Парижі, а потім витримав кілька перекладних видань по всій Європі [3]. Незважаючи на свою молодість, Петрекену вдалося створити значний хірургічний та анатомічний підручник для всіх хірургів епохи. Його велич була визнана і засвідчена безліччю його трактатів і перевидань, які виходили у Франції та за кордоном протягом більш ніж 40 років.

Окрім суто хірургічного інтересу Петрекена, йому вдалося протягом багатьох років встановити тісний зв'язок з історією медицини, як французької, так і давньогрецької. Послідовність історичних праць, що стосуються знову ж таки переважно хірургії, поставила його в ряд найвизначніших французьких істориків свого часу. Завдяки постійним серйозним дослідженням історії медицини часів Гіппократа, Петрекен став одним з найбільш здібних авторів з хірургії періоду Гіппократа. У своїй монументальній праці «Хірургія Гіппократа» (*La chirurgie d'Hippocrate*), що складається з 2 томів, 1200 сторінок, Петрекен показав, що Гіппократ був не тільки великим симптоматологом, але й видатним хірургом, чиїми спостереженнями і хірургічними методами несправедливо нехтували [4].

З початку XV ст. європейські лікарі відмовилися від медицини Гіппократа, вважаючи, що, хоча вона була прогресивною для своєї епохи, насправді вона була результатом, заснованим на медико-філософських концепціях [12, р. 67-68]. Петрекен був одним з найвченіших лікарів свого часу з величезним науковим доробком, головним чином у галузі хірургії та топографічної анатомії. Його поважна особистість полегшила медичній спільноті повторне сприйняття та впровадження поглядів Гіппократа. Ця ідея була вперше представлена великими медико-філологами Емілем Літтре (1801-1881) і Шарлем Дарембергом (1817-1872), так що протистояння медичних товариств було значно згладжене. Близько 1870 р. Петрекен у своєму французькому перекладі хірургічних праць Гіппократа заявив, що вважає «Гіппократа, що стосується переломів і вивихів плеча, більш повним, ніж Алексіс Бойє (1757-1833), а що стосується вроджених вивихів, більш багатим, ніж Гійом Дюпюїтрен (1777-1835)» [13]. Хірургія Гіппократа, виявлена, пояснена і порівняна з сучасними методами, знову з'явилася і знову увійшла в щоденну хірургічну практику XIX ст. у Франції [12, р. 79].

Однак його найбільший внесок буде зрозумілий через багато століть. Окрім його великих інновацій в хірургії, його досягнень в анестезії, його плідних пропозицій щодо охорони здоров'я, його думка, яка стигматизувала науку, була його прелюдією до створення хірургічної анатомії. Давня концепція необхідного практичного примирення між хірургією та анатомією, що увійшла в моду, революціонізувала освіту і визначила кваліфікованих хірургів [11, р. 446].

Петрекен багато писав та видавав свої праці. Цими безперервними «хвилями» важливих публікацій він досягнув того, що зареєстрував постійний потік фундаментальних проривів у хірургії. Навряд чи можна назвати спокійною людиною, він відвідував Італію, але не як турист, а з великою зацікавленістю відвідуючи університети і лікарні, щоб отримати знання і навички з півострова, який дав життя сучасній анатомії. Часті подорожі Францією також були для нього рутинною. Протягом своєї кар'єри він жодного

дня не відступав від своєї скрупульозної регулярності у створенні поточного, через гарячкове прагнення шукати нове.

Петрекен написав низку трактатів про чужорідні тіла, введені в травний тракт, про процес ампутації статевого члена, про способи перев'язки пахвової та сідничної артерій, про глоссотомію, про резекцію нижньої кінцівки, про мозочок і спинний мозок, про відновлення ректовагінальної перегородки, про цистотомію промежини для вилучення об'ємних каменів і про літотрипсію [14, р. 45-46]. Окрім своїх праць, він запровадив також безліч хірургічних інновацій. Велике значення мала його робота з відновлення тканин обличчя після травм або пухлин. Петрекен відвідував хірургічну клініку Жозефа Генсуля (1797-1868), щоб вчитися у найкращих і оперувати разом з ним. Завдяки його зусиллям в хірургічній практиці з'явився новий процес цирсоцелії, новий спосіб літотомії і новий варіант лікування переломів п'ясткових кісток. Завдяки своїй прихильності до давньогрецької номенклатури, коли всі анатомічні терміни повинні були бути точними, а також тенденції XIV ст. до поєднання термінів з латинськими та давньогрецькими словами, він запровадив нову термінологію. Так, для позначення косоокості він запропонував термін «офтальмокопія», від грецького слова «око» (грец. οφθαλμός, ophthalmos) і слова «втома і праця» (грец. κόπος, kopos). У своєму есе про нову операцію з відновлення промежини він запропонував термін «перинорафія» від латинського слова «промежина» і грецького слова «рафія», що означає «шиття» (грец. ραφή, raphe) [15, р. 187-188].

Ще однією галуззю, де французький хірург-першопроходець зробив великий внесок, була хірургія ока. Петрекен усвідомлював, що в його епоху офтальмологія була виключена, навіть втрачена, у викладанні загальної хірургії. Це означало, що загалом діагностика і лікування очних захворювань були дещо занедбані. Так, він запропонував використовувати ретельну офтальмоскопію, вивчав методи лікування спайок пальпебральної кон'юнктиви повіки з бульварною кон'юнктивою очного яблука, запропонував нову хірургічну техніку при пухлинах ока та офтальмодискразіях (грец. δυσκρασία, стан ненормального стану). Він позначив терміном «амавроз» (tauro, грец. ταύρο, слово, що означає чорний колір у грецькій мові) часткову або повну втрату зору без патології ока, першим запропонувавши лікувати не безсилий стан субзапального подразненого зорового нерву, а переповнений кров'ю стан зорового апарату в одних випадках, або його анемічний стан в інших. Він також першим запровадив класифікацію пухлин і пухлиноподібних утворень ока, розділивши їх на три категорії: ті, що затримуються на поверхні ока, ті, що вбудовуються в рогівку, і ті, що, перфоруючи рогівку, проникають більш-менш глибоко в камери ока [14, р. 46].

Аневризми в епоху Петрекена були смертельним захворюванням. Хірургічне втручання зазвичай було безуспішною спробою врятувати пацієнта. Однак він запропонував інноваційний метод лікування цього утворення – пряме

застосування гальванопункції для коагуляції концентрованої крові, щоб уникнути масивної кровотечі. Ця спроба не завжди була успішною, але він згадував деякі випадки адекватних і багатообіцяючих результатів [15, р. 188].

У XIX ст. і хлороформ, і ефір використовували для анестезії в операційних по всій Європі та Америці. Однак протягом 1850-60-х рр. існувало тверде переконання, що хлороформ є найважливішим анестезуючим засобом, який ще належить відкрити. Тим не менш, у Франції Петрекен, як старший хірург лікарні *Hôtel-Dieu de Lyon*, а також кілька його колег і учнів першими відмежувалися від цієї думки. Сам він повернувся до виключного використання сірчаного ефіру у 1849 р., але лише у 1855 р. більшість хірургів у районі Ліона також повернулися до його використання, очоливши міжнародні хірургічні товариства [11, р. 447].

Петрекен був членом Ліонської медичної школи від початку її реформування у 1842 р., відіграючи, таким чином, ключову роль у розробці навчальної програми школи. Спочатку він був професором клінічної хірургії. У 1854 р. він був призначений професором хірургічної патології та оперативної медицини, пов'язуючи таким чином патологію з хірургією. Але цього йому було недостатньо. На його думку, анатомія повинна була вийти з доклінічних досліджень і перетворитися на точний топографічний опис з більшим впливом на хірургію, щоб обґрунтувати кожен хірургічну операцію. Епоха «Хірургічної анатомії» розпочалася в Ліоні завдяки Петрекену, який змінив усі відомі до того підходи [11, р. 446].

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для творчості Петрекена характерним було використання анатомічних термінів для опису кожної ділянки та субстанції людського тіла, кожної фізіологічної процедури та кожного хірургічного втручання. З одного боку, в кожній своїй праці він давав ретельний аналіз хвороби, з якою доводилося стикатися, повний набір її симптомів, вводив нові класифікації і викарбовував нові новаторські шляхи хірургічних операцій, поєднуючи хірургію з патологією. З іншого боку, анатомія була для нього невід'ємною складовою хірургії. Будучи прихильником школи Гіппократа в питанні детального анатомічного опису, він завжди намагався дати максимально точно розмежування, поєднуючи хірургію з анатомією, а точніше з топографічною анатомією (грец. *τοπογραφική* від слів «*τοπος*»—*τόπος*, що означає певне місце і «*γραφω*»—*γράφω*, що означає писати). Його «анатомізму» судилося змінити хірургію як таку. Вирішальною іскрою трансформації, моментом, який змінив не лише майбутнє хірургії, але й медицини в цілому, стала публікація його шедевру «*Traité d'anatomie médico-chirurgicale et topographique*», який був перекладений трьома мовами і став класичним в Італії, Іспанії та Німеччині.

Митець, філософ, учений, гігієніст, патологоанатом, хірург, анатом, Петрекен у свій час був відомий і високо прославлений, отримавши низку

наукових звань. Майже всі провідні міжнародні журнали його епохи віддали належне кожній його публікації, а дослідники через два століття після його смерті продовжують цитувати його роботи. Однак його дії і реакції, його подорожі, його турбота про здоров'я населення, його хірургічна майстерність, його любов до історії хірургії викликали більше захоплення, ніж симпатію. Своїм духом радикальних дій і перфекціоністській витонченості він визначив значну частину медичної культури сучасної хірургії, а анатомія знову засяяла серед хірургів.

Список використаних джерел та літератури

1. Gawande A. Two Hundred Years of Surgery. *New England Journal of Medicine*. 2012. Vol. 366. № 18. P. 1716-1723. URL: <https://doi.org/10.1056/nejmra1202392>
2. Bouchet A. *La Médecine à Lyon*. Lyon: Editions Hervas, 1987. 544 p.
3. Pétrequin J. P. E. *Traité d'anatomie médico-chirurgicale et topographique*. Paris: J-B Baillière, 1844. 838 p.
4. Pétrequin J. P. E. *La chirurgie d'Hippocrate*. Paris: Imprimerie Nationale, 1877. 676 p.
5. Pétrequin J. P. E. Medico-Chirurgical Anatomy. *The British and Foreign Medical Review*. 1845. Vol. 20. P. 133-140.
6. Bremond A. Josephus-Pierre Pétrequin. *Dictionarium historicum Academicorum Lugdunensis 1700-2016*. Lyon: éditions de l'Academie, 2017. P. 1029-1030.
7. Guiart J. *Joseph Pierre Eléonore Pétrequin, Biographies médicales*. Paris: Baillière et fils, 1937. 316 p.
8. Fischer L.-P. La naissance de l'asepsie chirurgicale à l'Hôtel-Dieu de Lyon autour de 1880. *Clio dans les vignes*. Lyon: Presses universitaires de Lyon, 1998. URL: <https://doi.org/10.4000/books.pul.40890>
9. Fournier Y. P. *La chirurgie à Lyon: Les chirurgiens majors de l'Hôtel-Dieu de 1788 à 1913*. Thèse: Université Claude Bernard Lyon I Faculté de Médecine Lyon Nord, 2005. 309 p.
10. Haug T. *Antonin Poncet (1849-1913) Chirurgien Major de l'Hôtel Dieu de Lyon. Organisateur de la chirurgie antiseptique et aseptique à Lyon*. Thèse de médecine inspirée par L. Fischer, Lyon, 1995. 268 p.
11. Garrison H. F. *An Introduction to the History of Medicine, with Medical Chronology, Bibliographic Data and Test Questions*. Philadelphia: W. B. Saunders, 1913. 778 p.
12. Despaigne I. W. *Les historiens français de la médecine au XIXe siècle et leur bibliographie*. Paris: Vrin, 1987. 430 p.
13. Moulinde D. A history of surgery. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 2012. 408 p.
14. Hirschberg J. *The History of Ophthalmology: Optical instruments*. Boon: Verlag JP Wayenborgh, 1988. 184 p.
15. Wulff H. R. The language of medicine. *Journal of the Royal Society of Medicine*. 2004. № 97(4). P. 187-188. URL: <https://doi.org/10.1177/014107680409700412>

References

1. Gawande, A. (2012). Two Hundred Years of Surgery. *New England Journal of Medicine*. 366: 18, p. 1716-1723. [Online]. Available from: <https://doi.org/10.1056/nejmra1202392> [In English].
2. Bouchet, A. (1987). *La Médecine à Lyon*. Lyon: Editions Hervas. [In French].
3. Petrequin, J. P. E. (1844). *Traité d'anatomie médico-chirurgicale et topographique*. Paris: J-B Baillière. [In French].
4. Petrequin, J. P. E. (1877). *La chirurgie d'Hippocrate*. Paris: Imprimerie Nationale. [In French].
5. Petrequin, J. P. E. (1845). Medico-Chirurgical Anatomy. *The British and Foreign Medical Review*, 20, pp. 133-140. [In English].

6. Bremond, A. (2017). Josephus-Pierre Pétrequin *Dictionarium historicum Academicorum Lugdunensis 1700-2016*. Lyon: éditions de l'Academie, pp. 1029-1030. [In French].
7. Guiart, J. (1937). *Joseph Pierre Eléonore Pétrequin, Biographies médicales*. Paris: Baillière et fils. [In French].
8. Fischer, L.-P. (1998). La naissance de l'asepsie chirurgicale à l'Hôtel-Dieu de Lyon autour de 1880. *Clio dans les vignes*. Lyon: Presses universitaires de Lyon. [Online]. Available from: <https://doi.org/10.4000/books.pul.40890> [In French].
9. Fournier, Y. P. (2005). *La chirurgie à Lyon: Les chirurgiens majors de l'Hôtel-Dieu de 1788 à 1913*. Thèse: Université Claude Bernard Lyon I Faculté de Médecine Lyon Nord. [In French].
10. Haug, T. (1995). *Antonin Poncet (1849-1913) Chirurgien Major de l'Hôtel Dieu de Lyon. Organisateur de la chirurgie antiseptique et aseptique à Lyon*. Thèse de médecine inspirée par L. Fischer, Lyon. [In French].
11. Garrison, H. F. (1913). *An Introduction to the History of Medicine, with Medical Chronology, Bibliographic Data and Test Questions*. Philadelphia: W. B. Saunders. [In English].
12. Despaigne, I. W. (1987). *Les historiens français de la médecine au XIXe siècle et leur bibliographie*. Paris :Vrin. [In French].
13. Moulinde, D. (2012). *A history of surgery*. Dordrecht: Martinus Nijhoff. [In English].
14. Hirschberg, J. (1988). *The History of Ophthalmology: Optical instruments*. Boon: Verlag JP Wayenborgh. [In English].
15. Wulff, H. R. (2004). The language of medicine. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 97(4), pp. 187-188. [Online]. Available from: <https://doi.org/10.1177/014107680409700412> [In English].

Dobrolyubskya Y. Joseph-Pierre Eleonore Petrequin (1809-1876) – Prominent French Surgeon, Creator of Surgical Anatomy.

Joseph-Pierre Eleonore Petrequin was a French surgeon who lived in an era when surgery was developing towards a more complex and modern specialization. His brilliant career was divided between surgical pathology and the history of surgery. His two most important works are "Essay on Medical and Surgical Anatomy and Topography" and "The Surgery of Hippocrates". Realizing the need to combine surgery with anatomy, he was the scientist who introduced the concept of surgical anatomy. His innovations, travels and publications earned him a number of nominations and a place among the most outstanding European surgeons and philosophers of all time. Innovation and innovation were the meaning of his life and became almost the main characteristic of the pioneering surgeon from Lyon. Petrequin's life and work fell on the middle of the 19th century, a time when rapid scientific progress laid the foundation for modern surgery. In general, surgery flourished in the 19th century, witnessing a complete transformation of surgical methods, finding its way into the modern era with improved anesthesia, antiseptic protocols, and new devices and equipment at the service of medicine. From the very beginning, surgery was defined as a branch of medicine that deals with treatment through bodily intervention. Petrequin was aware of the cruelty and risks of dissecting a living person's body and dedicated his entire life to studying and researching methods to minimize the invasiveness of surgical procedures, relieve pain, and reduce the time spent in operating rooms. Artist, philosopher, scientist, hygienist, pathologist, surgeon, and anatomist, Petrequin was famous and highly acclaimed in his time, receiving a number of scientific titles. Almost all the leading international journals of his era paid tribute to each of his publications, and researchers continue to cite his work two centuries after his death. However, his actions and reactions, his travels, his concern for the health of the population, his surgical skill, his love of the history of surgery, aroused more admiration than sympathy. With his spirit of radical action and perfectionist sophistication, he defined a significant part of the medical culture of modern surgery, and anatomy shone again among surgeons.

Keywords: *history of medicine, theory of medicine, French surgery, surgical pathology, surgical anatomy, history of surgery.*

Надійшла до редколегії: 03.02.2026

Прийнята до друку після рецензування: 27.02.2026

Дата публікації: 26.03.2026

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Дацків Ігор Богданович – доктор історичних наук, професор, Західноукраїнського національного університету.

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики її навчання Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Долик Олександр Сергійович – студент IV курсу історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Зелінський Андрій Леонідович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Зернецька Ольга Васиївна – доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу глобальних та цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Кирпичник Руслан Ігорович – доктор філософії з політології, науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Козловський Сергій Орланович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка.

Кудряченко Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу теорії та методології всесвітньої історії, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Литвин Володимир Юрійович – студент-магістр Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Мартинов Андрій Юрійович – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.

Мирончук Олена Аркадіївна – магістр міжнародних відносин, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Отрош Михайло Іванович – доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Палієнко Марина Геннадіївна – доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Полич Мар'яна Іванівна – кандидат історичних наук, старший викладач Західноукраїнського національного університету.

Срібняк Ігор Володимирович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Фалько Сергій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри тактики Національної академії Національної гвардії України.

Хлебїна Анна – магістр, бібліотекар Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської республіки.

Черевко Оксана Степанівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та археології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

CONTRIBUTORS

Datskiv Igor – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of West Ukrainian National University.

Dobrolyubska Yuliya – Doctor of Science in Philosophy, Professor, Professor of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky.

Dolyk Oleksandr – 4th year Student, Faculty of History, Ivan Franko National University of Lviv.

Zelinskyi Andrii – Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Zernetska Olga – Doctor of Political Sciences, Professor, Chief Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Kyrpychnyk Ruslan – Ph.D. in Political Sciences, Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Kozlovskiy Serhii – Ph.D. in History, Associate Professor of Ivan Franko National University of Lviv.

Kudriachenko Andrii – Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Department of Theory and Methodology of World History, Director of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Lytvyn Volodymyr – Master’s student of National University of Kyiv Mohyla Academy.

Martynov Andrii – Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Research Fellow of Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Myronchuk Olena – Master of International Relations, Junior Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Otrosh Mykhaylo – Doctor of Juridical Sciences, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Paliienko Maryna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Archival Studies and Special Historical Disciplines of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Polych Mar’yana – Ph.D. in History, Senior Lecturer of West Ukrainian National University.

Sribnyak Ihor – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

Falko Sergii – Ph.D. in History, Associate Professor, Associate Professor of the National Academy of the National Guard of Ukraine.

Chlebina Anna – Mgr., Slavonic Library (Prague) – National Library of the Czech Republic.

Cherevko Oksana – Ph.D. in History, Associate Professor of Dragomanov Ukrainian State University.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ

1. Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» та Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
 - виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.
2. Статті приймаються лише в електронному варіанті (e-mail: pwh_journal@ukr.net). Тел. (044) 235 44 99; (097) 946 73 75.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

3. Вимоги до оформлення:

Файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті англійською мовою
- анотація українською та англійською мовами (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами). В анотації не допускається скорочення і аббревіатури крім загальноновживаних;
- ключові слова українською та англійською мовами. Кількість ключових слів – від 5 до 7 (не менше);
- обов'язковим є транслітерованій латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Проблеми всесвітньої історії» до міжнародних наукометричних баз.

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

4. Послідовність розміщення елементів статті:

- УДК (ліворуч);
- на рядок нижче – прізвище та ім'я автора (праворуч);
- назва статті (великими літерами по центру);
- анотація (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова мовою статті;
- виклад основного матеріалу статті;
- джерела та література (нумерація позицій автоматична);

Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»; Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

- Прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація і ключові слова англійською, якщо стаття написана українською. Анотація англійською мовою (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова – від 5 до 7.

- **Обов'язковим** є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Проблеми всесвітньої історії» до міжнародних наукометричних баз. Список оформляється згідно з правилами **Британського Гарвардського Стандарту** (Harvard-British Standard). Транслітерацію можна зробити за допомогою «Google перекладач» або сайту <http://ua.translit.cc/>. **Приклади оформлення списку джерел дивитись на http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/harvard_quick_guide_tcm44-47797.pdf**

Обсяг статті – 1 ум. друк. арк. (40 тис. знаків з пробілами).

5. Статті приймаються українською та англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Подаючи до друку статтю в журнал «Проблеми всесвітньої історії», автор або колектив авторів гарантують, що стаття є оригінальним твором, що раніше не публікувався та не поданий до друку в інше видання. Вони також гарантують, що думки та ідеї, які не належать самим авторам, супроводжуються відповідними посиланнями та (або) цитатами. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, мають низький науковий рівень, не пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування, а також порушують етику науковця.

- 6. Окремим файлом подаються – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча адреса (з індексом), мобільний телефон, e-mail.

Назва файлу статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: ivanov.doc). Назва файлу з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: ivanov_avtor.doc

7. Додаткові вимоги до тексту статті:

1. Посилання оформлюються в квадратних дужках.

Наприклад: [1, с. 54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки;

[7, арк. 67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

«Там само» – не допускається.

2. Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

Наукове видання

**Проблеми всесвітньої історії
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 1(33), 2026**

Видавець:

Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Адреса редакції та видавця:

вул. Леонтовича, 5, м. Київ, 01054,

тел. (044) 235-44-99

Підписано до друку 26.03.2026.

Формат 70x100/16.

Ум. друк. арк. 16,09.

Тираж 100 прим.

Зам. № С 26-11.

Віддруковано ФОП Ковшун І.Ю.
04203, м. Київ, пр. Гонгадзе Георгія, 20